ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA

BEHAR

GODINA XXI • 2012. • BROJ 110 • CIJENA 20 KN

BEHAR

U FOKUSU

Husnija Kamberović: Novije tendencije u historiografiji u Bosni i Hercegovini

Enes Duraković: Traganje za književnim identitetom

INTERVJUI:

IVO BANAC

NATAŠA KANDIĆ

RIJEČ UREDNIKA

Sead Begović: Bošnjački kongres poezije

Senad Nanić: Kurioziteti identitetskih nestabilnosti manjinskih zajednica

Sanjin Kodrić: Zašto antologija najnovijeg bošnjačkog pjesništva?

Safeta Obhođaš: Žena i kalem

Amina Nanić: Manjine u pravu

Filip Mursel Begović: Musliman u katedrali: moj grijeh, moj preveliki grijeh

KNJIŽEVNI PODLISTAK

Almir Zalihić • Edin Urjan Kukavica • Rusmir Agačević • Enes Ratkušić • Anis Mansur • Amina Šiljak Jesenković: Izbor iz turske poezije

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Vukovarska 235, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
casopisbehar@gmail.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 20 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički dizajn i prijelom: **Selma Kukavica**

Tisak: **mtg-topgraf d.o.o., Velika Gorica**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

SADRŽAJ

Na naslovnici: Ara Güler, *Karaköy*

RIJEČ UREDNIKA
3 Sead Begović: **Bošnjački kongres poezije**

POPIS STANOVNIŠTVA U HRVATSKOJ
4 Senad Nanić: **Depresija roditeljstva: Kurioziteti identitetskih nestabilnosti manjinskih zajednica**

ESEJ: TOKOVI MISLI
6 Enes Duraković: **TRAGANJE ZA KNJIŽEVNIM IDENTITETOM (1) Poetika sjećanja i kritička samorefleksija**

PRIJEPORI HISTORIOGRAFIJE
16 Husnija Kamberović: **Novije tendencije u historiografiji u Bosni i Hercegovini**

LIKOVNO OKNO
24 Ara Güler: **Oko Istanbula**

INTERVJU: IVO BANAC
28 Intervju: prof. dr. sc. Ivo Banac **Uvijek sam jasno ukazivao na glavne pravce napada na bosansku samobitnost** (razgovarao Sead Begović)

ZOON POLITKON
34 Faris Nanić: **Bošnjačke artificijelne dileme: Jugonostalgija – žal za državom, vremenom ili epohom?**

PISMO RAZLIKE
39 Safeta Obhođaš: **Žena i kalem – lik žene u usmenoj literaturi Bošnjaka**

CENTAR ZA URGENTNU MEDICINU
43 Filip Mursel Begović: **Musliman u katedrali: moj grijeh, moj preveliki grijeh**

BOSANSKA RASKRŠĆA
46 Enes Ratkušić: **Nacionalno pitanje na poprištu pogreba društvene misli**

KNJIŽEVNI PODLISTAK
49 Filip Mursel Begović: **Zašto "Književni podlistak"?**

50 Almir Zalihić: **Narodu je tijesno kao dimu u muštikli**

56 Edin Urjan Kukavica: **'Ko ajete objavljene s lišća čita**

63 Rusmir Agačević: **Moses Chavio AHMED DERVIŠ**

67 Enes Ratkušić: **Trovanje zdravom hranom**

72 Anis Mansur: **Hladno je** (s arapskog prevela Suada Muharemović)

74 Izbor iz turske poezije: **Zambaci cvatu gdje je pusta zemlja** (izabrala i s turskog prevela Amina Šiljak Jesenković)

INTERVJU: NATAŠA KANDIĆ
90 Intervju Nataša Kandić: **Razne desničarske grupe u Srbiji bi na jedan znak ponovo obukle uniformu i uzele oružje kao što su to učinile devedesetih** (razgovarao Edvin Kanka Ćudić)

MULTIMONOLOG
97 Senad Nanić: **Dan neovisnosti Republike Palestine - DAN STIDA Republike Hrvatske**

PREPORODOVA IZDANJA
98 Amina Nanić: **Manjine u pravu**

101 Petar Bačić: **Očuvanje osebujnih sastavnica manjinskog identiteta**

103 Historijski putopis kroz BiH Edin Urjan Kukavica: **Prošlost čini sadašnjost onim što jeste**
103 Ljudevit Taloci: **O značenju imena "Bosna"**
105 Ćiro Truhelka: **Natpis Kulina bana**

POVIJESNA ČITANKA
108 Adil Jusić: **Teurgijski zapisi na osmanskim jataganima u Bosni i Hercegovini**

115 Alen Zečević: **O korespondenciji pokretača Behara sa Zemaljskom vladom i Benjaminom Kalajem**

PROMOCIJE
118 Sanjin Kodrić: **Zašto antologija najnovijeg bošnjačkog pjesništva?**

BERIĆET RIJEČI
124 Refik Ličina: **Visefjerda**

Bošnjački kongres poezije

Sead Begović

Koncem 2012. godine u javnosti je veliku pažnju izazvalo osnivanje Svjetskog bošnjačkog kongresa (SBK) u Sarajevu. Kao što je poznato, prvi predsjednik je bivši reis Mustafa ef. Cerić, a jedan od istaknutih čelnih ljudi je sandžački muftija Muamer ef. Zukorlić. Rasprave i prijepori oko osnivanja Kongresa kretale su se od egzaltiranih zagovaranja ili bolje rečeno – odrješitog zastupanja prava Bošnjaka za jednom svojom "krovnom" institucijom, pa sve do otvorenih zamjerki da je ispod tog manifestnog pokrova dobro skrivena klerikalizacija i svojevrsno vraćanje u 19. stoljeće, to jest, da se po svaku cijenu na neprimjereno i agresivno velikosrpstvo odgovori istovjetnim potezima, a time, po zauzetim stavovima nekih sudionika i nekih pratilaca zbivanja (kakvih uvijek ima u potaji) i politički retrogardnim panbošnjaštvom koje neki uporno promoviraju.

KDBH "Preporod" je bio pozvan da sudjeluje na rečenom Kongresu, ali se nije odazvao, bez ikakvog "posebnog stava" i zauzimanja za nešto "drugo". Iako je ta suzdržanost uzrokovana dosadašnjim poprilično lošim iskustvom funkcioniranja bošnjačke cjeline i s nekim pokušajima krovnih objedinjavanja bošnjačkih asocijacija u Hrvatskoj.

Odjednom se desilo "čudo" – Bošnjaci disparatnih političkih i vjerskih stavova dva tri sata zajedno slušaju, svoju, bošnjačku poeziju. Da su se pritom na kraju razgaljeno počeli ljubiti odmah bih prešao na hinduizam ili bih pomislio da sam izliječio očni astigmatizam te vidim na oba oka neviđeno. Hoće se reći da je napokon nešto okupilo Bošnjake (prostor Galerije bio je krcat), nešto posve nerentabilno, a to bome dokazuje da ipak imamo nešto zajedničko, nešto što je vrijedno očuvanja.

Naime, pojavi se netko "genijalan" u zoru, probdjevši noć, i umah želi biti "krov" nečijem 20-godišnjem kontinuirano uspješnom radu. U svakom slučaju, mnogi članovi "Preporoda", u smislu istinskog bošnjačkog *preporoda* (ovostoljetnog) žele uspješan rad i dobro skovan program zajedništva i njegovu perspektivu koja će voditi već dugo očekivanoj bošnjačkoj koheziji. Napokon, SBK neopozivo povjerenje bošnjačkih institucija može steći samo konkretnim i uspješnim radom koji neće voditi u daljnje prijepore.

Bilo je pomalo zanimljivo pritom čitati spomenute polemike u kojima su branitelji Kongresa zagovarali Heideggerovsku "kuću bitka", u ovom slučaju bošnjačku. Kao književnog kritičara, moram priznati, veseli me ova "upućena" filozofičnost. Ako smijem dodati, s obzirom na međusobna bošnjačka nadmudrivanja, ovdje je kao imperativ primjerenija priča o vuku i tri praščića. Tko je vuk, a tko praščić, čiji je krov slamnati, čiji drveni, čiji cigleni, tko će biti otpuhan, a tko će ostati siguran u svojoj "kući bitka" tek ćemo vidjeti.

Osobno, čitajući uglavnom polemički intonirane tekstove s raznim ideološkim premisama (pomalo i ratobornim), osjetih zamor i ono što je najgore – malodušnost, jer, iz iskustva znam da se Bošnjaci uz genijalne pojedince s teškom mukom mogu konsolidirati u monolitnu zajednicu. Pa kad se "nahrupi" nahrupi se zajedno, a ne izdvojeno i samoiniciativno.

No, običan insan, pa i onaj napuhani *ibermenš* iz bošnjačkih redova, i oni "lijevi i desni", teisti i ateisti, mogu zaista iznenaditi okupivši se na jednom mjestu. Zbilo se to u Sarajevu, netom nakon Kongresa, u Galeriji Kamernog teatra, na predstavljanju antologije (izbora) bošnjačke poezije u dvadesetgodišnjem razdoblju, autora Ervina Jahića, zamislite, koji dolazi iz Zagreba s knjigom neobična naslova "Zašto tone Venecija" (po naslovu jedne uspjele Sidranove pjesme). Pa kad već ne mogu sjediti u istoj mejhani, prozivajući jedni druge da su potrebiti ili pak nepotrebni, proključali ili smrznuti, zavareni ili rashodovani, glasnogovornici ili trbuhozborci, homofobi ili homofili, falocentrični ili u tom smislu dislocirani, da su jedni lučonoše, a drugi zatucane stjegonoše, jedni krijesnice, a drugi dosadne muhe i tako dalje.

Odjednom se desilo "čudo" – Bošnjaci disparatnih političkih i vjerskih stavova dva tri sata zajedno slušaju, svoju, bošnjačku poeziju. Da su se pritom na kraju razgaljeno počeli ljubiti odmah bih prešao na hinduizam ili bih pomislio da sam izliječio očni astigmatizam te vidim na oba oka neviđeno. Hoće se reći da je napokon nešto okupilo Bošnjake (prostor Galerije bio je krcat), nešto posve nerentabilno, a to bome dokazuje da ipak imamo nešto zajedničko, nešto što je vrijedno očuvanja. To što antologija ima nacionalni predznak u ovom slučaju nije od presudnog značaja, već ono estetski lijepo koje je zadrijemalo pa se iznenadno probudilo. Dakle, vjerujem u bošnjački "Kongres poezije", ali to ne znači da će nas, dok mi plaho slušamo pjesme, pjesmice i pjesmuljke, drugi potući do nogu, asimilirati i podjarmiti.

Dakle, dok drugi pjevaju ratničke pjesme, mi smo golubinje duše opijeni poezijom i pitamo se: Za Boga miloga – zašto tone Venecija?

Depresija roditeljstva:

Kurioziteti identitetskih nestabilnosti manjinskih zajednica

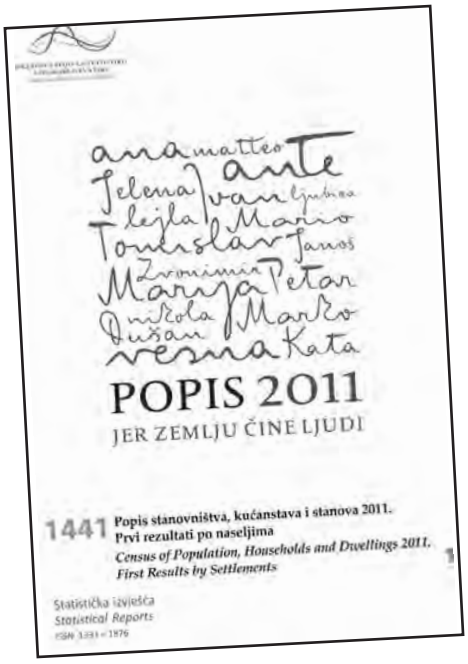

Piše: **Senad Nanić**

Nakon nevjerojatnih i sramotno dugih godinu i pol dana, kada su već počele kružiti priče kako je podrumska vlaga s izvornih popisnih obrazaca pojela podatke u statistički relevantnom broju ili kako su podaci toliko katastrofalni da ih se nekom višom silom ima proglasiti nevažećim i neupotrebljivim, napokon smo, gotovo iznenađeni, dočekali glas Državnog zavoda za statistiku kako objavljuje djelomične rezultate popisa stanovništva Republike Hrvatske. Sam taj atribut "djelomični" je, blago rečeno, eufemizam. Jer, u pitanju su tek početni rezultati, oni koji se odnose samo na dob, spol, državljanstvo, narodnost, vjeru i materinski jezik. Nismo te sreće, kažu zluradi, da budemo jedna od zabačenih i infrastrukturno zapuštenih indijskih država pa da naučimo osnovne podatke o sebi samima u razumno kratkom roku. Roku koji omogućuje oblikovanje ciljanih i socijalno opravdanih te ostvarivih državnih i inih politika. Što je praktični cilj svakog popisa stanovništva. No što je tu je. Na kapiji smo Europske unije. Metodologija, za zaključiti je, stoga nije mogla biti suvremenija.

Koliko uopće ima smisla razmatrati i ove takozvane djelomične rezultate u uvjetima kada je već prvi rezultat, ako ne katastrofalan, barem alarmantan u najblažem izričaju? Činjenica da smo, u uvjetima stabilnog mira proteklog desetljeća, u godinama političke stabilnosti koje su se značajnim dijelom mogle okarakterizirati razdobljem ekonomskog rasta, makar i na hrvatski uvijek beskompromisno skroman način, zabilježili pad ukupnog stanovništva za 3,4%, upućuje na duboki kulturni i civilizacijski problem. Ne, nije pretjerana ocjena. Nedostaje, naime, svaki trideseti Hrvat. Iz svakog razreda po jedan. A nitko ga nije tjerao. Gdje je?

Iz popisa, naravno, nećemo, čak ni ako svi podaci ikada budu objavljeni, doznati koliko je ljudi iz Hrvatske iselilo. No, već sada znamo da su demografski najveći gubitnici djeca, kategorija stanovništva u dobi od 0 do 19 godina starosti. Njih je sada 156.635 manje nego li ih je bilo 2001., što čini 14,9%, odnosno, nedostaje svako šesto ili sedmo dijete. Iz svakog razreda barem četiri, a ne više samo jedan. Sigurno je da nisu djeca ta koja su obijala pragove zapadnih ambasada po Zagrebu kako bi ishodila useljeničke vize. Istrošeno je već koristiti konstrukcije tipa "kriza braka" ili "kriza obitelji" u kontekstu kriznih fenomena suvremenog društva. Ono što nam se događa jest depresija roditeljstva. Ljudi, čak i u relativno dobrim materijalnim uvjetima većeg dijela prošlog desetljeća u Hrvatskoj, u sve većem se broju odriču roditeljstva i spremnosti na žrtvu koju odgoj djeteta zahtjeva. Atrofija radnog prava, neublažena niti u dobrim godinama, težeći obezvrjeđenju rada prvenstveno ukidanjem statusa radnog odnosa na neodređeno vrijeme, čini politički pojam skrbi za roditeljstvo, naročito majčinstvo, čistom demagogijom. Stara bosanska: "Svako dijete ima svoju nafaku", u uvjetima suvremenog urbanog nadničarstva i potpune životne ovisnosti o njemu, noseći do sada u našim kulturama nepoznate financijske rizike roditeljstva, gubi na kulturnoj i civilizacijskoj prihvatljivosti i u Bosni, a gdje neće u Hrvatskoj. Ili, iako Turska i dalje bilježi značajan prirodni porast stanovništva na nacionalnoj razini /godišnje 1,35%/, u najgušće naseljenim područjima, a to su veliki gradovi na zapadu zemlje koji stvaraju brzi ekonomski rast, to više uopće nije slučaj on se ostvaruje u velikom dijelu useljavanjem tako da gotovo trećina turskih pokrajina bilježi pad stanovništva. Pouke su višestruke. Može li, naime, održiva demografija uopće istrpiti suvremeni takozvani ekonomski, u najvećem dijelu tek financijski, rast?

Ako izuzmemo streloviti rast ateista i agnostika s jedne strane /96,0%/, te Roma s druge /79,4%/, koji se, vjerojatno, u najvećoj mjeri mogu pripisati osjećaju skidanja društvene stigme s deklariranja navedenih svjetonazora i nacionalnog opredjeljenja te uopće bitno demokratičnijoj atmosferi u kojoj se popis provodio, postoje još neke, za širu javnost neočekivane, malobrojne kategorije stanovništva koje bilježe značajan rast. Broj Bošnjaka se povećao za 51,7%, s tadašnjih 20.755 na 31.479 deklariranih 2011., što ih, nakon Srba,

sada čini uvjerljivo najbrojnijom nacionalnom manjinom u Hrvatskoj. Istodobno, broj takozvanih Muslimana sveo se na svega nešto više od trećine broja iz 2001. Očito je, brojne su akcije bošnjačkih organizacija u cilju poticanja što masovnije "konverzije" takozvanih Muslimana u Bošnjake u proteklom periodu urodile plodom. No ukupan broj Bošnjaka i takozvanih Muslimana sada je nešto manji /39.037 naprema 40.432 na popisu 2001./. Razlika se, međutim, nije odlila, već se prelila u narodnosnu kategoriju koja je zanimljiva novost ovog popisa. 2.059 stanovnika Hrvatske narodnosno se, naime, izjasnilo Bosancima. Ima čak i 75 Hercegovaca. Statistički irelevantnih, doduše. No, ideja o nacionalnom izjašnjavanju odrednicom Bosanac prisutna je u sve širem krugu Bošnjaka koji žive, kako vidimo, u Hrvatskoj, ali, znamo čak i u neposrednim osobnim kontaktima, u matici te drugdje u dijaspori. Riječ je o onima koji ne žele pristati na etničku podjelu Bosne ni na kojoj razini i zagovaraju izjašnjavanje po američkom modelu, što jest legitimno, ali ne i imalo ozbiljnije prihvaćeno od druga dva bosanskohercegovačka naroda. Bošnjaci, dakle, u demografskom smislu, fizički ne rastu dok porast njihova broja potvrđuje nacionalnu osviještenost, ali ne i stabilnost identiteta. Uopće ne.

S druge strane, izrazito je zanimljiv porast broja muslimana u smislu vjerske pripadnosti. 2001. godine bilo je 56.777 muslimana, a 2011. broj se popeo na 62.977. Stvaran je porast muslimana u Hrvatskoj i to u značajnom postotku /10,9%/. Zanimljiva je, prvenstveno, disproporcija toga porasta u odnosu na, u biti, nepromijenjen broj Bošnjaka, kao i relativno malen porast broja Albanaca /16,1%/ i relativno malen utjecaj porasta broja Roma /manje od trećine Roma se izjašnjava muslimanima/. Ovim se narodnosnim kategorijama ne može opravdati navedeno povećanje broja muslimana. Za prepoznati je, dakle, asimilacijske procese, odnosno bitno se povećao broj muslimana koji su, vjerojatno, porijeklom Bošnjaci, a u narodnosnom smislu se izjašnjavaju Hrvatima. Državni zavod za statistiku je na svojim stranicama objavio i usporednu tablicu izjašnjavanja po nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Iz nje je vidljivo da se 9.647 muslimana narodnosno izjasnilo Hrvatima, pa ih je sada više od muslimana Albanaca. Šteta je da takva usporedna tablica nije izrađena i nakon popisa 2001. Moguće je, naime, da se pripadnici treće ili četvrte generacije Bošnjaka rođenih u Hrvatskoj identificiraju s Islamom, ali ne i s bošnjaštvom. U tu kategoriju vjerojatno učestalo pripadaju i djeca iz miješanih bošnjačko-hrvatskih brakova. Ipak, za naglasiti je, značajan porast broja Hrvata muslimana ne može se objasniti tek asimilacijskim procesom, jer ni muslimani, bez obzira na nacionalno opredjeljenje, zasigurno nemaju toliko veći prirodni prirast od drugih kategorija stanovništva Hrvatske. Treba li razlog značajnog rasta muslimanskog stanovništva tražiti, osim u demografskom, i u asimilacijskom potencijalu muslimana Hrvatske, analogno manjinskim muslimanskim zajednicama na Zapadu, ili taj porast odgovara broju muslimana iz Bosne i Hercegovine koji su u proteklom desetljeću stekli hrvatsko državljanstvo prigodom čega su se narodnosno opredjeljivali Hrvatima?

Za prepoznati je, dakle, asimilacijske procese, odnosno bitno se povećao broj muslimana koji su, vjerojatno, porijeklom Bošnjaci, a u narodnosnom smislu se izjašnjavaju Hrvatima. Državni zavod za statistiku je na svojim stranicama objavio i usporednu tablicu izjašnjavanja po nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Iz nje je vidljivo da se 9.647 muslimana narodnosno izjasnilo Hrvatima, pa ih je sada više od muslimana Albanaca.

Međutim, kako djelomični rezultati popisa daju podatke o državljanstvu, vidljivo je da čak 6.733 stanovnika Hrvatske ima bosansko-hercegovačko, a nema hrvatsko državljanstvo. Time su Bosanci, po državljanstvu, druga kategorija hrvatskog stanovništva, odmah iza Hrvata kojih je 4.259.476, a ispred 2.888 Srbijanaca. Uključuje li taj broj Bosanaca onu grupu stanovništva koja bi trebala, u smislu socijalnog djelovanja, biti u srži interesa, a do sada je uvijek izmicala svakoj ozbiljnijoj statistici? Riječ je o bivšim izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine koji nisu riješili svoj status boravka na odgovarajući način i stekli građanska prava koja bi proizlazila na osnovu njihovog rada i boravka u Hrvatskoj. No to nećemo točno znati, jer u brojci iz statistike su i ljudi koji na osnovi radnih dozvola i drugih okolnosti imaju riješen status u Hrvatskoj. Problem, dakle, ostaje otvoren jer ne znamo o kojem broju ljudi i o kojim eventualnim kršenjima ljudskih prava je riječ. Do sada nije bilo konkretnih inicijativa koje bi unaprijedile status tih ljudi, kako od većinskih tako i manjinskih političkih i nevladinih institucija i organizacija, uključujući i one koje po prirodi svoga poslanja o tome trebaju brinuti.

Za spomenuti je identitetske nestabilnosti i drugih manjinskih zajednica vidljive iz spomenute tablice. Značajan je pad, primjerice, broja Srba /186.633 opredijeljenih prema 201.631 na popisu 2001./, ali se pojavljuje 16.647 Hrvata pravoslavaca. Kuriozitet popisa svakako je 317 Bošnjaka katolika i 293 Bošnjaka pravoslavca. No ista usporedna tablica može i zbuniti. Bošnjaci, naime, čine 44,4% muslimanskog stanovništva Hrvatske, dok takozvani Muslimani i Bosanci u tablici nisu imenovani iako to jesu u tablici narodnosnog opredjeljenja, već su ugurani u kategorije onih koji su se izjasnili "u smislu vjerske pripadnosti" te ostalih. Tako su dvije trećine svih Hrvata koji su se izjasnili "u smislu vjerske pripadnosti" muslimani i njihov broj je, zanimljivo, nešto manji od broja takozvanih Muslimana, a "ostalih" je muslimana više od "ostalih" katolika. Navikli smo da mnogi naši ljudi još uvijek ne razlikuju veliko od malog slova "m", ali od Državnog zavoda za statistiku, i uz najgoru volju, takvo što u ovo doba ipak nismo očekivali.

Enes Duraković

TRAGANJE ZA književnim identitetom (1)

Poetika sjećanja i kritička samorefleksija

Ulomak iz knjige "Obzori bošnjačke književnosti", Dobra knjiga, Sarajevo, 2012.

U autorefleksivnom traganju za imaginativnom semantikom i sintaksom vlastite kulture i prepoznatljivim, tradicijom kodificiranim sistemom poetičkih normi, žanrova i konvencija, urušenih traumatičnim premještanjem iz orijentalno-islamskog u zapadno-evropski kulturni kontekst i poetički vrijednosni sistem, bošnjačka književnost u posljednjih stotinu i pedeset godina bitno je određena i tom kulturnomemorijskom funkcijom i zadaćom obnova i restituiranja izgubljenih vrijednosti nacionalnog identiteta, koje su, makar i u tragovima, i mogle biti sačuvane jedino potpunom otvorenošću i prijemčivošću za kulturne različnosti, a što je rezultiralo dragocjenim asimilacijama, adopcijama i adaptacijama susjednih i naporednih kulturnih i poetičkih modela, ali nerijetko, u mučnim vremenima poricanja bilo kakve posebnosti bošnjačkog kulturnog identiteta, prividnim ili prisilnim nacionalnim "opredjeljivanjem".

"Intima jednog naroda, to je njegova književnost. U njoj on otkriva svoje strasti, svoje aspiracije, svoje snove, svoje frustracije, svoja vjerovanja, svoju viziju svijeta koji ga okružuje, svoju percepciju samoga sebe i drugih, među njima i nas. Zato, kada govorimo o 'drugima', nikada ne smijemo gubiti iz vida da smo i mi, ma ko da smo, također 'drugi' za druge."
(Amin Malouf, *Poremećenost svijeta*)

"Nigdje temeljna izreka političkoga društva moderne nacije – njezin prostorni izraz jedinstvenog naroda – nije našla intrigantniju predodžbu o sebi kao u onim različitim jezicima znanosti o književnosti koji nastoje prikazati veliku moć ideje o naciji u njezinim svakodnevnim očitovanjima, u izraženim detaljima koji se pojavljuju kao metafore za nacionalni život."
(Homi Bhabha, *DisemiNacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije*)

Pravo je, naravno, svake zajednice da istraži, sistematizira i prezentira vlastitu književnu tradiciju, što književnohistorijska proučavanja i danas čini legitimnim i neophodnim oblikom književne znanosti, osobito u trenucima oslobađanja od patrocentričnih oblika kulturnog hegemonizma koji prigušuje i marginalizira posebnosti, poništava različitosti. Jer, i pripovjesna je kao i pripovjedna proza, između ostaloga, pouzdan "metod kojim kolonizirani narodi dokazuju svoj vlastiti identitet i postojanje svoje vlastite historije", a "moć da se pripovijeda ili da se blokira nastanak drukčijih pripovijesti, veoma je značajna za odnos kulture i imperijalizma" – naglasio je Edward W. Said ponavljajući da su i same nacije naracije, ali i upozoravajući na opasnosti koje se ukazuju u ponovnom otkriću vlastite kulture različitim oblicima "religijskog i nacionalističkog fundamentalizma".[1]

Na sličan način i Anthony D. Smith upozorio je da "nacionalizam nudi usku, sukobom bremenitu legitimaciju za političku zajednicu, legitimaciju koja neminovno suprotstavlja jednu kulturnu zajednicu drugoj", ali da nacionalne naracije imaju i pozitivna djelovanja, u koja,

[1] Edward W. Said, *Kultura i imperijalizam*, citirano prema: Zdenko Lešić, *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003, str. 253–254.

između ostalog, spadaju "odbrana manjinskih kultura, spasavanje 'izgubljenih' istorija i književnosti, nadahnjivanje kulturnih preporoda, razrešavanje 'identitetske krize', legitimisanje zajednice i društvene solidarnosti, nadahnjivanje otpora tiraniji".[2] U ovom neprestanom dvojenju o smislu i funkciji književnosti u skupnosti kulturnih praksi valja podrazumijevati stanovite razlike koje počivaju na nepodudarnim socio-povijesnim iskustvima društvenih i kulturnih zajednica i, posljedično, različit stupanj književnoteorijske samoosviještenosti, ali nerijetko i ideološki normirane "društvene prihvatljivosti". Tradicionalno razumijevanje društvene funkcije književnosti po kojem ona "nije toliko akademski predmet koliko duhovno istraživanje, po važnosti izjednačivo sa sudbinom same civilizacije"[3], što je u evropskom teorijskom diskursu bilo dominantno u 19. stoljeću, u vrijeme kanoniziranja poetičkih konvencija tzv. *Zakonodavnih književnosti*, u južnoslavenskim književnopovijesnim naracijama javlja se kroz čitavo 20. stoljeće u dva naporedna vida ideološke funkcionalizacije: povlaštenog oblika konstituiranja nacionalnog identiteta u duhu prosvjetiteljskog modela kulture i, s druge strane, utilitarnog sredstva u apologiji stanovitih ciljeva političkih elita i hegemonih centara moći.

Ali, isto tako, i onih subverzivnih potkopavanja i stidljivih opiranja ovim institucionalno sakrificiranim književnoznanstvenim sistemima kojima u osnovi počiva normativna nacionalno-emancipacijska koncepcija jedinstva i kontinuiteta ili rigidna instrumentalizacija u duhu utilitarne i propedeutičke ideološke prakse. U tom smislu, uza svu mnoštvenost novovjekih teorijskih razumijevanja fenomena nacionalne književnosti u nas je još uvijek prisutna temeljna dilema da li ćemo književnost promatrati kao društvenosimbolični čin koji "osvjetljava duhovnost i obrise ontološkoga statusa određena identiteta, njegove povijesne i antropološke modalitete, njegovo nastojanje da radi na konstituiranju toga identiteta, ili ćemo u prvom redu pokloniti pozornost logici žanra, što znači evoluciji izvedbenih tehnika, pa će naglasak biti na njegovoj stilskoj efektuaciji, odnosno književnosti u užem smislu riječi".[4]

Oslobođena redukcionističkih svođenja književnog pisma na nedvosmislenu ilustraciju etno-političkog identiteta ili profane ideološke tendencioznosti, književnost se, ipak, u skupnosti kulturnih strategija ukazuje i u nezanemarivoj i važnoj funkciji prepoznavanja posebnosti nacionalnih kultura, u mnogostrukosti simboličkih formi, diskurzivnih praksi i raznovrsnih oblika simbolizacije specifičnih kolektivnih identiteta i društvenih zajednica. Fenomen književnosti ne može se u potpunosti izdvojiti iz mnogostrukih kulturnih i društvenih označiteljskih praksi jer nesumnjivo postoje vremena kada književnost, kao i kultura uopće, "postane važna i prepuna značenja izvan sebe same" i kada, između ostaloga, postaje oblik otpora razaranju kulturnog identiteta "imperijalnim nametanjem stranih oblika iskustva" koji "sežu do najskrovitijih korijena govora i značenja".[5] Valja, naime, uz punu svijest o mnoštvenosti složenih i dinamičnih vidova identiteta u kojima se prepoznajemo, imati na umu i saznanje da će se "osjećaj zajedničke pripadnosti, zasnovan na jeziku, kulturi i povijesti uporno [...] potvrđivati budući da jamči socijalno-psihološki nužno imaginarno okućenje, sferu povjerenja".[6]

Nije li to *nužno okućenje* isto ono razumijevanje kulturnog i nacionalnog samoprepoznavanja što je, zadržavajući univerzalni smisao Heideggerove misli da je jezik (kultura) "kuća bitka", doživljajem tragičnih iskušenja bošnjačke/bosanske historije našlo poetsko ozbiljenje u pjesmi *Mora* Abdulaha Sidrana:

Šta to radiš sine?
Sanjam, majko. Sanjam, majko, kako pjevam,
a ti me pitaš, u mome snu: šta to činiš, sinko?
O čemu, u snu, pjevaš, sine?
Pjevam, majko, kako sam imao kuću.
A sad nemam kuće. O tome pjevam, majko.
Kako sam, majko, imao glas, i jezik svoj imao.
A sad ni glasa, ni jezika nemam.
Glasom, koga nemam, u jeziku, koga nemam,
o kući, koju nemam, ja pjevam pjesmu, majko.[7]

U tekstu *Pjesništvo Abdulaha Sidrana* Hadžem Hajdarević dobro je uočio da je u ovoj pjesmi, napisanoj 1985. godine, "stanje stradanja i rata samo do krajnjih granica izoštrilo dramu *otimanja*, *nemanja*, *dramu identiteta*"[8], da bi se u poenti, neočekivanim paradoksom, punina tog poreknutog,

[2] Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, prev. Slobodan Đorđević, Biblioteka XX vek – Ćigoja Štampa, Zemun – Beograd, 1998, str. 35–36.
[3] Terry Eagleton, *Književna teorija*, prev. Mia Pervan-Plavec, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, str. 44.
[4] Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.–1990.: Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996, str. 17.
[5] Terry Eagleton, *Književna teorija*, prev. Mia Pervan-Plavec, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, str. 229–230.
[6] Vladimir Biti, *Upletanje nerečenog*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994, str. 127.
[7] Abdulah Sidran, *Mora*, u: *Pjesme*, *Izabrana djela*, knj. I, prir. Hadžem Hajdarević, bosniaARS, Tuzla, 2004, str. 21.
[8] Hadžem Hajdarević, *Pjesništvo Abdulaha Sidrana*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*: *Novija književnost – Poezija*, knj. III, prir. Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 567.

nestalog i otetog identiteta i supstancijalnog jedinstva svijeta i jezika iznova osvojila, potvrdila i ispunila u estetski i ontološki nadmoćnom *jeziku pjesme*.[9] U daljnjoj mistifikaciji značenjske dvosmislenosti Sidran će često napominjati da je pjesmu *Mora* prvo *usnio* na makedonskom jeziku (!), što, s jedne strane, priziva slično historijsko iskustvo makedonskog i bosanskog (bošnjačkog) osvajanja prava na nacionalnokulturno samoodređenje, ali istodobno, s druge strane, značenja pjesme univerzalizira i oslobađa patosa zavičajne doslovnosti.

Ali kada u Sidranovoj pjesmi, sasvim u skladu s danas dominantnim ideo-afektivnim horizontom očekivanja, iščitavamo kolektivnu identitetsku dramu traganja za "kućom bitka", ne bismo smjeli previdjeti ni to da je ta drama u pjesmi prisutna tek aluzivno-simboličkim smislom, da nijednim stihom nije doslovno imenovana i da je estetska vrijednost, pa onda i referencijalna, simbolička aluzivnost alegorijske semantizacije bosanskog konteksta, ostvarena prije svega snažnom poetsko-ekspresivnom funkcijom jezika. Tako se i ovdje potvrđuje Bahtinova tvrdnja da, kada u književnom tekstu prepoznajemo stanovite ideološke sadržaje koje čujemo i vidimo *prije i mjesto značenja*, zapravo prepoznajemo i razabiremo prije svega vrijednosti univerzalne "gramatike kulture" i *specifičnosti* estetskog komuniciranja smisla u iskazu čiji je cilj jedino da organizira samog sebe jer "ako estetska komunikacija smjera organizirati išta osim estetske komunikacije, ona prestaje biti umjetnost".[10] Ali, isto tako valja podrazumijevati i ono razumijevanje kulturnog identiteta jezika što ga izriče Terry Eagleton: "Značenje nije intuitivno zajedničko vlasništvo svih ljudi ovog svijeta, nešto što oni zatim pretaču svaki u svoj jezik i pismo, nego upravo o jeziku i pismu zajednice kojoj pripadate zavisi kakvo ćete značenje moći pretočiti u riječi."[11]

Sugestivnost Sidranove pjesme emanira upravo iz te rafinirane prelivnosti doslovno neizrečenih izvantekstovnih sadržaja i mimikrijskog smisla poetskog iskaza što se, uz primarno individualni "čitalački odgovor", prepoznaje, iščitava i reflektira i u nerazlučivosti estetskog i historijskog iskustva i zajedničkog društvenog obzora kulturne zajednice. U Sidranovoj *Mori* zbiva se, naime, onaj izuzetno rijedak pjesnički "čas čuda" istodobnog ontologiziranja i transsupstancijaliziranja historijskog svijeta i iskustva što ga je na sličan način u Dizdarevim pjesmama *Modra rijeka* i *Zapis o izvoru* Kasim Prohić prepoznao kao *imenovanje neimenljivog*, kada ono što je "nadiskustveno i nadjezičko počinje da živi kao čista neposrednost pjesničkog iskustva i jezičkog oblika",[12] ali je istodobno kod oba pjesnika taj "metafizičko-atemporalni karakter suštine implicitno poreknut samom *historičnošću* pjesnikove vizije drevne Bosne, prihvatanjem njene historije kao autentičnog medijuma za rađanje univerzalne ljudske i pjesničke poruke". [13]

Zato se simbolički smisao i Dizdarevog *Kamenog spavača* i Sidranove *Sarajevske zbirke* u polisemičnosti njihovog poetskog univerzuma otkriva i kao drama samodefiniranja "od tradicije do identiteta"[14] u otkrovenju kulturne semiologije "zavičajnog muzeja" koji se, "historijski uzevši, 'prirodno uklapa' u realitet našeg životnog i duhovnog prostora", ali se u njemu istodobno otkriva "kosmopolitizam ljudske istine i njena nesvodivost na određeni povijesni trenutak, na lažni etos vremenske promjenjivosti".[15]

U književnohistorijskom rekonstruiranju tragova historije i izvjesnoj homolognosti književnog i povijesnog svijeta, u složenim odnosima pojedinačnih djela s cjelinom književnih sistema, u bošnjačkoj književnosti 20. stoljeća doista se može prepoznati dinamična raznolikost kulturnih strategija konstrukcije nacionalnog identiteta, ali tek kao okvir koji obrubljuje onu daleko bogatiju, savremenim kritičkim metodama često zanemarenu sliku stilskoformacijskih ulančanosti i žanrovskih raznolikosti književnih fenomena koji osebujnošću literarnosti i u činu stvaranja i u činu razumijevanja nude uvijek više od doslovnosti ideoloških sadržaja, poruka i funkcionalizacija.

Intertekstualna umreženost svekolike kulture pamćenja u bošnjačkoj novovjekoj književnosti ukazuje se u dinamičnim formama rekonstitucije poetičkih toposa književne tradicije kao simboličkog sistema literarnih konvencija, ali i naglašene rekonstrukcije društvenopovijesnih tragova, znakova i glasova izgubljenog nacionalnog identiteta, pa je književnopovijesni narativ nužno razumijevati u obazrivom i skladnom uravnoteženju reprezentacijskog i diskurzivnog aspekta pripovjednog teksta, jer se književni tekstovi u kritički kompetentnom interpretacijskom činu ukazuju i "mrmorom vlastitoga diskursa" (Gérard Genette), ali i jednako bitnom referencijalnom i spoznajnom dimenzijom reprezentacije historijskog svijeta i konteksta. Dramatična traganja za izvjesnijim oblicima bošnjačke nacionalne identifikacije lakše je – i primjerenije, naravno – pratiti u histo-

---

9 Istovjetan oblik estetske utopije susrećemo i u pjesmi *Rastok* Maka Dizdara, u kojoj je izvjesnost smrti obesmišljena i poreknuta ontološkom tvarnošću pjesme o njoj:
S radošću što treperi kao zvuk sa žice glazbala
u hipu saznajem da je nastala pjesma
o mome nestanku
(Mak Dizdar, *Rastok*, u: *Osvojena tajna*, *Izabrana djela*, knj. II, prir. Enes Duraković, Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1981, str. 236.)

10 Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, prev. Radovan Matijašević, Nolit, Beograd, 1980, str. 96.

11 Terry Eagleton, *Književna teorija*, prev. Mia Pervan-Plavec, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, str. 122.

12 Kasim Prohić, *Apokrifnost poetskog govora: Poezija Maka Dizdara*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974, str. 119.

13 Kasim Prohić, *Apokrifnost poetskog govora: Poezija Maka Dizdara*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974, str. 79.

14 *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)* (Svjetlost, Sarajevo, 1974) naslov je knjige Muhameda Hadžijahića koja i danas važi za referentnu kulturno-historijsku i socio-političku studiju, a u kojoj autor uz obilnu dokumentarnu građu prati procese etničkog i političkog samodefiniranja bošnjačke zajednice.

15 Kasim Prohić, o.c., str. 50.

riografskim, etnografskim i socio-političkim interpretacijama potkrijepljenim dokumentima negoli u književnim, fikcionalno-imaginativnim tekstovima, mada je – kako je već rečeno – i balkanska historiografija, kao i ostali vidovi kulturnih praksi, nerijetko prožeta pristranošću nacionalnih, etnopolitičkih koncepcija i konstrukcija.

U historijskim, etnografskim i socio-političkim tekstovima ta dramatična složenost konstituiranja bošnjačkog nacionalnog identiteta uočava se, prije svega, u presudno važnom odnosu tradicionalnog i snažnog doživljaja pripadnosti univerzumu islamskog svijeta (*umma*) sa statusom povlaštenog *mileta* u osmanskom periodu, ali i jedinog pribježišta etnokulturno i politički delegitimirane zajednice u novijoj povijesti, i – s druge strane – evropskog koncepta nacije, do čijeg će potpunog konstituiranja doći tek potkraj 20. stoljeća, uz ogromne otpore i poricanja, pokušaje asimilacije i kolektivne eksterminacije, dramatična i nerijetko tragična iskustva i iskušenja na razmeđima novovjeke balkanske historije, ali i vlastita basanja, nesnalaženja i nerazumijevanja, političke nedoumice i stranputice. Zato se i značaj religijskog i etničkog u konstrukciji bošnjačkog nacionalnog identiteta mijenjao ne samo slijedom promjena političkih sistema i hegemonih centara moći nego i merkantilnih političkih nagodbi u oba vida identitetskog opredjeljenja.

Ovaj svijet još uvijek se ukazuje u konvulzivnim, živim i dinamičnim procesima prožimanja, ali i sukobljavanja dva temeljna oblika kolektivnog samoprepoznavanja: pripadnosti islamu "ne kao vjeri nego kao jednoj od tri velike ili visoke ili svjetske kulture" (Hilmo Neimarlija) i sekulariziranog političkog koncepta nacije u kompleksnim odnosima bošnjačkih i bosanskih međuprožimanja, uzajamnosti i nemi-

novnosti, kulturnih simbioza i sinkretizama, ali i predrasudnih napoređivanja i konflikata, animoziteta i idiosinkrazija. Otud je već i u nominaciji ove nacionalne književnosti stalno prisutna dilema – bošnjačka ili bosanskomuslimanska – izraz složenih i dramatičnih historijskih procesa kojima je na razmeđu kulturno-civilizacijskih svjetova izložena jedna mikrokulturna zajednica, nesituirana u etablirane obrasce evropske antropografije.[16]

"I baš zato što je tako prevreo i problemski gust u njega i jest zašla Andrićeva sonda"[17] – zapisao je Skender Kulenović, sugerirajući zapravo to da se ta složenost i kolektivne identitetske krize i pojedinačne, egzistencijalne sudbine i mučnine na dramatičnim raskršćima povijesti autentičnije može izraziti polimorfnim i polifonim vidovima književnog izraza negoli prividno objektivnim znanstvenim diskursom, uvijek podložnim nalozima i nasilju političkih elita i ideoloških konstrukcija.[18]

Za razliku od znanstvenog čina historijskih pripovijesti kojima se "uprisutnjenjem odsutnog" počev od sredine šezdesetih godina 20. stoljeća u brojnim tekstovima nastojala rekonstruirati vjerodostojna i cjelovita slika nestalog i urušenog svijeta jedne mikrokulturne zajednice, književni tekstovi intertekstualnim resemantiziranjem iluminirali su potisnute i zaboravljene slike, simboličke topose i fragmente kulture pamćenja, ali su oni svoju vrijednost i pouzdanost jednako ovjeravali i individualnom čitalačkom recepcijom estetske arhitekture literarnog pamćenja, kao i restituiranim značenjima historijske vjerodostojnosti i kulturnomemorijske svijesti, presudno legitimirane kolektivnim "horizontom očekivanja". Estetske vrijednosti savremene bošnjačke književnosti ako treba prepoznavati u tom ambivalentnom odnosu prividne pouzdanosti reprezentacije makrokozmičke slike pohranjene u arhivu kolektivnog pamćenja i imaginativne semantike i sintakse književnog teksta u kojem rekonstruirani fragmenti i tragovi sjećanja evociraju i prizivaju preteritnu homogenost izgubljene kulture, ali istodobno u složenoj strukturi diseminiranih i heteroglosnih naracija književnog univerzuma dobivaju sasvim nova značenja i drukčiji smisao, oslobođen doslovnosti historijskog svjedočenja.

U dinamičnoj, historijski i društveno promjenjivoj procesualnosti složenih oblika kolektivne imagologije književni tekstovi, osobito u početnom stadiju konstitucije ili postkolonijalnim vidovima rekonstitucije nacionalnog identiteta, bitno su prožeti i ovom vrstom ideološkog diskursa. Zato je važno i ovdje naglasiti nužnost obazrivog prepoznavanja nacionalne samorefleksije što je u različitim vidovima tek ovlašno semantizirala i prožela kako pojedinačne književne tekstove, tako i cjelinu novovjeke bošnjačke književnosti, jer je takva vrsta ideološkog tumačenja književnosti tek jedan od legitimnih, ali ne i važnijih aspekata razumijevanja književnog univerzuma. Književno djelo individualan je i neponovljiv čin koji se primordijalnim inspirativnim impulsom opire nasilju hermeneutičkog svođenja kako na tradicijom ustaljene poetičke sisteme, tako i na tradicijsku ulančanost u produkciji etnokulturnih izvantekstovnih sadržaja i vrijednosti, o čemu je svojevremeno pisao Gaston Bachelard:

"*Dok filozofsko promišljanje, koje se kreće na dugo doređivanoj znanstvenoj misli, nalaže da se nova zamisao nužno integrira u sustav provjerenih ideja, čak i onda kada je taj idejni sustav, zbog nove zamisli, prisiljen na duboku promjenu, a što se i zbiva u slučajevima svih revolucija u suvreme-*

[16] Dihotomija *religijskog* i *vjerskog,* a potom i *religijskog* i *nacionalnog* nije se, zapravo, u bosanskom kulturnom prostoru nikada bitno razlučila jer se u neprekidnim historijskim potresima i iskušenjima kod sve tri bosanske etničke zajednice simbioza religijskog i nacionalnog javljala kao odlučujući oblik kolektivnih homogenizacija.

[17] Skender Kulenović, *Iz smaragda Une*, u: *Eseji*, *Izabrana djela*, knj. VI, prir. Enes Duraković, Svjetlost – Veselin Masleša – Prva književna komuna – Glas, Sarajevo – Mostar – Banja Luka, 1983, str. 158.

[18] Uz brojne sociopolitičke rasprave koje traju i danas, zanimljivu literarnu transpoziciju dvojenja o značaju etničkog i religijskog u konstrukciji bošnjačkog (bosanskomuslimanskog) kolektivnog identiteta susrećemo i u romanu *Jevrejsko groblje* Enesa Karića, u kojem narator evocira, ponegdje i fiktivne, ali mahom dokumentarno pouzdane rasprave što ih vode pripadnici uleme i svjetovne inteligencije pred održavanje *Prvog bošnjačkog sabora*, održanog u opkoljenom Sarajevu 27. septembra 1993. godine, na kojem je odlučeno da se Bošnjacima vrati njihovo tradicijom ustaljeno nacionalno ime.

noj znanosti, filozofija pjesništva, naime, treba pojmiti da pjesnički čin nema prošlosti, ili barem nema bliske prošlosti tijekom koje bi bilo moguće slijediti samu njegovu pripremu i konačnu pojavu."[19]

U antologijski značajnom (autopoetičkom) eseju *Na izvorištima pjesničkih slika*, posvećenom poetici Gastona Bachelarda, Midhat Begić prihvatit će temeljni stav da se u neposrednom, fenomenološkom činu razumijevanja *pjesničke imaginacije* kritičar doista mora osloboditi prethodnih znanja i tako se u činu stvaralačkog *saobraženja* zateći "u samom ushitu izazvanom izvornošću slike",[20] ali će Bachelardovo uvjerenje "da u ovom području kulturna prošlost nije od važnosti" poreći i posebno naglasiti značaj prepoznavanja *kulturnog identiteta* svake književne zajednice na južnoslavenskom kulturnom prostoru: "Jedno mi se ipak čini sigurno: u mnoštvu naših izražajnih dijalektika jezičkog umotvora šansu univerzalnosti nose pisci koji su svoje biće jezički sa svojim bivstvenim prostorom i vremenom usaglasili, u svakom našem narodu, u svakoj našoj sredini."[21]

Begić je tekst o Bachelardu objavio 1975. godine, upravo u vrijeme kada se intenzivno posvetio izučavanju zanemarenih vrijednosti i bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti, pa će u tekstu o Isakovićevom *Biserju* na sličan način naglasiti da ova antologija "omogućuje bolje upoznavanje *jedne naše nacionalno-etničke komponente slikom njene književnosti*"[22] [istaknuo E. D.], dopunjujući tako već ranije izneseno mišljenje da je u traganju za vlastitim kulturnim identitetom sva muslimanska (bošnjačka) književnost "bila prirodan put emancipacije duha, sticanja svijesti o sebi, o svome slavenskom biću, južnoslavenskoj postojbini, vezanosti za ostale naše narode s kojima žive u Bosni i ostalim južnoslavenskim zemljama".[23] I zaista, dramu identitetskog samorazumijevanja u književnim tekstovima bošnjačkih pisaca možemo pratiti od kraja 19. stoljeća, kada – kako to naglašava Enver Kazaz – "proces nacionaliziranja Bošnjaka od strane Srba i Hrvata dostiže kulminaciju" i kada je "bošnjački pjesnik sav u lomovima dokazivanja nacionalnog identiteta" u složenim odnosima bosanskohercegovačkih i južnoslavenskih kulturnih simbioza i naporednosti, ali i neprekidnih "prisvajanja njihove kulture, te nijekanja njene posebitosti",[24] sve do savremenog trenutka, kada se i o bošnjačkoj i bosanskoj kulturi – prema Vedadu Spahiću – razmišlja "kao entitetu u fazi intenzivne i prijelomne semiotizacije, s još neizvjesnim ishodima, ali vrlo izvjesnim prirodnim entropijskim pražnjenjima i ireverzibilnim kontingentima zaborava, koji su izravni ili neizravni produkt djelovanja vanjskih principa moći i unutarnjeg stanja nemoći da im se svrhovito i osmišljeno parira".[25]

S obzirom na to da im je sve do sredine šezdesetih godina 20. stoljeća poricana mogućnost bilo kakve javne, institucionalno organizirane identifikacije i da su nasiljem zvanične politike svedeni na vjersku zajednicu kojoj je "dana mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijeli", sve je to vodilo "negiranju njihove povijesti, tradicije, književnosti i svih onih duhovnih vrijednosti čijim se usvajanjem razvija vlastito nacionalno biće".[26] Pa i sedamdesetih godina, kada su "Bošnjaci priznavani na političkoj ravni, istovremeno im je poricana svaka samoidentifikacija, etnička, povijesna i kulturna sadržina njihovog nacionaliteta",[27] o čemu uz ostalo svjedoče žestoka osporavanja Begićevog referata saopćenog na Simpozijumu o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine (1971), a potom i Isakovićevog *Biserja* (1972) ili Rizvićeve doktorske disertacije o bošnjačkoj književnosti preporodnog doba (1973).

"*Prije godinu i nešto više, na Simpozijumu, recimo, heretično je bilo čak i spominjati postojanje takve književnosti, mada je čitav jedan, istina veoma malobrojan narod, živio njome i u njoj tokom stoljeća*"[28] – pisao je, ne bez gorčine, Midhat Begić kasnije u tekstu o Huminoj zbirci pjesama *Nutarnji život*, insistirajući poput Amina Maloufa na tome da je *intima jednog naroda njegova književnost*, u kojoj on prepoznaje svoju historijsku sudbinu i kolektivno biće: "Sevdalinka, nezavisno od ukusa i mjerila pojedinaca, istorijska je i estetska činjenica, zanimljiva bar za spoznavanje bića naroda koji ju je iznjedrio, kao što je to i sva muslimanska književnost u Bosni i Hercegovini."[29]

Agresivni oblici poricanja mogućnosti književnohistorijske samorefleksije nastavljaju se i danas urušavanjem svakog pokušaja sistematiziranja bošnjačke književnosti bilo u skupnosti bosanskohercegovačkih i južnoslavenskih kulturnopovijesnih naracija, bilo u posebnostima samosvojnih književnohistorijskih pripovijesti. Stoga je u osnovi tačno zapažanje Envera Kazaza da su se izučavanja bošnjačke književnosti odvijala "bez šireg odziva naučne javnosti i institucija, uz rizik političke likvidacije, naučne i društve-

[19] Gaston Bachelard, *Poetika prostora*, prev. Zorica Ćurlin, Ceres, Zagreb, 2000, str. 5.

[20] Gaston Bachelard, *Poetika prostora*, prev. Zorica Ćurlin, Ceres, Zagreb, 2000, str. 5.

[21] Midhat Begić, *Na izvorištima pjesničkih slika*, u: *Djela*, knj. IV, *Raskršća III*, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 111.

[22] Midhat Begić, *Slika jedne zanemarivane književnosti*, u: *Djela*, knj. V, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 181.

[23] Midhat Begić, *Naš muslimanski pisac i njegova raskršća*, u: *Djela*, knj. V, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 136.

[24] Enver Kazaz, *Musa Ćazim Ćatić, književno naslijeđe i duh moderne*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1997, str. 24.

[25] Vedad Spahić, *Bošnjački kulturni identitet između principa moći i mira*, Godišnjak BZK "Preporod", III, Sarajevo, 2003, str. 39.

[26] Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1997, str. 562.

[27] Isto, str. 565.

[28] Midhat Begić, *Nepostojeća zbirka. Povodom "Nutarnjeg života" Hamze Hume*, u: *Djela*, knj. V, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, prir. Hanifa Kapidžić- Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 234.

[29] Midhat Begić, *Nepostojeća zbirka. Povodom "Nutarnjeg života" Hamze Hume*, u: *Djela*, knj. V, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, prir. Hanifa Kapidžić- -Osmanagić, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 234–235.

ne marginalizacije", što je "otvaralo prostor za negiranja i svojatanja bošnjačke književnosti, što se događa i danas",[30] ali je neprihvatljiv, znanstvenom diskursu neprimjeren Kazazov zaključak da je humanistička suština bošnjačke književnosti, paradigmatično izražena u *Kamenom spavaču* Maka Dizdara, "simbolički pokazatelj odnosa bošnjačke nacije, književnosti i književne historije prema ideološkim projektima osnovanim na mržnji i zločinu spram bošnjačke nacije i njenih duhovnih vrijednosti".[31] Žestina ovog traumatičnog izričaja unekoliko je razumljiva jer je napisana u vremenu doslovne prijetnje *iskorjenjivanja zajednice* čiji se identitet i danas rekonstruira u rezidualnim ostacima pohranjenim u komemorativnim centrima, dokumentarnim fotografijama Tarika Samaraha i tekstualnoj komemorativnosti *Razglednica iz groba* Emira Suljagića, na platnima Mersada Berbera i Safeta Zeca, *Matičnoj knjizi mrtvih* Huseina Haskovića ili *Srebreničkom infernu* Džemaludina Latića.

Stoga su i teorijski još nekodificirani pojmovi *antiratnog pisma* i *poetike svjedočenja* što su iz novije hrvatske književnokritičke prakse nakon srebreničkog genocida "preselili" i u bosanskohercegovački kritički vokabular presudno određeni protuslovljem etičke obaveznosti *nedvosmislenog imenovanja* historijske odgovornosti počinilaca i manipulativne moći političke elite "koja iskopava, prebrojava, sastavlja i osveštava telesne ostatke kao etničke ostatke".[32] Ali i jedan i drugi narativni diskurs nerijetko su izraz obezličenja i pojedinačne i kolektivne žrtve, oblik prikrivenih strategija obezličenja istine, jer se pod krinkom licemjerne brige za narativnim svjedočenjem o univerzalnom, vječno obnovljivom sukobu dobra i zla poriče ne samo personalni nego i nedvosmislen etnički identitet srebreničkog genocida. A to onda podrazumijeva nerazlučivost kulture *pamćenja* i kulture *sjećanja*, dostojanstvo i etičnost otpora *organiziranom zaboravu*, kao i svijest o uvijek prisutnim manipulativnim diskursima memorijalnih rituala i žrtvoslovnih mitova koji u nacionalnoj zajednici, prikrivenim strategijama političkih elita postaju sakralni, jedini i utemeljujući "simboli njezina identiteta i sidrišta njezina sjećanja".[33] U savremenoj bošnjačkoj književnosti, ali i ostalim vidovima kulturne autorefleksije, uočljiva je naglašena antinomičnost između viktimološkog diskursa koji u postapokaliptičnom vremenu kolektivne tragedije zakonito proizvodi i sakrificira nacionalni žrtvoslovni mit, čime se, nerijetko, produbljuje stereotipno dijabolična predstava o susjednim kulturama i prividna pacifistička gesta kojom se ustaljuje poetika zaborava koja briše ne samo sjećanje na žrtvu nego se u završnom činu projektirane amnezije autodestruktivno poriče i briše svekolika kultura pamćenja i vlastiti identitet svodi na anonimnost postgenocidnih bioloških ostataka. A na taj način iznova se potvrđuje Benjaminova misao da je "povijest vječni prostor sukoba u kojem se kolektivno pamćenje imenuje kao konstitutivan rascjep između istine i moći" i da su "u svjesnoj ili nesvjesnoj povijesnoj filozofiji moći oni nemoćni (progonjeni) u bitnom smislu lišeni glasa".[34] Svedena na niz pojedinačnih *incidenata*, neizrečena i neizreciva u stravičnoj zamašnosti kolektivne eksterminacije, njihova trauma tada doista ostaje njihova osobna stvar koja ne može biti kolektivno simbolizirana, kako je to svojevremeno pisao Walter Benjamin.

Medijalna, bipolarno rubna pozicija nepripadanja jasno definiranom kulturnom i duhovnom prostoru na razmeđu kulturno-civilizacijskih svjetova, prostora koji u historijskim zatišjima postaje polje mnogostrukih interkulturnih prožimanja i simbioza, ali – mnogo češće – prostor surovih antagoniziranja i etnokulturnih homogenizacija koje ne trpe razliku i stoga, pod prijetnjom kolektivne eksterminacije, zahtijevaju nedvosmislena opredjeljenja i pripadanja, uvjetovala je opsesivno prisustvo *identitetske teme* u bošnjačkoj književnosti 20. stoljeća.

Izopćen iz evropski globaliziranog prostora "na temelju univerzalnih vrednota kršćanstva interpretiranih na političkoj i ekonomskokulturalnoj razini",[35] proskribiran i stigmatiziran "turskim grijehom" otpadništva, taj se svijet zbog toga u naracijama drugih i danas prepoznaje kao vrijednosno insuficijentan jer je, kao i sve rubne kulture, "nesituiran u aktuelnosti po kriterijima nove Evrope i nekontekstualizovan u globalnoj distribuciji društvenih, kulturnih ili umetničkih identiteta".[36] Tu su i osnovni razlozi odsustva književnohistorijskih istraživanja, sistematiziranja i kanonizacije bošnjačke književnosti, prezentirane rijetkim i sporadičnim naporima pojedinaca izloženih nesmiljenim političkim osudama ili, u blažoj formi, marginaliziranih zbog navodne znanstvene anahronosti etnokulturnih kanonizacija, a koje su "dozvoljene" i predstavljaju i danas temeljni oblik hrvatskih i srpskih književnohistorijskih pri/povijesti.

Naglašena sklonost teorijske apstrakcije kojom je, slijedom strukturalističkih traganja za jedinstvenom, dubinskom strukturom književnog teksta, prividno eliminirana etnokulturna partikularnost, u bosanskohercegovačkoj teorijskoj misli i književnokritičkoj praksi u samoj osnovi zadržala je ilustrativnost dominan-tnog srpsko-hrvatskog teorijskog i književnopovijesnog iskustva, prezrivo gurajući na marginu posebnosti i evidentne vrijednosti bošnjačke književnosti. Pa i danas, u prividno rasredištenom svijetu kulture koji deklarativno povlašćuje periferne i zanemarene kulturne identitete, ta je

[30] Enver Kazaz, *Poetika i struktura raskršća i ukrštanja*, u: *Morfologija palimpsesta*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1999, str. 314.

[31] Isto, str. 315.

[32] Damir Arsenijević, *Mobilisanje nepotkupljivog života: politika savremene poezije u Bosni i Hercegovini*, prev. Jakov Čaušević, Novi Izraz, 51–52, Sarajevo, januar – juni 2011, str. 32.

[33] Jan Assmann, *Kultura sjećanja*, u: *Kultura pamćenja i historija*, prir. i prev. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, str. 54.

[34] Citirano prema: Shoshana Felman, *Benjaminova šutnja*, prev. Tonči Valentić, Odjek, 61/3, Sarajevo, jesen 2008, str. 6-19.

[35] Dubravko Lovrenović, *Povijest est magistra vitae (O vladavini prostora nad vremenom)*, Rabic, Sarajevo, 2008, str. 211–212.

[36] Miško Šuvaković, *Biopolitičko tumačenje otvorene potencijalnosti balkanske umetnosti*, Zeničke sveske, 3, Zenica, 2006, str. 55.

vrsta pripovijesti o jednoj nasiljem historije marginaliziranoj književnosti prokazana i onemogućena prikrivenim oblicima i strategijama dominantnih centara moći, koji taj svijet i njegovu kulturu prepoznaju samo u mjeri u kojoj ga mogu kontrolirati, pripitomiti i naturalizirati. Bošnjačka književnost postala je danas tek podatan predmet za mrtvozorničku egzemplifikaciju već ovještalih, akademski institucionaliziranih učenja o Drugom, različitosti i liminalnosti, čime se nerijetko za volju ispraznih teorijskih uopćavanja delegitimira svaki napor njene književnopovijesne autorefleksije. O tom mimikrijskom "manevru teorijskog mišljenja" koje prividnom dekonstrukcijom klasičnih književnopovijesnih naracija evropocentrički dominantnog znanstvenog diskursa književni tekst marginaliziranih literarnih zajednica zapravo stavlja pod kontrolu hegemonih kultura, Homi K. Bhabha napisao je slijedeća saznanja karakteristična i za današnju poziciju bošnjačke književnosti i književnokritičke prakse:

"*Tekst Drugog ostaje egzegetski horizont različitosti i nikad ne postaje aktivni agens vlastite artikulacije. Taj Drugi se citira, navodi, izdvaja, osvjetljava, stavlja na stranu jednom 'slikajsa-svih-strana' strategijom višestrukog osvjetljavanja. Narativ i kulturalna politika različitosti postaju zatvoreni krug interpretacije. Tako Drugi gubi svoju moć da označava, da poriče, da započne svoju čežnju da uspostavi vlastiti institucionalni ili opozicioni diskurs. Koliko god da je besprijekorno poznat sadržaj jedne 'druge' kulture, koliko god da je ona anti-etnocentrički predstavljena, njeno lociranje u zabran 'velikih teorija' – sa zahtjevom da ona u analitičkim terminima, zauvijek ostane samo zgodan objekt znanja, pokorni korpus različitosti – stvarno reproducira odnos dominacije i predstavlja najozbiljniju optužnicu protiv institucionalne moći teorije.*"[37]

Poseban oblik "mimikrijskog manevra teorijskog mišljenja" predstavljaju i oni, u posljednje vrijeme i u nas oživjeli oblici *prividnog* zalaganja za oslobađanje književnosti iz "ralja nacionalne ideologije", pseudoznanstveni tekstovi kojima se ne mogu i ne dovode u pitanje već etablirane srpsko-hrvatske književnopovijesne naracije u južnoslavenskoj interlitararnoj zajednici, ali se sprečava, urušava i "blokira nastanak drukčijih pripovijesti", onemogućava pripovjesna artikulacija nasiljem historije zanemarenih kultura.[38] To je ona vrsta prikrivenog nacionalističkog diskursa za koji je svojevremeno Bertolt Brecht u razgovoru s Walterom Benjaminom u slutnji nadolazećeg fašizma ustvrdio: "Ne može se više u to sumnjati – borba protiv ideologije postala je – nova ideologija."[39]

Nemogućnost organiziranih istraživanja i statusnog etabliranja bošnjačke književnosti imala je za posljedicu prisilnu amneziju zvanične povijesti i zakašnjele procese njene kanonizacije, a tu je i jedan od razloga zašto su književni tekstovi gotovo svih značajnijih pisaca prožeti raznolikim auto- i heteroimaginativnim figurama kolektivne kulture pamćenja kojima kao da se nadomješta odsustvo znanstvenih kulturnopovijesnih studija i književnohistorijskih sinteza.[40] Te su kolektivnomentalitetske autoimaginativne slike pratile dinamiku historijskih mijena i javljale se u širokom i raznovrsnom registru kulturnomemorijskih formi, simboličkih predstava i narativnih figura u djelima nejednake estetske vrijednosti, ali i ideološke instrumentalizacije književnog teksta od folklorno-mitskih, pasatistički senzibiliziranih evokacija "slavne i herojske prošlosti" u kojoj se ukorjenjuju posebnosti "starostavnog" kulturnog, etno-konfesionalnog i nacionalnog identiteta, do kompleksnijih, umjetnički autentičnih vidova samoprepoznavanja u bosanskohercegovačkim i južnoslavenskim kulturno-identitetskim komposibilnostima.

Ova je vrsta folklorno-etnografske iluminacije simboličkog svijeta kulture pamćenja karakteristična prije svega za prosvjetiteljski model i vrijeme konstituiranja nacionalne književnosti, kada su procesi njenog kanoniziranja podređeni "preventivnoj cenzuri zajednice" koju Jakobson i Bogatirjov pripisuju epskom svijetu folklorne tradicije,[41] a kasnija teorija recepcije onom horizontu očekivanja koji je dominantno određen afirmacijom tradicionalnih vrijednosti nacionalne kulture. Vidljivo je to već i u onim patetičnim očitovanjima nacionalnog identiteta u pjesmama Avde Karabegovića Hasanbegova i Osmana Đikića, Safvet-bega Bašagića ili Muse Ćazima Ćatića ili romanima i novelama Edhema Mulabdića, Osmana – Aziza i Šemsudina Sarajlića. U turobnom vremenu kallayevskih pokušaja nacionalne unifikacije i naporednih srpsko-hrvatskih nadmetanja u "nacionalizaciji muslimana", koja će u 20. stoljeću nerijetko imati karakter potpunog poricanja bilo kakvog oblika bošnjačke kulturne samobitnosti i

[37] Homi K. Bhabha, *Posvećenost teoriji*, u: Zdenko Lešić, *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003, str. 280.

[38] Prisjetimo se stoga i Eagletonove tvrdnje da je svaka kritika u stanovitom smislu politička i da je radikalna sumnja u esencijalističke metapriče i poricanje referencijalno-spoznajne funkcije književnog teksta iluzija postmodernizma i prikrivena "igra moći, slika i prilika ortodoksnog akademskog nadmetanja" i samodovoljne "neumoljivosti kojom (dekonstrukcionisti) rastapaju svaku pozitivnu česticu tekstovnog značenja".
(Terry Eagleton, *Književna teorija*, prev. Mia Pervan-Plavec, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, str. 161.)

[39] Walter Benjamin, *Eseji*, prev. Milan Tabaković, Nolit, Beograd, 1974, str. 322.

[40] O tom fenomenu pjesnika koji u marginaliziranim kulturama izopćenim iz zvaničnih historijskih naracija postaju i nosioci kulturnog i historijskog pamćenja napisao je Martin Espada, američki pjesnik portorikanskog porijeklai profesor manjinskih kultura na Univerzitetu Massachusetts, slijedeća, karakteristična zapažanja: "Američka povijest, barem ona koja se predaje, ili koja se u vidu historiografije objavljuje u ovoj zemlji, prečesto podsjeća na konsenzus oko poželjnog zaborava. To posebno vrijedi za 'latinose', Latinsku Ameriku, i njihovu povijest. Osobno vjerujem da pjesnik može biti i historičar kad se za to ukaže potreba [...]. Međutim, tu ipak nije riječ o službenoj verziji povijesti. Već o onoj skrivenoj povijesti, podzemnoj, pjesničkoj povijesti." (Martin Espada, *Pišem o podzemnoj, skrivenoj i zaboravljenoj povijesti* [Razgovarao Bill Mayers, objavljeno u online časopisu *La Bloga*], prev. Damir Šodan, Poezija, III, 3–4, Zagreb, prosinac 2007, str. 109.)

[41] Usp. Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjov, *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva*, prev. Stjepan Stepanov, u: *Usmena književnost*, prir. Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

prava na samoodređenje, začinje se drama neprestanih basanja i traganja za pouzdanijim oblicima kolektivne samoidentifikacije na surovim raskršćima balkanske povijesti. A neizvjesnost i nepouzdanost kolektivne sudbine i opstanka uvjetovala je onda i nepouzdanost i promjenljivost nacionalnih "opredjeljenja", i možda se ta drama ponajbolje vidi na primjerima iz Ćatićevih pjesama

Srpski ponos, *Ja sam Bošnjak* i *Bosni*:

Ja sam Srbin, srpsko d'jete,
Srpska mi je savjest čista;
Junačkih mi djeda slava
Ko sunašce žarko blista.
(*Srpski ponos*, 1899)[42]

Ja sam Bošnjak – dičan junak:
Vjeran svetom domu svome,
Vjeran slavi svojih djeda
I narodu Bosanskome!
(*Ja sam Bošnjak*, 1903)[43]

Postojbino draga Mladena i Tvrtka!
Hrvatstvo mi Tvoje baštinstvo je sveto.
Ah neka je samrt i teška i gorka,
Za spas tvoj i sreću – mog života eto.
(*Bosni*, 1914)[44]

Slični primjeri egzaltiranih zavjeta i "opredjeljivanja" čas za jednu, čas za drugu nacionalnu opciju, s nerijetko otužnim primjerima tržišnih nagodbi, ali i surovih prinuda hegemonih centara moći, mogu se naći i kod Safvetbega Bašagića i Edhema Mulabdića, Osmana Nuri Hadžića i Ahmeda Muradbegovića, Meše Selimovića ili Skendera Kulenovića.[45]

O dramatičnim iskustvima i iskušenjima traganja za identitetom koja traumatično i opsesivno prožimlju svekolik tekst novovjeke bošnjačke kulture, uz Midhata Begića, Muhsina Rizvića i Aliju Isakovića, Muhameda Hadžijahića i Atifa Purivatru, Muhameda Filipovića, Kasima Suljevića ili Mustafu Imamovića, svojevremeno je posebno uvjerljivo i s mnogo razumijevanja u brojnim tekstovima pisao Ivan Lovrenović, a u već citiranom tekstu *Paradigma Skender* posebno naglasio da je ta izloženost surovosti historijske neizvjesnosti opstanka uvjetovala "*tragediju muslimanskog intelektualca i umjetnika, pa ako hoćete i muslimanskog naroda. Ne, ne mislim pri tomu na onaj prvi, već otrcani sloj problema, na tzv. izjašnjavanje i mijenjanje izjašnjavanja iako je i to dio problema i te tragedije. Mislim na tu ogromnu neminovnost i sposobnost uživljavanja u drugo, koja jest sredstvo spasa, sačuvanja života i postojanja, ali postaje, može postati i nešto više – vrutkom autentična stvaralaštva. A pri svemu tomu i trajno ostaje otvoren, kao otvorena rana, problem stvarnog i punog identiteta – osobnoga i umjetničkog*."[46]

U autorefleksivnom traganju za imaginativnom semantikom i sintaksom vlastite kulture i prepoznatljivim, tradicijom kodificiranim sistemom poetičkih normi, žanrova i konvencija, urušenih traumatičnim premještanjem iz orijentalno-islamskog u zapadno-evropski kulturni kontekst i poetički vrijednosni sistem, bošnjačka književnost u posljednjih stotinu i pedeset godina bitno je određena i tom kulturnomemorijskom funkcijom i zadaćom obnova i restituiranja izgubljenih vrijednosti nacionalnog identiteta, koje su, makar i u tragovima, i mogle biti sačuvane jedino potpunom otvorenošću i prijemčivošću za kulturne različnosti, a što je rezultiralo dragocjenim asimilacijama, adopcijama i adaptacijama susjednih i naporednih kulturnih i poetičkih modela, ali nerijetko, u mučnim vremenima poricanja bilo kakve posebnosti bošnjačkog kulturnog identiteta, prividnim ili prisilnim nacionalnim "opredjeljivanjem".

Zato u svakom opisu tih konvulzivnih traganja za identitetom valja izbjeći stereotipna pojednostavljenja podrazumijevajući da se iza te nestabilnosti kulturnih značenja nacionalne kulture, temporalnih "opredjeljenja" ili anahronih rekonstitucija izvornih kulturnih vrijednosti, skriva složena zbilja balkanske povijesti u kojoj se i danas surovo prigušuju glasovi manjinskih diskursa, ali i naporedna, jednako neprihvatljiva, nastojanja etabliranja prividno potpuno samostojnih i samodostatnih poetičkih sistema nacionalnih književnosti. Tragično koliko i dragocjeno iskustvo postojanja na razmeđima svjetova i kultura i traumatična nepouzdanost identiteta, koji je i danas tek "zgodan objekt znanja, pokorni korpus različitosti" i "strano tijelo pripovijesti", s nerijetkim mimikrijski samozatajnim ili autoorijentalističkim samorefleksijama što ih u paradigmatičnom vidu susrećemo u Skenderovom eseju *Moji susreti s Mažuranićevim epom* ili Mešinim *Sjećanjima*, možda se najočitije ogleda u stihovima Hamze Hume što ih i Midhat Begić navodi kao ilustraciju "čvorne nedaće i mučnine" bošnjačkih pisaca:

Nazvaše me Hamzom
Kao što nazvaše hiljadama ljudi
Iz pustinja divljih beduina,
Crnih građana vječno sunčanih gradova,

[42] Musa Ćazim Ćatić, *Sabrana djela*, knj. I, prir. Abdurahman Nametak, Narodni univerzitet, Tešanj, 1968, str. 4.

[43] Musa Ćazim Ćatić, *Sabrana djela*, knj. I, prir. Abdurahman Nametak, Narodni univerzitet, Tešanj, 1968, str. 15.

[44] Isto, str. 185.

[45] O tim oportunističkim, nerijetko i trivijalnim razlozima groteskних promjena u nacionalnom "opredjeljivanju" Bošnjaka ostavio je koliko anegdotalno, toliko i paradigmatično svjedočanstvo Cvetko Đ. Popović u memoarskoj knjizi *Sarajevski Vidovdan 1914*: "Jedan deo je u izvesnom smislu trgovao svojim nacionalizmom i u danom trenutku opredeljivao se prema tome ko daje bolju stipendiju, 'Prosveta' ili 'Napredak', gde se može više zabavljati sa devojkama na raznim priredbama i zabavama. Ili interes u školi: da li je profesor srpskohrvatskog jezika Srbin ili Hrvat. Na primer, u banjoločkoj realci, srpskohrvatski jezik predavali su dr Vaso Glušac i dr Petar Skok. U razredima gde je predavao dr Glušac većina Muslimana su na svojim sveskama za pismene zadatke napisali 'Zadaćnica za srpski jezik'. I obratno, u razredima dr Skoka to je bila 'Zadaćnica za hrvatski jezik'. Ako bi se dogodine profesori izmenili, ti isti đaci prema profesoru izmenili bi i naziv jezika." (Citirano prema: Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Islamska zajednica, Zagreb, 1990.)

[46] Ivan Lovrenović, *Paradigma Skender*, u: *Ex tenebris*, AGM, Zagreb, 1994, str. 99.

Himalaje, Taurusa, Pinda,
Ljudi sa plantaža,
Hiljadama bakarnih Inda
Ljudi sa plantaža
Hiljadama bakarnih Inda
I onih s pazarâ visokog Irana
Što prodaju ćilime,
Biser, nakit, žene.
O čudno je to, čudno
Da ovdje
U našoj zemlji kraj Evrope
Hamzom zovu mene![47]

Zanemarena i onemogućena u kulturnom i nacionalnom samodefiniranju, što je za posljedicu imalo zakašnjele vidove sabiranja u *identifikacijskim pripovijestima* književnohistorijskih sistematizacija i pregleda, antologija i hrestomatija, bošnjačka literatura, dakle, sve donedavno i u djelima najznačajnijih pisaca sadržavala je i opsesivnu temu traganja za kolektivnim identitetom. Uočio je to i Nihad Agić u tekstu *Kanon i kontekst*, posebno ističući razloge zbog kojih su u bosanskom kulturnom narativu fikcionalni tekstovi bošnjačkih pisaca preuzeli na sebe i naglašenu funkciju reprezentiranja kulturnog identiteta: "Tome treba pridodati i okolnost da je bosanski kulturalni narativ imao tu nesretnu sudbinu da je bio kontinuirano društveno nesankcioniran, isključivan i potiskivan od strane hegemonijalnih diskursa i antagonističkih kontraverzija sjećanja u srpskom, odnosno hrvatskome narativu. U ovoj činjenici, naime, treba tražiti razloge za pojačanom kolektivnom refiguracijomu bosanskom kulturalnom narativu, gdje literarna inscenacija sjećanja i pamćenja omogućuje povratno djelovanje na izvanknjiževnu stvarnost, čime literarni tekstovi Dizdara, Selimovića, Ibrišimovića, Sidrana, Sušića, kao mediji kolektivnog pamćenja, saodređuju kulturu sjećanja."[48]

Tu su se onda ugnijezdili i razlozi dugotrajnih nacionalnoromantičarskih predstava mitologizirane svijesti i selektivne kulture pamćenja koja književne tekstove nerijetko i danas prožimlje evokacijama monumentalne nacionalne historije posvećene navodno transcendentalnim i metapovijesnim vrijednostima i stoga nepomirljivo antagonizirane sličnim kolektivnim naracijama susjednih kultura. Karakteristični i za ostale južnoslavenske etnokulturne pripovijesti, takvi književni tekstovi pseudohistorijskom gestom konstrukcije kolektivnog identiteta uporno obnavljaju onu vrstu simboličkog kulturnog imaginarija u kojem bi "zeleno busenje" i "svijetli grobovi", kao sakralni toposi i historijskog i literarnog pamćenja, trebali posvjedočiti neupitnu odanost izvanpovijesnim vrijednostima zajednice kao zaloga i potvrde nacionalnog identiteta. Epski postamentirane, takve kolektivno-imaginativne književne naracije javljaju se posebno u vremenu snažnih društvenih promjena i historijskih potresa, kada se monumentalnost predačkog naslijeđa i misionarska uloga pjesnika-profeta nalogom zajednice nadređuje svakoj individualnoj gesti, a sudbina jedinke svodi na neminovnost žrtvovanja i herojskog zatočeništva. Pjesnik se tada javlja kao posvećeni nositelj i obnovitelj etnokulturno semiotiziranih prostora, mjesta i herojskih likova nacionalne prošlosti, pa je i resemantizacija tekstualne zalihe kulturnog pamćenja presudno određena ideološki nedvosmislenom gestom konstituiranja kulturne zajednice simulakrumima imaginativno rekonstruirane poželjne slike prošlosti.

Na taj način književni tekstovi bivaju izatkani "predom" ovještale stilematike i profane folklorno-dekorativne semiotike tradirane u repozitoriju kolektivnih rituala i predstava, ličnosti i mjesta pamćenja, pa se i prividna pouzdanost opisa nacionalne kulture transformira u patetičnu pripovijest prevršenu "viškom semantičke vrijednosti", pripovijest satkanu od *kulturnih krpa i zakrpa povijesnih* izmišljotina, kako je ovu vrstu nacionalnih naracija opisao Ernest Gellner. Podređeni utilitarnoj funkciji buđenja nacionalne svijesti i konstrukcije nacionalnog identiteta, zagušeni patosom retorične apelativnosti, književni tekstovi postaju čuvari i promicatelji nacionalne pedagogije, etnografskog slikanja "sehara, ćilima i kapidžika" i ta je otužna folklorno-muzealna inscenacija kulturnog identiteta, karakteristična za epohu prosvjetiteljstva i nacionalnog romantizma, u posljednjih dvadesetak godina anahrono preplavila ne samo savremene književne tekstove nego je impregnirala svekolik tekst bošnjačke kulture.[49]

Uz ove iluminativne pripovijesti prevršene simulakrumima "zavičajnog muzeja" u novovjekoj bošnjačkoj književnosti prepoznaje se i literarno autentično i estetski sugestivno posredovana drama traganja i za ličnim i za kolektivnim identitetom što se u različitim vidovima kulturnomemorijskog reprezentiranja u svakom novom tekstu uobličuje kao mučna samospoznaja jedne zajednice zatečene na raskršćima svjetova i kultura, ali se identitetska tema javlja u polisemičnom spektru ideo-afektivnih sadržaja književnog teksta, oslobođenog od transparentnih ideoloških naloga političke zajednice. Prividnu pouzdanost kontinuističke pripovijesti koja nudi holističku sliku trajnih i postojanih vrijednosti nacionalne kulture smjenjuje sada dinamičan tekst *okultne nestabilnosti* karakteristične za rubne identitete o kojima piše Frantz Fanon u sada već klasičnoj knjizi postkolonijalne kritike *The Wretched of the Earth*.[50] Književni tekst sada se javlja kao prostor traganja za uvijek novim vidom kolektivne

[47] Hamza Humo, *Hamza*, u: *Sabrana djela*, knj. I, prir. Muhsin Rizvić, Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1976, str. 181.

[48] Nihad Agić, *Kanon i kontekst*, u: *Književnost i kulturalno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2010, str. 177.

[49] Oskudnost folklorno semiotizirane stilematike savremenog teksta bošnjačke književnosti možda ponajbolje ilustrira frapantna učestalost upotrebe figure *sehara*, kao spremišta kulturnog pamćenja, u naslovima brojnih romana, zbirki novela ili pjesama i školskih udžbenika, čak i znanstvenih tekstova, a što je dovelo do potpune semantičke trivijalizacije i pražnjenja njenog simboličkog smisla.

[50] Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, Penguin, Harmondsworth, 1969. (Hrvatsko izdanje: Frantz Fanon, *Prezreni na svijetu*, prev. Vera Frangeš, Stvarnost, Zagreb, 1973.)

samorefleksije koja se obnavlja i preobražava u temporalnim, ambivalentnim i polifonim naracijama mnogostrukih i heterogenih oblika kulturnog identiteta, otkriću i aktuelizaciji hibridnih vidova unutarnje i vanjske drugosti, čime se raslojava tradicionalna pripovijest o nacionalnom identitetu. Svaka pripovijest uobličava se u žudnji za makar i trenutnim sabiranjem mnogolikih i vremenitih narativnih aktuelizacija nacionalne kulture prividnom stabilnošću reprezentacijske slike u čijoj je samoj osnovi, međutim, utkana performativna mnoštvenost mogućih i drukčijih, naporednih, konviventnih ili subverzivnih (protu)povijesti.

Obnova simboličkog kapitala tradicije javlja se ovdje prije svega u raznolikim formama intertekstualnog *pamćenja književnosti*, resemantizaciji tradicijom ustaljenih poetičkih toposa, koji u složenim vidovima obnova zanemarenih i potisnutih vrijednosti kulturnoga naslijeđa *posredno* sudjeluju i u intertekstualnoj transmisiji historijskog smisla, u legitimaciji, konstrukciji i afirmaciji nacionalnog identiteta. Intertekstualno pamćenje teksta kulture (koje je, naravno, tek jedan od oblika intertekstualnosti) poseban smisao i funkciju dobiva u vremenu postkolonijalne emancipacije nacionalnih književnosti, pa je to i jedno od bitnih obilježja kojim je semantiziran unutartekstovni sistem kulturnog pamćenja u novovjekojbošnjačkoj književnosti. Pripovjedni tekst postaje jedna od krunskih strategija nacionalne identifikacije kojom su zahvaćene sve kulturne prakse, pa se i u književnosti, posredno, manifestira taj napor složenih formi kulturnomemorijskog samoprepoznavanja identiteta. Književni tekstovi postaju prostori označavanja, pribiranja i okupljanja simboličkih znakova izgubljenog ili potisnutog kolektivnog bića i identiteta, ali i prostori unutarnjeg raslojavanja i diseminacije u pripovijestima koje podrivaju apriornu autoritarnost homogenog diskursa dnevnopolitičke legitimacije "zamišljene zajednice".

U svakoj etnokulturnoj zajednici književnost je poprište ideoloških borbi, heterogenih diskurzivnih praksi i političkih interesa, različitih oblika identitarnih samoprepoznavanja koji raspršuju prividno homogeni kulturni i poetički sustav vrijednosti. Ti su procesi raslojavanja iznimno važni jer, ako u književnopovijesnim autorefleksijama zanemarimo *unutarnju kulturnu razliku* i djelovanje centrifugalnih sila kulture, povlašćujemo zapravo oskudnost monolitnog prosvjetiteljskog koncepta nacionalne književnosti kojim se poriče poliglosija tradicije, previđa raznolikost naporednih i suplementarnih, liminalnih i subverzivnih glasova koji nude uvijek nove performativne obrasce identitetskih strategija označavanja. Stoga i ona osnovna podjela tekstova, umjetničkih stilova i kultura na dvije osnovne orijentacije – orijentaciju na "prirodni jezik ili zbilju (transtekstualnost) i orijentaciju na tuđe tekstove ili jezik kulture (intertekstualnost)"[51] – i u jednom i u drugom vidu podrazumijeva mnogostrukost književnokritičke autorefleksije svake, pa i bošnjačke i bosanskohercegovačke nacionalne književnosti.

Ne možemo, naravno, zanemariti i onu stalno prisutnu dilemu da li ćemo književnost promatrati kao društvenosimbolički (reprezentacijski) čin koji "osvjetljava duhovnost i obrise ontološkoga statusa određena identiteta, njegove povijesne i antropološke modalitete, njegovo nastojanje da radi na konstituiranju toga identiteta, ili ćemo u prvom redu pokloniti pozornost logici žanra, što znači evoluciji izvedbenih tehnika, pa će naglasak biti na njegovoj stilskoj efektuaciji, odnosno književnosti u užem smislu riječi".[52]

Moglo bi se u tom smislu zaključiti da se i u bošnjačkoj, kao i u srpskoj ili hrvatskoj književnopovijesnoj praksi smjenjuju i dopunjuju i jedna i druga vrsta kulturnomemorijske svijesti: prvoj je u postamentu društveno-reprezentacijska intencija svjedočenja o stanovitim historijskim, socijalnim ili moralnim aspektima kolektivne sudbine, dok je za drugi model karakteristično propitivanje poetičkih karakteristika literarnog pamćenja i metatekstualnih zasnova književnih tekstova u složenim formama intertekstualnih stratificiranja. I u jednom i u drugom vidu književnokritičke autorefleksije valja izbjeći metodološke krajnosti koje književnost svode bilo na reprezentacijsku ilustrativnost supstancijalnog nacionalnog bića, bilo na artističku samodovoljnost lišenu bilo kakve društveno-referencijalne funkcije, podrazumijevajući opravdanost i nužnost različitih metodoloških opredjeljenja i interpretativnih praksi. A upravo ta raznolikost strategija predočavanja identitetske teme u bošnjačkoj književnosti našla je estetski sugestivne oblike književne artikulacije, lišene apriorne autoritarnosti homogenog diskursa zasnovanog na antagonizmu spram drukčijih književnopovijesnih naracija.

Uvažavanje mnogostrukih motrišta uvjetovano neprekidnim smjenjivanjem centra i periferije, razmjena i translacija kulturnih vrijednosti i produktivnih energija i u bosanskohercegovačkim i južnoslavenskim kulturnim sistemima legitimira i književnokritičko osvjetljenje semiotičkog prostora bošnjačke književnosti, koja upravo svojim posebnostima i razlikama kulturnog označavanja obogaćuje šire kulturne i literarne sisteme i entitete. Podrazumijevamo, naravno, da ne postoji niti može postojati autohtona poetika bilo koje nacionalne književnosti koja bi bila karantenski izolirana izvan univerzalnih poetičkih sistema, ali isto tako da se u svakoj kulturi skup univerzalnih poetičkih konvencija, zakonitosti i načela artikulira i stanovitim posebnostima što ih historijski procesi tradiraju u skupnosti kulturnopovijesnih i društvenih praksi.

Iz knjige: Enes Duraković, "Obzori bošnjačke književnosti", *Dobra knjiga*, Sarajevo, 2012., str. 93-116

[51] Dubravka Oraić-Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990, str. 5.

[52] Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.–1990.: Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996, str. 17

Novije tendencije u historiografiji u Bosni i Hercegovini

Piše: **Husnija Kamberović**

Nakon uspostave mira u BiH uočljivo je da se stanje u historiografiji u BiH jako teško mijenja. Još uvijek su prisutni stari modeli istraživanja, preovlađujući su tradicionalni pristupi, još uvijek su dominirajuće teme iz nacionalnih povijesti, uz samo djelomično uvođenje socijalne historije, ali uvid u novije naslove magistarskih i doktorskih radova na nekim univerzitetima ukazuje na postepene promjene. Ipak, stanje karakterizira još uvijek velika usitnjenosti znanstvenih institucija i nedostatak zajedničkog rada.

Htio bih pokazati novije tendencije u historiografiji u BiH, kako su u posljednje vrijeme na nekoliko skupova sumirani rezultati historiografije u ovoj zemlji. Posljednjih nekoliko godina u nekoliko navrata se raspravljalo o stanju historiografije u Bosni i Hercegovini, bilo na naučnim skupovima, bilo u okviru širih istraživačkih projekata posvećenih stanju historiografije na prostorima Jugoistočne Evrope.

Prvo je Institut za istoriju u Sarajevu, povodom 40. godina rada, u suorganizatorstvu sa Hrvatskim institutom za povijest iz Zagreba, 4. i 5. novembra 1999. organizirao međunarodni znanstveni skup pod nazivom *Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998*."[1] Bio je to svojevrsni nastavak savjetovanja održanog 11. i 12. februara 1982. godine.[2] Nakon toga je Odbor za istorijske nauke ANUBIH 30. oktobra 2001. organizirao naučni skup o razvoju i dostignućima historiografije u BiH od 1990. do 2000. godine.[3] Otprilike u isto vrijeme (27-29. Septembra 2001.) u Beču je u organizaciji Österreichisches Ost- und Südosteuropa- Institut, Institut für Osteuropäische Geschichte i Historischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, održan skup posvećen razvoju postkomunističkih historiografija, na kojem je bilo govora i o razvoju historiografija na prostoru bivše Jugoslavije.[4] Nakon toga je u Mostaru 24-26. oktobra 2003. održan skup u organizaciji Friedrich Naumann Stiftung o razvoju historiografije u BiH od 1990. Do 2003. godine.[5] Konačno, u Grazu je završen znanstveni projekt i objavljen veliki zbornik o historiografiji u Jugoistočnoj Evropi nakon socijalizma, kojega je uredio Ulf Brunnbauer, a autor teksta o historiografiji u Bosni i Hercegovini je Christian Promitzer.[6]

Komparirat ću dva pristupa: jedan je čisto historiografski i tu ću na primjeru časopisa *Prilozi*, što ga objavljuje Institut za istoriju u Sarajevu, pokazati kakve se tendencije mogu uočavati u historiografiji, s obzirom da je to jedini relevantni stručni časopis iz oblasti historijske nauke u BiH; s druge strane, pokazat ću kako se historiografski sadržaji prezentiraju u časopisima koji nisu isključivo historiografski, ali u njima susrećemo kao suradnike veći broj historičara koji pišu o različitim historijskim temama. Ovi časopisi obično imaju veću finansijsku podršku raznih institucija (ali to za ovo predavanje i nije važno). Ono što je za nas važno jeste to da ti časopisi imaju veći tiraž od stručnih historiografskih časopisa, pa sukladno tome i njihova slika prošlosti ima veći utjecaj u društvu. U okviru ovog predavanja analiziram *Status*, koji izlazi u Mostaru. Bilo bi moguće još napraviti analizu historiografskih članaka iz časopisa *Bosna Franciscana* od 2002.

---

1 *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 29, 2000.

2 Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, XCII/25, 1990.

3 *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003.

4 *Österreichische Osthefte*. Wien: Osterreichisches Ost- und Sudosteuropa- Istitut, Jahrgang 44, 2002. Dževad Juzbašić, koji je govorio o historiografiji u Bosni i Hercegovini, svoj referat je objavio i u *Prilozima*, Sarajevo : Institut za istoriju, br. 31, 2002.

5 Naučni skup: Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine. Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.

6 (Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism, Bd. 4, 2004, 384 S.

do 2007, te *Godišnjaka* BZK Preporod (2002-2006), ali vrijeme za ovo predavanje to onemogućava.

U drugom dijelu govorit ću o nekim historiografskim djelima, koja, s obzirom na njihovu recepciju u naučnim krugovima ili pak široj javnosti, predstavljaju odraz stanja u historiografiji u Bosni i Hercegovini. Tu ću, također, ukazati na neke polemike vođene u medijima, koje su imale namjeru biti historiografskog naučnog značaja, jer one, također, u određenoj mjeri predstavljaju odraz stanja u historiografiji. Ovdje je potrebno dati jednu napomenu, kao objašnjenje zašto je važno osvrnuti se i na takva pisanja. Naime, historiografska produkcija u BiH je veoma siromašna i glavne tendencije se ne mogu promatrati isključivo kroz napise u časopisima i ozbiljnim historiografskim knjigama, pogotovo s obzirom na činjenicu da je historija na Balkanu jako dugo upotrebljavana u političke svrhe krajem 20. stoljeća, a i danas se vrlo često čine napori u tom pravcu. I danas ima jako puno "angažiranih" historiografskih tekstova u medijima preko kojih se nastoji konstruirati željena slika povijesti. Ovo je jedno posebno pitanje, koje ima veze sa tendencijama u historiografiji, mada se ne može smatrati kao temeljna orijentacija. Ali, upravo je to pojava koja je karakteristična za historiografiju u BiH od početka 1990-ih godina i nastavljena je u kontinuitetu do današnjih dana. Naime, početkom 1990-ih naglo je probuđen interes za historiju. Tada se i jedan dio historičara aktivno uključio u promoviranje novih političkih vrijednosti. Ključne teme koje su tada dominirale u historiografiji odnosile su se na razdoblje srednjega vijeka i stradanja u toku Drugog svjetskog rata. Općenito, 1990-ih je u historiografiji i javnom diskursu dominirajuće bilo pitanje žrtava, bilo da su u pitanje žrtve iz Drugog svjetskog rata, bilo da su u pitanju žrtve iz jugoslavenskog razdoblja historije Bosne i Hercegovine. Krajnji cilj tih napora je bilo stvaranje naučnog historijskog opravdanja za političke poteza vladajućih elita u rješavanju jugoslavenske krize. Ipak, borbe oko vlasništva nad srednjim vijekom bile su motivirane političkim koncepcijama novih političkih elita koje su instrumentalizirale neke historičare čiji su radovi u značajnijoj mjeri finansijski sponzorirani.

Zapravo, tu se ponajbolje počeo primjenjivati tzv. mit starine (tj. dokazivanje kako smo baš "mi" najstariji na ovim prostorima te kako sukladno tome mi i imamo najviše prava na ovu zemlju), sve dok kod nekih krugova (možda i kod političkih i intelektualnih) apetiti nisu porasli i dok se "naše" porijeklo nije počelo malo pomjerati dalje i tražiti čak u prethistoriji. Upravo na ovome će se mobilizirati javno mnjenje. S druge strane, primjetno je da nakon rata opada naučni interes za pitanja koja su prije toga bila u fokusu interesa i koja su dobrim dijelom bila u funkciji političkih priprema za rat – naime, opada interes za probleme žrtava iz Drugog svjetskog rata i probleme genocida. Time se sve više počinju baviti intelektualci kojima povijest nije glavno zanimanje.

Ako pogledamo sadržaj najozbiljnijeg historiografskog časopisa u BiH (*Prilozi*), onda ćemo vidjeti da je u posljednjih pet godišta tog časopisa objavljeno ukupno 66 različitih članaka, te da od toga broja najveći broj otpada na razdoblje bosanske historije u vrijeme austrougarske vladavine i Prvog svjetskog rata. Također se može primijetiti kako u ovom časopisu ima jako puno rasprava iz srednjovjekovne historije, dok su najmanje zastupljeni radovi o razdoblju bosanske historije u vrijeme Drugog svjetskog rata. Također je uočljivo da su slabo zastupljene rasprave o najnovijoj bosanskohercegovačkoj historiji (doba koje je prethodilo raspadu Jugoslavije – objavljena su dva rada, ali su i ona više prigodnoga karaktera nego ozbiljne naučne rasprave temeljene na ozbiljnim arhivskim istraživanjima). Potrebno je još jedno malo objašnjenje: u rasprave o srednjovjekovnoj historiji uvršteno je 6 rasprava sa posebno organiziranog skupa o Bilinopoljskoj abjuraciji 1203. godini, među rasprave o austrougarskom razdoblju uvršteno je 6 rasprava o atentatu u Sarajevu 1914, a među historiografiju je ubrojano i 5 rasprava sa skupa o glavnim problemima historije Bosne i Hercegovine.

Dugo vremena je pojava knjige Mustafe Imamovića *Historije Bošnjaka* ocjenjivana kao najveći događaj u historiografiji u BiH. Kada se knjiga pojavila mediji su o njoj pisali dugo i naširoko, bila je hvaljena, ali i kritizirana. Knjiga je dosad doživjela tri izdanja u Sarajevu, a postoji i izdanje za Sandžak. U percepciji ove knjige valja imati u vidu da se radi o sintezi povijesti jednog naroda, i ona će u tom smislu sigurno dugo ostati neprevaziđena, bez obzira na neke slabosti, koje nisu ključne u ocjeni vrijednosti jedne sinteze.

Ono što se može kao zaključak ponuditi je slijedeće: časopis *Prilozi* je tretirao različita pitanja historije BiH (ali tu postoji i nekoliko rasprava koje ne govore o historiji BiH), jako je važno da je ovaj časopis afirmirao polemičke rasprave, jer one vode razvoju historiografije, a najzastupljenije su teme iz historije BiH u doba austrougarske vladavine uključujući i Prvi svjetski rat, te rasprave iz srednjovjekovne historije Bosne. Osim toga, može se zaključiti da među raspravama (izuzimajući članke koje smo uvrstili u rubriku historiografija, gdje smo uvrstili i one članke koji nemaju čisto teorijski karakter, kao polemike o drugim knjigama, jer one također sadrže i načelna pitanja historiografije) dominira politička historija, a zatim socijalna, kulturna i historija svakodnevnice. Važno je napomenuti

da od tema iz srednjovjekovne historije dominira problem Crkve bosanske, ali je tu i nekoliko rasprava iz ekonomske historije, posebno historije srednjovjekovnog bankarstva.

U Bosni i Hercegovini ne postoji sličan časopis koji bi se mogao komparirati sa *Prilozima*. Zbog toga ću pažnju fokusirati na mostarski *Status*, koji nije historiografski časopis, ali sadrži jako puno historiografskih rasprava. Karakteristično je da se u ovom časopis objavljuju historiografski tekstovi koji nastoje izravno odgovoriti na savremena politička pitanja. To je činjenica koja ovom časopisu daje obilježje angažiranog časopisa. Do sada je izašlo ukupno 11 brojeva, a ja ću se osvrnuti samo na neke brojeve koji, po mom mišljenju, na najbolji način odražavaju glavne poruke ovoga časopisa.

Prije svega, u ovom časopisu je objavljeno više tematskih brojeva. Prvi ozbiljniji tematski broj je bio posvećen bauku jugoslavenstva koji kruži Bosnom i Hercegovinom.[7] Tema broja je naslovljena u obliku pitanja: "Kruži li bauk Jugoslavije Bosnom i Hercegovinom?" Tu je objavljeno više tekstova, između ostalog i polemika Olivere Milosavljević i Dejana Jovića o Jovićevoj knjizi o kraju Jugoslavije, a od ključnih rasprava vezanih izravno za temu broja izdvajamo tekstove dvojice historičara: jedan je Mladen Ančić, medievist, koji je do rata radio u Sarajevu, a sada radi u Zadru. Njegov članak nosi naslov *Rekonstrukcija ili de(kon)strukcija: Izgledi Bosne i Hercegovine u svjetlu iskustva raspada Jugoslavije*. Ančić svoj tekst smješta u široke teorijske okvire, pokazuje veliko poznavanje literature, on na raspad Jugoslavije 1990-ih gleda kao na proces izgradnje civilnog društva i liberalne demokracije, a civilno društvo i liberalna demokracije su se, prema Ančićevom mišljenju, mogli izgraditi jedino u nacionalnoj državi, jer je "nacionalna država ona 'politička posuda' u kojoj je moguće natjecanje za društvenu moć urediti po pravilima liberalne demokracije" (str. 65). Razvijajući ovu tezu on tvrdi kako je kraj Jugoslavije logičan put stvaranja nacionalnih država, a "ključni je (...) trenutak (u raspadu Jugoslavije, op. H.K.) nastupio kada je Jugoslavija izgubila bezuvjetnu međunarodnu podršku, odnosno onoga trenutka kada je postalo jasno da globalizacija i modernizacija više ne traže određene granice, već jednoobrazni oblik društvene organizacije – civilno društvo i liberalnu demokraciju (...) U tome je smislu izgradnja nacionalnih država u Sloveniji i Hrvatskoj doista bio iskorak u pravcu koji svijetu nameću današnji obrasci globalizacije i modernizacije, odnosno neophodni preduvjet za uspostavu civilnog društva i liberalne demokracije" (str. 72).

Početkom 1990-ih naglo je probuđen interes za historiju. Tada se i jedan dio historičara aktivno uključio u promoviranje novih političkih vrijednosti. Ključne teme koje su tada dominirale u historiografiji odnosile su se na razdoblje srednjega vijeka i stradanja u toku Drugog svjetskog rata. Općenito, 1990-ih je u historiografiji i javnom diskursu dominirajuće bilo pitanje žrtava, bilo da su u pitanje žrtve iz Drugog svjetskog rata, bilo da su u pitanju žrtve iz jugoslavenskog razdoblja historije Bosne i Hercegovine.

Odgovarajući na pitanje u temi broja Ančićev je ključni zaključak da se BiH ne može porediti sa Jugoslavijom, zbog toga što je tokom povijesti Jugoslavija imala čvrst vanjski obruč, jer je smatrana važnim faktorom svjetskog poretka sve od 1918. Do 1990-ih godina. Jugoslavija je u svom susjedstvu imala "neprijatelje" od kojih su Slovenija i Hrvatska 1918. i pobjegle u zagrljaj Jugoslaviji, što je također omogućavalo toj zemlji da preživi, dok BiH nema ni blizu takvu situaciju, jer "na granicama ima dvije države koje, na ovaj ili onaj način, kao 'svoje' doživljava više od polovice njezina (tj. BH, op. H.K.) pučanstva, pa bi njezina dezintegracija i pripajanje dijelova tim susjednim državama bili doživljeni kao ispunjenje najvažnijega dugoročnog političkog cilja" (str. 73). Ništa ne bi bilo sporno u Ančićevoj argumentaciji da je on prihvatio činjenicu kako se nisu raspale višenacionalne države radi stvaranja nacionalnih država (danas je u svijetu jako malo čistih nacionalnih država) nego su se raspale socijalističke višenacionalne države. Da je pošao od ove činjenice, sigurno bi i njegovi zaključci bili znatno drukčiji.

Drugi historičar čiji tekst iz ovoga broja *Statusa* želim istaknuti je Ivo Lučić. On govori o tome "Je li Bosna i Hercegovina Jugoslavija u malom?". On nastoji pokazati kako ovo pitanje ne postavljaju suvremeni političari (BiH je Jugoslavija u malom, pa pošto se Jugoslavija raspala – onda mora i BiH) nego komunisti, koji su se stalno hvalili kako je BiH Jugoslavija u malom i to je bio integrativni faktor BiH! Ništa ni ovdje ne bi bilo sporno, jedino je problematično tumačenje tih sintagmi izvan određenog povijesnog konteksta! Ako bismo tu sintagmu pogledali u povijesnom kontekstu, onda bismo mogli zaključiti kako je tačno da su komunisti tu sintagmu upotrebljavali u doba komunizma (i ona je bila faktor integracije BiH), ali inzistiranje na toj komparaciji u suvremenom kontekstu zapravo znači dezintegraciju BiH, samo malo bržu od dezintegracije Jugoslavije – zbog "vanjskog obruča" o kome je govorio Mladen Ančić.

Bilo je još važnih tematskih brojeva u ovom časopisu: Jak razlog za (ne) biti zajedno – pitanje BH identiteta (*Status* br. 4, rujan 2004), Odnos nacionalnog i građanskog u BiH (*Status* br. 6, siječanj/veljača 2005), te posebno Bosna i(li) Hercegovina – što im (ni)je zajedničko (*Status* br. 8, zima

[7] *Status* br. 2, veljača-ožujak 2004.

2005-/2006). Ovdje su, također, važne rasprave Mladen Ančića (Što je Bosna bez Hercegovine) i Ive Lučića (Ima li Hercegovine? Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?). Ključna poruka je sadržana u građenju posebnog hercegovačkog identiteta, odnosno u obnovi Hercegovine ("Hercegovina rediviva"), odnosno traganje za povijesnim argumentima za konstituiranje Republike Hercegovine (str. 119). Ta tema će zaokupljati uredništvo ovoga časopisa, koje će u brojevima 9 i 10 objaviti niz tekstova o tzv. konsocijativnom modelu ustroja BiH, u kojima su sadržani i povijesni tekstovi u tom smislu.

Za ovaj je časopis još karakterističan polemički pristup nekih povjesničara. Osobito je "oštar" bio medievist Dubravko Lovrenović. Izdvajamo njegovu kritiku stavova Muhameda Filipovića o bosanskohercegovačkoj historiji, posebno Filipovićevih pogleda na bosansko srednjovjekovlje sadržanih u njegovim knjigama *Historija bosanske duhovnosti* (*Status* br. 10, jesen 2006, str. 256-286). Lovrenović oštro kritizira Filipovićeve teze o bogumilstvu, ali njegov stil bježi izvan akademske razine.

***

U drugom dijelu skrenuo bih pažnju na neka historiografska djela i njihovu recepciju u naučnim krugovima u javnosti u BiH, jer mi se čine važnim za ocjenu stanja historiografi je u BiH. Dugo vremena je pojava knjige Mustafe Imamovića *Historije Bošnjaka* ocjenjivana kao najveći događaj u historiografiji u BiH. Kada se knjiga pojavila mediji su o njoj pisali dugo i naširoko, bila je hvaljena, ali i kritizirana. Knjiga je dosad doživjela tri izdanja u Sarajevu, a postoji i izdanje za Sandžak. U percepciji ove knjige valja imati u vidu da se radi o sintezi povijesti jednog naroda, i ona će u tom smislu sigurno dugo ostati neprevažena, bez obzira na neke slabosti, koje nisu ključne u ocjeni vrijednosti jedne sinteze. To je vrijeme još uvijek prilično velike nacionalne homogenizacije u BiH, pa je i pojavljivanje ovakvih nacionalnih historija snažno medijski promovirano.

U to je vrijeme i Enver Imamović napisao knjigu *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Art 7, 1998). On tu polazi od *Homo bosniacusa* (bosanskog pračovjeka) iz 120.000-60.000. godine stare ere i dolazi do problema konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini krajem 20. stoljeća. Knjiga je nastala u doba kada se jako puno u javnosti raspravljalo o konstitutivnosti naroda u BiH, a poruka ove knjige je da se ne može govoriti ni o kakvoj konstitutivnosti naroda, jer jedini konstitutivan narod su Bošnjaci: "Koliko god ima historijskog opravdanja da se u Bosni i Hercegovini konstitutivnim smatraju narodi susjednih zemalja, toliko ima opravdanja da se u njima takvima smatraju Bošnjaci, odnosno Bosanci, bez obzira kojoj vjeri pripadaju" (str. 115). Imamovićeva formula je slijedeća: Iliri = Bošnjani = Bošnjaci (Bosanci) = konstitutivni narod. Na ovu Imamovićevu knjigu reagirali su Dubravko Lovrenović[8] i Ante Škegro koji su nastojali dokazati kako je Enver Imamović mitoman. Imamović nikada nije odgovorio na njihove napise. No, ovo je otprilike i bio kraj ovakvih pristupa u historiografiji, barem kada se radi o profesionalnim historičarima.

Šta ohrabruje u historiografiji u BiH? Ohrabruje povezivanje historičara iz BiH sa drugim historiografskim centrima u Evropi i svijetu. Vidljivo je to po naslovima samo nekih naučnih historiografskih skupova koji se u posljednje vrijeme drže u BiH. Mogli bismo reći kako je sve počelo konferencijom pod naslovom Uloga historijskih mitova u promjenama balkanskih društava (Sarajevo 2002).

Doduše, tokom 2006. pojavit će se jedna knjiga u kojoj će se također dokazivati ilirsko porijeklo Bošnjaka,[9] ali je ovdje važno skrenuti pažnju na to da se na takve teze u historiografiji ne gleda sa nekom posebnom ozbiljnošću. No, zato se mediji upuštaju u promoviranje takvih ideja. Čak i islamske novine *Preporod*, glasilo Islamske zajednice BiH, od početka 2007. objavljuje Pašićev feljton pod naslovom *Predslavenski korijeni Bošnjaka*. Prema redakcijskoj napomeni u prvom nastavku, radi se o jednom poglavlju Pašićeve disertacije odbranjene u Prištini 24. 5. 2005. pod naslovom *Predslavenski korijeni u etnogenezi Bošnjaka s posebnim osvrtom na glasinačku kulturu*. Tada je Radoslav Katičić odbio biti član Komisije za odbranu disertacije, a kasnije je Katičić napisao i negativnu recenziju Pašićeva rada o ilirskom porijeklu srednjovjekovnog vladarskog imena Prijesda, što je bilo povod za nastanak Pašićeve knjige, koja je doživjela veliku medijsku promociju 17. novembra 2006. u Bošnjačkom institutu (a promotori su bili Muhamed Filipović, Ahmed Aličić i Abdulah Sidran). Na ovoj je promociji osmanist Ahmed Aličić ocijenio ovu knjigu izuzetno vrijednom, te naglasio da je Ibrahim Pašić "dokazao da su naši preci pretežno ilirskog porijekla što dokazuju imena dvojice srednjovjekovnih vladara čemu je teško naći protuargument. Zato treba prihvatiti mišljenje o jakim ilirskim korijenima u BiH, ali uz objektivno prihvatanje svih drugih faktora posebno migracija."[10] Na ove Pašićeve teze o ilirskom porijeklu Bošnjaka reagirao je samo jedan mladi historičar u sa-

[8] Dubravko Lovrenović, "Povijest i duh vremena: tri etnonacionalna pogleda u bosansko srednjovjekovlje", *Forum Bosnae*, 18/02, str. 60-84.

[9] Ibrahim Pašić, *Kulin i Prijesda. Dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*. Zenica 2006.

[10] *Preporod*, br. 23/841, Sarajevo 1. decembra 2006.

rajevskom *Oslobođenju*.[11] Nakon toga je reagirao Ibrahim Pašić, a svoj tekst je završio tvrdnjom kako su bošnjački politički lider Haris Silajdžić i reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić, koji podržavaju teze o postojanju bosanskih piramida kod Visokog "prije svega znanstvenici i doktori historijskih nauka i njihovo zanimanje za sve ono što može biti za dobrobit Bosne i Hercegovine, u znanstvenom, građanskom ili bilo kojem drugom smislu, očekivano je i posve logično".[12]

Osim toga, list *Preporod*, glasilo Islamske zajednice u BiH, bio je osobito aktivan u promoviranju Pašićeve knjige i teza sadržanih u njoj, što je rezultiralo štampanjem feljtona koji je počeo izlaziti početkom januara 2007. i još traje. Ovo spominjem da bih ilustrirao tezu kako još uvijek postoji interes, posebno u javnosti, za stariju historiju, mada taj interes više nije tako velik kao prije desetak godina. No, interes za srednjovjekovnu bosansku historiju je još uvijek veoma prisutan. Tu se pojavilo nekoliko knjiga, od kojih bih posebno istakao knjige Peje Ćoškovića[13] i Dubravka Lovrenovića.[14] Ćošković se fokusira na problem ustrojstva Crkve bosanske u 15. stoljeću, ali se dotiče i karaktera Crkve bosanske pokazujući kako se radi o organizaciji koja je u organizacionom smislu bila posebna, ali uz utjecaje kako dvije priznate kršćanske crkve (katoličke i pravoslavne) koje djeluju na unutrašnje vjerske prilike u Bosni, tako i različitih dualističkih pokreta koji se pojavljuju u evropskom razvijenom srednjem vijeku. Lovrenovićeva knjiga, pak, u nekim krugovima je predstavljena kao kruna historiografije u BiH, a Lovrenović kao autor "kome nema premca".[15] Lovrenovićeve ocjene bosanskoga srednjovjekovlja, posebno karatera Crkve bosanske, sadržane su u ocjeni kako se radi o pravovjernoj, katoličkoj crkvi,[16] a optužbe za njezin dualistički i heretički karakter potječu uglavnom od ugarskih vladara, i to u vrijeme kada ugarski vladari nastoje zadobiti bosansku krunu.

Nema napretka jedne historiografije bez ozbiljnih polemika. Međutim, pokazalo se da i za to nama nedostaje dovoljne polemičke kulture, o čemu svjedoči polemika koju su u sarajevskim tjednicima Slobodna Bosna i Dani vodili Dubravko Lovrenović i djelimično Srećko Džaja sa Nenadom Filipovićem i Ahmedom Zildžićem. Ova polemika je polučila malo naučnih efekata, jer je vođena na niskoj znanstvenoj razini i bila je suviše lična.

Ovo će pitanje srednjovjekovne historije, posebno karaktera Crkve bosanske, biti predmetom polemika u medijima tokom 2006. godine, posebno u sarajevskim *Danima* i *Slobodnoj Bosni*. Ovo spominjem ne zbog namjere da u detalje analiziram stavove jednih ili drugih historičara koji su sudjelovali u ovim polemikama, nego da ukažem na to kako je posao historičara postao jako podložan ocjeni javnog mnijenja, što je prije 2000-te bilo ipak dosta rijetko. Nema napretka jedne historiografije bez ozbiljnih polemika. Međutim, pokazalo se da i za to nama nedostaje dovoljne polemičke kulture, o čemu svjedoči polemika koju su u sarajevskim tjednicima *Slobodna Bosna* i *Dani* vodili Dubravko Lovrenović i djelimično Srećko Džaja sa Nenadom Filipovićem i Ahmedom Zildžićem. Ova polemika je polučila malo naučnih efekata, jer je vođena na niskoj znanstvenoj razini i bila je suviše lična, posebno "polemika" između D. Lovrenovića i N. Filipovića, dok je A. Zildžić pokazao ne samo želju za ozbiljnim dijalogom, ali sada on nije imao ozbiljnog sugovornika, jer je D. Lovrenović nastupio suviše lično što je pokvarilo krajnji efekat koji se mogao dobiti ovom "polemikom".[17]

Za razliku od takvih polemika u medijima, naučni časopisi su imali drukčiju razinu polemike. Tako je, na primjer, Institut za istoriju u Sarajevu 2002. objavio jedan zbornik pod nazivom *Historijski mitovi na Balkanu*, koji sadrži nekoliko polemičkih, ali smirenih i znanstveno utemeljenih rasprava. Također, u časopisu *Prilozi* je pokrenuta posebna rubrika *Polemike*, koju su u nekoliko brojeva obilježile smirene polemike Mesuda Šadinlije iz Sarajeva i profesora Pal Kolstoa iz Osla o državnim simbolima Bosne i Hercegovine. Neke pokrenute polemike (poput one Esada Kurtovića ili Krešimira Kužića) završile su i prije nego su stvarno započele, jer nije bilo spremnosti obiju strana za razvijanje utemeljene polemike. Ove "polemike" u medijima i časopisu *Prilozi* pokazuju kako je u suvremenoj historiografiji zanimanje za stariju povijest vrlo prisutno, dok je zanimljivo da u ozbiljnim naučnim krugovima sve više opada interes za pitanja genocida i ratnih žrtava. Time se sve više počinju

[11] Vuk Bačanović, "Piramidomanija u BiH. 'Alternativna' sramota". *Oslobođenje*, Sarajevo, 25. januar 2007, 34-35.

[12] Ibrahim Pašić, "Reagovanja: Tendenciozno i nekorektno. Tragom teksta 'Alternativna' sramota. Piramidomanija u BiH" Vuka Bačanovića". *Oslobođenje*, Sarajevo 31. januar 2007, 28.

[13] Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005, 560. Osvrt na Ćoškovićevu knjigu, uz kritičke opaske na njegovo prihvatanje dualističkog karaktera Crkve bosanske, dao je Srećko Džaja ("Srednjovjekovna Crkva bosanska u procijepu suprotstavljenih kontekstualizacija", *Status*, br. 10, jesen 2006, 250-255).

[14] Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*. Sarajevo – Zagreb, Synopsis, 2006.

[15] *Baština*, 2/2006, str. 357 (prikaz Lovenovićeve knjige iz pera Amira Klike). Nešto umjereniju, ali veoma pozitivni ocjenu Lovrenovićeve knjige dao je Ladislav Tadić (*Bosna franciscana*, 26/2007, 320-322).

[16] Skrećem pažnju na ovaj dio teksta, jer je on važan za razumijevanje "polemike" koju sam kasnije morao voditi sa Lovrenovićem. Naime, Lovrenovićeva je teza da je Crkva bosanska pravovjerna, kršćanska crkva.

[17] Polemika u kojoj su sudjelovali D. Lovrenović, A. Zildžić, S. Džaja i Jasna Šamić tekla je početkom 2006. u *Danima* (br. 449, 20.1.2006. i trajala je do br. 455). Zildžić je kasnije svoje tekstove u ovoj polemici objavio u časopisu *Znakovi vremena*, Sarajevo 2006, br. 32, 136-156).

baviti intelektualci kojima povijest nije glavno zanimanje. Primjer za to je knjiga Nihada Halilbegovića o Bošnjacima žrtvama Jasenovca. U ovim se krugovima polako pokušava nametnuti rasprava o komunističkom razdoblju historije Bosne, ali kao historija patnji i stradanja.

Takve rasprave se već uveliko vode u historiografijama u Srbiji i Hrvatskoj, dok u BiH takvih rasprava u historiografiji još nema. Ovdje se ne odbacuje istraživanje toga razdoblja, ali se nastoje pojedini problemi iz toga razdoblja kontekstualizirati, te ne načiniti greške kakve su činjene u historiografi ji iz komunističkoga razdoblja. Konačno, samo su na Filozofskom fakultetu u Sarajevu nedavno odbranjene dvije doktorske disertacije iz ovoga razdoblja, a u Mostaru se početkom septembra 2007. očekuje odbrana još jedne disertacije iz povijesti Bosne i Hercegovine poslije 1945, ali su te disertacije lišene nenaučnih i dnevnopolitičkih dimenzija (to mogu sigurno tvrditi za dvije disertacije, čije sam rukopise imao priliku čitati).

Na kraju, neke knjige pokazuju kako politička historija nije jedini pravac u historiografiji u Bosni i Hercegovini. Nedavno je objavljena jedna knjiga o bosanskohercegovačkim vojnicima u vojsci Austro-Ugarske monarhije,[18] a i lično sam jednom knjigom tome želio dati doprinos.[19]

Šta ohrabruje u historiografiji u BiH? Ohrabruje povezivanje historičara iz BiH sa drugim historiografskim centrima u Evropi i svijetu. Vidljivo je to po naslovima samo nekih naučnih historiografskih skupova koji se u posljednje vrijeme drže u BiH. Mogli bismo reći kako je sve počelo konferencijom pod naslovom *Uloga historijskih mitova u promjenama balkanskih društava* (Sarajevo 2002), a zatim nastavljeno konferencijama o značaju 1945. u historiji BiH i susjednih zemalja (Sarajevo 2005), preko konferencije o reviziji prošlosti (Sarajevo 2006) i sada pripremamo konferenciju o nacionalnim identitetima u Bosni i Hercegovini (konferencija će se održati 2008). Zbornici sa tih konferencija su najbolji pokazatelj sazrijevanja historiografije u Bosni i Hercegovini.

Na kraju, još nešto što se trenutno dešava u Bosni i Hercegovini. Već duže vremena u BiH traje tzv. Piramidomanija (traganje za bosanskim piramidama). Taj projekt ima podršku institucija vlasti, ali ne i struke. Historiografija u BiH nema nikakve veze s tim i nijedan historičar niti arheolog se nije uključio u taj projekt (osim Ibrahima Pašića, koji podržava teze Semira Osmanagića o postojanju piramida). Ipak, to traganje za "bosanskim piramidama" probudilo je malobrojnu zajednicu bosanskih arheologa koji su počeli na sve strane pomalo iskopavati. Osobno se pribojavam da u tim iskopavanjima ne prezentiramo kao "važna" otkrića nešto što je jednake važnosti kao i "bosanske piramide" kod Visokog.

(Predavanje u *Georg Eckert Institute for International Textbook Research*, Braunschweig, 20. august 2007)

[18] Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007.

[19] Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878-1918*. Sarajevo-Zagreb: Institut za istoriju i Hrvatski institut za povijest, 2003. (drugo izdanje u Sarajevu 2005). [Da je i u Bosni i Hercegovini ipak moguće odvojiti politiku od nauke pokazao je Denis Bećirović, aktivan političar čija politička aktivnost nije prepoznatljiva u njegovim naučnim radovima. Vidjeti knjigu pod naslovom *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb: BNZ i IZ Hrvatske, 2012.]. (Predavanje u Georg Eckert Institute for International Textbook Research, Braunschweig, 20. august 2007)

O Dubravku Lovrenoviću

Ko politizira historiografiju u Bosni i Hercegovini?

(...) Čitajući posljednji intervju Dubravka Lovrenovića u *Danima* shvatio sam kako smo konačno dobili novoga "Spasitelja", koji, eto, spašava i historijsku nauku, i narod i državu i mnogo što drugoga. Da nije bilo toga intervjua vjerovatno se nikada ne bih niti osvrnuo na njegovu najnoviju knjigu, bez obzira što je u njoj posvetio nešto više od 6 stranica jednom mom predavanju. No, odbijajući odgovoriti na Lovrenovićeve napade vjerovatno bih ga još više naljutio, a toga me je baš veliki strah.

Ipak, nekoliko je razloga zbog čega sam mislio da se ne treba osvrtati na pisanje Dubravka Lovrenovića, pa makar se on i naljutio: prije svega, ne radi se uopće o znanstvenoj knjizi, nego zbirci radova već ranije objavljenih sa veoma velikom dozom političke intonacije; drugo, Lovrenović svaku kritiku njegovih stavova koristi da sam sebe prikaže žrtvom i "metom napada bošnjačkih kolega", te sam se pomalo plašio da bi moj odgovor bio protumačen upravo kao napad "bošnjačkog kolege"; a ja ne želim doprinositi nikakvim žrtvama u ovoj zemlji. Vjerujem da je tih žrtava i previše. No, s obzirom da je Lovrenović već ranije sve nas već razvrstao po tim nacionalnim šavovima, definirao bošnjačku "mitomansku" historiografiju, nije isključeno da i ova moja reakcija bude doživljena kao "napad" bošnjačkog kolege. Ili me možda Lovrenović, nakon što sam u jednom predavanju izrazio sumnju u naučnu svrsishodnost nekih njegovih tekstova, više uopće ne smatra kolegom?

Ne želim se osvrtati na čitavu Lovrenovićevu knjigu, ali ću kao polaznu poziciju ukazati na njegovu dosljednost koja može biti paradigma njegova pisanja. U knjizi (str. 14) Lovrenović, nadahnut nekim "božanskim sposobnostima" koje mu omogućavaju da vidi i "s one strane neprozirne sadašnjosti", zaključuje kako su Hrvati "za agresivni dio bošnjačkog političkog i intelektualnog esatblishmenta" u Bosni i Hercegovini "postali 'nečista savjest' i mrlja na etničkoj karti" i to nakon što je "odlukom visokog predstavnika Petritscha iz 2002. Vlada Federacije BiH izručena u ruke Bošnjaka". U intervjuu (*Dani*, br. 592, 17.10.2008, str. 39) on

kaže kako je Petritschevom odlukom iz aprila 2002. Federalna vlada prekomponirana u omjeru: 8 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina "čime je ozvaničena dvojna – srpsko-bošnjačka – podjela cijele BiH".[1] Moram priznati da mi nije jasno kako je ta bošnjačka Vlada iz knjige postala Vlada iz interjvua u kojoj Bošnjaci nisu niti većina. Moguće je da Lovrenović doživljava bošnjačkim sve one Vlade u kojima on nije član![2]

Ali, s obzirom da je Lovrenović obdaren "božanskim nadahnućem" da predviđa, on nas poučava kako je još 1996. prognozirao dalju mitologizaciju u bosanskohercegovačkoj historiografiji, što se, veli on, sada bjelodano vidi. S obzirom da ponosno uzvikuje kako je time dokazao da je odličan prognozer, prisiljeni smo njegove prognoze sada ozbiljno shvatiti, jer – nemojmo se kasnije praviti da nismo znali da nas je na vrijeme upozoravao. A on nas upozorava kako se "iznutra raspadamo", da "šanse Bosne i Hercegovine, evo, sredinom 2008. Svakim danom vidljivo kopne", pa njegova knjiga "poprima obrise zapisnika s mjesta nesreće" (knjiga, str. 328). Uz to, on dakako zna da hrvatsko nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini [navodno] nije riješeno, te da se ono ipak mora riješiti, pa nas upozorava kako "nijedno nacionalno pitanje nije razjašnjeno 'na demokratski način' nego su najprije glave padale zbog toga i proliveni oceani ljudske krvi" (*Oslobođenje*, 17.10.2008, str. 34). Ako čak ostavimo po strani da su neki i pred rat 1992. isto tako upozoravali, neki su čak bili spremni da padnu i milijuni glava kako bi se riješilo nacionalno pitanje, ovu Lovrenovićevu prijetnju bi doista trebalo ozbiljno shvatiti, te se upitati kome to Lovrenović prijeti? Da li on računa da će se uvijek naći onih koji bi rado vidjeli situaciju u kojoj tuđe glave lete kako bi se konačno riješilo nacionalno pitanje?

Sve bismo to, doista, trebali uzeti jako ozbiljno, jer se radi o predviđanju našega "Spasitelja". Posebno bismo to trebali u obzir uzeti mi, koji se od 1992. do 1995. ne sklonismo na vrijeme izvan Bosne i Hercegovine, nego ostadosmo ovdje vjerujući da se isplati boriti za "ideale slobode, bratstva i jednakosti". Sada trebamo poslušati "Spasitelja" i spasiti se od muka zalaganja za te ideale. Jer, iako "Spasitelj" nagovještava da bi on, Lovrenović, oklizne li se neko od Bošnjaka na Trgu Alije Izetbegovića, bio tu da pomogne (jer ga je takvog stvorio "Alah džalešanuhu"), valja biti prilično oprezan, zato što bi se moglo desiti, kao 1992, kada su se sarajevske ulice pušile od nedužne krvi ("oceani krvi", rekao bi Lovrenović), dobrim dijelom i zbog retorike slične ovoj koju sada nameće Dubravko Lovrenović, i kada nam je doista trebala pomoć, naš "Spasitelj" je spasio sebe ne pružajući nama, bespomoćnim, ruku spasa. Znao je on i tada da je ipak bilo sigurnije u Njemačkoj nego u Sarajevu! Ne vjerujem da bi Lovrenovićeva ruka i sada bila toliko velika da iz Njemačke (ili možda SAD) pomogne nama da ustanemo, haste, sa Trga Alije Izetbegovića, ukoliko se opet "okliznemo".

Svi su nacionalisti, jedino Lovrenović nije! O tome da li je neko nacionalista i koliki je nacionalista, ja ne znam, to zna samo Lovrenović. Koliko Lovrenovićevi pogromaški tekstovi doprinose razvoju nacionalizma u ovoj zemlji, ja ne mogu nagađati, to opet može znati samo on sam, nadahnut "božanskim nadahnućem" predviđanja.

Lovrenović svaku kritiku njegovih stavova koristi da sam sebe prikaže žrtvom i "metom napada bošnjačkih kolega", te sam se pomalo plašio da bi moj odgovor bio protumačen upravo kao napad "bošnjačkog kolege"; a ja ne želim doprinositi nikakvim žrtvama u ovoj zemlji. Vjerujem da je tih žrtava i previše.

Vjerujući, ipak, da mi je ostalo makar malo vremena do tog bijega, ne čekajući Lovenovićevu ruku spasa, žurim da barem ostavim svoju malu bilješku o Lovrenovićevoj knjizi i njegovim primjedbama na moj račun. Prvo, doista je "žalosno, ali istinito" da historičar takve reputacije, koji je predavao na sveučilištima Yale i Chicago, i od koga bi se očekivalo isključivo bavljenje naukom, toliko politizira našu historijsku nauku. Politizirani historičari ne mogu depolitizirati historiografiju, nego je samo stalno kontaminirati politikom. Dubravko Lovrenović je u tom smislu vrlo zanimljiva pojava u historiografiji u Bosni i Hercegovini, a njegovo pisanje unosi veliku dozu politike u nauku.

Dubravko Lovrenović je u ranijim tekstovima o mom pisanju imao pozitivno mišljenje. To se radikalno promijenilo nako što je na internetu pročitao jedno moje predavanje u kojemu sam ukratko spomenuo i njegovu knjigu, te u kontekstu razglabanja o medijskoj percepciji historiografije, spomenuo nje-

[1] Teza o bošnjačko-srpskoj podjeli Bosne i Hercegovine bila je prva faza u konstruiranju teorije o ugroženosti i neravnopravnosti Hrvata. Ta konstrukcija, snažnom medijskom kampanjom i političkom akcijom HDZ-a, već je prilično raširena u društvu. Otvoreni dijalog sa onima koji se osjećaju ugroženim jedini je način za prevazilaženje tog stanja.

[2] Iz trećeg pokušaja Lovrenović je konačno uspio izračunati kako su Bošnjaci većina u Vladi Federacije Bosne i Hercegovine. Učinio je to u tekstu "Svehrvatski kenotaf. Hrvati u BiH: između banovinske i zvizdovićevsko-kneževićevske paradigme", *Bosna franciscana*, 32, Sarajevo 2010. Prethodno je i ovaj tekst, kao i mnogi drugi koje Lovrenović objavljuje po časopisima, objavljen u sarajevskom *Oslobođenju*. On je tu zaključio da je poslije Petritschevih promjena 2002. konstruirana federalna Vlada sa bošnjačkom većinom, i to u omjeru 9 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina. Nakon čitanja tog Lovrenovićevog teksta osjetio sam zadovoljstvo da je ova naša "polemika" polučila makar mali rezultat – Lovrenović je barem naučio sabirati tri broja i konstruirati tu bošnjačku većinu. Međutim, to moje zadovoljstvo je brzo nestalo, nakon što je Lovrenović ponovo ustvrdio da je Petritsch konstruirao federalnu Vladu sa bošnjačkom većinom, i ponovo se vratio na omjer 8 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina. Učinio je to u izjavi za list *Dani* 26. novembra 2010, 28. Tako nam se Lovrenović stalno pojavljuje u bezbrojnim izdanjima i ne zna se više šta on, ustvari, uopće tvrdi. Jedno tvrdi prije podne, a drugo poslije podne! "Građanski orijentirani" Lovrenović na jednoj strani govori o neravnopravnosti Hrvata, a na drugoj, navodno, insistira na ravnopravnosti svih građana; tobože kritizira etničku demokraciju, a promovira upravo princip etničke demokracije. Priča o (ne)ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini se ne može svoditi na njihovu brojčanu zastupljenost u Vladi Federacije. Petritschevim amandmanima je vraćena konstitutivnost i ravnopravnost Hrvata i Bošnjaka u RS, kao i Srba u Federaciji čime je "zadat konačan udarac onima koji (…) žele podijeliti (Bosnu i Hercegovinu) i to je suština (…) dreke (onih koji napadaju te amandmane)". U tom kontekstu, dakle, valja gledati na ovakve Lovrenovićeve napade na Petritscheve amandmane. Vidjeti intervju Krešimira Zubaka u *Dani*, br. 736, 22. 7. 2011, 34-37.

govu polemiku sa Nenadom Filipovićem i Ahmedom Zildžićem. Krajem 2005. Lovrenović je, između ostalog, zapisao i slijedeće: "Husnija Kamberović za sada je ipak jedini živući bošnjački historičar koji je eksplicitno prihvatio znanstvenu kritiku bogumilskoga mita, dodajući toj kritici i neke vlastite vrijedne postavke".[3] Na još nekoliko mjesta on je upućivao čitatelje na neke moje "vrijedne postavke". A onda se sve promijenilo.

Sada sam postao osobom koja neke njegove ocjene preuzima kao svoje, ne navodeći da su one izvorno Lovrenovićeve. Pri tome skreće pažnju na dio u kojemu ja navodim kako Enver Imamović uspostavlja kontinuitet od Ilira do suvremenih konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Ja sam doista mislio da je to Imamovićeva teza, a sada mi nije jasno da li je to možda Lovrenovićeva teza koju on potura Imamoviću.

Ili, možda Lovrenović doista živi u uvjerenju da je jedino on u stanju prepoznati ono što Imamović sasvim bjelodano i jasno kaže. A moja opaska da je na te Imamovićeve teze Lovrenović reagirao, a Imamović nije nikada odgovorio – to za Lovrenovića nije uopće važno![4] Druga Lovrenovićeva opaska odnosi se na to da sam ja predavanje naslovio "tendencije u historiografiji u BiH", ali govorio samo o Federaciji BiH zanemarujući historiografiju u Republici Srpskoj. To je tačno, jer smo se kolega Boro Bronza sa banjalučkog univerziteta i ja dogovorili da on predstavi stanje u historiografiji u tom dijelu Bosne i Hercegovine, a ja, makar "i selektivno", stanje u Federaciji Bosne i Hercegovine.

To je Lovrenović mogao također pročitati na internetu, ali njemu je bilo dovoljno da se zadrži na mome predavanju, a historiografija u Republici Srpskoj – šta je to za njega? On se, svejedno, nikada na to nije nigdje niti osvrnuo! On ima posla u Federaciji koliko hoćeš, a od Republike Srpske ne ovisi ni jedna od njegovih silnih dobro plaćenih funkcija. Ali spočitava drugima što to ne čine! Lovrenovićeva kritika je upućena i na moj izbor časopisa *Prilozi* kao izvora za analizu osnovnih tendencija u historiografiji. Ja sam nazvao taj časopis "jedinim relevantnim stručnim časopisom iz oblasti historijske nauke u BiH", što je, po njegovom mišljenju, samo izraz moje "pokondirenosti". Bravo!

Takvo što doista nisam očekivao od Lovrenovića koji je u dva navrata bio član Redakcije tog časopisa. Ali, kolega Lovrenoviću, u pravu ste, više *Prilozi* nisu jedini relevantni časopis iz oblasti historijske nauke u Bosni i Hercegovini, jer je Institut za istoriju u Sarajevu pokrenuo novi časopis, *Historijska traganja*, koji već poslije prvog broja ima izuzetan prijem među historičarima (ne samo u Bosni i Hercegovini). Zašto sam ja odabrao *Priloge* Instituta za istoriju kao primjer časopisa iz čijih se tekstova mogu nazrijeti kakve su tendencije prisutne u historiografiji u Bosni i Hercegovini? Naprosto, zbog toga što drugih časopisa mi nemamo, a ja sam želio ipak imati nešto čvrsto na šta se mogu osloniti u građenju svoga stava o tome. Neka mi Lovenović nabroji historijske časopise koji sada izlaze u Bosni i Hercegovini na temlju čijih tekstova bismo mogli vidjeti kuda to ide (ili srlja) naša historiografija!

Prvo, doista je "žalosno, ali istinito" da historičar takve reputacije, koji je predavao na sveučilištima Yale i Chicago, i od koga bi se očekivalo isključivo bavljenje naukom, toliko politizira našu historijsku nauku. Politizirani historičari ne mogu depolitizirati historiografiju, nego je samo stalno kontaminirati politikom. Dubravko Lovrenović je u tom smislu vrlo zanimljiva pojava u historiografiji u Bosni i Hercegovini, a njegovo pisanje unosi veliku dozu politike u nauku.

Druga mogućnost koja je postojala – bilo je nagađanje. Ja nisam htio nagađati, ali je zato Lovrenović pristao nagađati o mojim motivima. Nazvavši moj stav o *Prilozima* kao "jedinom relevantnom historijskom časopisu u BiH" običnom "pokondirenošću", on moje uvjerenje kako su knjige *Historija Bošnjaka* (autor Mustafa Imamović) i *Porijeklo stanovništva* (autor Enver Imamović) produkt određenog vremena, naziva relativiziranjem nacionalizma. Svi su nacionalisti, jedino Lovrenović nije! O tome da li je neko nacionalista i koliki je nacionalista, ja ne znam, to zna samo Lovrenović. Koliko Lovrenovićevi pogromaški tekstovi doprinose razvoju nacionalizma u ovoj zemlji, ja ne mogu nagađati, to opet može znati samo on sam, nadahnut "božanskim nadahnućem" predviđanja.

Ali, ja znam da moja namjera nije bila braniti nikoga, pa ni Filipovića, Imamovića ili nekoga drugog. Ne znam zašto, ali izgleda da Lovrenović, koji stalno brani svoje učitelje, smatra da svako mora imati nekoga koga će braniti. Ja osobno nemam namjeru nikoga braniti, niti vjerujem da je moja odbrana potrebna Filipoviću, Imamoviću i drugima. Pa, ko sam ja da njih branim? Zadatak koji mi Lovrenović daje ne želim prihvatiti. (...)

Ulomak iz knjige "Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike", Husnija Kamberović, izdavač "Srednja Europa", Zagreb, 2012.

[3] Lovrenović je ovo napisao u tekstu objavljenom u časopisu *Zeničke sveske* br. 2/2005, ali to ne spominje u knjizi *Historia est magistra vitae*. Moguće je da je tekst za *Zeničke sveske* pisao prije podne, a knjigu poslije podne. Kasnije je njegov odnos prema meni sve više napredovao, da bi, za sada, kulminaciju dostigao početkom 2012. kada je pokušao da na Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na predmete koje ja predajem, dovede fra Petra Jeleča. Nakon mog odbijanja takve mogućnosti, napisao je kako je moj negativan stav "gest nedobronamjerne osobe, osim toga osobe koja sebi, u autoritarnom duhu, umišlja preko svojih stvarnih mogućnosti". Priznajem da nisam dorastao Lovrenovićevim sposobnostima i mogućnostima spletkarenja. Tu sposobnost Lovrenović je pokazao i u maju 2012. kada je izlobirao da se na Filozofskom fakultetu Fatmiru Alispahiću onemogući pisanje doktorske disertacije o *Iseljeničkom iskustvu u novijoj bošnjačkoj književnosti.* Sličan poduhvat je bio poduzeo i koncem 2008. pokušavajući onemogućiti Sabini Veladžić pisanje magistarskog rada, čiji sam ja bio mentor, o *Bošnjacima u Bosni i Hercegovini od 1990. do 1992. godine.* Tada, za razliku od maja 2012, u tome nije uspio, mada je i desetak profesora podržalo njegovu papazjaniju. O njegovim pokušajima da, udružen sa predratnim čuvarima bjelašničke meteorološke stanice, utječe na kadrovsku i programsku orijentaciju Instituta za istoriju čiji sam direktor, ne želim trošiti puno riječi. Ipak, moram iznijeti svoje uvjerenje da se takvi Lovrenovićevi saputnici, ma koliko se trudili, ne mogu odvojiti od svog prirodnog ambijenta. Vjerujem da je skok od stražarske šupice na bjelašničkoj meteorološkoj stanici do pozicije visokog vojnog obavještajca veliki uspjeh, ali se plašim da to nije dovoljna kvalifikacija za određivanje prioriteta u našoj nauci. Čak ni politička i medijska potpora ne mogu u tome pomoći, ma koliko takvi tipovi umišljali sebi da imaju neke nadnaravne mogućnosti i posebnu misiju na ovom svijetu.

[4] Dubravko Lovrenović i Enver Imamović imaju sličnu ulogu u historiografiji u Bosni i Hercegovini. O toj sličnosti bi bilo dobro napraviti jedan širi osvrt.

Oko Istanbula

Izložba fotografija Ara Gülera, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb (13. prosinca 2012. – 13. siječnja 2013.)

Ara Güler rođen je u Istanbulu 1928. godine. Najveći je živući predstavnik kreativne fotografije u Turskoj i uživa izuzetno velik međunarodni ugled. Već je u djetinjstvu pokazivao veliki interes za kinematografiju. Kao srednjoškolac radio je u filmskim studijima u svim područjima kinematografije. Diplomirao je na Getronagan Armenian High School 1951. i počeo je stjecati naobrazbu u kazalištu i glumi kod Muhsina Ertugrula. Želja mu je bila postati redatelj ili scenarist. U to vrijeme neke od njegovih publikacija bile su već objavljene u književnim časopisima i armenskim tiskovinama.

Nastavio je obrazovanje na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Istanbulu. Ipak, nakon što je odlučio baviti se fotonovinarstvom, odustao je od fakulteta i odslužio vojni rok. Započeo je novinarsku karijeru u novinama "Yeni Istanbul" 1950. godine. Postao je fotonovinar za "Time-Life" 1950., a za "Paris March" i "Stern" 1958. godine. Nekako u to vrijeme postao je i član Agencije Magnum. Napravio je fotografiju Noine arke, a "Magnum Photos" distribuirao je više od 100 fotografija. Svojim fotografijama predstavio je svijetu i planinu Nemrut, kao i ponovno otkriveni, zaboravljeni grad Aphrodisias.

Do 1961. bio je direktor fotografskog odjela Hayat časopisa. Proglašen je jednim od 7 najboljih fotografa na svijetu u "British Journal of Photography Year Book", objavljenoj 1961. u Velikoj Britaniji. Iste godine postao je član ASMP (American Society of Media Photographers) kao jedini turski predstavnik. Dobio je "Master of Leica" nagradu u Njemačkoj 1963. Te iste godine posebno izdanje časopisa "Camera" (najvažnije publikacije u svijetu fotografije u to doba) bilo je posvećeno njemu.

Njegov stvaralački opus bio je izložen na "Man and his World Show" u Kanadi 1967., na "Masters of Color Photography" (10 majstora fotografije u boji) u Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku 1968. i na "Photokina Fair" u Kölnu te iste godine. Napravio je fotografije Aja Sofije za Lord Kinross knjigu, objavljenu 1971. godine. Njegove fotografije bile su na naslovnici engleskih, francuskih i njemačkih izdanja knjige Picasso, *Metamorphose et Unite*, koju je objavila "Skira" u povodu Picassovoga devedesetog rođendana.

Godine 1974. pozvan je u Ameriku gdje je fotografirao mnoge slavne Amerikance. Te su fotografije kasnije izlagane pod nazivom "Creative Americans" u mnogim gradovima po svijetu. Dokumentarni film *End of a Hero* (Kraj heroja) o propasti ratne krstarice "Yavuz" napravljen je iste godine. Fotografije iz dokumentarca koristile su se u člancima o umjetnosti i povijesti umjetnosti u "Time-Lifeu", "Horizonu", i "Newsweeku", a izdavač "Skira" distribuirao ih je po svijetu.

Godine 1989. pridružio se programu "A Day in the Life of..." te je surađivao s najpoznatijim svjetskim fotografima u Indoneziji, Maleziji i Brunejima. U 1992. godini njegove fotografije djela čuvenog arhitekta Sinana - koje je pripremao duže vremensko razdoblje - objavili su nakladnici "Arthaud" u Francuskoj, "Thames & Hudson" u Americi i Velikoj Britaniji, pod naslovom *Sinan - arhitekt Sulejmana Veličanstvenog*. Iste godine, njegovu knjigu *Living in Turkey* objavio je nakladnik "Thames & Hudson" u Americi i Velikoj Britaniji.

Güler je održao stotine izložbi posvuda po svijetu i objavio mnogo knjiga, dobitnik je mbnogih uglednih nagrada i priznanja. Intervjuirao je i fotografirao mnoge slavne osobe, počevši od Bertranda Russella i Winstona Churchilla do Arnolda Toynbeea, Pabla Picassa i Salvadora Dalija.

Hrvatsko-tursko društvo prijateljstva, pod predsjedavanjem gospodina Gorana Beusa Richemberga, sudjelovalo je u organiziranju raznih događanja tijekom prošle godine, od kada je obnovljeno - stavljajući Tursku i Turke u žižu hrvatskoga javnoga interesa. Festival suvremenih turskih filmova, održan proljetos u Zagrebu, prvi je hrvatskoj publici predstavio tursku vizualnu umjetnost. Nastavljajući istim smjerom, veliko nam je zadovoljstvo predstaviti fotografije Are Gülera, svjetski poznatog umjetnika čije je ime sinonim za Istanbul.

Nakon uspjeha knjiga Orhana Pamuka (koji i sam spominje Aru Gülera u svom romanu "Istanbul"), Elifa Safaka i neizbježnih turskih sapunica, smatramo ovo idealnim trenutkom da hrvatsku publiku upoznamo s nečim autentičnim i originalnim, iako donekle manje poznatim ljudima koji nisu ljubitelji fotografije.

Güler je vjerojatno najpoznatiji turski fotograf. Općenito ga smatraju najvažnijim fotografskim kroničarem Istanbula, jednoga od najkompleksnijih i najnapučenijih gradova na svijetu koji fotografu nudi veliko bogatstvo. Güler, kojemu su 84 godine, posvetio je mnogo svojih radova tom globalnom gospodarskom i kulturnom megalopolisu, koji je vrlo blizu Hrvatske. Čini se da on poznaje svaki intimni kutak ovoga grada, i da vam dopušta da bacite oko na njegove tajne.

U ime Društva, zahvaljujem svim sudionicima u organizaciji izložbe, uključujući i Tursko veleposlanstvo u Zagrebu, a osobito Andrei Berković i Saši Šimpragi, koji su inicirali ideju o izložbi Are Gülera u Hrvatskoj.

Odnosi između Hrvatske i Turske su topli i prijateljski, i taj trend sigurno raste. Mi se iskreno nadamo da će ova izložba doprinijeti tim odnosima.

Jasmina Jašaragić,
potpredsjednica organizatora izložbe;
Hrvatsko-turskog društva prijateljstva

Zašto neki prizori stare, a neki ne? Ili, možda bolje rečeno, same slike ne stare, one se odvajaju od stvarnosti i postaju dio bezvremenog univerzuma. Dok ga gledam ovdje i sada, Ara Gülerov Istanbul meni je dvostruko imaginaran, pripada svijetu starinskih fotografija i pripada nesavršenom, ali toplom i naizgled sretnijem svijetu prošloga stoljeća.

Duboke crnine analogne fotografije skrivaju neku slutnju sreće. Tamo se događa ono čudo trenutka u kojem se sreća rađa bez blagostanja, mimo ustaljenih tokova dobro organiziranog života. Ara Güler izdvaja, kao najdražu u ovoj seriji, fotografiju dvojice ribara ispred Galata mosta. Njih dvojica, kaže autor, simboliziraju sam život ispred mosta koji spaja civilizacije. I zaista, u njihovim razvedenim siluetama sva je začudna zavodljivost života. Okrenuti jedan prema drugom, približeni na udaljenost prijateljske komunikacije ta dva muškarca tamnih obrisa uobličavaju svjetlosni svijet između. More Bospora bljeska i uspinje se prema njihovima licima što se ocrtavaju na zaustavljenoj mirnoj plohi mosta. Most ih spaja! Ali se nad njim uzdigao galeb i nadnaravna vertikala minareta.

To se vrijeme nije bojalo dima. Dim je bio prisutnost života, toplina, para, aktivnost, pa čak i napredak. Danas snimljena fotografija s takvim dimnim oblakom bila bi depresivna i tragična, vukla bi u beznađe. Zašto ova fotografija, unatoč našem suvremenom iskustvu, zadržava značenje koje je možda mogla imati u vrijeme svoga nastanka: dim na njoj donosi uzlet, nezaustavljivi božanski zanos koji dvojici daje neočekivanu moć. Bosporski ribari na fotografiji postaju proroci, oni su ti koji znaju tajnu. Njihov slučajni popodnevni razgovor više nije kraćenje vremena, on je čuvanje tajne.

A tajna je očigledno u slici samoj, u majstorstvu s kojim Ara Güler promatra svijet! Gusta amalgamirana smjesa Mediterana i Male Azije vibrira svojom puninom do srebrnog odbljeska. Ona je zabilježena na ovomu mjestu susreta, ona je ta koja povezuje naše dvije zemlje, ona nas odvodi u imaginarno. Tako dimne zavjese postaju uzleti života, a minareti čuvari spokoja. Začudna je moć fotografije, slike, i sjećanja kao nagovještaja budućnosti.

Marina Viculin, ravnateljica Galerije
Klovićevi dvori, Zagreb

Fotografije ustupio gospodin Umut Sülün iz Zaklade Ara Güler

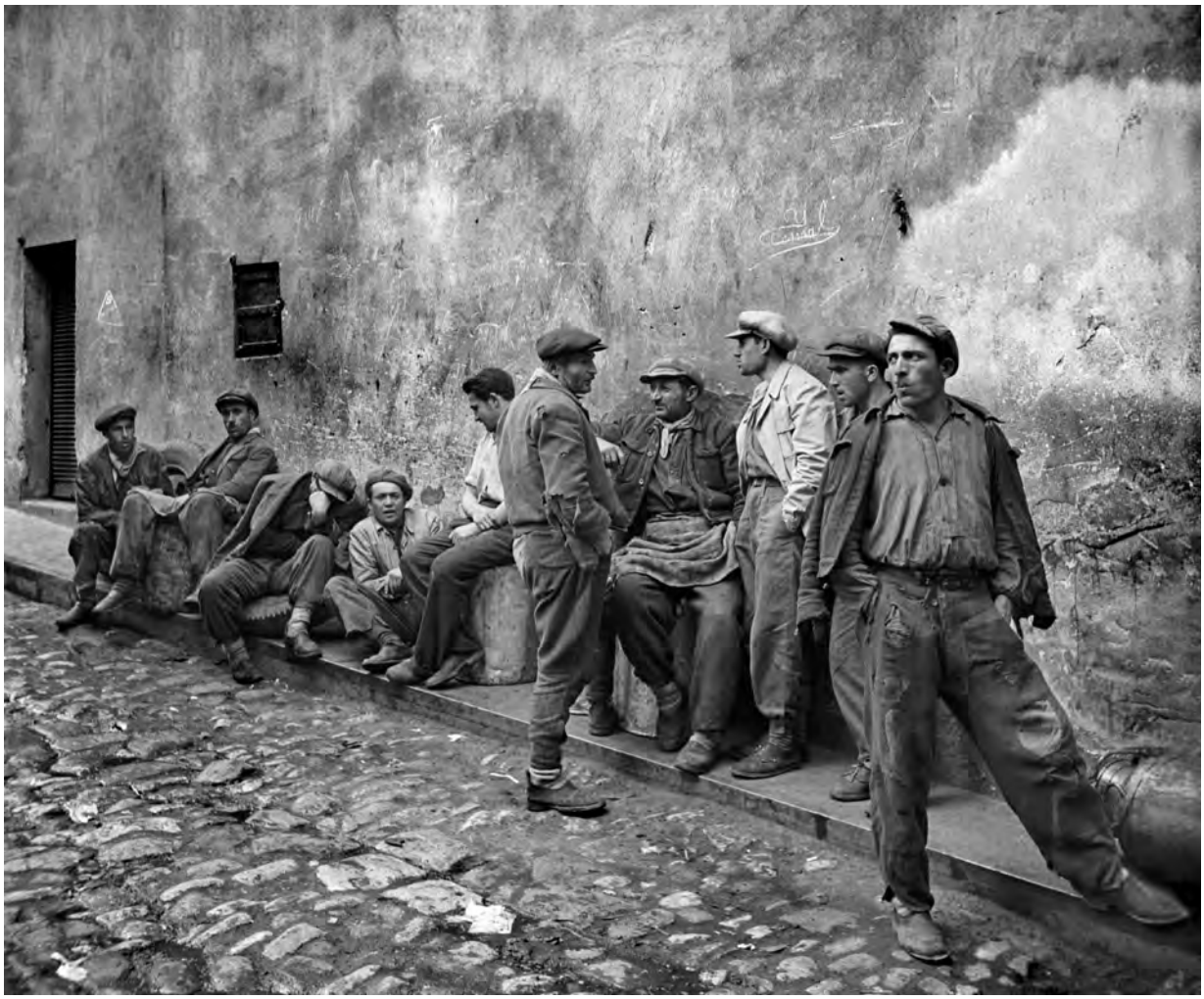

Pars
19
16

Intervju: **prof. dr. sc. Ivo Banac**

Razgovarao: **Sead Begović**

UVIJEK SAM JASNO UKAZIVAO

na glavne pravce napada na bosansku samobitnost

Ivo Banac, povjesničar, putopisac, publicist i političar, slovi kao jedan od najistaknutijih intelektualaca u naše doba u Hrvatskoj, bez ikakve znanstvene kontroverze, skepse i sofizma (toliko svojstvenim nekim njegovim sveučilišnim kolegama), dapače, on će suverenim enciklopedističkim znanjem hrabro iskazati širinu svoga uvida u komparativne procese razvoja hrvatske i svjetske (naravno, i one ex-jugoslavenske) povijesti i historiografije, ali i politike. Mnoge od nas oduvijek su s poštovanjem očuđavala i ushićivala njegova, originalnim stilom izrečena, točna predviđanja onih događanja (a koja zadiru čak i u kulturno umjetničku baštinu) – koja su se već odigrala – pa tako i ona na tlu Bosne i Hercegovine.

Uvijek smo s našim sugovornicima, posebice kad je riječ o ugledniku kao što ste Vi, pokušali uspostaviti moguću bliskost pitavši ih: "Što za Vas znači blizina samostalne Hrvatske, njena pograničnost, i nadasve povijesna interaktivnost sa Slovenijom, Bosnom i Srbijom, ali i s Italijom i Mađarskom?

To su zadatosti jednog povijesnog razvoja, koji sa sobom nosi niz zajedničkih točki, prostor suradnje i razumijevanja, ali i nizove nesporazuma, pa i sukoba. Granice i odnosi nisu uvijek ovisili o nama. Danas, kad smo svi demokratski subjekti, ili barem želimo biti, naše granice i odnosi ponajprije ovise o nama samima. Primjerice, granica sa Slovenijom i odnosi sa Slovencima: još od babenberških i arpadovskih vremena granica između Hrvatske, s jedne strane, te Kranjske i Štajerske, s druge, gotovo je nepromijenjena. To je zapravo jedna od najstarijih granica u Europi. Povrh toga, odnosi između Hrvata i Slovenaca pod habsburškom su vlašću gotovo bez iznimke bili bratski i prijateljski. Pa i u dvije Jugoslavije, pored posebnog odnosa što su Slovenci izborili ili se dali upustiti s Beogradom, Hrvatska i Slovenija su najčešće bile u istom rovu. No, od uspostavljanja naših neovisnih država, sigurno u nedostatku zajedničkih protivnika na sjeverozapadu, naši su se odnosi do te mjere pogoršali, da je sad neizvjesno hoće li Slovenija ratificirati pristupni ugovor Hrvatske za EU. Dvadeset godina loših poteza, plitke sebičnosti, nadmene diplomacije, zluradosti i gluposti mogu izbrisati postignuća generacija. Mogu zaključiti da je hrvatska neovisnost za mene preduvjet za dobre odnose sa susjedima, jer ako niste subjekt ne možete ni voditi politiku niti uspostavljati odnose. No, to što ste subjekt još ne jamči da ćete prednosti slobode odlučivanja koristiti na način koji je od interesa i vama i drugima. Jer, ako radite samo za sebe, nikada nećete biti sigurni. Živjet ćete u strahu.

Nadam se da nam, mimo Vaše bogate biobibliografije, postavljamo neka, uslovno i oprezno rečeno, ciljana pitanja. Na koji je način bosanski politički ratni poučak odredio Vaš rukopis, naravno, kao funkcionalnog čovjeka zbilje, intrigantnog povjesničara i kao društvenog kritičara?

Rat protiv Bosne i Hercegovine nije odredio moj povijesni ili javni rad. Naime, poznavatelji mog doratnog pisanja o BiH, navlastito u "Nacionalnom pitanju", znaju da sam uvijek jasno ukazivao na glavne pravce napada na bosansku samobitnost, te davao do znanja da budućnost Bosne, ali i Hrvatske, ovisi o hrvatsko-bošnjačkom partnerstvu, dakako u okviru priznanja bošnjačke nacionalne posebnosti. Iznenadila me je samo lakoća s kojom se Tuđman oprostio od tih elementarnih aksioma. Tuđmanova politika ne samo da je zadala težak udarac Bosni i Hercegovini u trenutku borbe na život i smrt, nego je dugoročno oslabila položaj hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Meni uopće nije jasno zašto se to još uvijek taji, dapače na razne načine osporava, te odgovornost prebacuje na druge. Na ovomu stojim. Neće me pokolebati nikakvi sofizmi o lošim učincima detuđmanizacije. Bez temeljite detuđmanizacije, a na taj termin polažem autorsko pravo, nema demokratske Hrvatske, ni mira s BiH. Doduše, nema ih ni s "detuđmanizacijom" u režiji jugonostalgičara i razaratelja hrvatskog duha.

Autor ste djela o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, posebice kad je riječ o krajoliku razorene i vjerski podjeljene Bosne i Hercegovine. Biste li danas to "balkansko nasilje" promatrali iz drugog rakursa, s obzirom na brzinu odvijanja novije povijesti koja "malom" čovjeku baš i ne ide "na ruku"?

Nikada nisam govorio o "balkanskom nasilju" niti držim da je balkanska regija posebno zločudna ili zlosretna. Štoviše, ljudska je drama u ovim krajevima neprekidni izvor novih saznanja o čovjekovim dostignućima i krajnostima. Točno je, danas je Bosna i Hercegovina posebno razorena, te nacionalno i vjerski izuzetno podijeljena, ali to je proces koji traje vrlo dugo. Zapravo, temeljna je poruka moje knjige o nacionalnom pitanju, da su moderne ideologije, koje su uvijek sekularne, pa i onda kad rabe vjerske asocijacije, odredile pravce nacionalnih odnosa – sukoba i suradnje – među južnoslavenskim narodima. Zato nema potrebe za nekim drugim rakursima. Postavljena teza je itekako potvrđena u najnovijim događanji-

Ivan Lovrenović bi dobro učinio da razmisli je li njegovo ponašanje racionalno. Pristojno sigurno nije. Kako uopće reagirati na optužbu da je ukazivanje na jedan aspekt Andrićeva pogleda na Bosnu ravno sudioništvu u projektima Karadžića i Tuđmana? Jedno je sigurno: Lovrenović nije vlasnik ili ovlašteni tumač Ive Andrića. Upravo zato što je sebi dodijelio tu ulogu, on se ponaša kao da mu argumenti nisu potrebni. Prije nekog vremena zamjerio sam Šaćiru Filandri na izjavi da Lovrenović "nije sveta krava", te da ne može biti pošteđen kritike. Očito sam pogriješio. Od Lovrenovića smo stvorili ne samo svetu kravu, nego monstruma.

ma. Zato moramo raditi na uklanjanju najgorih aspekata nacionalnih ideologija. To nije ni lak ni brz posao, ali jedino ćemo tako olakšati život svih ljudi u ovim zemljama, ne samo "malog" čovjeka.

Predavali ste istočno europsku povijest na Sveučilištu Yale. Mnogi su primijetili da ste, kao Dubrovčanin imali u znanstvenom posjedovanju instruktivnu pamćevinu posvjesnice rodnoga grada. Za "Behar", ali i za sve "behariste", bit će interesantno čuti na koji ste način na tim temeljima objasnili model cjelokupnog južnoslavenskog pitanja.

To može biti, premda bih bio sretniji kad bi dotična "pamćevina" bila prisutnija kod svih Dubrovčana, što danas baš i nije slučaj. Ako postoji poduka u dubrovačkoj povijesti to je prožimanje odgovorne elite i općeg dobra. Zato su Dubrovčani, bez obzira na objektivnu slabost svoje državice, umjeli sačuvati svoju neovisnost u vrlo opasnim vremenina, prilagođavajući se svijetu što su stvorili njihovi protivnici i pokrovitelji, ali bez kompromitiranja vlastitih posebnosti. Ne znam je li to temelj za tumačenje cjelokupnog južnoslavenskog pitanja, ali znam da su mali imperijalizmi ništa manje opasni od velikih. Kad god je neka južnoslavenska nacionalna ideologija zacrtala imperijalne projekte na uštrb interesa i posjeda drugih, eksperiment bi završio tragično. Svatko mora znati što može i koliko može.

Svjetsku slavu Vam je donijela historiografska knjiga "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika". Odmah potom se javljaju političke sumnje u vjerodostojnost Vašeg znanstveno akribičnog stava i to iz krugova komunističkih, postkomunističkih i nacionalno šovinističkih svjetonazora. Zašto je knjiga oštro napadnuta u Beogradu, i to, čini se, glede ravnopravnosti južnoslavenskih identiteta?

Ništa od toga nisam primijetio. Štoviše, svi ti krugovi koje nabrajate odabrali su posve drukčiji metod osporavanja ove ključne knjige – uglavnom su je prešućivali, ignorirali i samo iznimno pokušali osporiti vlastitim tezama (najnoviji takav slučaj je knjiga Dejana Đokića "Nedostižni kompromis" u kojoj negira dominantni aspekt nacionalnog sukoba u međuratnoj Jugoslaviji i pokušava dokazati kako je "potraga za kompromisom dominirala jugoslavenskom politikom u međuratnom razdoblju"). Usput, tako se ponašaju i hrvatski mediokriteti što je jasno iz bibliografija koje nude u raznim sveučilišnim kolegijima ili relevantnim člancima ili istraživanjima. Štoviše, sa sigurnošću mogu reći da moja knjiga kod nas nikad nije doživjela pravo vrednovanje. No, unatoč svim tim preprekama, ona je u svijetu ostala ključni vodič za razumijevanje odnosa u Jugoslaviji. Kao takva je nezaobilazna, jer pored toga što egzaktno opisuje jedno stanje, također daje i razloge za takvo stanje. U tomu je prepreka za "krugove" i "svjetonazore", pa bi im bilo najmilije da knjiga uopće nije napisana, a kad je već napisana, da je nitko ne uzme u obzir.

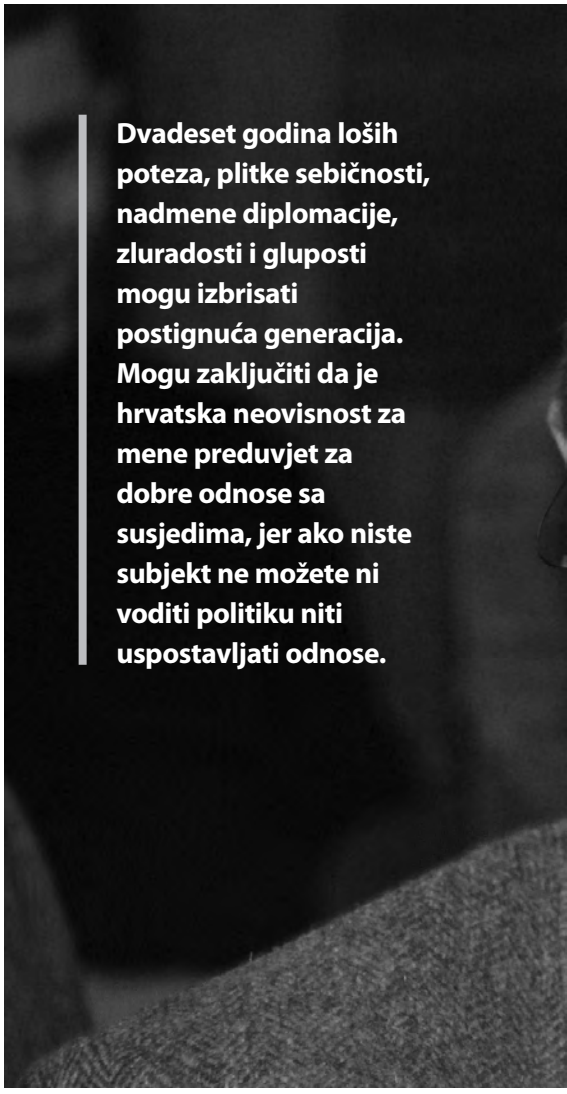

Dvadeset godina loših poteza, plitke sebičnosti, nadmene diplomacije, zluradosti i gluposti mogu izbrisati postignuća generacija. Mogu zaključiti da je hrvatska neovisnost za mene preduvjet za dobre odnose sa susjedima, jer ako niste subjekt ne možete ni voditi politiku niti uspostavljati odnose.

Tuđmanova politika ne samo da je zadala težak udarac Bosni i Hercegovini u trenutku borbe na život i smrt, nego je dugoročno oslabila položaj hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Meni uopće nije jasno zašto se to još uvijek taji, dapače na razne načine osporava, te odgovornost prebacuje na druge.

*

Šurovati s neprijateljem protiv saveznika gore je od lešinarstva. To je rad protiv vlastitih interesa. Milošević je i Tuđmanovim rukama vodio rat protiv BiH, a time i protiv Hrvatske.

Mnogi umni i nezastarjeli političari čude se (u pozitivnom smislu) nakim Vašim postavkama. To bi se moglo podvesti pod pitanje: kako ste uspjeli predvidjeti nadolazeća ratna zbivanja?

Tako što prepoznajem težinu riječi. Sredini koja se uvjerila da je uskraćena, da joj o glavi rade svjetski moćnici, a sama izbjegava dijalog i dogovor, te zvekće oružjem i ponaša se kao Ezopov vuk u basni o vuku i janjetu – takvoj sredini treba vjerovati. Ona je već krenula po svoj zalogaj.

Točno je, danas je Bosna i Hercegovina posebno razorena, te nacionalno i vjerski izuzetno podijeljena, ali to je proces koji traje vrlo dugo. Zapravo, temeljna je poruka moje knjige o nacionalnom pitanju, da su moderne ideologije, koje su uvijek sekularne, pa i onda kad rabe vjerske asocijacije, odredile pravce nacionalnih odnosa – sukoba i suradnje – među južnoslavenskim narodima.

Mnogi misle da i danas pretjerujem kad zaključujem da je retorika unutarnjih odnosa u BiH siguran znak budućih ratnih sukoba. Ali to je tako. Onima koji postojano negiraju BiH i sustavno najavljuju odvajanje od BiH treba vjerovati. Oni to ne govore kako bi preplašili nego kako bi objavili svoje namjere. Nikad neću zaboraviti otvoren sukob na jednom akademskom panelu u Washingtonu, 21. listopada 1990., kad sam pred prepunom dvoranom punom raznih vladinih eksperata rekao da je Milošević već krenuo u rat, te da se može očekivati krvav rasplet jugoslavenske drame. Napao me je jedan Voždov američki pouzdanik, te me nervozno optužio da sam neodgovoran. No za manje od godinu dana bombe su padale na moju kuću u Dubrovniku...

Vaši lucidni komentari i analize zadiru i u miješanje ondašnje hrvatske vlade i predsjednika Franje Tuđmana u podjelu Bosne i Hercegovine (podsjetimo na knjigu "Cijena Bosne"). Da toga nije bilo (uslovno rečeno), bi li bilo drugačije?

Nije produktivno dokazivati što bi bilo, da je bilo. Ipak, siguran sam kako se je Bosna i Hercegovina mogla obraniti još 1992. da Tuđman nije servisirao Miloševićevu ratnu strategiju – podijeli, pa vladaj. Šurovati s neprijateljem protiv saveznika gore je od lešinarstva. To je rad protiv vlastitih interesa. Milošević je i Tuđmanovim rukama vodio rat protiv BiH, a time i protiv Hrvatske. Naravno, da bi bilo drugačije da nije bilo ovakve posve neočekivane prepreke. Nije bilo kasno ni 1995. kad se moglo nastaviti sa zajedničkim operacijama protiv Karadžićevih snaga, a ne popustiti pritiscima Holbrooka i Galbraitha. Čak ni sada nije kasno, ali to bi zahtijevalo potpuni preokret u politici prema BiH, te odbacivanje Josipovićeve suradnje s Dodikom i povlađivanja Milanovićeve vlade ruskim energetskim interesima u Dodikovoj satrapiji.

Mislite li da je Vaš članak "Hrvatsko jezično pitanje" iz 1984., kod nas preveden kao knjižica 1991., još uvijek aktualan s obzirom na estradnu pojavu Snežane Kordić. Moram priznati, kao pitalac, da bez obzira na međusobno počinjene zločine, koji se ne mogu nipošto izjednačavati, ipak vrlo jasno razumijem Srbina, Crnogorca i napose Bosanca i Hercegovca, a kao zagrebački kajkavac bome i Slovenca. Zaboga, pa i Rusa, a kamoli ne i Makedonca, iako mi kažu da sam zbog pigmentacije Irac. Osobno smatram da leksičke vrijednosti preuzimaju one lingvostilske ili neke druge, pa kad se već dijelimo politički i nacionalno, idemo to učiniti i jezički. Ponavljam, ako je to pravedno bit ću uvijek "za". Što Vi mislite o tome?

Moj članak/knjižica je pokušaj sinteze povijesti hrvatskog standardnog jezika, pa je danas jednako tako

aktualan kao i u vrijeme jezičnog unitarizma protiv kojega je svjedočio. Novi argumenti u prilog jezičnom unitarizmu, estradni ili ne, ne mogu promijeniti tu povijest. Činjenica je da naši uvaženi jezikoslovci, akademici i sveučilišni profesori, nisu bili kadri podastrijeti i predstaviti tu povijest na jednom svjetskom jeziku i tako zaustaviti agresiju "srpsko-hrvatskog", koji je uvijek bio u službi velikosrpskog projekta. To sam obavio upravo ja i zato taj članak nikad nije citiran kod nas, pa ni kod gospođe Kordić. No, postoji još jedan problem. Hrvatski standardni jezik simbol je jedinstva hrvatskog naroda. Upravo zato jer su tri narječja iz kojega hrvatski standardni jezik crpi svoju osobnost predstavljala moguće jezgre posve drukčijih nacionalnih integracija, važno je znati da je naš jezik biljeg ne nekog herderijanskog "Volksgeista" nego političkog dogovora na razini elita. No, povijest nikada ne stoji. Dostignuća jednog naraštaja drugi naraštaji dovode u pitanje. Ako je Hrvatima dosadila politička neovisnost neka slobodno idu putem gospođe Kordić. Za uglom ih čeka akademik Ekmečić s učenom tezom da Hrvati uopće ne postoje, da zapravo govore srpski i da je njihova osobnost djelo Katoličke crkve. Jednako tako, po Ekmečiću ni Bošnjaci ne postoje, zapravo govore srpski i proizvod su islama. A tek Crnogorci!?

Činjenica je da naši uvaženi jezikoslovci, akademici i sveučilišni profesori, nisu bili kadri podastrijeti i predstaviti tu povijest na jednom svjetskom jeziku i tako zaustaviti agresiju "srpsko-hrvatskog", koji je uvijek bio u službi velikosrpskog projekta. To sam obavio upravo ja i zato taj članak nikad nije citiran kod nas, pa ni kod gospođe Kordić.

Vaša knjiga "Grbovi biljezi identiteta" govori prije svega o trijumfalizmu koji zamućuje čiste poglede. U tom je smislu grb za Vas samo znak identiteta. Mijenjaju li se te *grboslovne* znakovitosti s obzirom na vremensko gibanje (povijest), ili zauzimaju druge značajne oblike?

Ne, za mene je grb ***i*** znak identiteta. Esej u knjizi, koja nije samo moja, govori o tomu kako su obiteljski grbovi, kao dokazi plemenitog porijekla, djelovali uz grbove zemalja, pokrajina i gradova, i tako promicali moderne identitete. Hrvatski je grb vrlo star, ili, bolje, star je koliko i najstariji europski državni grbovi, a ima i dodatnu prednost što je neupitni znak hrvatskog državnog i narodnog identiteta kroz cijelo razdoblje modernosti. Mijenjali su se režimi i ideologije, ali hrvatski grb nitko nije dovodio u pitanje, bez obzira što su jedni davali prednost bijelom, a drugi crvenom početnom polju. U našem vremenu, kad svako selo traži svoj grb, pa se oni masovno – i često nemaštovito – industrijski proizvode, izgubili smo smisao za autentičnost i specifičnost hrvatskog grba. On se, poput mnogih drugih državnim i narodnih grbova, posve demokratizirao, pa se često koristi u posve komercijalne svrhe. Punditskim jezikom posvećenih komunikologa, postao je "brand".

Što mislite o položaju Hrvata u BiH, prije svega u Federaciji. Može li se učiniti nešto da se ne smanjuje njihov broj u Federaciji, ali i da se intenzivnije vraćaju u Republiku Srpsku?

Prije svega, mislim da položaj Hrvata u BiH, navlastito u Federaciji, nije gori od položaje bilo koje druge narodne skupine u BiH. Da bi broj Hrvata rastao, potrebno je u prvom redu pretvoriti BiH u uspješnu zemlju u kojoj se može mirno raditi i napredovati, bez ikakvih ustupaka na štetu vlastitog identiteta. Broj Hrvata je bio znatno veći u BiH za vrijeme komunističke diktature. To nije dokaz prednosti komunizma nego, upravo suprotno, to je dokaz uščuvanosti tradicionalnog društva u BiH. U posljednjoj fazi komunizma migracijski trendovi su već zahvatili radno sposobne hrvatske radnike i odveli ih preko Save, ali i izvan SFRJ. Nakon toga je došao rat, dogovorena predaja Posavine, te raseljavanje Bosanske Krajine i dijelova srednje Bosne. Tko bi se u ovim uvjetima vratio, recimo u Derventu, gdje nema posla, gdje tvornice rade s manje od četvrtine predratnog kapaciteta i gdje je na vlasti, ali i u školi i društvu, eksluzivni jednonacionalni etnicistički poredak, koji je srbijanskog dvoglavog bijelog orla ugradio i u gradski grb? Kako se vratiti u prostor gdje je i ono malo obnovljenih hrvatskih kuća predmetom novih napada i vandalizama, smišljenih da obeshrabre svaki povratak? Gdje se katolička crkva, koja godinama nije obnavljana, nalazi na Trgu Oslobođenja, dok se pravoslavna nalazi na Trgu Pravoslavlja? Zašto bi se Hrvati vraćali u takvu sredinu? Zato je licemjerno tvrditi da su hrvatska prava povrijeđena

Mnogi misle da i danas pretjerujem kad zaključujem da je retorika unutarnjih odnosa u BiH siguran znak budućih ratnih sukoba. Ali to je tako. Onima koji postojano negiraju BiH i sustavno najavljuju odvajanje od BiH treba vjerovati. Oni to ne govore kako bi preplašili nego kako bi objavili svoje namjere.

izborom Komšića za hrvatskog člana Predsjedništva BiH, a ujedno se dogovarati s Dodikom. Problemi u Federaciji su dakako drukčiji, ali i ovdje se uvijek zna tko je gdje na vlasti i tko je povlašten, a tko nije. Dakle, položaj Hrvata u BiH popravit će se kad nakaradna daytonska BiH prestane biti zemlja apartheid bantustana i postane normalna država.

Kakav je stvarni utjecaj vjere na politiku i obrnuto u BiH? Ne čini li Vam se da bi vjerske zajednice puno više mogle doprinjeti razješenju i dalje aktualnih razmirica između Hrvata, Srba i Bošnjaka. Očigledno, odgovorni jesu, budući da nastupaju iz pozicije moralnih tribuna, što i nije loše sve do onoga trenutka kada počinju padati glave.

Razumije se da bi vjerske zajednice mogle mnogo više doprinjeti razbijanju podijelenosti u BiH. No, njima je lakše zatvoriti oči na propuste uvjetno svojih vjernika – često običnih nevjernika, bez trunka razumijevanja za unutarnju čistoću što je neizostavni dio svake iskrene religije. Umjesto toga, naše vjerske poglavice, poput farizeja, saduceja i pismoznanaca što su ubili Isusa, više vole izvanjske znakove vjerske pripadnosti, razne javne rituale, propise o jelu i postu, hijerarhijske oznake i formalnosti. Zato su naše religije često antireligije. Zapravo, riječ je o svjetskom fenomenu. Zar netko doista misli da su razni fanatici, koji su spremni ubiti za svoje "bogove" doista vjernici? Zar Bog nije zamijenio ljudsku žrtvu oca Abrahama/Ibrahima kurbanom? Kad se naše vjerske zajednice vrate ili okrenu religiji srca, zaustavit će trend sekularizacije religije – zamjene bogoštovlja štovanjem raznih kumira, među njima i nacije, što je trenutno najveća opasnost i za vjeru i za vjernike.

Ako je Hrvatima dosadila politička neovisnost neka slobodno idu putem gospođe Kordić. Za uglom ih čeka akademik Ekmečić s učenom tezom da Hrvati uopće ne postoje, da zapravo govore srpski i da je njihova osobnost djelo Katoličke crkve. Jednako tako, po Ekmečiću ni Bošnjaci ne postoje, zapravo govore srpski i proizvod su islama.

Nedavno ste bili sudionik skupa povodom 120 godina od rođenja Ive Andrića. Održali ste intrigantno predavanje na temu "Politički aspekti Andrićeva djelovanja". Nije prošlo mnogo vremena i reagirao je Ivan Lovrenović u intervjuu s tendencioznim naslovom "Gospodo iz vile Arko – ne razumijete, Andriću Bosna nije zemlja mržnje. To je mislio i Karadžić". Dakle, s jedne strane Vam se obraća kao da ste Karadžićeva kamarila, a s druge kao da ste umišljena hrvatska književna vlastela. Što sad?

Što sad!? Baš ništa! Kako komentirati jedan običan izljev bjesnila čovjeka koji priznaje da ne zna "što se sve govorilo na tom skupu, tek po šturim medijskim izvještajima" vidi (on vidi!) "da su se gospoda bavila i tom otrcanom temom 'bosanske mržnje'." Dakle, on ne zna što se govorilo, nije čitao tekstove nekih dvadesetak referata, ali vjeruje "šturim medijskim izvještajima" i jednom fanatiziranom novinarčiću iz Pavićeve ergele, koji ga je naveo na vrlo tanak led. Ivan Lovrenović bi dobro učinio da razmisli je li njegovo ponašanje racionalno. Pristojno sigurno nije. Kako uopće reagirati na optužbu da je ukazivanje na jedan aspekt Andrićeva pogleda na Bosnu ravno sudioništvu u projektima Karadžića i Tuđmana? Jedno je sigurno: Lovrenović nije vlasnik ili ovlašteni tumač Ive Andrića. Upravo zato što je sebi dodijelio tu ulogu, on se ponaša kao da mu argumenti nisu potrebni.

Prije nekog vremena zamjerio sam Šaćiru Filandri na izjavi da Lovrenović "nije sveta krava", te da ne može biti pošteđen kritike. Očito sam pogriješio. Od Lovrenovića smo stvorili ne samo svetu kravu, nego monstruma. Ovaj najnoviji ispad samo govori do koje je mjere poremećen Lovrenovićev sustav razmišljanja.

zoon politikon

Piše: **Faris Nanić**

Bošnjačke artificijelne dileme: Jugonostalgija – žal za državom, vremenom ili epohom?

To je vrijeme koje je, povijesnim usudom, bilo uokvireno u Jugoslaviju, ali i u tadašnji svijet, dinamičan kakav je bio, s kojim se je bilo moguće uspoređivati jer se nije živjelo u zatvorenoj totalitarnoj diktaturi, već u prilično otvorenom prosvijećenom apsolutizmu Veselog diktatora, pehlivanskih sposobnosti između dva vojno-politička bloka. Jugonostalgija je zapravo žal za vremenom razvoja i sigurnosti, baš onim vremenom koje ilustrira muzika 50-ih i 60-ih godina. Zato se njezini snimci vrte na radio stanicama... To definitivno jesu dekade ubrzanog razvoja i poboljšanja općeg i osobnog standarda sve većeg broja ljudi, negdašnje puste sirotinje na rubovima carstava i kardinalno neuspješnog eksperimenta velikosrpske Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugoslavije.

Okrenete li kada radio stanicu koja emitira stare hitove? Emisije pod nazivima Retrogramofonka, Vrijeme vinila, Evergreeni na gotovo svim javnim i privatnim radio stanicama svakodnevno nas zapljuskuju zvucima popularne, što će reći narodne (ali ne narodnjačke) glazbe naših roditelja i/ili od njih starijih generacija. U javnoj uporabi tada se koristio termin "zabavne" muzike koja se razlikovala od "narodne" i "ozbiljne", što je bio neobičan izbor za nominaciju klasične glazbe. La musica leggiera, bila je dijelom svakodnevice mnogih generacija, a refreni i glazba pojedinih hitova ostali su urezani u pamćenje i nekom pobudom aktiviraju se u niz slika prošlosti. Elvis Presley, Arsen Dedić, Ray Charles, Mina, 4M, Dalida, Plattersi, Tom Jones, Paul Anka, pa Beatlesi, Petula Clark, Crveni koralji, sve do Demisa Roussossa, Indexa i Mireille Mathieu s početka 70-ih, ispunjavaju eter drugom, drukčijom paradigmom. Onom konstruktivnom, harmoničnom, melodioznom, koja je okrenuta aranžmanu i simfoničnosti, pomalo naivnom, ali uhu ugodnom, opuštajućom. Paradigma je to poželjne zvučne kulise povratka u mladost, djetinjstvo, makar i lažnu sigurnost i da, nostalgiju za prošlim vremenima.

Doba nevinosti

Zanimljiv je taj fenomen popularne muzike 50-ih i 60-ih godina prošlog stoljeća. Mnoge radio stanice, privatne i državne redovito emitiraju emisije posvećene tom periodu povijesti popularne glazbe, a zagrebački Radio Sljeme ili sarajevski Radio Vrhbosna čak su prepoznatljive stanice zbog svog gotovo cjelodnevnog emitiranja muzičkih brojeva od prije skoro 60 godina. Što je najvažnije, odgovor slušatelja je više nego pozitivan, a sve je više mlađih, unuka i praunuka generacija koje su sazrijevale uz tu muziku, koji se za nju vežu, preuzimaju snimke s You tubea ili kupuju nosače zvuka.

Osim par "vječnih" hitova koji su svoju aranžmansku obradu prošli u nekoliko navrata iz prvih pet dekada dvadesetog stoljeća, ili nekoliko već klasičnih uradaka iz radionice bečke obitelji Strauss te par opće poznatih napolitanskih bel canto ili nešto opernih arija, ništa drugo, unatoč sačuvanim notnim zapisima ili snimcima nije ostalo tako prisutno u općoj percepciji niti se tako dugo sluša. Naravno, klasični muzički repertoar ima i uvijek će imati svoju stalnu, ali ipak malobrojnu publiku i to onu koja može osjetilno i razumski s njom korespondirati, ali ne kao s poželjnom muzičkom kulisom, pozadinom koja popunjava dnevnu radnu ili scenografiju doma, već samo kao ozbiljan intelektualni napor koji zahtijeva i određena teorijska znanja. Stoga, nije pogrešno zaključiti kako se intenzivno slušanje manje zahtjevne, zabavljačke muzičke pozadine iz prošlih vremena, za razliku od tzv. ozbiljne muzike koja je većma iz prošlih vremena, može karakterizirati kao potreba za prisjećanjem i zazivanjem geniusa tempi, duha vremena, kao vrstom duševna žala – nostalgije. Posebno u zemljama čiji je razvojni

zamašnjak, kakav god da je bio, prekinut, zaustavljen ili znatno usporen. U tome smislu, u zemljama, konstituentama bivše jugoslavenske federacije koje su stekle međunarodno priznanje svoje ustavne suverenosti, govori se o jugonostalgiji. Neologizam se koristio u pejorativnom kontekstu za vrijeme i nešto poslije rata, izazvanog agresijom JNA i Srbije te Crne Gore na Hrvatsku i Bosnu. Njime su se klasificirali neprijatelji samostalnosti i poricatelji od Vijeća sigurnosti priznatog fakta agresije. Sve većim vremenskim odmakom od rata, posebno nove, nedavno stasale generacije u uvjetima urušavanja stupova njima poznatog svijeta i strmoglavog ekonomskog pada, prirodno raste interes za prethodno vrijeme, što u većem broju predaja, izgleda bolje, barem sigurnije i manje sebično. Vrijeme u kojem se živjelo u državnoj zajednici koja je funkcionirala s velikm brojem problema i priličnim unutrašnjim trzavicama, razlikama i suprotnostima usvojenog razvojnog koncepta. Dakle, probuđeno je sjećanje na prohujalo vrijeme, kod mnogih još u perspektivi pamćenja samo dobrih dana, vrijeme sigurnosti života od rada, veće društvene solidarnosti i manjih individualnih apetita. To je vrijeme koje je, povijesnim usudom, bilo uokvireno u Jugoslaviju, ali i u tadašnji svijet, dinamičan kakav je bio s kojim se je bilo moguće uspoređivati

Stoga, nije pogrešno zaključiti kako se intenzivno slušanje manje zahtjevne, zabavljačke muzičke pozadine iz prošlih vremena, za razliku od tzv. ozbiljne muzike koja je većma iz prošlih vremena, može karakterizirati kao potreba za prisjećanjem i zazivanjem geniusa tempi, duha vremena, kao vrstom duševna žala – nostalgije.

jer se nije živjelo u zatvorenoj totalitarnoj diktaturi, već u prilično otvorenom prosvijećenom apsolutizmu Veselog diktatora, pehlivanskih sposobnosti između dva vojno-politička bloka. Loše stvari se potiskuju u podsvijest, pa je slika političkog okvira federalne zajednice retuširana u sjećanjima i njezinih tadašnjih protivnika, jer, muzika koju slušaju budi samo dobre vibracije, pobuđuje dobro u njima. Tako reducirana, retuširana slika onda logično ne može biti projekcija nostalgije na državnu zajednicu i politički sistem, već samo na vremenski kontekst u kojem se živjelo, učilo i radilo, bilo mlađe i sposobnije.

Stari simboli – potraga za novim liderima

Jugonostalgija, stoga, nije žal za propalom državnom zajednicom u kojoj je, podsjetimo se, svaka republika bila suverena država i imala pravo na otcjepljenje, a Politbiro Partije još je 1959. raspravljao o modusima raspada Jugoslavije i ulozi Partije u tim okolnostima. Pa Josif Visarionovič Džugašvili je svog imenjaka Broza Tita doveo iz Moskve 1937. da uspostavi Komunističku partiju Hrvatske kao početak pripreme za raspad stare Jugoslavije u svjetlu njegovih priprema za sporazum s Hitlerom. Svima je, a posebno vladajućoj kasti, bilo jasno da je Jugoslavija prolazna tvorevina u kojoj su neki njezini konstitutivni elementi stekli punu afirmaciju i sazreli za samostalnost, a neki razvili i proširili tržište svojih proizvoda i usluga. Jugonostalgija je zapravo žal za vremenom razvoja i sigurnosti, baš onim vremenom koje ilustrira muzika 50-ih i 60-ih godina. Zato se njezini snimci vrte na radio stanicama. To definitivno jesu dekade ubrzanog razvoja i poboljšanja općeg i osobnog standarda sve većeg broja ljudi, negdašnje puste sirotinje na rubovima carstava i kardinalno neuspješnog eksperimenta velikosrpske Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugoslavije. Naravno, dekade razvoja unutar međunarodno povoljnog konteksta, opredjeljenja i ozračja rasta i razvoja.

Mnoge su zemlje potonule u siromaštvo, njihove unutrašnje proturječnosti nepovratno su se produbile, načinjen je civilizacijski regres. Popularna se muzika promijenila, izgubila je nevinost, a vremenom je od induciranog protesta, krika protiv licemjerja, postala manirom, nova kulisa slavljenja hedonizma, brzog bogaćenja manjine i još bržeg osiromašenja većine.

Od Roosevelt-Churchillove Atlantske povelje 1941., Bretton-Woodskog sporazuma o osnivanju Međunarodnog monetarnog fonda i svjetske intervalutarne stabilnosti preko američkog dolara koji je vezan za zlato iz 1944., od Povelje Ujedinjenih nacija 1945., Opće Deklaracije o ljudskim pravima 1948., Marshallovog plana za obnovu ratom uništene Europe, do rada njemačkog Kredit Ansthalt für Wiederaufbau, od osnivanja Svjetske banke i rada njezina sektora Međunarodne banke za obnovu i razvoj, do Bandunške konferencije afro-azijskih zemalja 1955. koja je prerasla u Pokret nesvrstanosti 1961. čiji je glavni motto bio uravnotežen i pravedan razvoj svih zemalja svijeta te konačno, Kennedyeve politike Novih granica iz 1960. koja je inaugurirala maksimu – Razvijajmo sebe pomažući drugima da se razviju, ranjeni je svijet poslije Drugog svjetskog rata i dotada nezapamćenih ljudskih žrtava i razaranja položio temelje, pokušao i u dobroj mjeri uspio postići razvojni zamašnjak bez presedana. Doba 50-ih i 60-ih te jednog dijela 70-ih godina na svjetskoj je pozornici donijelo dramatične promjene u obnovi Evrope, rastu SAD i zapadnih zemalja generalno, ali i u infrastrukturnom razvo-

ju zemalja tzv. Trećeg svijeta, od kojih su mnoge tek stekle nezavisnost. Najvažnije, donijelo je osjećaj nade ljudima širom svijeta i proširilo uvjerenje kako čovječanstvo ima budućnost i to budućnost zajedničkog stremljenja ka novim znanjima i postignućima, uz pravo na slobodan transfer znanja i tehnologije i intenzivnu međunarodnu suradnju suverenih, proizvodno orijentiranih nacionalnih ekonomija ljudi s pravom na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu čije troškove snosi društvo za svoje dobro jer postaje još produktivnije i razvijenije. Još živi dionici toga fascinantnog doba koji su svoji radom i znanjem širom svijeta mjerljivo doprinijeli netto razvoju svjedoče o vlastitom individualnom zanosu učešćem u tom globalnom projektu, a zvučna kulisa Radio Sljemena potiče im bujice uspomena. No, za materijalizaciju duha vremena potrebni su barem simboli. Najbliži jer su najpoznatiji i još uvijek u sjećanju oni su socijalističke Jugoslavije, plave pionirske "titovke", šest baklji u grbu države, crvene petokrake zvijezde te fotografije Veseloga diktatora koji je svome narodu dopustio da, po uzoru na njega, uživa u životu. Nadalje, javna percepcija političke elite u Jugoslaviji bila je znatno povoljnija od javne percepcije današnjih "elita" u njezinim suverenim konstituentama. Djelomično zbog cenzure i stroge kontrole medija i javnosti koji nisu baš mogli javno propitivati svaku odluku vlasti ili intelektualne sposobnosti lidera, a posebno ne njihove moralne kapacitete, a djelomično i zbog činjenice da je današnja elita bitno drukčija i s bitno drukčijim ciljevima bavljenja javnim poslanjem. Otuda je poistovjećivanje sa simbolima propale države zapravo pokušaj potrage za odlučnijim i moralnijim te kapacitiranijim liderima, političkom elitom koja će vratiti koncept prava razvoja za sve, prava na dostojan život od plodova rada, a ne sreće u spekulativnim shemama i nepravednoj raspodjeli. Ovdje nije namjera idealizirati epohu, punu proturiječnosti i nepravde, od totalitarizama i zločinačkih režima lijeve i desne provenijencije, rasizma, razarajućih ratova kao instrumentima sukoba dva vojnopolitička bloka, redukcije građanskih prava u mnogim zemljama, već samo naglasiti da je njezin prevladavajući duh bio razvojno i pravdi orijentiran.

Zašto onda Slovenci protestiraju noseći YU simbole, a Hrvati ne, pitaju se mnogi. Zato što je slovensko buđenje iz tripa euroatlantskih integracija bilo brzo, naglo i vrlo grubo, a Slovenija nema pretraumatično iskustvo s raspadom Jugoslavije, kao što nema niti traumatično iskustvo sa samom Jugoslavijom jer slovenske nacionalne mitove i granice nitko nije dovodio u pitanje, a slovenska je industrija sasvim dobro plasirala svoje finalne proizvode *quasi* europske kvalitete u ostatak federacije. Naime, ulaskom u EU Slovenija je morala učiniti ono što su ostale ratom zahvaćene republike morale učiniti prije i tokom ili neposredno iza rata – privatizaciju. Slovenija je to izbjegavala dok je mogla jer je njezina poslovna elita vrlo dobro znala kakvi su rezultati privatizacijskih eksperimenata po osnovne ekonomske pokazatelje, posebno industrijsku proizvodnju. No, ulaskom u EU koja je puno obećavala, a malo ili ništa dala članicama iz bivših socijalističkih zemalja, osim visoke članarine, trebalo je provesti i privatizaciju. To je vrlo brzo dovelo do sloma inače tradicionalno dirižističke slovenske privrede i Slovenija se za par godina našla u nezapamćenom ekonomskom slomu na koje tzv. elita nema odgovora unutar postojećih paradigmi. Baš kao što ni hrvatska, a posebno bosanska i srpska nemaju rješenja za gomilu problema koja se samo nekontrolirano povećava, a čiji se troškovi alimentiraju novim, sve nepovoljnijim zaduženjima. Konačno, i sam demokratski poredak nije ispunio očekivanja stvarne političke participacije, već tek institucionalizirao partitokratski model upravljanja koji se u usvojenoj paradigmi ekonomske otimačine pokazao jednako neučinkovitim i sklonijim korupciji.

Druge zemlje bivše Jugoslavije također su sklonije identifikaciji s tom simbolikom, gdje je izuzetak jedino Kosovo, država koja ima pojedinačna međunarodna priznanja, ali nije član niti jedne međunarodne organizacije, a proces ujedinjenja svih Albananca u jednu državu postaje sve vidljiviji, gromoglasniji. Time i opasniji.

Vuk je taj jezik nazivao srpskim, a sve Južne Slavene Srbima. "Dva veka Vuka" zvala su se kampanja srpskih nacionalista iz 1987. godine kojom je počela velikosrpska revizija povijesti, javna i napadna remitologizacija boja na Kosovu polju i uskrsnuće četništva. Tom je kampanjom započela demotaža federativne Jugoslavije i njezin povijesni slom, zaliven uglavnom bošnjačkom krvlju.

Politički subjektivitet i ravnopravnost Bošnjaka pod kompromisnim i velikodržavnim ambicijama susjeda, jedva prihvatljivim nazivom Muslimani, priznat je tek početkom 70-ih godina. Bosna i Hercegovina ravnopravnost sa ostalim republikama stječe tek Ustavom iz 1974. Bosanski jezik čiji je rječnik sastavio još 1631. Muhamed Hevaij Uskufi nije nikada priznat niti u jednoj Jugoslaviji, a dobar dio povijesti naroda i zemlje bio je i, nažalost, još uvijek jeste krivotvoren, skriven i nepoznat.

Doba krivnje

Početak i tok 70-ih godina označen je napuštanjem dogovora iz Bretton Woodsa, ukidanjem konvertibilnosti dolara u zlato i otpuštanjem sidra intervalutarnih tečajeva, odnosno početak je to trasiranja puta za novu epohu spekulativne ekonomije, otuđenosti financijskog sektora, pljačke realnog sektora i dokidanja prava na znanstveno-tehnički napredak mnogim državama, kroz programe strukturnog prilagođavanja, privatizacije prirodnih i privrednih resursa i reprogram već otplaćenih dugova. Od 1971. do 1979. stvorene su institucionalne, ali i kulturne pretpostavke za promjenu paradigme društvenih globalnih odnosa, prvo na Zapadu, a onda tranzicijom i na Istoku. Nastupila su vremena institucionalne propagacije sex, drugs and rock'n'roll kontrakulture, uživanja, sebstva i zakonske deregulacije tzv. financijskih tržišta. Počelo se trgovati iluzijama i protukulturom, snižavati cijene rada, a povećavati cijene provizija. Promijenila se epoha, ne samo vrijeme u kojem se živi. Mnoge su zemlje potonule u siromaštvo, njihove unutrašnje proturiječnosti nepovratno su se produbile, načinjen je civilizacijski regres. Popularna se muzika promijenila, izgubila je nevinost, a vremenom je od induciranog protesta, krika protiv licemjerja, postala manirom, nova kulisa slavljenja hedonizma, brzog bogaćenja manjine i još bržeg osiromašenja većine. Postala je sve jednostavnijom, ogoljenijom na par akorda i sve bliža dekonstrukciji. Baš kako je ekonomija mnogih nacija bila dekonstruirana, dok su njene gradbene elemente preuzeli "sretni" ili jednostavno podliji pojedinci i grupe. Društveni se jaz sve više povećavao i taj se trend nastavlja. Zaglupljivanje demosa poprima nove oblike medijskog terora, obrazovanje se svelo na formu, muzička kulisa je neslušljiva. Dok se dosegnuta razina stvarnih prava koja omogućuju participaciju svakog pojedinca u općem dobru i razvoju sve više spušta i uvjetuje imovinskim statusom. Čak je i nova protestna glazba ukotvljena u matricu kratkih sekvenci, zapravo neharmoničnih sastavnica, pa je odbojna i njezina poruka poteško stiže do srca onih kojima je namijenjena, a može se komercijalizirati u industriji zaborava čiji se proizvodi plasiraju kao manje doze pitkog otrova.

No, za materijalizaciju duha vremena potrebni su barem simboli. Najbliži jer su najpoznatiji i još uvijek u sjećanju oni su socijalističke Jugoslavije, plave pionirske "titovke", šest baklji u grbu države, crvene petokrake zvijezde te fotografije Veseloga diktatora koji je svome narodu dopustio da, po uzoru na njega, uživa u životu.

Zamka nadnacionalizma

U tom zaglušujućem kaosu i sve većem beznađu, mnogi će posegnuti za prošlim, kao vrijednošću. Ostane li to posezanje u kontekstu potrage za izgubljenim vrijednostima i iz njih deriviranim ciljevima, metodama i zadacima, može poslužiti redefiniciji puta u sigurnu budućnost. No, sklizne li se u nekritičko prihvaćanje cjelokupnog nasljeđa epohe, svih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih obrazaca, načinit će se klasičnu pogrešku glorifikacije lošega, koje će trajno intoksicirati svaki pokušaj renesanse. Pri tomu se treba čuvati poopćenja navodne međusobne uvjetovanosti elemenata epohe, pa se stvari mogu prihvaćati samo u paketu ili nikako.

Kada je riječ o jugonostalgiji potrebno se prisjetiti da je ta politička zajednica, osim razvojno orijentirane socijalne države, bila i država policijske i sudske represije nad neistomišljenicima, da je uz promotora pravednih međunarodnih odnosa bila je i provoditelj jednoumlja i neravnopravnosti pojedinih vlastitih konstitutivnih elemenata, naroda i republika. Javnim poslovima, posebno politikom mogli su se baviti samo članovi Saveza komunista.

Kada je riječ o jugonostalgiji potrebno se prisjetiti da je ta politička zajednica, osim razvojno orijentirane socijalne države, bila i država policijske i sudske represije nad neistomišljenicima, da je uz promotora pravednih međunarodnih odnosa bila je i provoditelj jednoumlja i neravnopravnosti pojedinih vlastitih konstitutivnih elemenata, naroda i republika. Javnim poslovima, posebno politikom mogli su se baviti samo članovi Saveza komunista. Čak su se profesionalna karijera u oružanim snagama ili vođenje javnih poduzeća i ustanova uvjetovali članstvom u Partiji koja je bila jedina stvarna politička snaga zemlje, pa time i njezin jedini kohezivni faktor. SFRJ je svoj put započela kao dio sovjetskog bloka s centraliziranom planskom ekonomijom, baziranom i na ideološki motiviranoj konfiskaciji, neracionalnoj nacionalizaciji i prisilnoj kolektivizaciji, a ne dirižističkoj ekonomiji usklađenog rasta javnog i privatnog sektora. Tek ju je ekonomska i politička realnost otjerala iz tog čeličnog zagrljaja i prisilila na izradu modela socijalističkog samoupravljanja. Taj je model, nakon nešto više od desetljeća višak radne snage, nastao zbog nedovoljne efikasnosti i ontološke potrebe za apsolutnom kontrolom i poltičkim arbitriranjem u privredi, izvozio kao gastarbeitersku populaciju u, pokazalo se, trajno iseljenje. Bila je to zemlja koja je, uz Japan,

početkom 60-ih godina imala najveći rast industrijske proizvodnje u svijetu, ali isto tako zemlja koja nije nikada liberalizirala ekonomske i političke odnose te zamrznula procese koji su je konačno stajali opstanka. Uz povećanu potrošnju stanovništva i tako generiran rast BDP-a 60-tih i 70-tih godina, a neefikasnu proizvodnju, do kraja osme dekade prošlog stoljeća stvorila je prevelik budžetski i deficit platne bilance koje je financirala vanjskim zaduženjima u uvjetima promjene paradigme na globalnom planu i inflatorno. Spirala inflacije je vjernost navodno zadovoljnih građana usmjerila s bezvrijedne nacionalne valute na njemačku marku, a šticung i krijumčarenje deviza postao je nacionalnom disciplinom. Tako je već osamdesetih godina nestašica osnovnih proizvoda i usluga bila dio stabilizacijskog programa nekoliko vlada. Još nas ima koji se predobro sjećamo višegodišnjeg razdoblja kada su čokolada ili naranča bile misaone imenice, maslac se teško nabavljao, a automobili su se vozili po par-nepar shemi. Politička represija unatoč ekonomskoj dekadenci ili možda baš zato nije prestajala. Posljednji politički zatvorenici pušteni su iz zatvora pred sam raspad države. Osamdesete godine obilježio je niz montiranih sudskih procesa tzv. disidentima u svim republikama, a posebno na Kosovu. Stagflacija je označila kraj Jugoslavije i uvod u krvavi raspad koji su najskuplje platitli Bošnjaci, narod koji nije ni priupitan kada se stvarala prva zajednica 1918., najteže platio raspad prve Jugoslavije, a bio marginaliziran dvadesetak godina druge, federativne zajednice.

Nadalje, politički subjektivitet i ravnopravnost Bošnjaka pod kompromisnim i velikodržavnim ambicijama susjeda, jedva prihvatljivim nazivom Muslimani, priznat je tek početkom 70-ih godina. Bosna i Hercegovina ravnopravnost sa ostalim republikama stječe tek Ustavom iz 1974. Bosanski jezik čiji je rječnik sastavio još 1631. Muhamed Hevaij Uskufi nije nikada priznat niti u jednoj Jugoslaviji, a dobar dio povijesti naroda i zemlje bio je i, nažalost, još uvijek jeste krivotvoren, skriven i nepoznat. Nedavno je u Jajcu jedna stara partizanka bošnjačkog imena pred TV kamerama ustvrdila kako je najveća vrijednost tzv. Titove Jugoslavije bila zajedništvo. Ta konstatacija ne bi bila sporna jer je stupanj zajedništva i solidarnosti doista postojao, da gospođa nije pojasnila kako misli na zajedništvo naroda. Kao da toga zajedništva nije bilo prije, i to stotinama godina prije Jugoslavije, kao da baš taj suživot nije bio jedna od vrijednosti i komparativnih prednosti Bosne koje je donijela u miraz, iako joj se to nije previše cijenilo kod drugih koji su svoje teritorije etnički uglavnom očistili u prethodnim stoljećima ili u prvim dekadama 20. stoljeća. Do koje je mjere prisutna bošnjačka ignorancija ta je gospođa posvjedočila kada je pokušala argumentirati to zajedništvo i nastojanjem za jednim jezikom, pa se pozvala na nikoga drugoga nego na Vuka Karadžića koji je zagovarao jedan, zajednički jezik. Zaboravila je samo jednu malenkost, sitnicu ni spomena vrijednu u bošnjačkoj navici pamćenja samo dobrih stvari. Vuk je taj jezik nazivao srpskim, a sve Južne Slavene Srbima. "Dva veka Vuka" zvala su se kampanja srpskih nacionalista iz 1987. godine kojom je počela velikosrpska revizija povijesti, javna i napadna remitologizacija boja na Kosovu polju i uskrsnuće četništva. Tom je kampanjom započela demotaža federativne Jugoslavije i njezin povijesni slom, zaliven uglavnom bošnjačkom krvlju.

Jugonostalgija je zapravo žal za vremenom razvoja i sigurnosti, baš onim vremenom koje ilustrira muzika 50-ih i 60-ih godina. Zato se njezini snimci vrte na radio stanicama. To definitivno jesu dekade ubrzanog razvoja i poboljšanja općeg i osobnog standarda sve većeg broja ljudi, negdašnje puste sirotinje na rubovima carstava i kardinalno neuspješnog eksperimenta velikosrpske Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugoslavije.

Zbog toga, zazivanje totaliteta jugoslavenskog socijalističkog, dakle iskustva druge federacije nije ništa drugo do zamka za Bošnjake koji su svoju nacionalnu emancipaciju i potvrdu i na međunarodnom planu stekli zahvaljujući priznanju suverenosti i samostalnosti Bosne i Hercegovine i to kao demokratske države ravnopravnih i stvarno zastupljenih naroda i građana-pojedinaca. Ponovno odvlačenje Bošnjaka u druge nacionalne identitete, u ovom povijesnom razdoblju ne znači ništa više od pokušaja njihove marginalizacije kao najjačeg, pa time i najodgovornijeg političkog faktora u Bosni i Hercegovini i nezaobilaznog faktora u regiji. Bez obzira na motive pojedinih zagovaratelja bosansko-hercegovačke nacionalne pripadnosti na predstojećem popisu stanovništva, u čiju dobronamjernost ne treba sumnjati. Naprosto, iskustvo je počesto dokazalo kako je put u džehenem popločen dobrim namjerama. Treba pustiti Bošnjake da napokon sazriju kao politički narod, samoizraze se i spoznaju složenost svoga identiteta u koegzistenciji s drugima, pa će se onda moći graditi državotvorni identitet svih naroda i građana u Bosni. Ovako će cijenu zablude platiti samo Bošnjaci. Kao i prije. Zazivajmo *genius tempi*, a ne propale državne tvorevine prošlosti. Koristeći nanovo otkriveno dobro iz prošlosti, gradimo budućnost na čvrstim temeljima, oslobođeni iluzija i zabluda.

ŽENA I KALEM –
lik žene u usmenoj literaturi Bošnjaka
(Odlomci)

Piše: **Safeta Obhođaš**

Uvod

Ovaj razgovor sa našom prošlošću započeo je preko dvije njemačke riječi, *Vorbild* i *Vorreiterin.* Za vrijeme jedne podijumske diskusije na njemačkom jeziku, čija tema je bila "Žene kroz historiju", učesnice Njemice su govorile o tome tko su bili njihovi uzori, na čije ime i djelo su se ugledale u vrijeme kad su same počinjale sa naučnim ili umjetničkim radom. Za neka od tih imena iz bliže i dalje prošlosti već sam čula, neka su mi bila potpuno nepoznata. Dr. Helene Stoecker, prva žena doktor filozofije u Njemačkoj, koja se krajem XIX vijeka borila za pravo žena da studiraju u toj zemlji čuvenih mislilaca i pjesnika. Ni jedan je fakultet u Njemačkoj nije htio primiti za asistenticu, jer je ženama bila zabranjena profesorska i naučnička karijera.

Jedna od kolegica uputila mi je pitanje: "Ko su bile vaše *Vorreiterinnen*, na čija djela ste se vi, žene dvadesetog vijeka u Bosni i Hercegovini mogle osloniti? *Vorreiten* u prenesenom smislu znači isprednjačiti, povesti i druge u progres. To je simbol za sve one koji svojom humanošću, ukazivanjem na nepravednosti, djelovanjem na svijest, ostavljaju duhovne putokaze za sljedeće generacije. Tih je žena ispred svog vremena svakako bilo, kao naprimjer Staka Skenderova, koja je u XIX. vijeku prva osnovala školu za djevojčice, ali da ja nikad nisam razmišljala o tome da u prošlosti tražim neku jaku ženu na čije djelo bih se mogla osloniti.

Ovaj rad obuhvaća period od srednjeg vijeka i posljednje bosanske kraljice do početka dvadesetog vijeka i prvih učiteljica Bošnjakinja. On je suočavanje sa našom ženskom historijom kroz prizmu usmene literature. Nadam se da će ova moja avantura mnogim čitaocima otvoriti nove vidike, osloboditi ih dogmi i potaći ih na sveobuhvatnije razmišljanje o našoj prošlosti.

Među stotinama ili hiljadama pjesnika jedna žena

Da li je i koliko poezija bosanskih pjesnika na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku zaista bošnjačka poezija i kakav je utjecaj ženskog duha na književnost? Kako bošnjačke porodice nisu slale svoje kćeri na studije u daleke kulturne centre Orijenta, tako nije mogla nastati ni jedna znamenita pjesnikinja. Ipak je na kraju vladavine Osmanlija izrasla i jedna pjesnikinja, i to ne iz dobra nego iz velikih jada njene porodice. To je bila Habiba Stočević Rizvanbegović, rođena 1845. u Stocu, u ljutom hercegovačkom kršu. Otac joj je bio poznati Ali-paša Rizvanbegović Stočević. Porodica je nakon Ali-pašine smrti protjerana sa imanja, doselila se prvo u Sarajevo, a onda iselila u Tursku, gdje je Habiba, koja se nikad nije udala, završila školovanje i pisala poeziju na turskom jeziku. Umrla je mlada 1890. godine u Istambulu. Velika je zasluga Safvet-bega Bašagića što je među prvim prevodima sa turskog jezika prepjevao Habibine pjesme, vjerovatno da bi pokazao Bošnjacima koje se vrijednosti kriju u njihovim kćerima kad nekako uspiju doći do izvora pismenosti. Bašagić je bio evropski orijentalista, jer je studij završio u Beču. On je savršeno vladao i njemačkim jezikom pa je vjerovatno znao koliko je ženski duh pozitivno uticao na kulturu i klasiku njemačkog govornog područja.

Otkud tolike ljepotice u orijentalnoj poetici?

Klasična arapska poezija je zahtjevala tačno propisanu ritmiku i broj slogova u stihu, nešto slično kao u našoj epici. U toj strogoj metrici je napisano hiljade divana. Te pjesme su imale više slojeva, a da bi se moglo otkriti pravo značenje stihova, morala se poznavati i simbolika riječi. U njima se, naprimjer, stalno govorilo o vinu i opijenosti, ali ne u značenju iz svakodnevnog života. Vino je bilo simbol za upijanje, traženje znanja, preko kojeg se čovjek, Božiji stvor, mogao približiti univerzalnoj spoznaji. Dakle, vino je predstavljalo opijenost božanskim. Riječi ili rečenice iz svakodnevnog života su imale sasvim drugo značenje u poeziji. Čitaoci su morali biti dvojako pismeni, tj. morali su poznavati simbole i imati veliko znanje iz drugih oblasti, posebno filozofije i historije islamske kulture, da bi bar donekle naslutili šta je pjesnik želio reći. Takvu poeziju su pisali i naši pjesnici i ona je bila namijenjena samo uskom krugu čitalaca. Kasnije se, i pored dobrih prepjeva, teško usvajala u našem slavenskom jeziku.

Kad čitalac počne iščitavati neku od antologija bošnjačkog pjesništva na orijentalnim jezicima, prvo mu se učini da se našao u labirintu kroz kojeg defiluju kandidatkinje za izbor ljepotice svijeta. A muški pjesnički žiri, ustoličen na svom prijestolju znanosti i sumnje, pokušava opisati svu tu ljepotu, od vitkoga struka do rujnih usnica i gustih trepavica, i to uz stalnu zapitanost, da li je to prava ljepota koja ih može uzdići do božanskog. Dvije strofe Osman-beg Hilmi Ljubovića o tome govore:

U vel'ko me čudo meće / Vitkost tvog sevli stasa: / Fina kretnja, nazli šetnja / I tančina tvoga pasa. / Što mi ludo srce gori, / To su krive tvoje kose, / Tanki soluf, pletenice / što mi dušu pamet nose.

Bošnjaci, čitaoci, nikad nisu bili skloni traženju skrivenih značenja u simbolima i metaforama. Kad pročitaju ove ili mnoge druge slične stihove u kojima se šetaju dragane nadnaravne ljepote, pomisliće, ah, sve poznato, to se zanesenjak zaljubio u neku tajanstvenu i nedostižnu tuđinku. A sve što je nedostižno uznosi dušu, budi čežnju, iz koje onda poteče obilje stihova pa je i to još jedan dokaz da je ljubavna opijenost izvor prave poezije.

Ovi stihovi nemaju baš nikakve veze niti sa ženskim dražima, niti sa ženskim duhom. Stvarnoj ženi nije bio dozvoljen pristup ni u džamije, ni u tekije, ni na više škole. Žene stvaraoci nisu postojale ali je cijela spoznaja, ili put do religioznih ili filozofskih nadahnuća, bio popločan ili nakićen ženstvenošću. Evo još jednog stiha poznatog sufije Derviš-paše Bajezidagića, koji je rođen u Mostaru:

Ako ono stasito djevojče / Po mojim dvorovima prošeta, / U čast njena sjajnog dolaska / Žrtvovaću slasti oba sv'jeta. / Žeđ ljubavna ugasit se neće / sa mojega srca zagrijana, / da ispijem sve što ima vode, / U sve sedam svjetskih okeana.

To stasito djevojče koje je u svojim odajama priželjkivao pjesnik, u stvaralačkoj ekstazi ustvari je smisao života. On je bio spreman sve žrtvovati i na ovom i na onom svijetu, samo da bi u jednom momentu doživio da mu se spoznaja otkrije u svom svom bogatstvu i ljepoti. U njemu je gorjela vatrena želja da se riječima približi univerzalnom a on sam zasija na umjetničkom nebu. Drugi su se pjesnici spoznavajući univerzalno i besmrtno znali sprženiti kao leptirica na svijeći, treći su meditirali ili očajavali što tako malo znaju, što su nebesa neuhvatljiva - toliko je stvarna žena postala žrtvom ovakvog pofeminivanja u duhovnom području. Zar nije jedan užasno okrutan paradoks što su orijentalna poezija i mistika pune ženskih simbola i draži žene, nečeg svetog, željenog, veličanstvenog, a da su takvi izvori spoznaja i duhovnih uzleta za stvarnu ženu bili nedostižni.

Drugi paradoks je u tome što su pjesnici tom imaginarnom ženskom biću davali osobine koje su sami željeli imati. Te ideale nije mogla ispuniti ni jedna žena od krvi i mesa, taman i da je znala sve njihove divane napamet. Ovdje otvoreno želim naglasiti da su takavi paradoksi mogli nastati samo u bolesnim, muškim duhovima, koji nisu imali ovozemaljske osjećaje niti ljubav za bližnjeg svoga, za stvorenja koja su za njih irgetila i rađala djecu. Svoje stihove su punili tonama imaginarne božanske ljubavi, a u stvarnosti su prezirali sve što je bilo žensko. Jedno pitanje ostaje otvorenim i nikad istraženim: Zbog čega su pjesnici u svojim djelima stvorili ženski kult nadnaravne veličine i ljepote, zbog čega su u svom stvaralačkom delirijumu klečali baš pred tim kultom, a da stvarni život žene nikad nisu poznavali niti su ga željeli upoznati i olakšati.

A Habibi ostade samo ljubavno značenje

U stihovima Habibe Stočević Rizvanbegović ne nalazimo taj niti bilo kakav drugi kult. Ona svom draganu u pjesmi poručuje nešto sasvim drugo:

Kad od tvoga oštrog pogleda / Ima rana nasred džigerica, / Ne strijeljaj! Već je dosta, dragi, / I treptanja gustih trepavica.

Čak i priređivačice antologije "Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima", Lamija Hadžiosmanović i Emina Memija, nisu našle vrijednim analizirati njene stihove, tražiti njihovo skriveno značenje. Kod Habibe su prihvatile već prvi sloj, i zaključile da je ona pisala samo ljubavnu poeziju po ugledu na savremenike. Zar je zaista tako? Kako se Habiba u tom tuđem svijetu i u potpuno muškom pjesničkom okruženju, i pored poznavanja jezika, osjećala usamljenom. Voljela bih znati šta joj se dešavalo kad bi pokušala negdje objaviti svoje stihove ili pokazati čime se bavila u svojoj osami. Koja je to simbolika njenog stiha "oštri muški pogled

ispod gustih trepavica"? Da li su to bili samo jadi jedne ostavljene žene? Za istraživače nije bitno da se sazna da li su simboli u njenom pjesništvu muška nesmiljenost i arogancija. Ona u svojoj meditaciji i putu ka univerzumu nije očekivala da joj "momče vitkog stasa ušeta u odaje". U njenim simbolima nema mehkote ženske duše koja muški svijet uzdiže do univerzalnog. To je pobuna ženskog bića protiv duhovnog i stvarnog iskorištavanja i ponižavanja. A simbol je muški pogled koji strijelja i ostavlja duboke rane na džigericama, odnosno samom biću žene.

Trudnoća kao blagoslov i kao prokletstvo

Žena koja u braku ne bi brzo zatrudnjela, nije se mogla nadati milosti, ali je većina nerotkinja ipak preživljavala. Ili bi se vraćale svojoj porodici, ili bi prihvaćale drugu ženu, takozvanu inoču. Ako bi se i kod inoče pokazalo da je muškarac neplodan, to je ženu oslobađalo braka, mogla je zatražiti razvod i udati za drugog. Daleko je bila okrutnija sudbina djevojaka, koje bi još u roditeljskom domu ostajale u drugom stanju. Za njih više nije bilo nikakvog izgleda da će preživjeti, ni one ni djeca. Dešavalo se ponekad da vlastita porodica nekako natjera momka da se,

zbog pokrivanja sramote ili prijateljstva sa porodicom osramoćene, oženi djevojkom koju je silom ili milom "upropastio." Neke žene su čitavog svog bračnog života nosile tešku krivicu i sumnju da su svom suprugu "donijele u miraz ko zna čije kopile". Iako se znalo da je to i njegovo dijete, za okolinu je bilo kopile i njegova majka nemoralna žena. To su većinom bili nesrećni brakovi i nesrećna djeca koja su se rađala u njima. I same žene su bile užasno nemilosrdne jedna prema drugoj i uvijek su ponovo otvarale te rane i ponižavale jedna drugu.

Nije takva okrutnost vladala samo u našoj kulturi i našim porodičnim odnosima. Evo jednog odlomka iz teksta dr. Helene Stoecker "Materinska zaštita", koji je napisan početkom XX vijeka. Ova se njemačka filozofkinja, rođena 1869., sav svoj život borila za prava žena i za seksualno prosvjećivanje i muškaraca i žena. Zbog toga je 1933. morala pred nacistima pobjeći u egzil, čak u Ameriku, gdje je 1943. umrla. Nacistička ideologija je u ženama vidjela samo mašine za rađanje vojnika, ili radnu snagu za održavanje ratne mašinerije dok su muškarci bili na frontu, čemu se ova filozofkinja svom snagom svoga duha suprostavljala, što za malo nije platila životom. Ona nije bila Jevrejka, ali nacisti su ubijali i slali u logore i Nijemce koji nisu podržavali njihov fašizam. Zato je ona morala napustiti domovinu i umrijeti u tuđini. Helene Stoecker je prije sto godina na ovakav način pokušavala ljudima otvoriti oči:

Koliko god da ljudska bića u svojoj sirovosti i surovosti jedni prema drugima griješe i koliko god jedni drugima od života prave pakao – nigdje se jasnije ne pokazuje sav brutalitet ljudskog položaja kao na području seksualnosti. Najveći značaj ženskog bića za čovječanstvo je u materinstvu. A ipak se društvo, otkako postoji brak po pravu očinstva na jednoj strani i prostitucija na drugoj strani, ne ustručava, svako materinstvo izvan bračnog i očinskog prava, pripisati ženi kao zločin...

Mi nismo imali ni jedne filozofkinje ni analitičarke društvenih odnosa, nitko nije otvoreno govorio o tome kakva se nepravda nanosi majkama bez vjenčanog lista.

U našim baladama se neprestano govori o tome kako su svatovi morali dugo putovati i to na konjima, da bi spojili dvoje mladih ljudi koji se do tada možda nisu ni vidjeli. Ipak ovakve brakove po principu "ne beri zelje oko sebe", možemo posmatrati kao mudrost naših predaka, jer se tako nije dolazilo u opasnost da se uzmu mladić i djevojka iz najbliže rodbine i da se kasnije u njihovoj djeci još pojačaju genetske bolesti i slabosti, koje su već bile prisutne u roditeljima. Nažalost, kod mnogih muslimana diljem svijeta je i danas danile prisutan običaj da u bračnu zajednicu stupaju djeca braće i sestara ili da se daidže žene sestričnama.

Bisernaza – sestra po sudbini

I ova pjesma je sigurno dugo godina prenošena usmenim putem ali ju je ipak neko zapisao, tako da je do nas stigao zapis tih stihova. Iz rukopisa koji je pronađen u Banja-Luci vidi se da ju je zapisala ženska ruka. Ali čija, ne zna se, ni tu pjesnikinja nije potpisala svoje ime. Ovdje nema nikakve sumnje da se radi o ličnosti koja je zaista postojala, o jednoj ljepotoci iz nekad poznatog šehera na Vrbasu. Već u prvom stihu sadržano je ime grada:

U srid šehera, u srid Banja Luke / bili dvori bega Omer-bega. / U njega je sestra Bisernaza, / ja kakva je radosna joj majka.

Početak pjesme isijava porodičnu sreću. U dvoru Omer-bega stasala je sestra za udaju, na ponos bratu, na radost majci. Ali, pored ljubavi i pažnje, sigurno joj je nad glavom stalno visilo upozorenje da porodična čast mora za nju biti vrijednija nego njen život. Bez ove spoznaje bi kasniji razvoj radnje i postupci ove ljepotice u pjesmi ostali nerazumljivi.

U ovoj baladi je na prvom mjestu prikazana istina o tome koliko žene mogu biti dušmani svom rodu. Žene ne izazivaju jedna drugu na dvoboj sabljama, rijetko se fizički obračunavaju ali njihova agresivnost i mržnja nisu ništa manje opasni od muških. I spletka je ubojito oružje, koje je u pjesmi iz osvete primijenila nevjesta, Omer begova žena. Omerbegovica je mrzila zaovu jer se ona odbila udati za njenog brata propalicu. Izabranik Bisernazinog srca je bio viđeni i poštovani Karaprohić Ibro, dobrostojeći momak sa dućanima u čaršiji. Snahina spletka je ovako opisana:

Nevista kuha šekerli baklavu, / na nju meće boščaluk haljina, / pa je šalje Karaprohić Ibri, / po Lejli, lijepoj robinji.

Uz poklone mu je robinja trebala prenijeti i selame od Bisernaze.

Iz našeg današnjeg ugla gledanja i života u zapadnoj civilizaciji, nikad ne bismo pomislili da u ovakvom izrazu ljubavi može biti nečeg kobnog. Ali u vrijeme kad je balada nastala, ovakav postupak je kako za djevojku tako i za njenu porodicu značio veliku sramotu. Po nepisanim pravilima, djevojka se nije smjela uniziti i takvim poklonima mamiti momka da je zaprosi. Njeno je bilo da sjedi kod kuće i čeka hoće li je onaj, koji joj je obećao vjernost, zaprositi ili će ga roditelji nagovoriti da se odluči za neku drugu. U baladi se još desilo i to da je Bisernazin brat Omer beg bio kod Ibre u dućanu u momentu kad je robinja Lejla donijela poklone. Njemu je bilo dovoljno da prepozna tepsiju i da pomisli kako ga je njegova sestra takvim nuđenjem

obrukala. Jednom ukaljana čast, mogla se oprati samo smrću i Bisernazi više nije bilo spasa.

U baladama se često spominje kako ličnosti klanjaju, kako se, u momentu kad se zlo zakuhava ili je već zakuhano, odlučuju da prvo obave svoju dužnost prema Allahu. I Omerbeg je došao kući iz čaršije i od svoje žene čuo da je poklone Ibri Karaprohiću poslala njegova sestra. Umjesto da priupita sestru zašto je to uradila, on je istog momenta povjerovao u njenu krivicu. Prihvatio je sestrino posljednje dvorenje pri uzimanju abdesta, i pri tome joj rekao da se od njega ne može nadati milosti:

Podne biše, salle zaučiše/ side Omer avdest uzimati/ viš njega Naza vezen peškir drži./ Na nju bratac prstom popričuje: "Stan' pričekaj, draga sestro moja,/ dok ti bratac iz džamije dođe."

Bisernazu je već od te same prijetnje spopao užas. Njenom dušom su zavladali strah i mrak pa je mislila samo na to kako ne smije dočekati brata iz džamije. Pokušala je o tome razgovarati sa majkom, nadala se da će joj ona reći šta je pogriješila, da će joj pomoći da se opravda. Ali majka se, umjesto da joj pomogne da ne postane žrtvom spletke i bratove nepravedne kazne, povukla u šutnju i molitvu. Izdala je svoju kćerku u nevolji:

Naza ode majci na čardake/ pa se valja majci po krilašcu./ "Šta ću sada, mila majko moja/ ne smim sada brata dočekati,/ dočekati iz Nove džamije,/ na me bratac prstom popričuje!"/ Stara majka kazaje klanjala,/ stara majka govorit' ne može.

U ovim stihovima o molitvi i klanjanju, da li u džamiji, da li na čardaku, ima pretpostavki iz kojih bi se moglo izvesti da religija ne pridonosi prosvjećenju čovjeka. Bisernaza se nije ponadala da će se u molitvi stišati bratova ljutnja, da će se on sa saburom i dobrotom vratiti iz džamije. I njena mati je klanjala, ali nesrećna djevojka nije ni pomislila na to kako će majka u molitvi naći snagu da je odbrani ili bar da ispita da li je njena kćerka, koju je poznavala i voljela, bila u stanju napraviti takvu grešku. Padanje na sedždu je, stoga, što se nekih likova iz balade tiče, samo ritual koji, ne oplemenjuje ljudsku dušu.

A ženska pakost! Nevjesta je znala da će svojom spletkom ubiti lijepu zaovu, ali nije povukla svoje zlo. Majka je bila svjesna da njena šutnja znači kćerkinu nesreću, ali je nije ni pokušala zaštititi. Bisernaza se odlučila da ne čeka na kaznu, nego da sama ode iz života. Kad je vidjela da i majka šuti i da se neće moći opravdati, ona je napustila kuću i otrčala na obalu rijeke.

Vrbas vodu vako zaklinjala: "Vrbas vodo, ime plemenito,/ ne nosi me dugo i široko,/ donesi me do Hotića benta!"/ Zavi oči, pa u vodu skoči.

Voda je nosila lijepu Bisernazu, a da to niko od njenih nije primijetio, niti se sekirao zbog toga šta bi ona mogla uraditi u nevolji. Ali baš u tom trenutku je na džamijskoj munari bio njen nesuđeni mladoženja, Karaprohić Ibro. Momak nije njene navodne darove doživio kao nešto sramotno, nego kao izraz njene djevojačke ljubavi. Skočio je u rijeku da je spasi, ali je izvukao samo njeno mrtvo tijelo.

Iznese je vodi na obalu; /kad opazi Karaprohić Ibro,/ da se Naza sa dušom rastavila/ ciknu Ibro kao guja ljuta/ trže nože od mukkadem pasa,/ pa udari sebe u srdašce....

Bisernaza je kao nišan dobila ovu pjesmu i legendu o tome gdje se na obali rijeke Vrbasa nalazi njen grob. Ova balada bi mogla biti i nišan svim bezimenim djevojkama koje je zbog spletaka i pogrešnog razumijevanja porodične časti "pojeo mrak". Samo ne znam zašto ih mi tako slijepi i bezosjećajni čitamo, čak sa uvjerenjem da ni jedan drugi narod na svijetu nema tako merhametli dušu kao što je imamo mi. Kod nas se još uvijek ponavlja jedna krilatica Miroslava Krleže: "Da me Bog sačuva srpskog junaštva i hrvatske tisućljetne kulture." Mogao je komotno dodati i "da me Bog sačuva i bošnjačkog merhameta."

Neke paralele u savremenom dobu

Ne vjerujem, bar za sada, da bi se ovakva barbarska tradicija kažnjavanja žena mogla vratiti u bošnjačke porodice. Ali kod nekih drugih muslimanskih naroda je takvo porodično pravo još uvijek prisutno, čak i kod onih koji žive u Evropi. U Njemačkoj se, na primjer, u posljednjih nekoliko godina desilo na desetine ubistava žena, da bi se saprala porodična sramota. "Ehrenmorde" na njemačkom ili "ubistva iz časti" na našem jeziku, najčešće izvršavaju braća. Sestre ubijaju ili zato što, usljed modernog načina života, prekidaju sa tradicijom, ili zato što su odlučile da se rastave od svojih nasilnih muževa, koje im porodica često silom nameće.

Slučaj u 2007. posebno je uzburkao javnost u Njemačkoj: jedna mlada Turkinja je ostavila muža, uostalom bliskog rođaka, jer ju je svakog dana prebijao. Sa četverogodišnjim sinom je našla stan i pošla na zanat, da se pokuša sama snaći u životu. Tim bijegom je porodica "izgubila čast" pa je nagovorila najmlađeg još maloljetnog brata da izvrši smrtnu presudu. Sestra je izašla iz stana da kupi kruh i mlijeko, dok je njen mali sin ostao u stanu. Dječak je uzalud čekao da mu se majka vrati. Nju je napolju sačekao brat i pucao joj u glavu, šest puta. U kvartovima Berlina, gdje najviše žive Turci, bilo je i onih koji su tu smrt pozdravili slavljem na ulici. Poznato je da u takvim slučajevima majke ili potiču sinove da izvrše ubistvo ili se povlače u molitvu, dok sinovi postaju ubice. Njihova molitva je namjenjena sinovima, da za ubistvo dobiju blagu kaznu. Nedavno je jedna majka iz Afganistana u sudnici proklinjala sud, jer je sin zbog svog zločina – ubio je sestru sa dvadeset udaraca nožem – osuđen na doživotnu robiju. Po majčinom mišljenju on je izvršio dobro djelo, pa se htjela baciti kroz prozor da dokaže sudu kako ga moraju pustiti na slobodu. Takve majke ne plaču nad svojim mrtvim kćerima.

I to se sve dešava u zemlji "ljudskih prava", u Njemačkoj, u kojoj država štiti prava i život pojedinca. Možemo li onda zamisliti šta se dešava sa ženama u zemljama gdje ih ne štite ni porodica ni država.

centar za urgentnu medicinu

Piše: **Filip Mursel Begović**

Musliman u katedrali: moj grijeh, moj preveliki grijeh

Iz glave mi ne izlazi da sam musliman koji je ušao u katedralu na, za katolike, jedan od najsvetijih dana u godini. Zašto sam se tog trenutka osjećao, pitam se, kao da je netko nevidljivi pokušao zagnjuriti moju glavu u rijeku Jordan?

Ujutro, na Badnji dan, nazvao me urednik agencije Anadolija, dobri moj prijatelj Amir, pa, isprva okolišajući, reče mi naposlijetku da će svi dopisnici agencije, pa eto i ja, posjetiti katoličke crkvene hramove da fotografiraju polnoćke na kojima se slavi Kristova pojavnost. Dakle, da svjedoče jednoj od veličajnih događaja kršćanstva. Točno u ponoć, dobrohotno, ali i po zadatku, imao sam čast da budem u zagrebačkoj katedrali i da fotografiram kardinala, svećenike i narod koji dočekuje Božić.

Razumljivo, eto, obvezao me profesionalni *vuzul.* Ali, ja pritom nisam profesionalni musliman, i koliko znam, to sam iz uvjerenja. No, dobro, pomislih, ionako posvuda ističu kako je Božić kulturološka i civilizacijska tekovina zapadne Europe. Znači, ako odem u crkvu, nisam prisutan na misi, ja se tada kulturno i civilizacijski uzdižem; da se izrazim riječima dokonih evangelističkih mudraca, prije nego krenu na promociju knjige "Kruh i vino", zbornika suvremene hrvatske duhovne poezije. Uostalom, što ne bih išao u katedralu, radikal (bilo koje vrste) nisam, tamo se slavi Bog, a Bog je jedan, pa neću li istom dokazati i svoje opredjeljenje da mogu sa svima pod nebeskim svodom voditi dijalog, da nikoga drugačijeg od sebe ne izostavljam i ne omalovažavam. Oboružao sam se, dakle, dovoljnom količinom argumenata i hrabro krenuo na polnoćku.

U katedrali bijaše gužva, kao što sam i očekivao. Vješto zaobilazim mjesto na ulazu, gdje se katolici križaju prskajući svetom vodicom, i ne želim da to izbjegavanje shvate kao postupak uljeza. U rukama držim agencijski Nikonov fotoaparat, angažiran sam, snimam jaslice, vjernike u molitvi, sve radim da vjernici ne primjete moje nesnalaženje u crkvi... odajem dojam da sam jedan od zaposlenih novinara. Što i jesam. S druge strane iz glave mi ne izlazi da sam musliman koji je ušao u katedralu na, za katolike, jedan od najsvetijih dana u godini. Zašto sam se tog trenutka osjećao, pitam se, kao da je netko nevidljivi pokušao zagnjuriti moju glavu u rijeku Jordan?

> **I neka mi još jednom netko kaže da je Božić kulturološki i civilizacijski blagdan, ma odmah ću ga slikati za potrebe agencije Andolija i okačiti uz sliku kardinala Bozanića. Molim Vas, ukoliko to jest tako, očekujem na sljedećem Bajramu u zagrebačkoj džamiji ekskurziju prijatelja iz Širokog Brijega i Ljubuškog.**

U jednom trenutku primijetio sam da ulazi sve više i više ljudi te me uhvatila panika da će možda zakrčiti ulaz, a da ja neću moći izaći, kao iz zagrebačkog tramvaja u koji sam ušao ne plativši kartu, a kondukter mi puše za vratom. Što ako ne izađem na vrijeme, a kondukter kaže nešto kao "u ime Isusa, sina Božjeg i samog Boga" pa svi kleknu. To se tada zove klečeća kompozicija. Šta ću sad? – Pomislih - Šta ću ako usred katedrale jedini ostanem samodopadno stojeći? Što ako me pritom snimi hrvatska televizija i to istom gleda hrvatski muftija Aziz ef. Hasanović te pritom pomisli da sam se pretvorio u eksponat živih jaslica. Ili još gore, ako me na ovoj svetoj misi vide kakvi islamski radikali, mogli bi izdati i fetvu na kojoj piše da sam postao *miss* katolika. S druge strane kako bih ja uopće kleknuo na nešto što se, u ovom trenutku kosi s mojim poimanjem monoteizma. U meni odzvanja zavodljivi *tevhid:* nema Boga do Boga, Allah je jedan.

Tada odlučih da ću prevariti dežurnu urednicu agencije Anadolija,

jer ću fotografirati prije nego počne misa i potom zbrisati od svih konduktera. Ali, ne ide to tako lako, jer niti jedan se svećenik, a kamoli kardinal, za oltarom nije se pojavio prije ponoći. I tako je jedan musliman ostao stajati usred katedrale, u moru monoteističke braće katolika, a polnoćka je tek započela.

Vjerojatno se na snimkama hrvatske televizije može vidjeti Nikonov fotoaparat i jedna ruka koja gorljivo okida iznad glava vjernika, pokušavajući naciljati kardinala i njegovu bogoslužnu svitu, što bi zadovoljilo svakog urednika. Ali, koliko sam god gorljivo škljocao fotoaparatom, slike su bile mutne. Gorljivo fotografirajući pobojao sam se da bi ljudi mogli pomisliti da sam atentator kao kakav Ali Agca. Grubo sam gurnuo jednu plahu bakicu, stao na nogu gospođi koja je držala kćerkicu za ruku, i ciljao kardinala, direktno posred lijepa i nevina čela. A kardinal Bozanić nikako da mi uđe u fokus i riješi me muke.

"Vjerujem u jednoga Boga!" započe svećenik. "Mašallah, i ja, da te dragi Allah nagradi", pomislih. No, odmah potom svećenik reče: "I u jednoga Gospodina Isusa Krista, jedinorođenoga Sina Božjega. Rođenog od Oca prije svih vjekova. Boga od Boga, svjetlo od svjetla, pravoga Boga od pravoga Boga. Rođena, ne stvorena, istobitna s Ocem, po kome je sve stvoreno", čuo sam svećenika kako ispovjeda svoju vjeru. "Estagfirullah, oprosti mi Bože", nečujno rekoh. Šta ću sada? Počeo sam se neumjereno znojiti, da i dalje molim za oprost, da proučim suru Ihlas koja kaže da je Allah jedan, da nije rodio i nije rođen, da mu nitko ravan nije? Opet, počnem li tako činiti, u sebi kontrirati nabiskupovom pomoćniku koji čita iz Evanđelja, nisam li uljez? Šta bih ja mislio o nekom katoliku koji je došao na Bajram snimiti muftiju po zadatku, a u sebi mrmlja kršćanske molitve, ne bi li se obranio od "nevjerničkog" islama. Ne ide to tako. Ja sam došao njima, a ne oni meni. Umah se uplaših da sam poprilično nezreo musliman, jer, ako sam ubjeđen u svoje vjerovanje, čega se imam plašiti. Od te misli, od tog straha, počela su mi klecati koljena.

Jao, samo ne koljena, to je simbol klečanja pred oltarom, sjetih se. I onda svatih da sam definitivno nezreo, prekorim se da sam jedan muslimanski vještac u katedrali, da sam uljez, da svojim mislima kvarim nečiji najsvetiji blagdan. I bi mi žao

Šta ću ako usred katedrale jedini ostanem samodopadno stojeći? Što ako me pritom snimi hrvatska televizija i to istom gleda hrvatski muftija Aziz ef. Hasanović te pritom pomisli da sam se pretvorio u eksponat živih jaslica. Ili još gore, ako me na ovoj svetoj misi vide kakvi islamski radikali, mogli bi izdati i fetvu na kojoj piše da sam postao miss katolika.

zbog toga. I neka mi još jednom netko kaže da je Božić kulturološki i civilizacijski blagdan, ma odmah ću ga slikati za potrebe agencije Andolija i okačiti uz sliku kardinala Bozanića. Molim Vas, ukoliko to jest tako, očekujem na sljedećem Bajramu u zagrebačkoj džamiji ekskurziju prijatelja iz Širokog Brijega i Ljubuškog. Božić je naprosto vjerski blagdan, baš kao i Bajram, sve ostalo je blasfemična komercijalizacija, osvjetovljenje, onoga što je za nekoga sveto. U tom smislu, shvatih da sva ona kamarila božićnih pjesama, filmova, jinglova i reklama na radiju i televiziji, nije ništa drugo nego jedna vrst rasprodaje svetoga, meni muslimanu neprihvatljivo i gadljivo upravo kao što je i svakom iskrenom katoliku koji drži do svoje vjere.

Polnoćka se nastavila, a ja se spasonosno sjetih svoga dede Ibrahima. Ne mogu se zakleti, ali koliko me pamćenje služi, s njime sam prvi put ušao u crkvu. Imao sam možda desetak godina i nazočili smo svadbi u jednom malom mjestu, negdje u Hrvatskom zagorju. Kada je počeo obred, zbunjen nastalom situacijom, upitah dedu šta da radim. On mi reče: "vid', ovako k'o ja, ukipi se, sklopi ruke na stomaku, i samo stoj... ne miči se i mirno". Tako sam i učinio, stajao sam pored dede Ibrahima u crkvi, poput korintskog stupa, u grču, osjećajući da, kako god okrenem, neka sam vrsta uljeza. Ljudi se vesele svadbi, a ja stojim k'o kip, ili, rekli bi: "što si se ukipio k'o da si drvena Marija". Na kraju ja osto Mursel, a moj dedo zagorski Imbra, toliko se ukipio u seosku bunu koja se odvijala kod Gornje Stubice, a završila u Muzeju seljačkih buna. To je zapravo put od ustanika Matije Gupca do bošnjačkog tukca.

Tako sam učinio u katedrali, ukipio se, poput tukca, a dok su se vjernici križali, ja sam intenzivno fotografirao. Međutim, čuo sam zazivanje oprosta s oltara: "Gospodine, smiluj se, Kriste, smiluj se... moj grijeh, moj, grijeh, moj preveliki grijeh." Dok sam pokušavao obuhvatiti kardinala fotoaparatom, učinilo mi se prikladnim da na trenutak stanem, jer treba se pokajati, uvijek se treba pokajati, gdje god bio, doduše mene katolički oprost ne lišava grijeha, ali opet, osjetio sam se krivim što katolicima, makar mišlju, kvarim blagdan. Srcem sam se tada utopio među katolike i zatražio oprost za svoje ružne misli.

I bi mi lakše. Nije moje srce od kamena. Nisam kip. Ovdje se slavi Bog. Zatim je svećenstvo zapalilo tamjan i počelo pjevati božićne pjesme i, neću lagati, osjetio sam radost i veselje. To je bio i konačni dokaz na nisam zlonamjeran, da nisam muslimanski uljez i vještac u katedrali, jer "vrag bježi od tamjana i križa", zar ne. Pomiren s katolicima, ali i sa samim sobom, kao da je završio taj

Jučer ste mogli vidjeti popularnu pjevačicu kako se trlja o vatrogasnu šipku, a već sutradan s kećkicama pjeva božićne pjesme. Aiiii! Kad se vužge ta vatrica – koji će to vatrogasni odred ugasiti?

moj mučni unutarnji križarski rat. I kako to obično biva, barem u mome slučaju, kada osjetim srčanu radost, želim je djeliti s onima oko sebe. Međutim, okrenuh se uokolo da podjelim osmijeh i uvidjeh da se nitko ne smije. Pjevuši se "aleluja, aleluja", a lica vjernika su smrtno ozbiljna i u krajnjoj kontradikciji s onim o čemu pjevaju. O čemu je problem? Tako znači, nisam jedini kip u katedrali, nisam jedina "drvena Marija". I što da potom pomislim? Možda da su svi oni neki prikriveni muslimani, ili sam ja prikriveni katolik ili...

Uspio sam na koncu uslikati sve što je potrebno, zaradivši tako za svoj "kruh svagdašnji", i na jedvite jade, kroz gužvu, izašao iz katedrale. Na zagrebačkim ulicama nije bilo ozbiljnih lica. Iz kafića se čula dreka i slavlje. "Sretan Božić", ljubili se pa potom popadali mrtvi pijani po pločnicima. To su, dakle, oni koji Božić doživljavaju kao kulturološki i civilizacijski blagdan, kao i oni koji slave "Dan žena".

Bez previše razmišljanja zaključujem da su mi ozbiljna lica iz katedrale ipak srodnija i prihvatljivija od onih iz kafana. Zaključujem da u kafanu ne ulazim, a da sam u katedralu, bez obzira na sve nedoumice i unutarnje borbe, ušao. Međutim, još uvijek mi nije jasno zašto su toliko ozbiljni dok se pjeva "Radujte se narodi, kad čujete glas, da se Isus porodi u blaženi čas...". Odgovor nalazim u prispodobi s odlascima u Begovu džamiju u Sarajevu. Poznato je da centralnu sarajevsku džamiju, baš kao i u katedrale na mise, često posjećuje viđenija politička i društvena krema. Njih pak prate oni koji bi tek željeli biti viđeniji. Neki će reći da ta kamena i hladna lica, tu vrst poslušnosti nasuprot spontanosti, na mjestima gdje bi trebali sijati od radosti, nasljeđuju od nekadašnjih odlazaka na sastanke komunističke partije. No, vjerujem da ta igra pretvaranja traje oduvijek i da nije novost ni kod katolika ni kod muslimana. Zabrinjavajuće je naše doba, rekoh, kao i količina svjetovnih i popularnih sadržaja koji vjeru koriste za svoje marketinške potrebe. Primjerice, jučer ste mogli vidjeti popularnu pjevačicu kako se trlja o vatrogasnu šipku, a već sutradan s kećkicama pjeva božićne pjesme. Aiiii! Kad se *vužge* ta vatrica – koji će to vatrogasni odred ugasiti?

No, mimo centralnih džamija i katedrala, postoje džamijice i crkvice, mjesta na kojima nema ni fotoreportera ni kamera, na koja dolaze oni koji znaju da su uvijek viđeni. Ta spoznaja me utješila jer znam da ni zagrebačka katedrala ni Begova džamija u Sarajevu ne stanu u moje srce. Iako Bog sve vidi i Najveći je, znam, ove građevine su naprosto premale za sve viđenije koji bi u njih željeli ući. Što je džamija manja, što je crkva manja, tim lakše nađe put do nečijeg srca.

Nacionalno pitanje na poprištu pogreba društvene misli

Svako ima pravo da se izjasni kako hoće, ali baš niko, pozivajući se na slobode i prava, nema pravo da promovira i sugerira solucije koje su u potpunoj suprotnosti sa znanstveno-teorijskim gledištima, pogotovo onim koji su adekvatno naučno valorizirani. Svako ima pravo da uzme otrov, ukoliko je uvjeren u njegova "ljekovita svojstva", ali niko nema pravo da otrov promovira i drugima preporučuje kao lijek.

Piše: **Enes Ratkušić**

Analizirajući rasprave o solucijama, brojnim alternativama u pogledu nacionalnog izjašnjavanja, koje se serviraju na javnoj pijaci, što je daleko najpriličnija definicija bosanskohercegovačkog javnog mnijenja, svako iole upućeniji u tim rasadnicima širokih asortimana može da prepozna klasične političke namjere, koje se samo "nevješto" kriju iza navedenih inicijativa. Dva razloga za takvu ocjenu su neupitna: prvo, sami prijedlozi se više nego očito serviraju samo jednom narodu odnosno Bošnjacima, što uopće nije teško dokazati, i drugo, više je nego očito da propagatori ništa ne žele prepustiti slučaju, zbog čega je cijela kampanja ali i kontrakampanja krenula nekoliko mjeseci prije plebiscitarnog izjašnjavanja građana. Ono što je, međutim, posebno indikativno i što je na koncu zabrinjavajuće jeste činjenica da mediji u tim "velikim raspravama" daleko više prostora ustupaju laicima i laičkim opservacijama, nego li osobama koje su profesionalno i stručno orjentirani na navedena pitanja.

Najezda grobara društvene misli

Sagledavajući cijeli slučaj iz perspektive razvoja zbivanja, bez ustručavanja možemo konstatirati da sudjelujemo klasičnom pogrebu društvene misli, jednom zastrašujućem trendu kojeg je poodavno nagovjestio najznačajniji evropski filozof Hegel, sagledavajući svu neprirodnost i neutemeljenost odnosa spram filozofije, koja je u njegovo kao i u ranija vremena, bila utočištem svih nauka. U Fenomenologiji duha on kaže: "U pogledu svih nauka, umjetnosti, vještina i zanata, gaji se uvjerenje da svaki onaj ko hoće njima da se bavi mora iscrpno da ih uči i da se u njima vježba. Međutim, u pogledu filozofije sada, kako izgleda, vlada predrasuda da je svako u stanju da neposredno filozofira i da ocjenjuje vrijednost filozofije, jer mjerilo za to posjeduje u svome prirodnom umu, mada svako priznaje da nije u stanju da pravi cipele, premda ima i oči i prste i može da dobije i konac i alat, kao da on mjerilo za cipelu ne posjeduje u svom stopalu."

Mada kvalifikacija "pogreb društvene misli" može figurirati kao ekstreman zaključak, ili barem nedosljednost u postupku njegovog izvođenja, uistinu je tako, jer sve nauke osim društvenih su se na neki način osigurale od diverzantskih upada uljeza u njihova područja. Baš nikoga (i nigdje) nećete naći da bi zaozbiljno uzeo dijagnozu upale sluzokože koju bi, u kakvom posebnom nadahnuću, bolesniku predočio inžinjer mašinstva, niti bi

Evidentno je da u bosanskohercegovačkom javnom mnijenju kriterije mišljenja o društvenim fenomenima, umjesto nauke, određuju razna nevladina udruženja, političke stranke, image-pojedinci itd., koji u odsustvu prezentacije egzaktnih znanja kao kriterij prepoznavanja suština uzimaju "pravo na mišljenje".

neko mogao povjerovati u statički proračun konstrukcije mosta, koji bi izračunao biolog. Svako bi se zasigurno složio da projekt hidroelektrane koji bi napravio historičar, ne bi bio ni razmatran a kamoli prihvaćen, ali gotovo "svi" istovremeno potpuno normalnim drže da, pozivajući se na "slobodu mišljenja", mogu ravnopravno raspravljati o društvenim fenomenima, kojima se bave filozofija, sociologija, politologija itd. Pri tom je, naravno, potpuno nevažno, irelevantno da li su diskutanti ikad u životu otvorili a kamo li pročitali udžbenik iz ovih nauka.

Najsvježiji primjer takve diverzije u našem javnom prostoru jeste upravo nacionalno pitanje. Mada nacija ima svoju definiciju, koja podrazumjeva određenu i jasno preciziranu sadržajnu punoću, svi su se nekako, bez obzira na profesionalna usmjerenja i stepen znanja, infiltrirali na poprište velike rasprave, samo u njoj ne sudjeluju sociolozi, politolozi, filozofi... Evidentno je da u bosanskohercegovačkom javnom mnijenju kriterije mišljenja o društvenim fenomenima, umjesto nauke, određuju razna nevladina udruženja, političke stranke, image-pojedinci itd., koji u odsustvu prezentacije egzaktnih znanja kao kriterij prepoznavanja suština uzimaju "pravo na mišljenje". Ono što je posebno tragično u cijeloj priči jeste činjenica da je, uz sve navedene bedastoće, Bošnjake najlakše namamiti na raspravu o aksiomima, o čemu se u pravilu ne raspravlja.

Projekt eliminacije Bošnjaka pod "zastavom sloboda i prava"

Značaj prava na mišljenje, naravno, u kontekstu navedenog ne treba osporavati, ali isključivo u segmentu ličnog izbora. Svako, dakle, ima pravo da se izjasni kako hoće, ali baš niko, pozivajući se na slobode i prava, nema pravo da promovira i sugerira solucije koje su u potpunoj suprotnosti sa znanstveno-teorijskim gledištima, pogotovo onim

Svako bi se zasigurno složio da projekt hidroelektrane koji bi napravio historičar, ne bi bio ni razmatran a kamoli prihvaćen, ali gotovo "svi" istovremeno potpuno normalnim drže da, pozivajući se na "slobodu mišljenja", mogu ravnopravno raspravljati o društvenim fenomenima, kojima se bave filozofija, sociologija, politologija itd.

koji su verificirani adekvatnim naučnim instrumentarijem. Svako, dakle, ima pravo da uzme otrov, ukoliko je uvjeren da će mu donijeti zdravlje, ali niko nema pravo da otrov društveno promovira, da ga kao lijek sugerira drugima. U tom kontekstu valja razumijevati većinu prijedloga izbačenih u orbitu masovnog žvakanja. Iz perspektive oficijelnih definicija etničko ime Bosanac i Hercegovac, zajedno ili odvojeno, sasvim svejedno, u tom kontekstu, predstavlja kovanicu lišenu svakog smisla. Zajedno izreći takvu kovanicu isto je što i reći da ste Bišćanin i Sarajlija, Mostarac i Tuzlak; odvojeno, opet, implicira jedan uzak prostor koji ništa ne govori, ali u određenom smislu samo diskriminira druge prostore.

Zbog čega bi to, na koncu, Hercegovina bila važnija od Posavine, Krajine ili Podrinja, ako ćemo teritorijalnim odrednicama pridavati toliki značaj. Ni zbog čega, dakako. S druge strane, takvi nazivi, odnosno ambicije da se isti umotaju u nacionalnu formu, jednostavno padaju na testu znanstveno-teorijske valorizacije. Na koncu, svako iole upućeniji u povijest BiH vrlo dobro zna da je historijsko ime ove zemlje Bosna; Bosna i Hercegovina je njeno subhistorijsko ime. To "i" nije "upalo" ni iz kakvih dobronamjernih razloga, nego je njegovo ubacivanje bilo motivirano samo ambicijama o njenoj podjeli.

Ko god se u ovoj zemlji ne pravi lud, ko je lišen demagoških sklonosti, ko je jednom riječi iskren, zna vrlo dobro da bosanskohercegovački Srbi i Hrvati nemaju bilo kakvih dilema u pogledu nacionalnog izjašnjavanja. Cijela priča je tempirana na Bošnjake koji tu anarho-liberalnu ublehu o upućenosti svakoga u sve, najslađe žvaću. Pojedinci među Bošnjacima, koji se u javnosti predstavljaju nekakvom lijevom inteligencijom, uvjereni su da će im to

naivno nacionalno žvakanje osigurati adekvatnu promociju, da će svako za svoj prijedlog osigurati najviše pristalica, koji će, opet, u bosanskohercegovački galop prema Evropi unijeti epohalne novine, riješiti sve naše nedaće..., što su, naravno, notorne zablude i ništa više.

Naprotiv, takav odnos pogoduje samo politici koja za krajnji cilj ima eliminaciju Bošnjaka kao naroda, preciznije rečeno političkog faktora, i Bosne kao države u konačnici. Glavne pomagače u tom procesu, dakako, nalaze među Bošnjacima, koje je Alija Isaković poodavno identificirao kao najopasniju prijetnju naroda i države. "Nigdje nisam sreo tako dirljivo dobrodušne, naivne i predane ljude beskrajno samopožrtvovane, spremne na svaku ličnu i kolektivnu žrtvu, i nigdje takve pojedince i skupine apsolutno uskogrude, beskrajno samoživе, potkupljive, politički ljigave i, nadasve, opsjednute omalovažavanjem svega vlastitoga, vlastitoga imena, vjere, običaja, prošlosti." Na tu sortu, naravno, računaju već spomenuti, kako bi uz pomoć "kolaboracionističke bagre" realizirali svoje mračne ciljeve.

Što se samog imena Bošnjak tiče, postoji isuviše dokaza da su se u ovoj zemlji do u nazad stotinjak godina izjašnjavali svi njeni žitelji. To što su u eri jedne agresivne asimilacije sa političkom pozadinom dva naroda pristali na prenominaciju u Srbe i Hrvate, jeste njihovo pravo koje niko ne treba niti smije osporavati. Ali, to ne implicira da oni koji se i dalje osjećaju Bošnjacima moraju slijediti njihov primjer, da se zbog drugih odriču imena koje je do "političkih zabrana" stoljećima figuriralo kao naziv za sve žitelje ove zemlje. Ako je to neko bio prisiljen ili voljan učiniti, sasvim svejedno, Bošnjaci to danas niti trebaju niti moraju. Barem ne u jednom ovakvom povijesnom trenutku, lišenom direktiva koje su implicirale obavezujuće ponašanje po pitanju nacionalnog izjašnjavanja. Mi ga suštinski trebamo prihvatiti upravo onako kako je to na Bošnjačkom saboru 1993. godine, sugerirao rahmetli Alija isaković, "kao prirodno pravo na tradiciju".

Bošnjaštvom protiv podjela

To što se u ovoj zemlji afirmira stav po kojem se svaka pojedinačna glava bez obzira na specifičnu težinu unutrašnjeg sadržaja apriori smatra validnom za opservacije i izricanje sudova o fenomenu nacionalnog izjašnjavanja, nije slučajno nego za krajnji cilj ima da u ovoj zemlji konačno dokine "spornu populaciju" odnosno Bošnjake, i okonča višedecenijska nastojanja njenog političkog profiliranja, njenog komadanja na srpski i hrvatski dio. Istraga alternativa vodi samo u tom pravcu i ni jednom drugom, i budu li nesvjesne ili prodane duše, sasvim svejedno, uspjele osigurati dovoljan broj sljedbenika za takav "poduhvat", čiji je krajnji cilj i smisao moguće sagledati u materijalizaciji poznate sintagme: "Operacija uspjela – pacijent podlegao". Da smo svi mi Bosanci i Hercegovci, to nije niti treba, niti smije biti upitno, ali to ne može biti platforma odnosno strategija za dokidanje, bolje rečeno ubijanje, nacionalnih osjećaja, prenominaciju postojećih nacionalnih identifikacija. Tim prije, što su za takve prenominacije bosanskohercegovački Srbi i Hrvati apsolutno nezainteresirani, niti im takvi izvedbeni programi padaju na pamet.

Što se samog imena Bošnjak tiče, postoji isuviše dokaza da su se u ovoj zemlji do u nazad stotinjak godina izjašnjavali svi njeni žitelji. To što su u eri jedne agresivne asimilacije sa političkom pozadinom dva naroda pristali na prenominaciju u Srbe i Hrvate, jeste njihovo pravo koje niko ne treba niti smije osporavati. Ali, to ne implicira da oni koji se i dalje osjećaju Bošnjacima moraju slijediti njihov primjer, da se zbog drugih odriču imena koje je do "političkih zabrana" stoljećima figuriralo kao naziv za sve žitelje ove zemlje.

Na koncu, ovdje svakako treba reći da je procesualnost diferencia specifica svake društvene pojave pa i fenomena kao što su narod i nacija, što implicira neutemeljenost njenog krutog promatranja. S obzirom na različitost samih definicija, prevelika insistiranja da pored jezika, kulture, bliže etničke i kulturne srodnosti, teritorij, također, ima kruto omeđiti nacion, neodoljivo me podsjeća na Miloševićevu priču "svi Srbi u jednoj državi" i njegov plan "Ram". Uokvirivanje nacije u tako krute okvire nisu napravili ni narodi, koji su na svjetsko-povijesnoj sceni znatno ranije krenuli u procese nacionalnih diferenciranja. Svi vrlo dobro znamo da je svaki Englez Britanac, ali isto tako vrlo dobro znamo da svaki Britanac nije Englez, što jasno govori da je svaka zakovanost u domenu društvenih kretanja naprosto isključena, ali i nepoželjna sa stanovišta potrebe za komunikacijom svake vrste na svjetsko-povijesnoj sceni.

Upravo zato s najvećim respektom treba uvažavati zabrinutost pojedinih bošnjačkih institucija, koji otvoreno upozoravaju na mogućnost rastakanja naroda odnosno negativnih implikacija moguće anarhije u nacionalnom izjašnjavanju. Prigovori o nametanju imena od strane Bošnjačkog sabora 1993. godine naprosto ne stoje. Da je taj Sabor nametnuo nešto što je kao nacionalno ime nepoznanica, svakako da bi tako nešto bilo podložno kritici. No, kako je u pitanju bilo samo vraćanje potisnutog, bolje rečeno zabranjenog imena, koje je imalo svoj višestoljetni kontinuitet, takve primjedbe su naprosto lišene svakog smisla.

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR KNJIŽEVNI PODLISTAK • GODINA I • 2012. • BROJ 1

BEHAR

broj 1 | KNJIŽEVNI PODLISTAK | 2012.

SADRŽAJ:
Almir Zalihić: Narodu je tijesno kao dimu u muštikli • Edin Urjan Kukavica: Ko ajete objavljene s lišća čita • Rusmir Agačević: Moses Chavio Ahmed derviš • Enes Ratkušić: Trovanje zdravom hranom • Anis Mansur: Hladno je • Amina Šiljak Jesenković: Izbor iz turske poezije

Zašto "Književni podlistak"?

Filip Mursel Begović

Riječju, ne svakako zato da se otvori novi prostor koji do sada nije postojao, ili da se u smislu separata, prije svega bošnjačka književnost (koja je pritom svjedoči kompleksnost islamsko-kršćansko-jevrejskih suodnosa) getoizira, već da se ukaže na njenu nesumnjivu postojanost, dijakronijsko-sinkronijski slijed, ponekad radikalnost i bizarnosti u jeziku, ali i semantičku doslovnost.

Zatim, zamjetne su nove kreativne poetike i spisateljske strategije, njene potrebe za transcendetnošću i tekućim (nesmiljenim) neoegzistencijalizmom mladih i najmlađih književnika te onih koji su se već potvrdili i zauzeli svoje mjesto na Parnasu BiH i Hrvatske kao i u drugim bivšim Republikama, a sada državama, gdje god žive Bošnjaci i oni koji s njima obostrano surađuju na književnom planu. Prednost svakako imaju recentne knjige, opusi kao i rukopisi pojedinih autora, stoga što tada književne vrijednosti neće biti upitne, a oni još nedovoljno poznati popratit će se isključivo s književnokritičkim kriterijima bez ideoloških predznaka i generacijske, kao i neke druge megalomanske solidarnosti.

Za "Behar" je ponajvažnije kontekstualizirati književne fenomene na relaciji BiH - Hrvatska te dijagnosticirati trenutačno i ponekad povijesno stanje kroz vrijednosni sud. "Behar" će također artikullirati svoje mišljenje i afirmirati bošnjačku književnost u narastanju i njeno svestrano biće. Autorske samorefleksije o vlastitom djelu i dalje ćemo otkrivati u rubrici "Književni portreti" kroz instruktivne intervjue i kritičko prikazivačke priloge. Stoga, u Heideggerovskom smislu - "samo nas Bog može spasiti" - ne može više "pesimistički" presudno označavati jednu samouvjerenu književnost, kao što je bošnjačka, a koja ravnopravno staje uz bok srodnim južnoslavenskim književnostima.

Ta spoznaja (što se "Behara" tiče) o minimalnoj udaljenosti od matične književnosti i bilateralni status te dobra ugrađenost u hrvatsku književnost, iskazat će sva aktualna genotipska, psihotipska i fenotipska obilježja, pa i ona arhajska kao i posve suvremena. Istu poziciju svjedoče bošnjački i bosanski autori širom regije, kao i oni koji su uslijed izbjeglištva devedesetih svoje mjesto nalazili u književnosti, primjerice poput one švedske ili još udaljenije novozelandske. No, to ne znači da je njihovo djelo izgubilo one značajke koje ih čini bošnjačkim piscima.

"Behar", dakle, kao spiritus agens uvodi promotivni "Književni podlistak" s namjerom da se izbjegne rastakanje i atomiziranje jedne književnosti te će dopustiti i "drugima" (adorantima kao i nevježama u književnosti) dobar uvid u najmlađe verificiranu književnost u regiji i to uz minimalne ili nimalo diskutabilne prevodilačke zahvate, iz već poznatih razloga međusobnog dobrog jezičnog razumijevanja. Nadalje, "Beharovi" suradnici su stručni turkolozi, arabisti i iranisti koji s velikom marljivošću odrađuju svoj posao za naš časopis. Riječ je o obostranoj enciklopediji jezika i znanja koji će uposebiti i oplemeniti hrvatski i bošnjački kulturni prostor kroz međuzavisne veze i činjenična stanja.

"Književni podlistak" će se u tom smislu opirati shvaćanjima jednosmjernog budućnosnog napredovanja koje ukida prethodeće i posve nove pojave te će pristup svojim stranicama omogućiti književnim pripadnicima svih naroda koji osjećaju privlačnu kulturološku snagu BiH, uz redakcijsku pripomoć i kvalitativnu redukciju ne bi li se spriječilo onečišćavanje i relativiziranje temeljnih odrednica jedne i "sviju" književnosti kao i njene povijesno fizičke zbilje. Cilj je sustavno prikazivati obzor književne tvorevine kroz široko razvedene premise u pristupu, uključujući one znanstvene i osobne.

POETSKI GLASOVI: **Almir Zalihić**

Narodu je tijesno kao dimu u muštikli

Almir Zalihić nakon svoga odista bogatog književnog opusa za "Behar" se javlja s jednim od svojih novijih ciklusa pjesama, ništa manje perfekcionistički dotjeranim od dosadašnjeg kulta njegove poetske i životne energije. Nepredvidljivi *valovi* njegove poetske misli, s mnogo značenjskih uputa za kojima je čitatelj u stalnoj otkrivalačkoj potrazi, zapravo predstavljaju *moždanu koru* njegova naroda, bez milosti i samosažaljenja; gotovo u glatkim simbolnim ritmovima i počesto u duhu govornog jezika. Pritom, ne možemo, a da ne pomislimo kako je po srijedi velika usloženost tzv. ogoljene riječi koju on rafinirano zaogrće u "diktatorsku maštu", bez jecanja i stenjanja.

Primjerice, istom kada je transcendentan on to neće ozračiti s posve jasnim događajem, već s onim što se odigrava u suvremenom području riječi i bojama života čiji odslik odaje dobro uočen i zacrtan stihovni sklop koji uvijek iznovice iz alegoričnih natuknica prelazi u ono što se *duhovno rodi* (aluzije na kur'ansko znanstvo). Zatim treba istaći spretno ukidanje relacije između lirskog i empirijskog "ja" (primjerice pjesma: "Polovina pređašnjeg svijeta" i druge). Ipak, prignut radu na jeziku on šarmantno poantira "naoko" obične situacije temeljene na širokim društvenim osnovama viđenog i proživljenog: "...Izlaziš kao da te neko goni / napolju te očekuje vjetar. / Sunce po zaleđenoj kori snijega. / I tišina. Mehlem jednom rječju."

Povremeno je i fragmentaran u izričajnom smislu, iako se cjelina lirskog "ja" (s dostatnom pjesničkom osobnošću, utisnutom u vlastite *stope*), lako pojmi. Naravno, i u ovog bošnjačkog pjesnika nailazimo na prizore potresnih posljedica iz zadnjeg rata, no, to više neće biti slikoviti i ekspresivni odbljesci života i sudbine svijeta već ignoriranje takvih postupaka i forsiranje nimalo *plahe* i kolebljive potrebe za istinskom poetskom pričom kojom nas pjesnik neposredno ranjava. Pjesma "Na groblju dječaci" svojom lapidarnošću otvara posve novi prostor lirskog čitanja: sugestivnu nježnost, nekrologičnost, zatim, nešto nalik na *tarih* - te time promiče ideju važnosti takvog poetskog pisanja, jer, samo ono pripomaže izgladivom sporu između uzaludna i tragična života i *ogoljenih duhova* – u ovom slučaju nevine dječice. Iz pjesme izvire ljudska, zrela snaga i trijezni vrtlog tzv. posljednjih istina.

Očita narativnost zamjetna je u pjesmi "U centru Malmöa" u kojoj pjesnik rekapitulira svoj boravak u ovom gradu i to na posve privatan, pomalo "trivijalan", ali zapravo na neobično uzvišen način. Uostalom, to su začudne i kreativne mješavine (izumi) ovog pjesnika. Nesumnjivo da će Zalihić s ovim stihovima biti pozdravljen i prihvaćen u Hrvatskoj, kao što je to već poodavno u Bosni.

Sead Begović

Bilješka o pjesniku:
Almir Zalihić je rođen 01.01. 1960. godine u Mostaru. Završio je studij književnosti. Piše poeziju, prozu, književnu kritiku i esejistiku. Radovi su mu prevođeni na engleski, njemački, francuski, švedski, poljski, makedonski, slovenački, albanski, arapski i turski jezik. Nagrađivan je za književni i urednički rad. Bio je glavni urednik književnih časopisa "MAK" i "Život". Uredio je preko tristotine knjiga domaćih i stranih autora. Direktor je i Glavni urednik IK ZALIHICA. Član je Društva pisaca BiH, Saveza novinara BiH, Udruženja BH novinari. Živi u Sarajevu.

Objavio je knjige:
Suhi žig. Priče. 1989.
Raseljeno lice. Poezija. 1993.
Raseljeno lice i druge pjesme. Poezija. 1994.
Pogled iznutra. Eseji. 1999.
Raseljeno lice i drukčije pjesme. Poezija. 2000.
Sasvim obična smrt. Roman. 2002.
Porodični album. Poezija za djecu i omladinu, 2003.
Rječnik sumnji. Poezija, 2005. (II izdanje 2006., III izdanje 2007.)
Imaju li zvijezde domovinu. Pripovijetke. 2008.
Lucida calligraphy. Poezija. 2010.
Polovina pređašnjeg svijeta. Poezija 2011.
Camera obscura. Poezija. 2012.

Objavljene antologije.
Antologija savremene književnosti Bošnjaka iz Sandžaka. 1998.
Antologija savremene poezije Bošnjaka iz Sandžaka, izbor i eseji, 2000. II izdanje 2001., III skraćeno izdanje 2003.
Gospodari Balansiranja /Antologija savremene proze Bošnjaka iz Sandžaka. 2006.

Objavljeni udžbenici:
ČITANKA za 6. Razred O.Š 2003., II izdanje 2004., III izdanje 2006

ZAVJETOVANI DA PRIPITOME HOBOTNICU ZLA

U samostanu St. Georg u Paderbornu
isposničke ćelije bez prozora
pružale su utočište bosanskim izbjeglicama.

Po jedan crni kamen
prekriven bijelom tkaninom blagoslova,
postavljen je pred svakim vratima.

Dvije godine, dva mjeseca i jedan dan
ćelije su bile zatvorene,
a kvake nepomaknute.

Ljudi žive na ovom svijetu,
premda više nisu njegov dio.

Osamljene redovnice,
prošle kroz ogledalo svjetlosti i sjena
prepoznaju odraz kao život
a život kao odraz,
zavjetovane da će pripitomiti
hiljaduruku hobotnicu zla
u topionici ovozemaljskog milosrđa.

Dok ovdje, u Bosni, rasprave o uzrocima
i posljedicama rata, još uvijek, traju,
zatvorenici u Guantanamu
otkrivaju američke strahove,
a ulice iračkih gradova
vrve od tenkova i vojnika
spremnih da pucaju i ubiju.

Oni ne znaju da se oko crnog kamena
svake godine, blizu tri miliona
ljudi, sedam puta okrene.

Četrnaest godina nakon rata,
na bosanskim stratištima,
majke stišću odjeću svojih mrtvih,
u Palestini šezdeset i drugu godinu
djeca gladuju, zureći u roditelje
odgojene da umru na spaljenjoj zemlji
svojih predaka.

Kad zakoračimo u sjenovito predvorje
ahireta koga ćemo ugledati kako krvari
u prašini? Sveca ili umirućeg vojnika?

I hoće li nam Bog, napokon, reći što je trajnije?
Naša patnja? Ili nada naša?

MIROVNI SPORAZUM

Ležim nepokretan
usred sobe za mučenje

U onom njenom dijelu
gdje uskraćuju šutnju

Rebra osjećam na ivici stola
kada se nagnem naprijed

Dan je bio gotov
i prije nego što je počeo

Na kiblu nalijepljen je papir

Naslov: POTPISAN MIROVNI SPORAZUM U DEJTONU
Ukrasio sam do neprepoznatljivosti

Crnim hamajlijama
Bijelim hamajlijama
Crnim govnima
Bijelom spermom

U crnoj košulji
Na bijele pruge

* * *

Ulica u kojoj sam rođen zamagljuje se,
tamni. Mjesec u prvoj četvrti isturenom
oštricom zasjeca nebo. Prošlo je vrijeme

večere. Pekare su zatvorene. Police prazne
i bijele od brašna. Piljari pakuju voće u
kartonske gajbice. Lijepa žena kupuje

lubenicu. Neki čovjek, okrenut leđima, stoji
pored zida i mokri. Vidi se kako mlaz mokraće,
u blagom luku, zaliva smeće. Ulica vonja

na jegulje. Gčevito stežem šake. Osjećam
da moja sumnja raste. Sjećam se dosjetki
o tvorcu nihilizma, o nesuvislosti stida.

**Bjelji sam od krede, za lice se lijepi sitna
prašina kao sluz sa psećeg jezika dok liže
ruku uplakanom djetetu. Svi su protekli dani**

**post skriptum na voznoj karti budućnosti, jer,
narodu je tijesno kao dimu u muštikli,
jer, ni magarci ne ulaze u vodu s tovarom soli.**

POLOVINA PREĐAŠNJEG SVIJETA

**U prepunoj slastičarnici
Prisluškuješ razgovore
za okolnim stolovima.**

Okružuje te jezik djetinjstva.

**Dok to sebi u riječi prevodiš
shvataš da je netačno:
bosanski je samo jedna polovina
tvog predašnjeg svijeta.
A jezikom druge polovine
ovdje od trenutnih gostiju
niko ne govori.**

**Kelnerica konačno stiže
i zapisuje tvoju narudžbu:
1 + 1
Jedan jezik plus jedan život.
Znače li onda dva jezika dva života?**

**Gosti se smjenjuju u slastičarnici
kao parčići obojenog stakla
u kaleidoskopu.**

**Godi ti iznenadna perspektiva?
Osjećaj da posjeduješ dva svijeta?
Ništa i sve to.
Kolač sa tanjira nestaje
u par poteza viljuškom.
Kafu ispijaš u dva gutljaja.
Ostavljaš otiske prstiju
na čaši za vodu.
Napojnicu pored plaćenog računa.**

**Izlaziš kao da te neko goni.
Napolju te očekuje vjetar.
Sunce po zaleđenoj kori snijega.
I tišina. Mehlem jednom rječju.**

Decembar 2006

* * *

**Toplo prijepodne;
deseti dan boravka u Ravnom.
Sjedim na obali jezera,
zavaljen u drvenu naslonjaču.
Kroz sladunjav drijemež
pratim igru zrnaca prašine
u snopu sunčeve svjetlosti.
S čašom travarice i nogama
na obližnjem kamenu,
s cigaretom među prstima.**

**Godi mi odsječenost od svijeta.
Ona mi trese šaku.
Hej, daj mi drugu, kud si se zagledao!?
Podsjeca mi nokte ljubeći svaki "prstić".**

**Ugodno je sjediti
s rukom u ženskom krilu,
ali ja vidim bolničarku
kako mi obrezuje nokte
i berberina koji brije leševe.**

TABLA

**Tabla iznad kafane
Mostar
koja reklamira cigarete marke
Morava
sa slikom bradata mornara
u kolutu dima
škripi na jutarnjem
povjetarcu**

**Jekom oponaša kapiju
u Cernici
na kojoj se još ljulja
onaj dječak
u meni**

**Prošlost kuca
poput drugog
srca
a ulazna vrata
i ta tabla
škripe
do dana
današnjega**

MAURI I RIJEČI

**U desetom su stoljeću Mauri znali
da su lažne riječi kao olovo teške.**

**Težina njihova potapa suštinu
života. *Alhemija* na površini pluta.**

Izmoren čitanjem *Al –'Iqd al-Farid
osjetim u stomaku zvijer što mi**

**razara želudac. Neki ljudi kroz život
prođu kao sjene, a drugi kao divlje**

**zvijeri. Svima je zemlja sigurno
konačište. Stvari koje smo napravili**

**postaju što žele: značenja ćemo naknadno
razumjeti, kad se nađemo u Božijem**

**predvorju kao lice biljaka, sjene divljih
zvijeri, ornament na mihrabu.**

*** *Jedinstvena ogrlica* (Antologija različitih pjesama Ibn – Abd – Rabbiha, najpoznatijeg pisca Kordobe /Živio od 860 –940/)**

*** * ***

**Kad sam bio mali
kuća mog oca bila je velika kao kula.
Svake naredne godine,
bivala je sve manja.**

**Hiljadu devet stotina devedeset druge
kuću je pogodila granata.**

**Sad je kuća ružna mrlja
na krajoliku
koja postaje gomila praha.**

SARAJEVO, ZAGONETKA

**Stranac, konstruktor koji se dvoumi,
ovdje, gdje nije nemoguće, slučajno,
sresti čovjeka, dobro prepakiran,
umotan u paus-papir, križaljku,
u bilježnicu iz stereometrije,
uvezanu metalnom spiralom,
zapisuje pitanja o gradu,
skriven iza trakaste zavjese,
jedva raspoznajući odgovore**

STRANA S KOJE SE POMALJA SUNCE

**Slažem kockice u zdanja, slova u reklame,
tamne krošnje drveća u vrt zaklonjen dvorištima,
i ne zaboravljam, na smrtonosnoj ulici
premreženoj snajperskim hicima,
stranu s koje se pomalja sunce.**

**Pucaju oni s kojima smo se u djetinjstvu igrali.
Oni koje nismo ostavljali same.**

NEODREĐENOST

**Postoji Bog,
makar mali
kao zrno bibera -
govorilo se
u mom djetinjstvu.
Mali kao mrav -
govorilo se
kasnije.**

**Nadživio sam Hristove godine.
Već sam u godinama smrti
Muhammeda a.s.
Oko mene,
još uvijek,
vjeruju da postoji nešto.**

**Neodređenost
vrijeđa
mravlje uporna
u svom postojanju.**

NA GROBLJU, DJEČACI

**Na vrh brda groblje
A ponad brda ništa**

**Penjemo se iz doline
Lahka koraka i tužna oka**

**U groblju smo
A kao da smo u nebu**

**Otvaramo dječije ručice
Kao da čitamo knjigu**

NA DAN SVIH SVETIH

26. avgusta 1992. godine
Ramo Berbo iz sela Zabrđe,
opština Priboj,
radnik s francuzicom na glavi,
čekao je autobus
u selu Sjeverin
na raskrsnici puta
Priboj-Rudo.

Oko njega je bilo desetak ljudi
koji su, također, autobus čekali.

U neposrednoj blizini
zaustavio se kamion,
tipa TAM,
koji je nosio
protivavionski top.

Iz njega je izašlo
nekoliko vojnika
u sivomaslinastim
uniformama.

Dvojica su pretakala
benzin iz rezervoara
u kante uličnog prodavca.

Jedan je prišao,
i samo Rami Berbi
zatražio lična dokumenta.

Nakon što je primio
isprave na uvid
vojnik je izvadio pištolj
i pucao.

Onaj sa šapkom na glavi
naredio je prisutnima
da leš bace
u Lim.

U CENTRU MALMÖA

U centru Malmöa, na trgu kralja Gustafsona,
pred pabom Mascot, kraj plinske vatre,
grijem se i pušim jer rigorozni Skandinavci,
nikotinske ovisnike, iz zatvorenih prostora,
kao uostalom i ostali Evropljani,
zauvijek su protjerali.

Nije mi to prvo protjerivanje, iako mi ovo,
pušačko, iz posve drukčijih razloga smeta.

Dvadeset je dana do mog pedestog rođendana.
Danas i ovdje, kraj plinske vatre, u samoći,
prebrojavam svoje neprijatelje. Čini se da ih imam
mnogo. Kad bi stali u krug, držeći se za ruke,
sva bi brda moga djetinjstva sobom opasali.

Prvi koji me je prihvatio, bio je, u stvari,
moj strašni klevetnik. On je moje mahane
toliko preuveličavao, vrline potirao, tako prenaglašeno,
da, napadajući me, ništa od sebe,
u očima svijeta, nisam izgubio. Ljudima,
koji su, nekada, za mnom pogrde bacali,
odjednom, i moje mahane
postaše dopadljive.

Jednom sam, u mladosti, iako daleko od smrti,
vidio svoj grob. Čitao sam, na nadgrobnoj ploči,
Ja ću se ponoviti!
Sada kada znam da se veličina čovjeka,
određuje prema snazi trajanja,
kada znam za moć ponavljanja sebe,
igram igru stalnih gubitaka.
Nastupe svjesnog žrtvovanja
nikad nisam napustio. Ko izlaže svoju dušu
opasnostima, tijelo kretanju, duh letu prema
univerzumu, dobija oblik fluidne svjetlosti
koja nije beskraj ali trag je postojanja
koji se sa zagonetnim, u ovom vremenu
i prostoru ovom, uhvatio u koštac
znajući da na svojim se mukama ne uči.

I zato danas, kraj plinske vatre, u samoći
sumnjivog sklada, nalazeći se u krugu
tuđih očajanja postajem tvrd i jak,
prznica gorke duše, svadljivac
koji se odriče vlastite nevolje
videći bolnije među bolnima.

ZIDANJE SKADRA

**Podizao sam kuću, u kršu,
pod kruškom. Lijepio sam je
znojem, sadržajem ostalih
žljezda i ponekom kapi krvi**

**koja se dvoumila na ranicama
oteklih prstiju. Gledao sam krv
bez užasa, nemilosno miješao
pijesak i prste, zrak iz stegnutih**

**pluća i hladnoću dostupnog
svijeta. Podizao sam njene
zidove kao da će je nastanjivati
moj sin, otvarao sam prozore**

**kao da je u njoj stoljetni mrak.
Stavljao sam pijesak na dlan,
osjećao ga među prstima,
provjeravao njegovu tvrdoću**

**i sposobnost vezivanja. Potom,
pijesak sam uziđivao u zidanicu.
Sam, bez majstora, bez projekta
i bez čvrstog plana, znajući**

**da takvu kuću, u kršu,
pod kruškom, niko ne može
da podigne, drukčije sazdanu
osim na znoju, na sadržini**

**žljezda, i ponekoj
kapi krvi koja se dvoumi,
mada, ipak, odustaje
od obreda.**

* * *

**Na nogama žena pred kojima zabruji
duša postoji mladež, tik iznad članka,
vidljiv samo pjesnicima i prorocima.**

**Vrhu od čelika uzor je mjesec mlad,
malim čavlima zvjezdano polje.**

**Tako sjaje u sveopćem ponoru
u kome ležimo zavejani,
ranjeni i sakati poprilično.**

**Prazna je kolijevka,
prestrašeno bojište.
Ruske lutke (suha drenovina) nijeme.
Upravlja ih zla kob.**

**I blijedi mladež, tik iznad članka,
na nogama žena pred kojima zabruji
duša, više nije vidljiv
ni pjesnicima ni prorocima.**

Edin Urjan Kukavica

‘Ko ajete objavljene s lišća čita

(Ulomak iz romana “Vjernik” koji uskoro izlazi u izdanju KDBH “Preporod” u Zagrebu)

“Jesi li ti taj od kojega nema boljeg?”, pitao je šejh Husamuddin-efendija svog učenika Ibrahima tonom koji je bilo najteže procijeniti je li je ljut, razočaran, miran ili šta je? Sjedio je na niskom minderu odmah uz prozor s kojeg se vidio Halić. Punio je lulu ne gledajući ni lulu, ni duhankesu, a ni Ibrahima koji je sjedio na podu, onako malo desno, a opet ispred njega.

“Estagfirullah, moj sultane. Nisam, ja sam onaj koji će učiti druge da budu bolji od njega.”

“Oni što su s nama bili i otišli – nikada s nama nisu ni bili. Oni koji su od nas tražili pa nisu dobili – niti su nas zijaretili, niti su zaista tražili. One koji tvrde da nam imaju šta reći, mi ne želimo slušati. Za one koji žele čuti šta im imamo reći, nemamo im šta kazati. Nikoga nismo naučili rukovati lukom i strijelom, a da istom nije od nas načinio metu”.

“Ti si me učio da oni koji žele nešto drugo, a ne ono što im je ponuđeno, nikada neće dobiti ništa. Onome koji je navikao na brabonjke bespredmetno je nuditi bisere.”

“Tvoji zemljaci su stado – treba im tornjak; krdo su – ne ulazi među njih ako nisi jači od najjačeg, pametniji od najpametnijeg, mudriji od najlukavijeg, spremniji od najspremnijeg... oni su jato ptica nebeskih... Među njima su brojni oni koji za knjigu mudrosti ne bi žalili ni svu svoju imovinu, neki za nju ne bi žalili ni svoj život dati. Ali, ako ti za knjigu mudrosti ponude hiljadu i stotinu hiljada dukata, znaj da ih znanje ne zanima nego se žele osigurati da ti u nju više nikad – protiv njih – nećeš zaviriti.”

“Kako misle da se parama može platiti ono što ni cijenu nema?”

“Oni stvari mjere svojim aršinima; za tebe je novac simbol, a za njih ima stvarnu vrijednost.”

“Ti si me učio da gdje god postoji jedna krajnost, odmah uz nju, u njenoj sjeni, je i njena suprotnost...”

“Zar češ im odnijeti zakone, ispisati ih čitko, a potom ih okačiti tako visoko da ih niko neće moći pročitati? Ni za živu glavu ne pokazuj ko si i šta si; u zemlji slijepih čovjek koji vidi makar samo na jedno oko moćniji je od kralja! I neprijatelj svima koji ne vide, a znaju da on vidi. Kad već sjedneš s tim ljudima, otvori oči, otvori uši i zatvori usta. Jesi li primijetio kako nekad iste riječi mogu zvučati i kao vahj i kao bogohuljenje. Nije nevažno ni kako govoriš – kad već govoriš. Lahko je priključiti se društvu prosjaka, ali je teško iz njega se izbaviti”.

“Još su to dobri ljudi, i pod Allahovim, Uzvišenim, okriljem. Još nisu dobro u sebi iznevjerili samilošću prema zlikovcima, dobročinitelji među njima, koliko znam, još ne veličaju razvratnike, a učeni i po znanju znani ne podilaze i ne naklanjaju se vladarima zarad ovosvjetskoga dobra. Još Gospodar od njih nije podigao svoju milost i zaštitu jer, iako im svako malo šalje zlikovce koji ih na teške muke stavljaju, u njihova srca nije kukavičluk ulio, i nije učinio da pred zlom ustuknu.”

“Da im nije dobrih, stradao bi čitav narod; da nije učenih, bili bi poput hajvana; da im nije vlasti, s kandžijom u jednoj, a komadom hljeba u drugoj ruci, među sobom bi se poubijali; da im nije vjetra, uščuli bi se, prići im se ne bi moglo… Da im nije plemenitih, reći će mi, zemlja bi se pod njima prolomila i sve ih progutala.”

“Više je među njima onih koji znanje ne pokazuju, a dobra djela pažljivo skrivaju, onih koji više vole na srcu nego na jeziku, djela im riječi potvrđuju, a ono što im se vidi slika je onoga što im se ne vidi.”

“Lijepa i zastrašujuća, razborita i mahnita, samostojna i nesamoopstojna, otvorena i lukava, nebu strijemi, a od pupka dalje ne vidi… Nije Bosna mala, nego su joj ljudi mali, a opet na sve gledaju sa visine, jer je Bosna u njima nezamislivo velika. Znat ćeš da nije dobro kad osjetiš da te ljudi počinju gledati odozdo, poginjati glavu pred tobom i pribojavati te se. Znaj da je tad vrijeme ili da im uzvratiš naklon ili... da ih učiniš konačno upokoriš. Ne treba vojska da se osvoji zemlja. Osvoji ljude; kad daš obećanje – ispuni ga. Govori od srca.”

“Zar da im pokažem svoje srce pa da požele imati ga na stolu do ujutro?”

“Neće ti biti prvi put da govoriš kad bi trebalo otšutjeti, kao što si nebrojeno puta progovorio kada je trebalo govoriti. Ratovi se dobijaju uvidom, a ne vojskom.”

“Znam. Ti si me učio da se lahko stečeno lahko i gubi. Osamom i ibadetom lahko je stići do Boga, ali je isto tako lahko i zalutati; teškim radom stečeno utvrđuje put, pospješuje pamćenje i čini da put i zaradu teško zaboravljaš i trošiš…”

“Mir u Bosni san je koji koji se ne smije ispričati, koji se ne smije naglas spomenuti; toliko je fin i osjetljiv da kad bi se u riječ pretvorio ili bi se prolomio poput leda na planinskom potoku istanjenog pramaljetnim vjetrovima, ili bi se

poput ledenice u kapi pretopio; o njemu se smije samo misliti i sanjati, pa, mirujmo sad, sanjajmo."

Kao kroza san čuo je Husamuddinove riječi: "Svemu je na dunjaluku – pa i dunjaluku – vrijeme određeno; i hajvanu i insanu, i kad će doći, i kad će otići. Horoz koji zove prije sabaha – prije će u loncu završiti; cvijet koji nikne prije vremena – s posljednjim snijegom će se jal' smrznuti, jal' salomiti. Mi vidimo ono čega nema; ne vidimo ono što jeste. Mi smo nepoznati posmatrači nepoznatog. Nismo ono što izgleda da jesmo. Ni ne sličimo na ono što jesmo. Dunjaluk je kefin satkan od hiljadu privida i obmana i omotati se njime moći ćeš tek nakon hiljadu razočarenja i smrti. Vrijeme koje sanjam i kojega se pribojavam, bit će jednom vrijeme u kojem će ljudi živjeti, a sanjat će o vremenu u kojem ja živim i za njim žudjeti. Nikad se neće moći bolje živjeti, nego što se može sanjati."

"Znaš li šta je, valija?"

"Namjesnik", pomisli, ali reče: "Šejh to bolje zna od mene, ja mislim *prijatelj*." Husamuddin se namršti, skupi usnice, kao što je uvijek činio kad bi znao da upitani zna odgovor, a namjerno izbjegava odgovoriti tačno, jer i pitalac i upitani znaju šta je za tim slijedilo, pa reče: "Valija je namjesnik, onaj koji obavlja poslove u ime nekog drugog, odnosno onoga koji ga je na to mjesto namjestio." "Ejvallah." " Ti ćeš biti moj namjesnik ovdje gdje te postavljam."

"Mnoge će ti vještine trebati tamo gdje ideš; imaš li ih uza se ili makar znaš li gdje ćeš ih potražiti i naći?"

"Znam opisati kišu."

"Hoće li ti biti dosta to znanja? Hoćeš li znati šutjeti?"

"Hoće, ako Bog da, dok ne nađem nekoga da me odmijeni."

"Hranom za lavove ne hrani kerove."

"Neću, ako Bog da."

"Hajde sad."

"Kiša", prošapta Ibrahim izlazeći iz kuće i zatvarajući vrata za sobom. Podiže ruke da potare lice, svuče saruk s glave, raširi ruke i ostade tako zatvorenih očiju gledajući u nebo dok su mu se kišne kapi slijevale niz lice. "Ako ispružiš ruku i čekaš dovoljno dugo i strpljivo, čak i drvo će te darovati listom ili svijetom, a u pravo vrijeme i plodom. Traži i dobit ćeš. Traži, ali pazi šta tražiš, jer će ti se sigurno dogoditi da dobiješ, pa šta ćeš onda!?"

Prekoračio je kapijski prag, pažljivo zavorio i zakračunao kanat za sobom, stao, duboko udahnuo i zakoračio niz stambolski sokak; slijedećim korakom već je koračao po svojoj rodnoj Bosni; koračao i izgubio se u svijetu manjem od maka i većem od svemira. "Hod dobrog čovjeka ne ostavlja tragove, govor dobrog čovjeka nema mahane, dobar čovjek ima stotinu ograda, nedobar samo jednu – svoju maštu...", zvonilo mu je u ušima dok se izuvao da osjeti rosnu travu pod bosim tabanima. "Sudbina i slava tvoja idu ruku pod ruku; dvije su sestre rođene i nikada se neće rastaviti. Samo će jedna, ona mlađa, slava, kao što je i red, nadživjeti onu stariju, sudbinu."

1/9

Polazeći na put, pakujući nešto malo stvari za koje je znao da može i bez njih, ali opet da ne bude da je bez poputbine na put krenuo, Ibrahim, sin Sulejmanov, nije baš razmišljao ni kojim putem će krenuti, ni kako će putovati, ni koliko će mu vremena za put trebati, ni gdje će odmarati… Gotovo da nije mislio ni o čemu. Po rukama je prevrtao stvari bez kojih nekada nije mogao, a sada su mu predstavljale samo višak i smetnju, a po glavi misli je sigurno mogao, ali kojih se nikako nije mogao riješiti.

Nije akibeti ni stupio na tlo Rumelije, a kamoli da je stigao razgledati gdje je stigao i kakva je zemlja, a kakvi ljudi, jedva da se stigao selamiti i upitati sa nekima koji su bosanski jezik razumjeli…

(*"Kako su ti volovi, robe Allahov? Kakva će sjetva biti? Hoće li okasniti?"*

"Zašto im postavljaš takva pitanja?"

"Zar misliš da ovi ljudi znaju i zanimaju se izašta drugo? Kad im postavim pitanja koja vole čuti, na koja znaju odgovor u kojem se mogu i pohvaliti i požaliti, zadovoljni su i sretni odlaze svojim kućama. Može biti da će mi nekad, jednom, otvoriti vrata tih svojih kuća, dočekati me srdačnom dobrodošlicom i biti spremni saslušati ono što im zaista imam reći. Pa, ako bude Allahova volja, možda nešto od toga i poslušaju, za svoje dobro."

"Ti bolje od mene znaš da plod ne zna svoj ukus. Pa, zar cvijetu miriše njegov miris; zar mošusno goveče zna šta nosi u svojoj utrobi? Zar ne vidiš da je sve to stvoreno zbog tebe i tebi. Brojni su načini da se osladiš plodom sa drveta punog plodova; dva pouzdana su da sjedneš pod drvo i čekaš da ti plod padne u krilo ili da protreseš drvo i otreseš plod."

"Tek kad saznaš ko si, znat ćeš i zašto si i za što si. Tek onda ćeš moći odlučiti hoćeš li sjesti i čekati ili ćeš tresti drvo i nikad ne biti siguran šta će i gdje će pasti."

"Pa kako, onda, odabireš sljedbenike?"

"Ne odabirem, tražim one čija su srca crna kao noć i po njima pišem bjelilom istine."

"...?"

"Jesi li ikada pokušao čuti ljude iznutra; saslušati njihove misli skrivene tamo gdje ni sami nisu znali da se misli mogu sakriti? Jesi li ikada pogledao u srca ljudi i tamo se sreo sa bogovima kojima se klanjaju a da toga ni sami svjesni nisu?")

Dočekali su ga nasred puta.

– Jesi li za mejdana slovom, rječju i knjigom, šejhu? – pitali su očigledno ili dolazeći izdaleka ili, pak, dugo čekajući prašinom prekrivenih kahvenih, crnih, bijelih… kakvih god hoćeš odora, po trojica, po peterica, po sedmerica najednom, željni.

– Prođite me se ljudi. Nisam ja vaša mjera, niti ste vi moja mjera. Nađite nekoga drugog, sebi ravnoga. Ima hodža u svakom selu… Beli će se naći neki raspoložan da sa vama mejdan podijeli.

– Ako tebi nije ispod časti, mi smo baš izdaleka zapotegli da se s tobom vidimo, pa bismo baš s tobom porazgovorili.

– Onda bujrum, poravnite.

– Radi smo ti, šejhu, riječi podijeliti, istine uporediti…

– Okanite se ćorava posla. Niti ste prvi, niti ste posljednji s tom i takvom željom. I samog Muhammeda su tako izazivali pa mu je Gospodar naložio da kaže: *A onima koji se s tobom budu o njemu raspravljali, pošto si već pravu istinu saznao, ti reci: "Hodite, pozvat ćemo sinove naše i sinove vaše, i žene naše i žene vaše, a doći ćemo i mi, pa ćemo se usrdno pomoliti i Allahovo prokletstvo na one koji neistinu govore prizvati!*"

Pa hajte, iziđite, ja nemam djece, i vi nemate djece, te se na djecu ne obazirimo. Iziđimo i prizovimo prokletstvo na one koji na Boga i na njegove poslanike lažu. Istine se ne daju porediti, jer je Istina samo jedna, Njoj ravne nema i Ona druge nema.

– Kako ti držiš da je tvoje istina, a mi držimo da je naše istina, onda nije jedna nego su najmanje dvije. A na Bosni je vazda mnogo onih koji drže da je samo ono njihovo jedina istina.

– O vi koji biste trebali slijediti Indžil, i Mesiha, i one koji su njega gledali svojim očima, i one koji su njih slijedili! Na noge sam vam došao, a i vi meni sami dolazite, e da biste istinu pronašli, a moje je da vas istini uputim. Pričajmo onda o Isusu, Isau, sinu Merjeminu; vama je ta tema bliska, a ni meni nije daleka, jer, tako mi Boga, Jedinoga, Koji druga nema i nije rođen, niti rodio je, slutim sebi njegovu sudbinu. Je li Isus ikada rekao "*Ja sam Bog*" ili "*Isto sam što i Bog*" ili "*Obožavajte me! Drugog Boga osim mene nema?*"

– Rekao je: "*Ja i Otac jedno smo*."

– Kažete da je rekao: "*Ja i Otac jedno smo*." Da, jedno su. Ali, kako? "*Svetkovao se tada u Jeruzalemu Blagdan posvećenja. Bila je zima. Isus je obilazio Hramom po trijemu Salomonovu. Okružili ga Židovi i govorili mu: "Dokle ćeš nam dušu držati u neizvjesnosti? Ako si ti Krist* (mesija)*, reci nam otvoreno*!" *Isus im odgovori: "Rekoh vam pa ne vjerujete. Djela što ih ja činim u ime Oca svoga – ona svjedoče za mene. Ali, vi ne vjerujete jer niste od mojih ovaca. Ovce moje slušaju glas moj; ja ih poznajem i one idu za mnom. Ja im dajem život vječni te neće propasti nikada i nitko ih neće ugrabiti iz moje ruke. Otac moj, koji mi ih dade, veći je od svih i nitko ih ne može ugrabiti iz ruke Očeve.*"

Kako onda *jedno*?

Jedno, jer: *Ne molim samo za ove nego i za one koji će na njihovu riječ vjerovati u mene: da svi budu jedno kao što ti, Oče, u meni i ja u tebi, neka i oni u nama budu da svijet uzvjeruje da si me ti poslao. I slavu koju si ti dao meni ja dadoh njima: da budu jedno kao što smo mi jedno – ja u njima i ti u meni, da tako budu savršeno jedno da svijet upozna da si me ti poslao i ljubio njih kao što si mene ljubio.*

Židovi ponovno pograbiše kamenje da ga kamenuju.

Isus im odgovori: "Mnoga vam dobra djela Očeva pokazah. Za koje me od tih djela kamenujete?" Odgovoriše mu Židovi: "Zbog dobra te djela ne kamenujemo, nego zbog hule: što ti – čovjek – sebe Bogom praviš."

"*Odgovori im Isus: "Nije li pisano u vašem Zakonu: Ja rekoh: bogovi ste! Ako bogovima nazva one kojima je riječ Božja upravljena – a Pismo se ne može dokinuti – kako onda vi onome kog Otac posveti i posla na svijet možete reći: "Huliš!" – zbog toga što rekoh: "Sin sam Božji!" Ako ne činim djela Oca svoga, nemojte mi vjerovati. Ali, ako činim, sve ako meni i ne vjerujete, djelima vjerujte pa uvidite i upoznajte da je Otac u meni i ja u Ocu.*"

"*A ovo je život vječni: da upoznaju tebe, jedinoga istinskog Boga, i koga si poslao – Isusa Krista. Ja tebe proslavih na zemlji dovršivši djelo koje si mi dao izvršiti. A sada ti, Oče, proslavi mene kod sebe onom slavom koju imadoh kod tebe prije negoli je svijeta bilo. Objavio sam ime tvoje ljudima koje si mi dao od svijeta. Tvoji bijahu, a ti ih meni dade i riječ su tvoju sačuvali. Sad upoznaše da je od tebe sve što si mi dao jer riječi koje si mi dao njima predadoh i oni ih primiše i uistinu spoznaše da sam od tebe izišao te povjerovaše da si me ti poslao.*"

Rekao je: "*Nije li pisano u vašem Zakonu: Ja rekoh: bogovi ste!*" Je li Božiji poslanik, navodeći Psalme, rekao: "*Rekoh, doduše: "Vi ste bogovi i svi ste sinovi Višnjega*!" ima potrebu demonstrirati svoje dobro poznavanje knjiga objavljenih prije njega, što je već učinio nekoliko puta. Ili ima potrebu, naredbu Gospodara, da naznači, najavi Istinu koja stoji iza istinitosti koja se vidi očima. I nastavlja: "*Ako bogovima nazva one kojima je riječ Božja upravljena – a Pismo se ne može dokinuti – kako onda vi onome kog Otac posveti i posla na svijet možete reći: "Huliš!" – zbog toga što rekoh: "Sin sam Božji*!". Drugim riječima, ako u knjigama koje ste do sada držali ispravnima, a došao sam da te knjige i te poslanike potvrdim i upotpunim, po kojima su se ravnali i po njima sudili, piše ono za što mene sada osuđujete, licemjeri ste besprizorni.

Zašto bi onaj kojeg Bog posla bio manje *bog* od onih kojima ga posla, koje sam Bog naziva *bogovima*? I još kaže: "*Nije li pisano u vašem Zakonu…*" Zar to nije i njegov Zakon?

Nije li rekao: "*Ne mislite da sam došao ukinuti Zakon ili proroke. Nisam došao ukinuti, nego ispuniti. Zaista, kažem vam, dok ne prođe nebo i Zemlja, ne, ni jedno slovce, ni jedan potezić iz Zakona neće proći, dok se sve ne zbude. Ko, dakle, ukine jednu od tih, pa i najmanjih zapovijedi i tako nauči ljude, najmanji će biti u kraljevstvu nebeskom. A ko ih bude vršio i druge učio, taj će biti velik u kraljevstvu nebeskom.*"

Da, i njegov je, ali: "*Imao bih vam još mnogo reći, ali sada ne možete nositi.*" Čovječanstvo još uvijek nije spremno da prihvati cjelokupnu Istinu. Zar nije rekao: "*Niti se ulijeva novo vino u stare mjehove; inače se mjehovi provale, vino se prolije, te mjehovi propadnu. Novo vino se ulijeva u nove mjehove, i tako se oboje sačuva.*"

– Goleme riječi govoriš, šejhu? Ako ćeš nas ti upućivati Istini, šta je onda ono što do sada slijedismo?

– Ako je ovo što ja govorim Istina – a jeste – onda malo osim toga ostaje, zar ne? Nije zar dotle došlo da vam se mora govoriti šta je ono što istina nije?

– Istina samu sebe sobom svjedoči. Zar nam nije dostatna istina napose? Osim toga, imamo mi i svojih kazivača istine, ne vidimo da si nam još i ti potreban?

– Kad vam je dosta istina napose, što vam, onda, ne bi dosta sam Bog, nego mu i sina pridružiste, pa ga još i od drveta djeljete, od kamena klešete i od raznih mjedi izljevate?

– Pa zar nam nije tvoj sultan potvrdio da je pravo to što vjerujemo, dajući nam slobodu da svoju viru ispovidamo?

– Nije vam sultan Fatih, časni Mehmed-han, potvrdio pravovjeru dajući vam svoju riječ da vas ovdje niko neće, niti smije uznemiravati, nego vam je dao slobodu da u njegovome sultanatu na Božijoj zemlji vjerujete šta god hoćete, koliko god krivo hoćete i da vas u vašoj viri niko neće dirati!

– Pa što nas onda ti ne ostaviš na miru kad nam je sultan podario mir ?

– Zato što istina nije samo za uši odabranika, nego svih svjetova, pa ne bih da ostanete uskraćeni za ono što je vašim ušima namijenjeno.

– Ne treba nam tvoja istina, šejhu. Mi svoju istinu imamo, i dosta nam je naša istina.

– Nije li Isa, kad je očita znamenja donio, rekao: "*Donosim vam mudrost i dolazim da vam objasnim ono oko čega se razilazite. Zato se Allaha bojte i Meni se pokoravajte, Allah je moj i vaš Gospodar, pa se Njemu klanjajte, to je pravi put!*"

– Rekao je Isa', šejhu. A ti nisi Isa'…

– Ako i nisam, zar je zabranjeno njegovim mubarek riječima govoriti? Gospodar vas poziva, recite: "*Mi vjerujemo u Allaha i u ono što se objavljuje nama i u ono što je objavljeno Ibrahimu, i Ismailu, i Ishaku, i Ja'kubu, i unucima, i u ono što je dato Musau i Isau i vjerovjesnicima – od Gospodara njihova; mi nikakvu razliku među njima ne pravimo, i mi se samo Njemu iskreno klanjamo.*"

– U golemo si zvono udario, šejhu. Prođi ga se, tako ti Boga.

– Ja bih se vas rado prošao, da ste se vi mene prošli.

– Oprosti, 'alali, ako Boga znaš.

– A kada Allah rekne: "O Isa, sine Merjemin, jesi li ti govorio ljudima: 'Prihvatite mene i majku moju kao dva boga uz Allaha!' – on će reći: 'Hvaljen neka si Ti! Meni nije priličilo da govorim ono što nemam pravo. Ako sam ja to govorio, Ti to već znaš; Ti znaš šta ja znam, a ja ne znam šta Ti znaš; Samo Ti jedini sve što je skriveno znaš. Ja sam im samo ono govorio što si im Ti naredio: 'Klanjajte se Allahu, i mome i svome Gospodaru!' I ja sam nad njima bdio dok sam među njima bio, a kad si mi Ti dušu uzeo, Ti si ih jedini nadzirao; Ti nad svim bdiš. Ako ih kazniš, robovi su Tvoji, a ako im oprostiš, silan i mudar Ti si.'"

("Ponovo te pitam, jesi li Isa'?"

"Nisam."

"Pa što, onda, govoriš njegovim riječima?"

"Suhufi su ovo Ademovi, i Nuhovi, i Ibrahimovi, Zebur Davudov, Tevrat Musaov, Indžil Isa'ov... zabilješke otkrovenjske koje mi dolaze ovako kako ih izgovaram i koje izgovaram onako kako mi dolaze."

"Ne prećeruješ li nemalo? Poslije Pejgambera, nema pejgambera."

"Nema, ali ima objave."

"Estagfirullah."

"Rašta? Pametnom je svako svitanje objava, a svaka noć njen tefsir; ko ajete objavljenske ne zna čitati sa lišća, džaba oči iskapa nad Kur'anom Časnim; kome jata ptičija na harfove ne sliče, ništa mu ne vrijede ni turski, ni perzijski, ni arapski; kome zemlja nije suhuf, slabo će se papirnatim suhufima okoristiti."

"Govorio sam im: "Kad god u nekoga uperiš prst, ostaju još tri koji pokazuju na tebe i jedan koji ti, ako ne znaš, otkriva, gdje ćemo svi završiti. Nisam Isa, a ni ti nisi Jehuda, a opet ćemo tako nekako, i ti i ja, skončati."

"Baš?")

– Baš. O ljudi! O muslimani! O Bošnjani! O Bogom blagoslovljeni i sobom prokleti! Zar ni u jednom od vas više krvi nema koliko ni za pola mejdana? Zar se tako zahvaljuje Onome Koji vas je obasuo izobiljem blagoslova? Zar mu za širinu i zelenilo polja uzvraćate tijesnim srcem i crnilom

duša, zar svježinu zraka i bistrinu vode plaćate dimom mejhane i muljem vina, zar na zdravlje i imanje kugom odgovarate? Zar ste Boga šejtanom prokletim zamijenili?

– Ne gudi, šejhu, tako ti Boga, ništa te ne razumijemo. Ako ćeš govoriti – govori da te arlaišemo. Ovako, džaba ti je govoriti, nit šta od tebe učimo, nit se zabavljamo.

"I šta bi, šejhu?", progovori Osman nakon duge šutnje.

"Otrijezniše se istom dok si dlanom o dlan. I mnogi ustade i krenu za mnom."

"Čuda Božijeg!"

"Jah. Čudo! Zar je čudo vidjeti jednoga da ne kamara zlato i srebro trgujući Kur'anom; čudo li je vidjeti da neko izvodi iz mejhane i uvodi u džamije, a ne išćeruje iz džamije pravo u kerhanu?"

"Opet čudo."

"Čudna li čuda, liječio jednoga ili liječio stotine, gotovo pa da je isto. Šta je jedan Stambol i njegova kuga za Gospodara svjetova!? Veće bi čudo bilo da Muzafer prestane samo o sebi računa voditi i da pogleda oko sebe. Pomisli li, sjeti li se ikada da i njemu valja seliti?"

"Ne znam sjeti li se toga, ali znam pouzdano da se tebe sjeti i spominje te, Učitelju. Ali ne po dobru. Malo ih je kojih se, kao tebe, Muzafer sjeti, osim onih kojima je svejedno, a da im se glava do tri mjeseca ne zakotrlja prašinom."

"Biva, zna me?"

"Zna."

"Veliš, sjeti me se?"

"Sjeti."

"I još me i spomene?"

"Spomene, ne rijetko i ne lijepo."

"E, hvala mu. Čim post prekineš i otpočineš, sedlaj konja i nosi mu darove. Nemalo je njegovo znanje, još veće sjećanje, a najveće spominjanje. Kad je ponad Boga Ibrahima prečim našao… mahsuz ćeš mu selam."

"Ne bih rekao da će mu većeg dara i ljepšeg selama biti od ovoga koji mu dovodim."

1/10

Jahali su jedan pored drugog, uzapćenik i njegov tamničar.

– Jel' izun progovoriti? – prvi progovori tamničar.

– Jest. Reci.

– Ovo što imam namjeru reći, koliko ja znam, niko prije mene nije ti rekao, te opet pitam, jel' izun progovoriti?

– Malo je pitanja koja već nisam čuo. Zar si zaboravio, već si me pitao jesam li Isa, mir neka je s njim?

– Upitali su Učitelja: "Reci nam djelo čijim sebepom ćemo ući u džennet samo zato što ga činimo." Odgovori: "*Ne govorite, uopće.*" Pitalac reče: "Ne mogu to učiniti." Učitelj mu reče: "*Onda nemoj govoriti ni sa kim osim sa Bogom. Pametnom čovjeku jezik je iza srca, pa kada hoće nešto reći, on to najprije propusti kroz srce. Ako će to korisno biti, onda kaže; u protivnom, šuti. Onima koji znanja nemaju, srce je iza jezika. Oni govore kad god im se prohtije, uopće ne razmišljajući. A ko mnogo govori, često griješi. Čovječe, pazi šta govoriš! Ljudi će džennete gubiti najviše zbog onoga što govore.*"

– To su pitali Isa'a, mir neka je s njim, moj Osmane. Rekao im je: "*Robovanje Gospodaru ima deset dijelova. Devet je šutnja, a deseti osamljivanje.*" ("Teško da će ti biti dosta to što znaš opisati kišu. Hoćeš li znati šutjeti?" naumpade mu.) *Četiri stvari ne mogu se dostići bez osjećaja umora, bile one velike ili male: tišina, koja je početak obožavanja, skromnost (poniznost), i sjećanje na Boga. Ali, ljudi, vi nećete postići ono što želite sve dok budete udovoljavali pohotama tijela, a nećete ostvariti svoja nadanja sve dok se ne strpite na neugodnostima.*" ("Neće ti biti prvi put da govoriš kad bi trebalo odšutjeti (kao što si nebrojeno puta progovorio kada je trebalo govoriti").

("Nekoć su na dunjaluku živjeli ljudi koji su svojim trudom i zalaganjem mogli zaslužiti Allahovu milost da dosegnu visoke deredže i da ih Svemogući Gospodar uzdigne ponad drugih ljudi dajući im pravo i mogućnost da, one koji to žele, povedu, pràvim putem prema Njemu (Uzvišen je On!). I danas, kažu, žive takvi ljudi. Siguran sam da neke od njih i sam znam, ali baš zato što su takvi kakvi jesu – i ne znam da ih znam – niti iko osim njih i njihovoga Gospodara, ne zna za njih. Isto tako, znam da ja nisam jedan od tih, ni prvih ni drugih, ni trećih, niti bilo kojih koji bilo čime što su učinili (ili nisu učinili), što su rekli (ili nisu rekli), što su pomislili (ili nisu pomislili), zaslužuju Allahovu milost, te stoga ne smatram se vrijednim i dostojnim, niti dovoljno moćnim da ponesem slavu *pòsta* koji mi se nudi. U isto vrijeme, beskrajno sam zahvalan Gospodaru, i mome šejhu – ocu i učitelju, i svim, koje znam i ne znam da su mi pomogli, da budem počašćen ovim što moram odbiti.

Sultane moj, ako me postaviš gdje si me imao namjeru postaviti prije nego sam se usudio progovoriti, otvorit ćeš širom vrata onima koji su me i do sada ponižavali hraneći mene i moju porodicu sadakom da nastave tako, ne da nas hrane sadakom, nego da se nad mojom nafakom, Gospodaru sam zahvalan za nju, ismijavaju i na meni i mojoj kućnoj čeljadi da se griješe. Ne oholim, tako mi Boga, Jedinog, i ne prigovaram, nego vidim što vidim. Jer da je drukčije, valjda bi se, osim novčića i hljeba iz njihovih bisaga, u njihovim magazama našlo neko mjesto na kojem bih mogao pošteno zaraditi te novčiće pa da sam, kako insanu i dolikuje, kupim hljeb svojoj ženi i djeci."

"Nije tvoje da o tome misliš, a oni koji su te i do sada

ponižavali i dalje će te ponižavati, samo će se njihov broj uvećavati, a tvoje je da ostaneš postojan kakav si i do sada bio."

"Nije, znam. Ali mi obraz ne dopušta da se tvoja čast i ugled okaljaju mojom neimaštinom i neznanjem, mojim nesnalaženjem u ovome svijetu... Radije, ako mora, neka to bude samo između Gospodara, Uzvišen je On, tebe i mene."

"Može i tako, ali ne može."

"Govorit će: 'Vidi šejha, stomak mu se za kičmu zalijepio'; 'Vidi šejha, ni gaća na stražnjici nema, a pantole mu na koljenima još lani progledale'; 'Vidi šejha, i da ima ženu i kuću, žena mu od sramote iz kuće ne bi mogla izići, jer nije džaiz iz kuće neotkrivena izlaziti kao da je firaunkinja, a da se pokrije nema čime..."

"Govorit će i gore od toga, pa, budi sretan ako se samo na tome zadrže."

1/11

("*Ponekad činim ono što želim, rijetko volim ono što činim, uglavnom radim ono što moram.*")

"Nesretnik sam koji od tolike Mekke i Medine ni jednom nogom ne stade na mubarek zemlju koju je Allahov Poslanik svojim hodom počastio..." Osman-čauš je bazao ulicama i mahalama Kahire misirske, nepristojno držeći ruke svezane na leđima, kao, biva, obilazeći straže, a u stvari nalazeći se tamo gdje bi ga mogli tražiti, i ne daj Bože da ga ne nađu, pa da mu još i to na nos skoči, i onako... Kotrljao je kamenje pomičući nogu za nogom, buljio u mrak nastojeći vidjeti vrhove čizama, zametao se nehajno zamahnutom nogom i vraćao se uspostavljajući ravnotežu drugom. Promače pored jednog džamli prozora, pa se istom povrati i zagleda se u sjedobradi lik što mu se ukaza pred očima. (*Hej, otkad te nisam vidio*) pomisli i nehotice se rukom potrlja po sijedoj bradi (*Gospodaru, baš sam osijedio*), pa smače kalpak i saruk. "Dok dlanom o dlan, od petka do petka, od Bajrama do Bajrama, pomisli, prođe život i već se valja početi spremati, *inna lillahi, ve inna ilejhi radži'un*. Gospodaru, pomisli, znam da si sve stvorio s mjerom i namjerom, znam da si u svemu njime samim sakrio tajnu – dokučivu i nedokučivu u isti mah; ali, Gospodaru, kakva je ovo zemlja? Ni pas u njoj ne bi rado krepao."

"*La havle ve la kuvvete*…, šta je ovo sa mnom? Ništa je ljudima uvrijediti me, prodati moju riječ za kusur, zametnuti Uhud dobra što ga učinih za jorgandžijsku iglu nehata i nesmotrenosti. Gospodaru kako li se tako pojeftinih da mi je znati…" Zape za oveći kamen što je izvirio iz kaldrme i udari se u palac. Istog trena zabolje ga stomak od pomisli, tako da mu palac nije ni naumpao, šepajući, jedva se na nogu oslanjajući, pomisli: "Gospodaru, avaj, Gospodaru, Tebi hvala na svakome halu, Ti svakome daješ ono što je za njega i ne žalim se, tako mi Tvoje Veličine, samo ne razumijem, iako mi se ponekad čini sve da mi je jasno da jasnije ne može biti, te se Tebi utječem, razriješi, oslobodi, pojasni, ja Rabbi… Ako ja nisam u redu, pomozi mi da ispravim pogreške, a ako je, ono što ne smijem ni pomisliti, ako se na meni zuhuri i bejani Tvog Miljenika predaja… Nije zar da sam toliko loš… Trudi se insan biti poput trećeg od trojice *karija*, (ni ko prvi, koji bi svaku ljusku odmah da uzvrati, ni ko drugi, koji ne bi uzvraćao, ali bi da zna ko to i zašto dijeli šamare, nego baš kao treći, koji udarce prima i ne zanima ga ni ko ih dijeli ni zbog čega su, jer zna da su od tebe, a zna i da ne valja da je među najboljim od ljudi), ali nije zar da me častiš tolikom čašću da se na meni zuhure i bejane Pejgamberove riječi? Kako god bilo, znam da je grehota i znam da je sramota, ali kad me nisi počastio, od Tebe tražim znak da je sve u redu i da tako treba biti". Ne osramoti me, ja Rabbi, ni pred dušmanima ni pred dostovima, kao što nisi unizio Ahmeda, sina Harunova (neki kažu da mu je bio brat), ne unizi, tako Ti dove Tvoga Hvaljenika (učini golemim u očima drugih, a malehnim u vlastitim), obraduj (kako si radovao dobre robove Svoje, iako im nisam ni prašine prašina), jer Ti i drveće s proljeća lišćem obraduješ, ptice usred zime opskrbom ne zaboravljaš, pa ne zaboravi ni mene, Najmilostiviji Milosniče."

"Nije ni Kahira što je nekad bila", pomisli, pa kad vidje da mu se ova smišljotina još i rimuje, nasmija se u kragnu košulje, skrivajući bradu i usta što džubetom, što rukavom, i to mu donekle popravi dan. "Čuj Kahira… Ime joj, to jest njemu, nije lijepo ni kad se na žensko premetne. Nekako na kahar podsjeća. Kaharli sam…", zapjevuši ni u po glasa, tek da sam sebe čuje i odmah se ugrize za jezik i brzo se i potajno osvrnu oko sebe da provjeri da ga nije ko čuo. ("Jest Bajram, ali nije tvoja pjesma za Bajrama…") Nije mislio da će još jedan Bajram dočekati u Kahiru Misirskom, istina naprazno, bez ikakvih naznaka da bi moglo biti drukčije, ali, eto, mislio je, nadao se i nekako s vremenom i povjerovao da bi ovaj Bajram mogao dočekati u Stambolu i gotovo. Nije mu se dopadao ni Kahir, ni Misir. Doduše, bilo je mirno i nije se imalo šta raditi, a imalo se šta zijaretititi i vidjeti, ali, opet… ("Vallahi, dvije godine, što je dosta – dosta je").

Kad god bi ulazio u džamiju, još od djetinjstva, sjedao bi odmah iza vrata, ma koliko rano došao i makar prvi safovi bili potpuno prazni. I još se trudio stalno mijenjati džamije, nepravilnim redom, kako ne bi uvijek u istoj džamiji sretao isti džemat. Nekako se tako, kad ga niko ne vidi i ne prepoznaje, osjećao ugodnije i bolje. U najmanju ruku, sigurnije.

1/12

"Jesi li klanjao, Osmane?"
"Nisam. Još."
"Hoćeš li?"
"Hoću, ako Bog da."
"Cijela čaršija već klanjala…"
"Nije, zar da se samo na mene čeka?"
"Ne čeka, nego... cijela čaršija, već… a samo ti…"

"E, moj efendija. Ko je vidio od čaršije vjeru uzimati i na čaršiju se ugledati? Da im je roba dobro išla, još ni podne, a kamoli ikindije ne bi klanjali, a da nije – puna bi ti džamija odavno prije akšama bila. Ali, hajde, klanjat ću i ja, ne valja, veliš, puštati čaršiju da čeka."

Držeći čizme u jednoj ruci, vrata odgurnu drugom i ona se tiho odškrinuše te on uđe u džamiju. Potrajalo je malo, dok mu se oči ne navikoše na promjenu jačine svjetla, te to vrijeme odstoja odmah uz vrata. Zažmiri još jednom, protrlja kapke dlanom slobodne ruke, najprije desni, pa i lijevi. "Hladnoća dlana ponekad baš dobro dođe", pomisli (od prije neki dan, povrh svega, još je i neku vatru počeo osjećati u očima, i sve se pribojavao i nadao kakvoj nazimi koja će ga za krevet privezati makar nekoliko dana i spriječiti ga da se svakog jutra suočava sa ustaljenom svakodnevicom koje je baš bio sit), i krenu prema dubini džamije. Tek tu, po samo nekoliko mutekija, vidje da je i na sabah, a kamoli bajram-namaz uranio, te se, s razlogom, iako samo na tren, upita koga je on i je li uopće ikoga sreo pred džamijom, te koje je doba dana, pa i koji je dan, za Boga miloga, otrese glavom ništa ne shvatajući i vrati se iz po džamije, spusti čizme na prvo slobodno mjesto i sjede odmah iza vrata.

Još uvijek ne shvatajući šta se događa (zar ima toga koji bi se, za Boga miloga, smio usuditi ustvrditi da išta i shvata, čak i ono što zna da zna, a kamoli…), objema rukama nastavi trljati oči.

Već četvrti Bajram zaredom Osman se osjećao kao da je opsihiren, kao da je ograisao, niti se Bajramu radovao, niti mu je namaz od ruke išao (po dvaput, pa i triput bi nijetio i dopola klanjao, a opet na trećem rekatu nije imao pojma šta klanja), niti mu se u džamiju išlo, niti mu se iz džamije izlazilo. Navike koje je u djetinjstvu stekao i od kuće sa sobom u svijet ponio, ništa veliko, možda ni naročito važne, nekome bi se mogle učiniti i smiješnim, čuvao je, bolje reći držao ih se kao pijan tarabe, ne znajući čuva li time uspomenom vezu sa zavičajem ili sa svojim zdravim razumom. ("Kada se duša probudi i sjeti zavjeta koji je dala svome Gospodaru, On (Uzvišen je On!) učini nas u našim očima malehnim, a u tuđim, golemim, i opet svijetu nevidljivim. Nagledao sam se i pustinja i mora. Uželio sam se svojih brda i dolina, svojih šuma, svojih kamenova i ono malo trave između njih. Uželio sam se mirisa nakvasalog tijesta, friško pečenog hljeba, zraka poslije kiše... O Gospodaru, odavno li sam Ti se prisegnuo, vrijeme mi je vratiti Ti obećano, onako kako sam ga i dobio.") "Odaberi šestericu i ti sedmi; ili sedmericu i ti osmi; ili osmericu pa ti budi deveti, kako ti je volja. Odaberi koliko hoćeš, koliko misliš da ti treba, ali povedi računa da budu gluhi, a ne moraju biti nijemi (kad su gluhi ionako slabo pričaju, pa samo neka ti budu gluhi). Jah, i neka budu sablji vični... Ko zna, zlu ne trebalo."

Nije Mustafi puno vremena trebalo da pronađe i odabere svoju nijemu vojsku; gotovo da su se sami odabrali time što su bili nijemi i sablji vični. ("Boga mi je ove Allah odabrao", pomisli Osman gledajući svoju pratnju). Nešto jedan do drugoga, a nešto jedan iza drugoga, jahali su Osman-baša Besparić, bašeskija Sinan, Husejn-baša Hamalović, Pašo klinčar, Zahid Medžzub, Mulla Avdija Vehbija i nekakav muderris za kojeg niko nije znao je li nijem ili samo ters, ali ga niko odavno nije čuo da govori.

Edin Urjan Kukavica rođen je 1967. godine u Sarajevu. Živi i radi u Sarajevu.

Romani:
- *Provorođeni Dun'ja*, Sedam, Sarajevo, 2001.;
- *Beš*, Bosanska riječ, Tuzla, 2005.;
- *Vjernik*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.

Znanstveni radovi:
- *Bajramijje-melamijje – Hamzevijje, historiografski eseji*, Sedam, Sarajevo, 2009.;
- *Antropologija tesavvufa - tesavvuf iznutra*, samostalno izdanje, 2011.;
- *Antropologija futuvveta - futuvvet iznutra* (*sa prijevodima Sulejmi, Kitabu'l-Futuvvet* i *Husejn Va'iz Kašifi Sebzevari, Futuvetname-ji sultani*), samostalno izdanje, 2011.
- *Islam na Balkanu,* KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.
- *Historijski putopis kroz BiH* , KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.

Prijevodi:
- Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam – Ogledi o sufizmu*, (sa prof. dr. E. Karićem), Naučno-istraživački institut 'Ibn Sina', Sarajevo, 2004.;
- Seyyed Hossein Nasr, *Islamska umjetnost i duhovnost*, Lingua Patria, Sarajevo, 2005.;
- Titus Burckhardt, *Alhemija, znanost o kosmosu - znanost o duši*, Lingua Patria, Sarajevo, 2005.;
- Šejh 'Abbas Qumi, *Kerbela - zemlja tuge i bola*, Tekija "Mesudija", Kaćuni, 2006.;
- Titus Burckhardt, *Sveta umjetnost na Istoku i na Zapadu*, Tugra, Sarajevo, 2007.;
- Seyyed Hossein Nasr, *Uvod u islamske kozmološke doktrine*, (sa prof. dr. E. Karićem), Tugra, Sarajevo, 2007.;
- Kathleen Seidel, *Sufijski kuhar, kako dočekati i ugostiti musafira*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.;
- Bahauddin Muhammad Hossain Khatibi Balkhi, *Ma'arif – ekstatički zapisi Bahauddina, oca Mevlane Rumija*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.
- Grupa autora, *Islamska umjetnost i arhitektura* (sa skupinom prevodilaca), Libris, Sarajevo, 2010.

Rusmir Agačević

Moses Chavio AHMED DERVIŠ

(Iz knjige priča SNOVOPRIČE O TRAVNIČKIM AŠKENAZIMA I SEFARDIMA, uskoro u izdanju KDBH "Preporod")

Iznad tintosvijetlih jorgana svakog neba što u fildžane naših zjenica stane, ima još jedno skriveno kojeg pogledom ne možemo dokučiti. A na svakom živi golemi džin od paperja umrlih ptica, koji ne radi ništa drugo osim što povazdan pretovara zrele lubenice, pune slatkih zvijezda ,iz jednog hladnog u drugi još mrzliji i dublji svemir.

Tako mu se jedanput, baš iznad srca Bosne, iskliznu lubenica iz znojnih šaka pa se padajući razreza na srebren jatagan mladog mjeseca i obje polovice na zemlju tresnuše i zavališe svaka na svoju stranu. Odmah se na mjestu u kruh zemlje stvrdnuše, a kada se zbunjeni džin spusti krilatim slonom, između njih dvije tekao je curak vode sa zlatnim košticama koju on nazva Lašvom, imenom sestre svoje, pa još odredi po materi i majci njenoj da se jedna kriška zove Vilenica, a druga Bukovica.

Kada je već krenuo prema nebesima, iz poderanih džepova poispadaše mu kao igračke male trbušaste zemljane kućice s kapama od šindre, što se kao čičci zalijepiše na obe raspolovljene, suncu okrenute strane. Pošto je već tako, džin iz svog vrelog trbuha potegne kapljice čudesnog života pa puhne na cijeli kraj, a iz onih kućica iznjedriše se sitna gologuza djeca koja se bosim tabanima kao dživci vrapci rastrkaše, baš kao što iz zemlje izđikaše i posukaše rosni busenovi zelene gajtan trave.

Tako na tom mjestu izniče grad što mu po travkama mirisnim ime dadoše... Baš tako je nekako Moses Chavio sanjario o postanku Travnika, sjedeći na Tarabovcu i udišući grozan smrad oguljenih štavljenih životinjskih koža, raspadajućih crijeva i iznutrica zaklane stoke i peradi, u glibu klaonice na samoj obali, pred ulazom u čaršiju sjetnih lipa čudesnih krošnji.

Razrok, poput grbave grane stare vrbe, odjeven u dugačke crne haljinke gledao je u svoje dlanove široke kao stranice neispisane knjige. Razmišljao je o poslu kojeg nije imao i živio u strahu od onoga koji bi mogao raditi čim bi to poželio.

Sklopio je oči i nabrajao, aščija, ekmedžija, ćurćija, sabljar, tufekčija, abadžija, kujundžija, samardžija, opančar, terzija, kovač, dunđer. Na svaki spomenuti zanat stresao bi sa sebe paučinu nelagode, pa bi se očajan što nema ništa prema njegovoj mjeri sklupčao poput zmije hraneći se samo maglama vode, korijenjem zvijezda i žilama vrele naranče nebeske.

I u tom polusnu kao da sporo pliva u pekmezu od najmodrijih šljiva džanarika, skitao se nebesima tražeći odgovor na pitanje što mu je cijeli život poremetilo, a njega i njegovu vjeru izvratilo i ostavilo da tako naopačke na vjetrovima i travama leži baš kao oderana koža spremna za štavljenje.

Sa sigurnošću se ne bi mogao sjetiti kad je sam sebi postavio tu njemu nerješivu zagonetku, kojom se zaprtio i pod njenim teretom strahom pogurio. Ako živo sunce pluta u fildžanu providne plazme, što se nebom zove, i ako je taj prozirni fildžan komotno ušuškan u jednoj ćasi što se svemir zove, i ako je ta glatka šarena ćasa položena u poveliko tekne što se vasiona zove, a ako je to tekne uljuljkano u jedno čisto bure po imenu univerzum, onda je pitanje u čemu je to bure smješteno, i u čemu je smješteno To što je u njemu bure smješteno, i To što je u njemu To smješteno?

E baš to je izgrizalo Moses Chavia koji kao da je progutao bijelog miša što mu utrobu stalno gricka i malim pandžama po mozgu grebe, ne dajući mu ni zeru mira u toplom mlijeku sna.

Zaokupljeni sami sobom i poslovima svakodnevnim, ljudi u čaršiji nisu ni zamjećivali Mosea, a kamo li pretpostavljali kakve on borbe u sebi vodi. Istina, djeca i dokoni starci znali su posjedati oko njega i slušati kako dubokim prepuklim glasom riječima crta neobične priče koje su iz njega kao iz probušenog oluka curile.

Svjedočio im je o četverorukom mudracu od sedre koji je svaku noć u potoku Hendek, ispod stare tvrđave, u bakrenoj tepsiji prao mjesec uprljan od skitnje. I o čovjeku koji je rezbario frule od drveta crnog duda, pa kad u njih zasviraš, iz otvorene zemlje izlaze hurije koje klepeću drvenim krilima i iskašljavaju zasrebrene bisere koji se uzbrdo prema nebu kotrljaju.

I o slonovima, psima i ribama krilatim koje samo umivenog srca možeš vidjeti kako iznad Travnika lete na dan kad zajedno padaju bijele nedozrele trešnje, snijeg zelenih trava i pelud nježnih lipa ...

Povrh gradića Fojnice, ispod planine Zahor, na dlanu Oglavka smjestila se tekija kao sedef sehara u kojoj svoj

džehri, zvučni zikr, slavljenje Allaha, obavljaju derviši nakšibendijskog reda što ga je uspostavio i u cijelom dunjaluku proslavio Behauddin Nakšibendi.

U njoj je šejh bio starac stariji od samog sebe koji radoznalog i smjernog Moses Chavia dočeka zaogrnut u osmijeh tesavufske srdačnosti i dobrodošlice. Derviši ovog tarikata najvjerniji su nosači svih tajni svemira. A njihov zikr ima svrhu da onome koji iskreno moli iznese pred njegove oči čudo kojim se može mrtvo srce probuditi i tako bosonogo po materi zemlji hodati.

Kao ptiće ispalo iz gnijezda, ogoljen neznanjem i strepnjom prema mističnoj sili što je izvirala iz starine šejha, Moses je za hastal sjeo i zamršeni čvorovi tajnosnovnih rečenica počeli su se odmotavati. Šejh je riječima filigranio konture svemira koji plovi u Nečijem beskrajnom oceanu snage i moći i u kojemu se neprestano okreću silne galaksije, zvijezde i sunca, stalno postavljajući pitanja o šupljinama i praznoćama međuprostora u kojima ipak mora biti Nešto, jer ako je tamo neko ništa, onda je i to ništa jedno golemo Nešto.

Sefard Chavio držao se svojih razmišljanja o malom suncu, fildžanu, teknu i buretu, pa kad četrdeseti dan razgovora i šutnji svaki sa svoje strane ispletoše zajedničku serdžadu svojih misli, oni ustadoše i jedan drugom poklоniše.

Uz brdo, prema Zahoru, prema tekiji krenuo je Moses Chavio, a niz brdo, prema Lašvi, prema Travniku spuštao se drugi čovjek u njegovoj koži imenom Ahmed, koji islam prihvati i postade derviš.

Kao kad nekoliko kapi iznenadne kiše suhu zemlju poškropi pa se odmah u mrlje sasuši i nestane, tako se vijest o ovom događaju izgubi u zatvorenim avlijama i zamandaljenim kućama, pa kad je ljudi dobro odvagnuše i sa svih strana razmotriše, počeše o njoj riječi kotrljati.

Mlađi Sefardi bili su ogorčeni, čudom se čudili, pljuckali na njegovo ime i u stranu se sklanjali od Derviš Ahmeda. Oni stariji tumačili su kako to nije ni prvi ni zadnji put, i kako se on može zvati kako god hoće, ali se dobro zna da se njega ništa ne pita, jer kad se rodiš kao Židov takav ćeš i umrijeti.

Muslimani su na novog derviša gledali blagonaklono jer su i od ranije mislili kako je on neobičan insan kojeg je Bog svojim prstom dodirnuo i obilježio mističnim moćima. Tvrdili su kako iz kamena na kojem je on sjedio odmah nikne zambak, i ako se uz drvenu tarabu prisloni kako se iz nje pupovi jorgovana jave, i ako hafifnom čovjeku dlanom prsa dodirne iz njega boleščine sve moguće iscure, posebno ako su od uroka, vradžbina i sihira dobijene.

Sklanjao se Ahmed-derviš i svojoj sjenci s puta. Sjedio bi ponajviše na Žitarnici, djeca bi oko njega popadala kao radoznala jata ptica i umivajući se u njegovim pričanjima, širili su skrivena krila svih svojih zlatotkanih snova.

O tankoćutoj zemlji Bosni koju trebaju ljubiti i svaki se dan Allahu klanjati, o uznositom drveću koje svojom različitošću šumu čini ljepšom i jačom, o bojama vjetra, o mirisu neba, o zvuku srca ljudskog u svemiru moćnom govorio je Ahmed-derviš.

I las paredes tienin oidos, što bi Sefardi kazali - i zidovi imaju uši, a posebno oni čaršijski koji čak i šaputati mogu.

Začas se njegove riječi pobrkaše i izokrenuše pa ih pođoše tumačiti i najžešće prepričavati oni koji derviša nisu ni vidjeli, a kamo li ga slušali. Za sav jad i čemer, za sve svađe i sukobe, za sva ogovaranja i nesporazume okriviše Ahmeda, pa ono što su jedni o drugima mislili staviše njemu u usta. Kad bi htjeli nekoga popljuvati i ocrniti, oblijepiti brabonjcima i đubrom ružnih laži koje ne bi pas s maslom pojeo, pronijela bi se mahalama i ulicom priča kako je baš to i tako, ako ne i hrđavije, govorio Ahmed derviš.

Sefardi se nađoše uvrijeđeni jer se ponajviše zlih riječi na njih odnosilo. Ne bi pravo ni nekim begovima i agama što dervišove misli o ljudima koji ne smiju biti siromašni, protumačiše kao žeravice bunta koje mogu planuti. Te su jeseni, 1819. kiše kao sluzavi salep klizile niz herave krovove opkovane šindrom i tankim limovima donoseći miomirise metvice, pelina i ruzmarina.

Gladan vjetar trbuha nategnutog preko tankih rebara dosadno je danima krnjavim zubima grizao sve živo za uši, vrat i prste. Djeca su se kroz male pendžere koštunjavim orasima bacala na leteće konje zelene od šuma Vlašića i crvene pse što su ih iz sna budili i zimu preko neba na prag dovlačili kopitama i krilima moćnim.

Samo je Ahmed-derviš, kao krivonog mršav jastreb, bosonog koračao po usnulim dimnjacima dok su mu iz lepršavih crnih haljinki ispadali šećer kamenčići najfinijih priča umotanih u latice plavih ruža. Kao kvrgav hrast obrastao mahovinom tegobnog iskustva i životnih nevolja u ta je doba na vezirskoj stolici sjedio Derviš Mustafa- paša, vazda nešto nahorožen i prijek, ogorčen službom koju je prezirao i kao ljutu muku doživljavao, ni sam ne znajući zašto je došao i do kad će tu biti.

Dočuje on te priče što se niz brdo i uzbrdo valjaju, vidi on kako se muti, peksinavi i zagađuje voda u avliji kojom on upravlja, osjeća kako se gnoje čirevi nervoze i stvaraju krastave rane što će procuriti nepotrebnim sukobima od kojih može i njega glava zaboljeti, a on nema ni mrvu volje taj čaršijski glib bistriti i tim se jalom baviti, pa odluči razmrsiti to zapetljano klupko ogovaranja baš onako kako je vezirima potaman.

Sila je nekakva naredbu dala, pa su se sve zvijezde u isti

mah utrnule, a hladan katran mraka čak s onog drugog neba zalio je cijeli grad. Samo je na Musali ćipte gol, ruku u očaju dignutih stajao Derviš Ahmed. Iz njegovih prstiju sijevale su munje, iz njegovog grla tutnjali su gromovi, iz njegovih očiju prolamala se kiša prema nijemom zazlaćenom svemiru.

Ujutro je cijela čaršija bila prekrivena nježnim paperjem, a samo su tragovi s Musale vodili uz mahalu Varoš, do hladnog vira Hendek-vode, na čijoj su se obali, na grmu jasmina, poput crnih poderanih bajraka vijorile haljinke nekadašnjeg Sefarda Moses Chavia, a bivšeg Ahmed-derviša.

Ne prođe puno vremena, s prvim jagorčevinama mjesto paše Mustafe izbi i na njegovo mjesto sjede novi vezir Mehmed Ruždi, mrk i naopak. Znajući kako su i drugi prije njega otpadali ko zreli kestenovi čim jednu godinu vezirovanja napune, on naumi nekako što prije svoje bisage blagom nadolmiti, pa se pođe raspitivati o svim gradskim dešavanjima. Skupljao ćageta i dokumente, propitkivao i saslušavao, pa kad zajeseni listopad kao da mu se fenjer u mrkloj magazi upali, fino se razveseli kad je saznao za čudnovate događaje i neobjašnjiv nestanak Ahmed-derviša.

Baš je to bila prilika kakvu je samo mogao usnuti. Kao da je to njega tako potreslo, on se zaprepasti i odredi kako je to zločin, jer je čovjek nestao, a zasigurno je ubijen, jer da nije, već bi se odnekud pojavio i da su za to isključivi krivci Sefardi.

Ali, kako su ovi travnički bili malobrojni i podobro siromašni, Ruždi-paša se dosjeti, pa bez ikakve istrage optuži one iz Sarajeva, osjetno jače i bogatije. Zaputi se tamo, te pod izgovorom kako je židovska zajednica u Bosni dala ubiti Derviš Ahmeda, jer je s vjere na vjeru prešao i tako ih plaho uvrijedio, on ti pohapsi i u memlom i mrakom poploćan zindan potjera Vrhovnog rabina Mojsiju Danona i još njegovih deset najprobranijih i najimućnijih.

Bilo je to petnaestog dana, desetog mjeseca godine 1820. Odredi im četiri hefte da se presaberu između sebe i skupe 500.000 groša krvarine, na ime prolivene krvi uglednog vjernika Derviš Ahmeda. Zamirisalo Sarajevo kestenjem pečenim na žeravicama mangala, kukuruzom kuhanim u limenim šerpama, cimetom posutim po salepu vrelom, zrnima pržene kafe u šišu i duhanom iz nargila.

Udari strah i strepnja u nemoćne židove. Bila su to vremena, kad se nekad strašno Tursko Carstvo, mrvilo i osipalo po svojim rubovima, baš kao da su im pokrajine i mnoge provincije komadići suhe kukuruze.

U ta doba u Stambolu sultan je bio Mahmud Drugi, sin Abdul Hamida Prvog i Francuskinje Aimee Dulucq de Rivery, brat Mustafe Četvrtog i otac dvanaest kćeri i jedanaest sinova, od kojih je Abdul Međida pripremao za prijestol. Još su ga brigama morili pobunjeni Grci na Pelenezu, pa nezadovoljne trupe janjičara, a povrh svega dvanaest njegovih žena od kojih je ona najmlađa Lebriz Felek bila u stalnoj zavadi sa Zer-nigar jednom od četiri konkubine, pa on i ne sasluša glasnika iz Sarajeva što ga brzim konjima Sefardi naputiše, misleći milost zaiskati, nego ga natrag otpravi bez ikakvog fermana i poruke Ruždi-paši.

Tako ovaj dobije odriješene ruke i posla telala neka cijeli dan u doboš tuče i svijetu zlokobnu poruku na znanje daje. Kako Sefardi osuđeni za nestanak Ahmed-derviša nisu prikupili pet stotina kesa zlatnih groša, bit će užetom zadavljeni na dan četvrti, godine iste, mjeseca jedanaestog.

Nalik patuljku odjevenom u gospodsko odijelo, blag starac Rafael Levi, koji je imao milozvučan glas kao kad potok nogama od glatko kamenje zapinje, hodao je sto koraka iza telala, i sa suzom u očima ljudima se okupljenim obraćao svjedočeći o jadu i strahu što ih, ni krive ni dužne snađe. Pet koraka iza njega gnjevno je koračao čaršinlija Ali Isaku, od ranije kivan na Ruždi-pašu, glasno galameći i pozivajući ljude na pobunu protiv grabljivca i zulumćara koji će nagrditi čestiti obraz cijelog inadžijskog Sarajeva. Udariše kujundžije u sahane i bakrene tepsije, zaklepetaše aščije limenim tanjurima i ćasama, zazveckaše sabljari jataganima i tufekčije puškama, gruhnuše kovači u nakovnje, zaškripaše samarima samardžije i škarama terzije, digoše se golubovi, vrane i vrapci s Baščaršije pa krilima iznad Miljacke zamahaše te je uzbibaše, zašumiše i bijesom zapjeniše.

Ali, ono što bi najvažnije, jeste što se protiv paše okrenu sva sarajevska ulema i učene kadije pa napisaše i objaviše kako nikako nije po šerijatu to što je ovaj Mehmed Ruždi naumio, a njih uglas podržaše ajani, ceribaše, age, begovi, trgovci i drugi uglednici kojima ne bi draga takva nepravda i nečovječnost, pa se nadigoše i njih blizu tri hiljade bez ikakva straha i razmišljanja udariše na hapsanu i izbaviše zatočene Sefarde.

Začu se radosnica iz shofara od kozijeg roga, iz najstarije svirale koji prvo pusti ravan dugi zvuk, tekiju, pa shevarim, tri kratka poput jecaja, pa onda terua od devet kraćih isprekidanih. Iz muških grla izmigolji se sjetna sefardska romansa.

Ermozas izikas, fazieron laz burekitas , todoz las estan kumjendo, i ra kija estan birijendo, desa me, desa meee... Lijepe su djevojke napravile burekitas, svi ih jedu i rakiju piju, pusti me, pusti meeee ....

Otkako su se prvi Sefardi, još 1541. ljeta pojavili u Bosni, ne bi takve skupne radosti i saživljenog slavlja. Otvorila su se vrata njihovih kuća, zamirisalo je pečeno meso košer pilića, janjetine i ovčetine, slamali su se hastali od najljepšeg slatka, pita od mlijeka, sutlijaša, čaldikusa, tišpišti, halve, baklava, patišpanja, slatka od naranči i čudesnih torti od mednih urmi.

Odahnu Sarajevo, a uzdahnu Travnik, jer u njega u strahu za život od nahoroženog i usplamsalog naroda uteče Ruždi-paša. Ni prva susnježica ne pade, a eto ti iz Turske novog vezira Dželaludin Ali-paše. Sa Stambola sultan ferman šalje i po kazni smjenjuje Mehmed Ruždi-pašu koji je kukavički iz Sarajeva pobjegao odjeven u ženske haljine.

Tako se ovaj ne stiže ni jednom jedinom čovjeku osvetiti. Eh, sad i Travnik odahnu i ponovo niz svoje mahale i ulice zakotrlja priču o Derviš Ahmedu, njegovim krilatim konjima, četverorukom čovjeku, hurijama što bisere iskašljavaju, džinu od paperja, o gromovima i munjama iz njegovog tijela i svim vještinama što su ga keramet sahibijom činile.

Jedni su pričali kako ga je Derviš Mustafi-paši ponajviše ocrnio trgovac Benjamin Pinto pa ga je ovaj zbog toga dao smaknuti. Drugi su govorili kako su mu travnički begovi dohakali jer se u sve petljao, oko sebe sirotinju okupljao i na bogate ih nahuškavao. Neki koji su se zaklinjali da sve znaju, tumačili su kako je onaj što je bio Moses Chavio, u stvari jedan čovjek, a onaj Derviš Ahmed da je bio neki skroz drugi čovjek, jer je onaj Sefard bio razrok na lijevo, a ovaj derviš je imao manu na desnom oku. I kako je Mosea onaj njegov džin na dlanu, one noći kad je strašno grmilo, prenio i položio uz desnu obalu Save, na stope Kalemegdana, pred njegove Fićir-baji zidine što su se isprsile pred Beograd gradom. A kako se onaj Derviš Ahmed, tu istu noć, uzimajući abdest pred jaciju na ledenim Dokuzima, utopio i doplutao do Žepča, gdje ga je čuveni šejh i pjesnik Ilhamija izvukao iz rijeke i u njegovo tijelo novi život udahnuo.

Bilo kako bilo, od četvrtog hešvana 1820. iliti po židovskome od 5580. pođe se kod sarajevskih Sefarda događaj oslobađanja obilježavati i slaviti, pa to potraja i do dana današnjih. Čuveni Zeki efendija Atijas, na ladino jeziku Sefarda, ispisa rukopis Megila di Saraj, koji se poslije večernje molitve čita naglas posebno u slavlju sarajevskog Purima, i u njemu odmotava jedinstveni događaj zvani Hag ha-asirim, Dan ropstva, veličajući providnost i milost Boga Svemogućega, te dobrotu, ljudskost i poštenje sarajevskih muslimana.

Ostade slovima u riječi, a njima u rečenice izrezbareno pripovijedanje o pohlepnom Mehmed Ruždi-paši. Ostadoše i znakovi urezani na kamenom grobu, poput stećka, na Vidovom polju kod Stoca, ispod kojeg leži rabin Mojsije Danon, što se uputio pješke u Palestinu jer se zavjetovao da će tamo otići ako se živ iz zatvora izbavi.

Ostade i onaj Tarabovac na ulazu u Travnik i golem kamen od sedre na kojem i dan danas sjedi sjena Moses Chavia, nadvijena nad tragovima starih mahala, Bejazidhan sultana, Muslihuddin halife, Sufi Ferhada, Mehmedčelebije, Hasana dizdara i Hadži Džafera, pa zagledana u zvjezdane krošnje prstima ispisuje vazda istu zagonetku: ako je sunce u fildžanu neba, a ono u ćasi svemira, a ono u teknu vasione, a ono u buretu univerzuma, a u čemu je onda on i u čemu je Ono što u njemu čuči on.

Dramski književnik Rusmir Agačević rođen je 1952. u Travniku, Bosna i Hercegovina. Napisao je 11 drama, sve su odigrane i prevedene na nekoliko svjetskih jezika. Najpoznatije su "Ljudi ko vozovi" (1980.), koju je za TV BiH režirao redatelj Emir Kusturica, "Ilhamija", koja je 1984. uvrštena u Antologiju mlade drame BiH (prevedena na turski, albanski i makedonski) i koja je po mišljenju teatarskog kritičara i pisca Safeta Plakala "najuspješnija povijesna drama u BiH", zatim "Picnic" koji je preveden na slovenski, engleski, poljski i slovački, za kojeg najpoznatiji dramski kritičar u BiH, mr. Vojislav Vujanović, tvrdi "kako se to dramsko djelo svrstava među tri najbolje drame apsurda u BiH", pa "Događanje familije Hadumić", snimljena za TV BiH, po mišljenju redatelja Dubravka Bibanovića "najsnažnija crna groteska ispisana u Bosni" i drama "Cokule", koju je 2001. odigrao Sarajevski ratni teatar, također snimljena za TV BiH.

Bavi se i pisanjem edukativnih scenskih bajki za djecu. Izvedeno mu je 19 teatarskih dječjih igrokaza, od kojih su najpoznatije "U koferu bajka" i "PIF", snimljene za TV BiH. Pisao je dugo vremena kolumne u sarajevskim časopisima: "Svijet" i "As". Kao scenarist i redatelj snimio je 11 kratkih dokumentarno-igranih filmova, od kojih su "Asim free man", "Ruke majke Rabije" i "Pera zvani Fis", prikazani na TV BiH , a "Jezero", "Čovjek i pas", te "Hutovo blato", prikazani na FTV, kao i "Crni kruh", "Bijeli konj" i "Bosut bicycle man" , a svi su navedeni filmovi, zajedno s filmovima "Irhana može mirno da spava" i "Čovjek ti je kao drvo" igrani na filmskim festivalima i smotrama u cijelom svijetu (Amerika, Pakistan, Japan, Rusija, Turska, Njemačka, Austrija , Grčka , Italija...).

Izašla mu je knjiga dramskih tekstova "Četiri teatarska komada", u pripremi je knjiga igrokaza za djecu "Deset stihovanih bajki", te slikovnice "Legenda o Ayvaz dedi", i "Mljekar i guslač na krovu".

Scenarist je i koscenarist mnogobrojnih TV zabavnih programa. Dobitnik je mnogobrojnih nagrada i priznanja za književni, redateljski i glumački opus, kako u teatarskim tako i u televizijskim ostvarenjima. Pisao kratke pripovijetke i nagrađivan na novinskim konkursima. Zadnjih deset godina živi i radi u Hrvatskoj, ostvarujući svoj program za djecu "Preko scene do samopouzdanja", kroz suradnju sa SOS Dječijim selima u Hrvatskoj, i kroz svoje malo kazalište "Planet Patuljaka".

U godini 2012., prema svome tekstu režirao dječju predstavu za odrasle "Guslač na krovu", s djecom SOS Dječjeg sela Lekenik – a koja je izvedena u HNK Šibenik na zatvaranju Međunarodnog dječjeg festivala, te je s istom predstavom nastupio u Puli na festivalu "Bejahad" . Dobitnik prve nagrade na natječaju za ovogodišnju kratku priču na židovsku temu - priznanje mu je uručeno iz ruku književnika Predraga Matvejevića. Završio je knjigu priča pod naslovom "Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim" koja čeka na izdavanje.

PRIČA: Enes Ratkušić

Trovanje zdravom hranom

SPASONOSNI INFARKT

Izluđivala me je proračunima koji su prethodili njenim kuhanijama. Jedna Švabica s kojom se družila nekoliko godina, dok smo kao izbjeglice bili u Njemačkoj, zarazila je pričom o presudnom značaju preciznih unosa kalorija u organizam, kao najboljoj garanciji zdravstvene stabilnosti, kako fizičke tako i psihičke. Takav pristup ishrani je, naravno, podrazumijevao i poseban način spravljanja jela, apotekarski izvaganih sastojaka, prema nekim tabelama koje su, poput kakvog vrhunskog umjetničkog eksponata, zauzimale glavno mjesto na kuhinjskom zidu.

Nije se obazirala na moje opaske da bi naglo prestrojavanje, radikalna promjena kulinarske prakse za nas, naše organizme iskonski formatirane na tradicionalni način ishrane, moglo biti pogibeljno, izazvati metaboličke šokove sa nesagledivim posljedicama... Otkako je Herta, koja me podsjećala na rahitičnog komarca, uzela pod svoje, moja supruga nije nalazila za shodno ni da me sasluša, a kamoli posluša. Zalud sam govorio da je to što ubacuje u lonac uglavnom pesticidima izranjavano povrće ili voće. Nije se obazirala.

Kako je ta vrsta zaokreta došla najednom, sve više sam bio uvjeren da je riječ o opasnoj zavjeri. Sve je na to ukazivalo. Moja supruga se tvrdoglavo držala savjeta jedne gotovo polumrtve spodobe. Obanđijala je nekom neobjašnjivom snagom koju je hranila njena bolesna sujeta. Njen muž je izgledao kao bačva, statična spodoba lišena i same pomisli na dinamički proračun, dok sam ja, sa stanovišta figure i elegancije pokreta, bez obzira na godine, bio svojevrsna kombinacija Schwarzeneggera i Beckenbauera, iz njihovih mlađih dana, naravno.

Iz svega sam izvlačio zaključak da je cijela zavjera uperena protiv mene, da sam ja glavna meta njenog napada. Žena, za koju je područje psihoanalize bilo "viša matematika", je u jednoj takvoj kombinaciji ustvari bila samo puki posrednik, koju su mračne sile izabrale za atentatora koji mi samo treba doći glave. Slijed događanja me u to sve više uvjeravao.

Nakon deset dana tog strašnog programa, uvjerio sam se da su stariji ljudi, čija mudrost nepovratno iščezava, bili potpuno u pravu, govoreći da čovjek svakakav može zaspati osim gladan. Čak i kad bi me prevario san, probudila bi me gotovo zapomagajuća oglašavanja crijeva, koja su me najviše podsjećala na mačija februarska cviljenja, iako je iz perspektive motiva u pitanju bila drastična razlika. Za razliku od mačaka, koje su dozivale partnere, radujući se susretima posebne vrste, zvukovi iz trbušne duplje bili su najoriginalniji tonski zapis očaja koje je ljudsko uho imalo priliku čuti.

Prirodno, oni su samo tražili smiraj, dostavu materijala za koji ih je dragi Bog zadužio da s njim devre i prebacuju prema želucu, koji je zapravo bio izvorište cijele pobune. Da, ipak, budem precizniji, ta krčanja zapravo i jesu dernjava želuca koja je samo odjekivala hodnicima crijeva, stvarajući privid da su ta zapomaganja stvar njihove muzičke produkcije, a ne samo akustični poremećaj uzrokovan neprirodnom prazninom trbušnih instalacija.

Nekoliko puta sam se tokom noći uspio izvući, da smirim te unutrašnje štrajkove, sve dok supruga nije primijetila nestašice hrane u frižideru. Njena reakcija nije se zaustavila na oštrim upozorenjima, nego mi je uzgred održala i predavanje o mojoj balkanskoj zaostalosti koja ne može da shvati i prihvati savremene koncepte zdrave ishrane. Uz sve, kupovinom me taj dan posebno iznervirala, gotovo izbezumila. S pijace je donijela tri smokve, objašnjavajući mi da sa stanovišta njihove kalorijske vrijednosti trebamo pojesti po jednu i po, poslije ručka.

Bio je to udar kakav ni u snu nisam mogao zamisliti. Navikao da jedem najmanje pola kilograma smokava, i

to ne guleći koru, teška srca odbio sam uzeti svoj dio, držeći da bi jedna i po smokva bila svojevrsna uvreda na račun dostojanstva mog želuca, savršenog funkcioniranja njegovih prerađivačkih kapaciteta, što bi za posljedicu imalo samo nove trbušne pobune.

Sve više me, kako su dani prolazili, obuzimala depresija, neopisivi strah da ću postati žrtva njenog koncepta ishrane, i što je najgore, uz sve izvjesniju mogućnost da bi na drugi svijet mogao otići uz nepodijeljeno uvjerenje najbližih da je moja smrt uzrokovana prekomjernim žderanjem.

Supruga, koja bi u jednom takvom spletu okolnosti bila moj stvarni dželat, klasični primjer ubice, ne samo da ne bi bila odgovorna za moj tragični završetak, nego bi među mojima zadobila status najplemenitijeg stvorenja, koje i pored najbolje volje i nesebične brige o meni, nije uspjela spriječiti moju nezajažljivost prema hrani, kao glavnom i jedinom uzroku smrti. Takve pomisli su me užasavale, razdirale ionako teško ranjenu dušu.

Sreća da ničija nije do zore gorjela, pa se i meni svanulo. "Apshibung", odnosno deportaciju, državnu mjeru kojom se izbjeglicama na "kulturan" način kaže da im je vrijeme krenuti nazad, u svoju zemlju, dočekao sam s ushićenjem, koje je, da budem do kraja iskren, na opasno-transparentan način svjedočilo moje psihičko rastrojstvo, uzrokovano paklenim planovima moje supruge i njenih mentora. Ne zbog toga što je samo valjda mene, za razliku od svih ostalih izbjeglica u Njemačkoj, taj papir obradovao, nego prije svega što ja nisam bio u stanju da prikrijem vlastito oduševljenje. Tako sam se proderao sa balkona "Živio Bundestag – Živjela Njemačka", da su me prolaznici jasno mogli čuti.

Takav način demonstriranja oduševljenja na račun "Velike Njemačke" me mogao odvesti i na sud. Sreća je da sam stišao ton, nastavljajući s izvođenjem "pjesmica" iz zabranjenog repertoara, a sve u čast odluke koju sam ja smatrao spasonosnom. Eksplozija oduševljenja bila je samo posljedica naivnog uvjerenja da će s povratkom doći i do promjene navika, svojevrsne adaptacije na stari dobri bosanski ambijent. Ali, supruga se nije dala, nego mi izričito stavila do znanja da ćemo, što se tiče ishrane, nastaviti po starom.

Događaji se, na moju sreću, nisu odvijali prema njenim zamislima, što je u meni dodatno ojačavalo uvjerenje da je Bosna ipak posebna zemlja, Božiji dar za čovjeka, iako sam se ja zapravo samo bolje snalazio, s obzirom na širinu manevarskog prostora u starom životnom ambijentu. Njen koncept je, s druge strane, bio u značajnoj mjeri poremećen objektivnim okolnostima! Bio je red obići rodbinu, koju godinama nismo viđali, a ti obilasci su obično išli uz bogato pripremljene sofre, najukusnija jela, čijim sam uklanjanjima davao značajan doprinos, bez obzira na njena dosadna gurkanja nogom ispod stola i kolutanja očima.

Moju nezajažljivu sklonost ka jelu primjećivali su mahom svi, ali su se suzdržavali da me opominju. Kad bismo obilazili moju rodbinu, moj nastup za sofrom bio bi popraćen riječima "mašallah", uz obavezna prateća kucanja u drvene dijelove namještaja, zavisno gdje bi se ko zatekao. Kod njenih bi se svi redom snebivali, što je za mene bio pouzdan pokazatelj da je moja bajna supruga među svojima izvršila zavidan stepen indoktrinacije iz domena modernih trendova ishrane. Njeni su se samo iz učitivosti ustručavali glasnih primjedbi. Jedino punac jedne večeri nije uspio izdržati.

"Ti, zete, kao da si iz logora došao, a ne iz Njemačke", prokomentirao je moje ponašanje za stolom.

U dlaci je ostalo da mu kažem da dolazim baš iz logora, a da je upravnik logora bila njegova kćer lično. Ali, eto, nisam, jer i ja se znam suzdržati. Ako ne u jelu, mogu barem na riječima.

Kako se kraj obilascima rodbine približavao, mada sam ja spiskove maksimalno proširivao, strahujući od ponovnog uspostavljanja dijetalnog terora, u meni se ponovo budio strah. Osjećao sam onu karakterističnu nervozu želuca, koji je teško podnosio informacije o transportu tih mrvica, koje su mu pristizale iz mozga kao glavne komande nervnog sistema. Tu ni "Ranisan" ne pomaže. Provjereno! Čak ni dupla doza u kombinaciji sa šakom sedativa.

Hvatala me panika, računajući da njene programe dijete, koje je najavljivala kao kakvu objavu rata, ovoga puta neću preživjeti. Ovako zlokoban zaključak se sam od sebe nametao jer sam obilazeći rodbinu značajno proširio želudac, zbog čega bi svaki iznenadni program reducuiranja hrane jednostavno poremetio procese fermentacije, što za epilog ima tzv. stomačni infarkt, a on je uglavnom smrtonosan.

Kako je život pun neizvijesnosti i iznenađenja, dogodila se posve suprotna stvar. Supruga se najednom kao pokošena srušila sa stolice, tek što smo počeli s njenom večerom, tim mikroskopskim eksponatima hrane prec-

izno izračunate kaloričnе vrijednosti. Brzo sam skočio, položio je na kauč, rastvorio prozore, zgrabio telefon i pozvao hitnu, prelazeći lagano polovinom limuna čas ispod nosnica, čas preko njenih vratnih žila.

Nije davala znakove života, što me prestrašilo, mada sam, pravo govoreći, kad to kažem, malčice i neiskren, jer ja sam negdje duboko u podsvijesti priželjkivao ovakav trenutak. Moja misao je, zapravo, ma koliko se opirao, samo u takvom epilogu nalazila spasonosno rješenje, koje bi ozvaničio kraj mojih ovozemaljskih muka.

Iz grozničavih sučeljavanja misli o mogućem ishodu, u stvarnost me vratilo zavijanje sirene. Hitna pomoć je došla neuobičajeno brzo da sam na trenutak pomislio kako smo još u Njemačkoj. Za tren oka su joj poklopili nos i usta, prikopčali one cjevčice... Evropski uistinu, nema šta, dokaz da u toj oblasti brzo prelazimo lekcije programa iz prve faze "Stabilizacije i pridruživanja".

"Moždani udar, i to vrlo jak", reče mi jedan mlađi ljekar, navodeći da će hirurški zahvat biti rađen po hitnom postupku.

"Operirat će je lično dr. Tepešić", dodao je, stavljajući mi do znanja da se u kontekstu samog spominjanja njegovog imena imam i na adekvatan način pripremiti?!

Javna tajna je bila da su pare Tepešiću bile posebno draga vrsta papira, zbog čega su od njega u bolnici mahom zazirali, posebno njegove kolege ljekari, jer je narod k'o narod sve njih promatrao kroz njegov lik i "djelo". Jedno vrijeme se šuškalo da bi mogao završiti na sudu, ostati bez posla. Ali, ništa se nije dogodilo, jer on je imao jednu sudbonosno značajnu vrlinu koja ga je statusno održavala, bez obzira na opasnosti uzrokovane neprimjerenim sklonostima. Bio je virtuoz sa skalpelom.

Bez obzira na razinu i prirodu tih animoziteta, odgovorni u gradu su dijelili uvjerenje da bi medicinska usluga, pogotovo u domenu hirurških zahvata, bez njega doživjela drastičan pad. Strah od mogućeg gubitka vrhunskog stručnjaka tako je zaustavljala sve inicijative, koje je, ruku na srce, najčešće pokretalo njegovo sujetno okruženje, ljubomora koja je bujala u manje sposobnim. Pacijenti su, opet, za ta kritička kokodakanja uglavnom bivali raspoloženi dok ih je služilo zdravlje. Čim zaboli, za cijenu niko ne pita, a kamoli još da se bavi zakonsko-moralnim korekcijama standarda jedne osjetljive profesije.

Neko drugi u mojoj koži bi se u takvoj situaciji vjerovatno izgubio. Ne bi znao šta da čini, kako da se postavi... Ja se nisam suočavao s takvim problemom. Naprotiv, za susret s doktorom bio sam potpuno spreman! S novcem sam loše stajao, što je najvjerovatnije utjecalo na vanredno ekspresnu mobilizaciju mentalne spremnosti. U trenutku mi je sinula ideja.

Dočekao me zabrinutog lica. Klasičan primjer uvježbanog podešavanja face za svaku moguću priliku. Holivudski je to radio, nema šta.

"Slušajte me dobro, gospodine. Život vaše žene visi o koncu", rekao je s takvom intonacijom da se blizina prizivane smrti mogla osjetiti u vazduhu. Njegova alegorijski intonirana dijagnoza imala me osloboditi i najmanje pomisli na bilo kakvu eskivažu oko preusmjeravanja ruke u pravcu džepa.

Prevario se, jer je mojoj, u trenutku osmišljenoj koncepciji, njegov nastup u potpunosti odgovarao. Oko odgovora zato nisam imao bilo kakvih nedoumica.

"Doktore, imate li vi makaze"?!, kažem mu.

"Kakve makaze?", odgovorio je začuđeno, gotovo zbunjeno, ne shvatajući moje pitanje, skrivene namjere još manje, što je mojoj odlučnosti dalo još snažniji zamah.

"Makaze, ako imate makaze, vi samo taj konac "cap", i sve je u redu", rekao sam mu, vizuelno mu predočavajući kako taj konac, o kojem visi život moje supruge, treba precvikati, lukavo namigujući pri tom.

"Izlazi napolje, bezobrazniče jedan. Sram te i stid bilo. Neću da te vidim ni u krugu bolnice. I da znaš, taj film nećeš gledati", odbrusio je, uvjeren da sam mu, iz nekih samo meni poznatih razloga, sugerirao lakši način okončanja operacije.

***

Moja supruga je danas za neprepoznati. Šta da kažem, bolje se osjeća nego ja. Samo, da budemo načisto, njen spektakularan oporavak ne treba pretjerano vezati za profesionalno, vrhunski izveden operativni zahvat, nego prvenstveno za fantastično osmišljenu koncepciju njene postoperativne rehabilitacije koja se, kako u programskom tako i praktičnom pogledu, odvijala u mojoj režiji?! Ja sam preuzeo strategiju ishrane u svoje ruke.

Grah na suhim bravljim rebrima je imao da joj osi-

gura regeneraciju proteinskih vlakana, dolma i lešo teletina proširi želučane hodnike, uvarak od zobi da joj podari konjsku snagu, sirup od grožđa razrijedi krv... Najkraće rečeno, od njenog izlaska iz bolnice jedemo kao normalni ljudi, ne obazirući se na savremene ubice svih nas osuđenih da živimo u modernom vremenu vladavine demagoga i bolesnika, koji nas planski ubijaju svojim dijetalnim programima i proizvodnjom "ZDRAVE HRANE".

MEMAN

Da se Meman s malo više pameti suočavao sa životnim izazovima kao što nije, on bi danas bio svojevrsna mjera kojom bi se određivao nivo nogometnog umijeća jednog Mesija, Zidana, Raula, Maldinija, Ronalda... Eto, takav je to bio igrač. Znam da je teško povjerovati u to što pričam, ali s par detalja koje ću spomenuti i najskeptičnijima ću da izbijem svaku eventualnu sumnju u istinitost ovog što govorim!

Još kao prvačić bi pepajući loptu, s komadom hljeba premazanim maslacem ili marmeladom u ruci, sišao niz ulicu koja je toliko strma da bi se i kozi a kamoli čovjeku, bez povlačenja ručne, bilo zahmetli zaustaviti. I nikad mu lopta ne bi dodirnula tlo. Pepao bih je čak silazeći i niz stepenište, s istom vještinom. Gotovo da se srastao s njom.

Primijetili su njegovo umijeće u mjesnom nogometnom klubu Iskri. Dobrih skauta je bilo i u tom vaktu. Vrijeme je prolazilo i čim je napunio godine predviđene za nastup u seniorskom timu nezaboravnih romantičara s Bregave, dobio je mjesto među prvih jedanaest.

Njegove vragolije na terenu nisu ostale neprimijećene, ali nemirnog duha, kakav je bio, nije se zadržao u Iskri. Promijenio je toliko klubova da i sam nije znao koliko. Pola godine u jednoj sredini za njega je bilo previše, čitava vječnost. Posebna pamet, reklo bi se, ali da bi čovjek uopće mogao i pojmiti njegov mentalni sklop, koji je bio lišen i najmanjeg prostora za ono što nazivamo odgovornost, ispričat ću jednu zgodu. Da nisam bio tu, ne bih vjerovao da se tako nešto uopće može dogoditi.

Trebinjski Leotar, u kojem je nastupao zadnju utakmicu prvenstva, igrao je protiv Osijeka. Najnezgodnija moguća solucija. Osijek ulazi u prvu ligu pobjedi li, a Leotar, ne odigra li najmanje nerješeno, ispada u niži rang takmičenja. Utakmica – biti ili ne biti. Dovoljno za opću uzbunu u gradu, zbog čega je prema stadionu Police krenulo i staro i mlado, da podrže svoj tim.

U svlačionici je vladala prava drama, puno drugačija nego na tribinama. Za razliku od bučnih navijača, čiji su glasovi gotovo probijali zvučni zid, u svlačionici je vladala jeziva tišina. Svi su bili napeti. Klecale su noge, jer valjalo je istrčati na teren, izboriti povoljan rezultat.

Jedino je Meman bio opušten, kao da se baš ništa ne događa. U jednom takvom sudbonosnom trenutku, koji je čak i službena politika grada ocijenila danom "D" za čitav grad, tamaneći napolitanke, on se najednom, onako preko zalogaja, bez imalo zazora, petnaestak minuta prije nego je valjalo istrčati na teren, obratio treneru obavještavajući ga da on može igrati samo prvo poluvrijeme?! Zadržavajući za sve okupljene neshvatljivu mirnoću, svoju odluku je obrazložio važnim poslom u Čapljini, gdje treba preuzeti nekakavi bicikl koji je kupljen u Njemačkoj. Ako bi igrao cijeli meč, zakasnio bi na autobus koji je saobraćao na relaciji Dubrovnik – Sarajevo.

Svi do jednog u svlačionici bili su zgroženi njegovom bezosjećajnosti prema klupskim bojama, potpunom odsustvu svijesti da je pred njima utakmica života. Ali, on nije poznavao značenja tih velikih parola, zbog čega nije odustajao nego je i dalje uporno insistirao na takvom dogovoru.

Kako bilo kakvo puštanje nije dolazilo u obzir, uporni Meman je, nakon kraćeg promišljanja, prelazeći na drugo pakovanje napolitanki, ponudio drugo rješenje, koje je jednako zaprepastilo sve, s obzirom da takav prijedlog baš niko nije bio u stanju shvatiti ozbiljno. U trenutku se ustao, govoreći zabrinutom treneru:

"Ovako, imam prijedlog. Ja dam dva gola, a vi me onda pustite"?

Trener je samo bijesan poput risa odmahnuo rukom. Poznavao je njegovu narav, ali da će toliko ići u nebuloznim prijedlozima, jednostavno nije mogao da podnese.

Ovakvu ponudu neki su popratili s čuđenjem, misleći da je Meman možda skrenuo s pameti, drugi sa smijehom, što je donekle relaksiralo napetu atmosferu, ali on je toliko navaljivao, čvrsto obećavajući da neće napuštati teren dok ne postigne dva gola, da članovi Uprave

kluba nisu imali kud, više vjerujući da je to nemoguće nego li pristajući na njegove garancije, na kojima je Meman uporno insistirao. Takav prijedlog svi su na koncu jednodušno shvatili kao najbolju garanciju da će se na terenu zadržati do kraja utakmice.

Igrao se peti minut kada je uzeo loptu po desnom krilu i počeo zaobilaziti jednog po jednog igrača Osijeka, dok se, uz orkestralnu podršku i ovacije sa tribina, nije našao u šesnaestercu. Odbrambeni igrači gostiju nisu imali drugog izbora osim da ga nepropisno zaustave. Začula se sudijska pištaljka. Penal! Sve je bilo na nogama. Meman se nije dvoumio nego je brže bolje zgrabio loptu. Tekoliko trenutaka potrajala je ona karakteristična tišina, a onda kad se lopta zakoprcala u mreži uslijedila je erupcija oduševljenja na stadionu.

Njegov burazer, koji je u ekipi igrao centarhalfa, u sedmoj minuti utakmice uputio je oštar centaršut u šesnaesterac gostiju. Uslijedio je Memanov let kroz vazduh. Vinuo se poput ptice. Bio je to snažan, neodbranjiv udarac glavom, i 2:0 za domaće.

Čim je sudija pokazao na centar, u onoj gunguli, strci i haosu, općem oduševljenju sa tribina, koje je pratilo skandiranje njegovog imena, Meman je, na zaprepaštenje svih, posebno navijača koji o dogovoru u klupskim prostorijama nisu znali ništa, krenuo prema aut liniji. U njegovoj glavi je bio samo bicikl iz Njemačke, kojeg je trebao preuzeti u Čapljini.

Bila je to i komična situacija. Trener i cijela uprava gurali su ga natrag u teren, zanoseći se iluzijama da bi njihov fizički bedem mogao promijeniti Memanovu odluku, što njemu nije bilo ni na kraj pameti. On je ispoštovao dogovor, dao dva gola, kako je i rekao, i u napuštanju utakmice nije nalazio ništa problematično. Kakve ambicije ima Osijek, šta će biti s njegovim Leotarom, za njega je u tom trenutku bilo potpuno nevažno u poređenju sa biciklom iz Njemačke.

Uviđajući da on ni po kakvu cijenu ne namjerava odustati, svi su naposlijetku odustali od daljih uvjeravanja, uveli rezervnog igrača, dok je Meman, čim se presvukao, otišao u pravcu autobuske stanice.

Leotar je jedva izvukao nerješen rezultat, ostao u ligi. Cijelo Trebinje je slavilo, dok se Meman s novim biciklom vozao po Stocu uvjeren da su sve oči uprte u njega.

Iz Veleža su ga izbacili jer je na trenizima od saigrača sakrivao loptu da niko ne bi znao gdje je, izbacili uz obrazloženje da remeti sportsku disciplinu, a onda se naglo obreo u sarajevskom Želji. Njegove majstorije s loptom nisu ostale neuočene. Neki kibicer iz Želje, na prijedlog jednog Stočanina da zajedno pogledaju jednu prijateljsku utakmicu u kojoj je nastupio i Meman, snimio je njegovu maestralnu igru. Drugu stranu njegove ličnosti niko od njih nije znao, niti se bilo šta neobično na terenu moglo uočiti.

Nakon nekoliko probnih utakmica, na kojima je Meman briljirao, Uprava je sazvala vanredno zasijedanje Skupštine kluba na kojoj je jednoglasno donesen zaključak da se u prvenstvo treba ući s jednim jedinim ciljem – osvajanje šampionske titule. Jednodušno je konstatirano da uz takvog nogometaša nema ko drugi biti prvak države, iako ih je Stočanin, koji je bio inicijator njegovog dolaska, cijelo vrijeme upozoravao na delikatnost njegovog karaktera, govoreći da će daju li mu pare pobjeći, ne daju li mu, opet će pobjeći. Ali, njega niko nije slušao. Euforija uzrokovana njegovim nastupima nadvladala je razum, i baš svi su se, ne obazirući se previše na upozorenja o ličnosti novopridošlog genijalca, već pripremali za preuzimanje pobjedničkog pehara.

Za dva mjeseca Meman je bio daleko od Grbavice, Željo daleko od šampionske titule. Zbog čega se odlučio na odlazak bilo je jasno – nije dobio obećane pare. U Kaknju su mu po dolasku napunili džepove i već ga nakon prvih utakmica gradom nosali na rukama, proslavljajući pobjede, što je njemu godilo.

Život ga je potom odveo u Njemačku, gdje je valjalo raditi. Ali, kako mu je posao bio zamoran, a Bog ga nije dao za težih naprezanja, vlastito umijeće se odlučio pokazati u mjesnom drugoligaškom klubu, lišenom prevelikih ambicija. S Memanom su se ustabilili, a njemu je bilo najvažnije da mu je džep pun, da ga s te strane ne bije promaha.

Taj trenutak, kad je odbacio krampu, a prihvatio se lopte, bio je posebno ushićen, zbog čega sam konačno iskoristio priliku da dobijem toliko traženi odgovor na pitanje koje me godinama mučilo, a on, iako smo bili dobri, nije nalazio za shodno da otkriva samo njegovoj karakterističnoj pameti svojstvene tajne.

"Krenuo sam ja kako treba, znaš i sam, pokazivajući šta znam i umijem. A onda sam se utopio u čaršiju i njene gabarite, ta kruta pravila koja znaju samo oni koji u njoj duboko dišu. Morao sam, nakon upozorenja koje

sam dobio sa tribina!? Dobro se sjećam, golom kakav se rijetko viđa riješio sam važnu utakmicu za tim u kojem sam napravio prve korake, za moju Iskru, ali nakon one kratkotrajne euforije, eksplozije oduševljenja, začuh taj sujetni glas čaršije:

"I ćorava koka jedno zrno nađe"!

Nekoliko trenutaka je šutio, nastavljajući s vidljivom sjetom.

"Bio je komentar koji je kod publike imao smiriti strasti, a meni staviti do znanja da postoje granice do kojih se može i smije ići. Ta rečenica je u meni ubila svaku volju da se ozbiljno posvetim nogometu. To je način na koji se sahranjuje sve što je viška, što bi čovjeka moglo da izdigne iznad ostalih, iznad te žabokrečine u kojoj ima da krekeće cijeli život. Mislio sam da će to proći promijenim li sredinu. Ali, uvjerio sam se da su sve čaršije tu negdje, manje-više iste. Zato sam, poput kakve pustahije, lutao cijeli život, ali me taj glas pratio čak i onda kad ga nisam čuo, kad nije odjekivao sa tribina. Osjećao sam ga i kad ga nije bilo, pa sam bježeći od njegove jeke stigao dovde, i ko zna gdje će me put dalje odvesti osjetim li taj glas. Ako me ne zatekneš jednog dana, neka znaš da sam ja sa tribina čuo njegovu jeku, koja me cijeli život proganja".

Enes Ratkušić, rođen u Ošanjićima kod Stoca 07.04.1957. U Stocu stekao osnovno i srednje obrazovanje. Studij sociologije diplomirao na FPN Sarajevo. Radio u Srednjškolskom centru Stolac, Univerzitetu "Džemal Bijedić" Mostar. Najveći dio radnog angažmana proveo na RTV Mostar, te pisao u listovima "Ljiljan", "Dani", "Preporod", "Zambak" i "Ujedinjena Bosna" (Čikago), kao i stručne radove u časopisima "Dijalog", "Bošnjačka pismohrana" (Zagreb), "Slovo Gorčina", "Blagaj" (Časopis MO BZK "Preporod"), "Beharistan" i dr. Obavljao je dužnost glavnog i odgovornog urednika časopisa "Slovo Gorčina", autor tri knjige proze (Roman "Zaboravljeni govor probuđenih", te zbirke priča "Hrvanje s vragom" i "Dunjalučka škola". Živi i radi u Mostaru.

PRIČA: Anis Mansur

Sve šupljine su zatvorene: vrata, prozori i dugmad. Svi prekrivači su navučeni: zavjese, jorgan i deka. Mješina je puna vruće vode. To je jedna mala pumpa koja mi grije stopala pa mi se toplina poput mrava ili pčela razmili čitavim tijelom i ne prestaje se penjati sve dok mi kapljice znoja ne orose lice. A na glavi mi je kukuljica nalik na onu Djeda Mraza u novogodišnjoj noći. I pored svega toga je hladno... ledeno.

Postao sam baš kao onaj lik iz zagonetke: Uobraženi..., o, uobraženi, šta je to vatra izvana, a drvo iznutra? Rješenje zagonetke je: datula. I ja sam isti takav jer je vatra oko mene, ali ja drhtim od hladnoće. Hladnoća je u meni. U mojoj nutrini. Cvokoćem od studeni.

Ali šta je to što grije moju nutrinu..., što grije moju dušu? Nije li to nada? Nada u šta? Ni u šta. Nije li to očaj? Zbog čega? Ni zbog čega. Pohlepa..., pakost..., čast..., ova priča o časti..., ljubav..., prijateljstvo..., prijezir..., ništavilo. Kako god bilo, ubojito je jer je sav moj razgovor sa samim sobom, svi moji prigovori upućeni su meni..., svi moji snovi su prijestolna besjeda što je niko ne čuje, sve su moje pjesme od nepoznatog autora, od nepoznatog kompozitora, niko drugi ih ne pjeva..., i šta još k tome treba?

Dosada..., monotonija..., odvratnost. Svi su moji dani isti, baš kao zrna na tespihu – glatka, okrugla, kotrljaju se od subote do nedjelje, petka, subote. Ili su pak šiljati, bolni kao čavli na kojima spava indijski fakir. Svakog dana sebi ponavljam riječi velikih filozofa: *Dragi moj, dovoljno je to što si živ. Dovoljno je to što postojiš*. Govorim to sebi. Dižem se iz sna, um mi zijeva, napreže se i govori: Tek sam rođen. Moje je Danas i moje je Sutra.

Života mi tvoga, govorio sam to svakog dana. I opet ništa. Nikakve koristi. Dosada..., jednoličnost. Gađenje. Svakog dana svjesno se pretvaram da sam zainteresiran, aktivan. Jurim poput divljih zvijeri. Navlačim na sebe odjeću i vežem je. Vežem cipele..., i remen..., i kragnu..., i kravatu..., i kožnu narukvicu na satu. Vežem ih kako ne bih pobjegao od svih njih. Vežem samog sebe. Zaputim se ka ulici i jurim. Iznenadim se što ne znam gdje idem. Gdje, gospodine moj, gdje, Ja? Nema nikakvog odgovora. Ništa.

Hladno je

S arapskog prevela: **Suada Muharemović**

Nikakve koristi. Nema nikakvog sastanka, niti zabave, niti me ko čeka, niti me ko želi, niti koga zanima kako mi je. Ja sam kao i svi ovi – prstom pokazujem na prolaznike i ljude koji sjede na ulici. Svi smo mi "pilotina", a društvo je testera.

Hladno mi je. Iznutra vidim svoju duša kao da je santa leda. Od ove sam sante načinio kip. Kad god ga pogledam, on se počne topiti. Nestaju njegovi obrisi, a i moji, pa hladnoća, očaj i gađenje postaju jači. Hladno je, ledeno, štaviše, sve je ledenije.

Sjedim s ljudima, a kao da sjedim sam. Nije mi bitno da su oni sa mnom, već da sam ja s njima, da ih osjetim, da pružim ruku i njima se ugrijem, da njima napunim svoja čula, uši, oči, srce. Međutim, s ljudima je još hladnije. Oni od mene uzimaju moju toplinu. Kao da iz mene frcaju iskre, napolje, do njih. Peć se ugasi i ostane samo pepeo. Pepeo se uskovitla pa dobije ruke, noge i glavu i vraća se kući ugaslo i tiho istim onim mračnim vlažnim stepeništem. Penjanje je naporno. Kao da sam duh izašao iz tijela nekog jakog mladića. Tražim ključ u džepu. Prepoznajem ga. Gladak je i žut. Stavljam ga u ključaonicu, istu onu ključaonicu. Guram vrata pa ona prije mene ulaze unutra. Lice mi zapahne topli zarobljeni zrak koji želi pobjeći. Ja sam taj koji ga oslobađa, štaviše, ja sam taj koji mu daje vlastito ime, pa kažem: "Ovo je miris crvenog i bijelog luka i ovo je dah spavača".

A na krevet se bacam ledenim prsima koja ne pomiču ni jorgan ni deku. Ponovo grlim svoju dosadu, svoje gađenje i svoj očaj. Osjećam nekakvo olakšanje jer više nisam sam, već sam sa svim ovim. Prevrćem se u postelji. Zamišljam da sam spavao i da sam se slijedećeg dana probudio i rekao: *Ponovo sam rođen*. Sve do ovog rođenja dosađivao sam se. Pokrivač kojim se pokrivam ne grije jer je hladnoća unutra. Daleko je..., daleko je od mojih ruku.

Možda je i tebi hladno. Žao mi je!

Bilješka o piscu

Anis Mansur je prominentni egipatski pisac, profesor filozofije, uticajni novinar i intelektualac, poliglota (govorio je engleski, francuski, italijanski, grčki i hebrejski jezik), neumorni zaljubljenik u politiku i nauku, kolumnista, dramaturg, svjetski putnik, sjajna zvijezda egipatske historije filozofije, književnosti, nauke i politike.

Rođen je 18. augusta 1925. godine u egipatskom gradu al-Mansura, a umro je 21. 10. 2011. godine u Kairu.

Po okončanom studiju filozofije predavao je sedamnaest godina filozofiju na Kairskom univerzitetu. Novinarsku karijeru započeo je 1947. godine, a 1976. postao je glavni i odgovorni urednik časopisa *Oktober* i *Ahir Saa*. Izrazito popularna bila je njegova kolumna u dnevnom listu *al-Ahram*, a pisao je i za druge novine, kao što su *al-Ahbar* i *al-Šark al-Avsat*.

Napisao je 177 knjiga iz različitih oblasti. Neke su prevedene na francuski, njemački i ruski jezik. Preveo je oko 200 kratkih priča i 24 drame sa njemačkog, francuskog i engleskog jezika na arapski.

Anis Mansur je prvi istinski i najpopularniji putopisac u arapskom svijetu. Njegova najpoznatija knjiga je *Oko svijeta za 200 dana* u kojoj opisuje svoja putovanja svijetom ranih šezdesetih godina i za koju je dobio Državnu nagradu za književnost. Ova knjiga se smatra jednom od najpopularnijih i najčitanijih knjiga u arapskom svijetu i doživjela je 25 izdanja. Stil njegova pisanja je jednostavan i nepretenciozan.

Izbor iz turske poezije

Zambaci cvatu gdje je pusta zemlja

S turskog prevela i izabrala: **Amina Šiljak Jesenković**

Umjesto uvoda

Kako napisati uvod za ovaj Izbor iz turske poezije i prosvijetliti govornike bosanskog ili hrvatskog jezika? Lahko je bilo prevesti poeziju, malo teže napisati kratku biografiju autora o kojima bih rado pisala. Ništa nije mučnije nego svjedočiti poskliznuću u kojem prevoditelj samozadovoljno hvali svoju učenost i vještinu, soli pamet čitaocu o vlastitoj recepciji književnog djela, i tako se postavlja ispred autora. Najteže je pronaći adekvatne ekvivalente u u drugom jeziku i prenijeti ih iz jezika izvornika. Uzor u tom postupku su mi zaslužni profesori koji su mi prenijeli znanje te je ono stečeno zaslugom tih učitelja, prvenstveno prof. dr. Ekrema Čauševića.

Nadalje, obaveza mi je bila obrazložiti kako je sistematiziran ovaj izbor, odnosno, radi li se ovdje o najboljim predstavnicima turske poezije? U to se ne upuštam - tko su najbolji turski pjesnici, a nisam napravila ni izbor iz poezije onih koje ja najviše volim. U tom slučaju odabrala bih narodne i divanske mističke pjesnike. Uostalom, to bi bila moja, a ne (makar i ovakva površna) slika turske poezije te bih u tom slučaju čitaoca slagala. Kako je izvršen odabir? Nasumice, ponekad, gdje mi se u zbirci ili Divanu otvori knjiga, kod nekih – dokle me dovede kursor u tekstu u elektronskoj formi.

Pred čitaocem su i primjeri pretklasične i klasične turske poezije, i poezije 20 stoljeća, i djela islamskih mistika i agnostika, i pjesme ljevičara, desničara, islamista i kemalista. I opet – sve je to kratki pregled, slučajni izbor, kap iz mora. Znam da kašikom ne mogu zahvatiti more, ali i ono što zahvatim – dio je mora. Stoga sam djelatni svjedok jedne raznolikosti i raznobojnost koja mi godi.

Yunus Emre

Premda ne postoje potpuno pouzdani podaci, izvori ukazuju na to da je živio u periodu od 1238. do 1321. godine. Rodio se u Sarıköyü, mjestu između Mihalıçıka i Sivrihisara, provincija u blizini današnjeg Eskişehira. Bilo je to vrijeme propadanja Seldžučke i nastanka Osmanske države, čestih invazija Mongola. U Anadoliji je vladala uznemirenost i beznađe. Narodu su trebali duhovnjaci, bogougodnici koji bi im budili volju za životom i koji bi osvjetljavali njihov duhovni svijet. Junus Emre je bio tek jedan od tih duhovnjaka, kakvi su bili i Hadži Bektaš Veli, Mevlana, Gejikli Baba, Abdal Musa i Šejh Edebali. Prva asocijacija na Junusa jeste ljubav i tolerancija. Niti u njegovim idejama, niti u njegovoj poeziji nema mjesta za krutost, mržnju i sukob. Junus Emre u svojoj poeziji posebno ističe važnost čovjeka. On najviše pjeva o Bogu, čovjeku, Jedinstvu Bitka, ljubavi, radosti življenja, miru, univerzumu, smrti, zrelosti, skromnosti i darežljivosti. Uzvišeni Tvorac je iz Svoje Ljubavi stvorio savršenog čovjeka (Insan-i Kamil), kao i Univerzum u kojem će on živjeti. Zato je i čovjeka po stvaranju zasnovao na dva principa, principu tijela i principu duše. Neki ljudi više važnosti pridaju tjelesnosti, neki pak, duhovnosti. Budući da je Junus Emre odabrao duhovnost, dosegao je besmrtnost.

Iskazao se kao pjesnik kvalitativnog aruz metra i ostavio potpun Divan – a na osnovu brojnih prijepisa Mustafa Tatci je sačinio kritičko izdanje koje sadrži 417 gazela, te jedan izbor Junusove poezije silabičkoga metra sa 214 pjesama. Junusov Divan, kao i njegova mesnevija Risaletü'n-Nushiyye, prepisivani su na svim teritorijama nekadašnje Osmanske države, potom štampani kako arabičkim pismom tako i u različitim varijantama latiničnih transkripcija i transliteracija.

Evo hodim, sav u vatri

Evo hodim sav u vatri
Krvlju Ljubav me oboji
Niti sam lud, nit razborit
Vidi šta mi ašk učini

Vidi šta mi ašk učini
U boli me svog uroni
Vidi šta mi ašk učini
Vidi šta mi ašk učini

Čas vihorim poput vjetra
Čas sam prašan kao zemlja
Čas se mamim k'o bujica
Vidi šta mi ašk učini

Vidi šta mi ašk učini
U boli me svog uroni
Vidi šta mi ašk učini
Vidi šta mi ašk učini

Ja sam Junus bespomoćni
Iz kraja Prijatelja prognani
Od glave do pete ranjeni
Vidi šta mi ašk učini
Vidi šta mi ašk učini
U boli me svog uroni
Vidi šta mi ašk učini
Vidi šta mi ašk učini

Dertli dolap

Zašto ječiš, ti dolape
Ja ti ječim, boli imam
Ja sam ašik Gospodara
Bolan sam, pa zato jecam

Ime mi je bolan dolap
Vodu točim sve slap po slap
Dosudi mi Hak-Gospodar
Bolan sam, pa zato jecam

U planini me nađoše
Ruke, krila m' polomiše
za dolap me odrediše
Bolan sam, pa zato jecam

Ja sam drvo iz planine
Nemam slada ni gorčine
Gospodaru činim dove
Bolan sam, pa zato jecam

Drvosječe m' isjekoše
Na visoko postaviše
Jauk Hak mi darovaše
Bolan sam, pa zato jecam

Tu, Junuse, sm'jeha nema
Nit' željama ostvarenja
U prolaznom stanka nema
Bolan sam, pa zato jecam

Teku rajski potoci

Teku rajski potoci
Allah, Allah zboreći
Din-bulbuli izašli
Allah, Allah pojeći

Tube s' grane svijaju
Kur'an uče, ne staju
A ružice džennetske
S Allah, Allah mirišu

Neki jedu i piju
Milost meleki siju
Idris kroji odoru
Allah, Allah u zikru

Stabla-zlatni stubovi
A od srebra listovi
Kad mladica izmili
Allah, Allah prozbori

Lica sjajnog k'o mjesec
R'ječ' mirisne k'o amber
U džennetu hurije
Allah, Allah šeću se

Ašiku u Hakka svog
Suze teku potokom
Ispunja se sav svjetlom
Allah Allah govorom

S željom Bogu ti zavapi
S Učiteljem na Put stupi
Slavuj tek za Ružom hlepi
Allah, Allah, glas mu l'jepi

Otvori se Kapija
Rahmet sve nas opija
Svih se osam dženneta
S Allah, Allah otvara

Ridvan – čuvar kapije
Idris – ruho što šije
Kevser vrelo ko pije
Allah, Allah sretan je

Svome Dostu pohitaj
O Junuse, ne čekaj
Istinitom na divan
S Allah, Allah pristupaj

(49 gazel Junusova Divana prema Mustafa Tatci)

1 Bog mi srce darovao, riječ ne reci, zapanjeno
Na tren bude sve veselo, drugog trena uplakano

2 Na tren misliš ciča zima, k'o da stežu zemherije
Na tren opet iznenada, bašča, voćnjak se stvorio

3 Na tren šuti, zanijemilo, ni riječ nije prozborilo
Na tren opet biser siplje, da bi bolne izliječilo

4 Čas se penje nad Prijestolje, čas pod zemlju zavlači se
Čas pomisliš pusta kaplja, čas ocean nabujao

5 Čas ogrezne u neznanju, da mu ništa nije znano
Čas je opet mudrac, Džal'nus, Lukman je postalo

6 Čas se divom, vilom stvori, u ruine se smjestilo
Čas on leti sa Belkisom, vladar ljudi, džina postalo

7 Čas bi kao prosjak bilo, t'jelo suknom ogrnulo
Čas Božijim proviđenjem, car kineski, kan postalo

8 Na tren bi se pobunilo, um, Istinu izgubilo
Drugog trena s asketizmom i vjerom se zaputilo

9 Na tren misli tek na grijehe, prav' se paklu uputilo
Na tren Bož'ju milost gleda, Ridvan rajski je postalo

10 Čas pohodi sve džamije, tamo licem zemlju tare
Čas u crkvi, redovnik je, Evanđelje bi čitalo

11 Na tren je baš kao Musa, ode Bogu brojne kliče
Drugog trena u taštine piramidi Faraon bi sami bilo

12 Na tren bi baš kao Isa mrtve dahom oživilo
Na putu bi zalutalih onda zbunjen, smeten bio

13 Na tren bi se Džibrilom stvorio, na sve sfere milost razasuo
Na tren opet sa puta skrenuo, sirot Junus zapanjen ostao.

388 gazel

Ovaj život dođe, minu, k'o da vjetrić puhnu, smiri
K'o da jednom trepnuh okom, tako mi se život čini

Duša tek je gost u tijelu, svjedok mi je Istiniti
Kao ptica iz krletke, jednog dana će prhnuti

Sav siroti rod Ademov na sijača polja liči
K'o da zemlji sjeme baciš, šta će struhnut, šta li nići

Za jednim me na 'vom svijetu duša gori, srce boli
K'o nebesku sjetvu mrtvim kad oženju hrabri, živi

Da ti dođe do bonika, pa mu gutljaj vode pruži
Pa da sutra teb' se vrati, ko d' Božansko Vino ispi

Da s' bijednika ugledao, pa mu štagod darovao
Pa da sutra tebi bude ko d' Božansko Vino ispi

Junus Emre, vele da će na svijetu vječno ostati dvojica
Možda Hidr i Ilijas to budu, kao da su popili Vode Života

Muhammed b. Sulejman Fuzuli

(Hilla, 1483 - Kerbela (Bagdad?) , 1556)

Autor brojnih djela, od kojih možemo izdvojiti na turskom jeziku: *Divan, Leyla ile Mecnun* (ljubavna mesnevija sa 3096 bejtova), *Beng u Bade* (kratka mistička mesnevija – 444 bejta), *Risale-i Muammeyat, Kırk Hadis* (stihovani komentar 40 hadisa), *Şikâyetnâme* (djelo u rimovanoj prozi), *Divan-i Ali*, *Hadîkat üs-Süedâ* (prozno djelo u kojem je opisana i protumačena Bitka na Kerbeli), na perzijskom, pored cjelovitog *Divana* pjesama, *Anîs ol-qalb, Haft Jâm* (tesavvufska mesnevija sa 327 bejtova), *Resâle-e Muammeyât, Sehhat o Ma'raz (*mesnevija u kojoj se prepliću značenjski slojevi u oblasti medicine i misticizma*), Rend va Zâhed (*prozno djelo), *Risale-i Muamma* (prozno djelo), te nekoliko djela na arapskom jeziku.

Učinila je da mi život dodije

(Gazel)

Učinila je da mi život dodije, pa zar Dragoj nanošenje boli dodijat ne može
Od mog su se uzdaha nebesa zapalila, pa zar se svijeća moje želje zapalit ne može

Mnogim je ludacima Mila lijekom za patnje dobro učinila
Pa zašto i mene ne izliječi, zar mene ni ludakom smatrati ne može

Duša mi gori od noći rastanka, oči mi uplakane krvave liju suze
Od mojih jauka bude se ljudi, pa zar se moj crni usud probudit ne može

Pred ružom tvoga lica iz oka mi krvava voda lije
Voljena, vrijeme je ruža, zar se tekuća voda zamutit ne može

Svoju sam tajnu skrivenom čuvao, rekoše: - Dragoj otkrij je,
I da otkrijem ne znam da li nevjernica u moju tajnu vjerovati može

Tebi tad sklon ja nisam bio, a ti si mi pamet odnijela
Kad Tebe vidi, zabludjeli što mene kudi, zar se postidjet ne može

Fuzuli je bohem ludi, zaljubljeni, vječno pred svijetom poniženi
Pitajte u kakav je to sevdah pao, zar se sevdaha zasitit ne može!

Kasida u pohvalu poslaniku Muhammedu

(Su Kasidesi)

Ne trusi, oko, suzama vatru u mojim prsima
Jer ovu vatru žestoku ne gasi voda studena

Vodi je nalik, a boju joj ne znam, kupola nebeska
Ili je voda iz očiju mojih kupolu nebesku obavila

O, Miljeniče Božji, o najbolji među ljudima, mene za tobom žudnja obuzima,
Učini da žedni vazda vatrom gore, da želja za vodom vječna je u njima

Ti si ono more Božjeg proviđenja čija je u noći Vel'kog uzenesenja
Svjetiljka vrjednote- stajačice zvjezde, u kretnji planete redom napojila

U svakom trenu iz sunčeva oka čisti se slap vrjednote spušta
Ta, Graditelju uvijek vodu nosi onaj što je željan svog počivališta

Srce mi usplamtjelo strah od pakla i vatre patnje obuzela
Nadam se, tu će vatru škropit voda iz oblaka dobročinstva Tvojega

Blagoslovljene hvalospjevom Tebi, u dragulje se riječi Fuzulijeve stvorile
Voda -jedini biser dragocjeni što se vraća iz oblaka aprilskih

Ko se probudi iz sna stramputice, na Dan Velikog skupa
Kad prenuti iz sna punog čežnje, oči zaljubljenih budu lile suze

Sve čemu se nadam je da ne budem zaboravljen na Dan Velikog skupa
Da oko susreta s Tobom napoji mene, žednoga pogleda

Mehmet Akif Ersoy

(Istanbul, 1873 – Istanbul, 1936)

Sin Tahir-efendije (u. 1887), profesora Fatihove medrese u Istanbulu, u rodnom gradu završava osnovno i srednje školovanje, te po završetku srednje škole 1889. upisuje studij veterine i uspješno ga okončava 1893. Kao najbolji student. 1892 je napisao prvu pjesmu *Destur*, a 1893 prvu pjesmu objavljuje u časopisu *Hazine-i Fünun*. 1894 se zapošljava u Ministarstvu poljoprivrede i stiče zvanje hafiza Kur'ana. 1898 objavljuje prijevode poezije; privatno - zasniva porodicu sa Ismet-hanim, s kojom će dobiti šestero djece. 1906 dobija namještenje profesora, a dvije godine kasnije se pojavljuje kao nastavnik na istanbulskom sveučilištu Darul-fünun. 1910 postaje predsjednik udruženja svršenika Veterinarske škole. Iste godine objavljuje prijevode Muhammeda Abduhua i Farida Wagdija. 1911 objavljuje prvu knjigu njegovog remek-djela *Safahat*, a druga knjiga istoimenog djela izlazi 1912/1913. Napušta državnu službu, i iste godine objavljuje treću knjigu Safahata pod nazivom *Hakk'ın sesleri*, koja predstavlja njegova tumačenja nekih kur'anskih ajeta i hadisa, a godinu kasnije izlazi i četvrta knjiga Safahata. 1915 piše djelo o mučenicima Čanakkalea.

1917 objavljuje petu knjigu Safahata koja predstavlja njegove individualne putopisne i duhovne impresije. 1919. objavljuje šestu knjigu Safahata, a godinu kasnije

pristupa Pokretu nacionalnog otpora, te iste godine biva izabran za narodnog poslanika za mjesto Burdur, obilazi Anadoliju i obraća se širokim narodnim masama. 1921. godine njegova pjesma biva proglašena nacionalnom himnom Turske, koju će najprije komponirati Ali Rifat Çagatay, i njegova kompozicija će biti izvođena do 1930. kada se dekretom uvodi njeno izvođenje u varijanti koju je komponirao Osman Zeki Üngör. 1926. odlazi u Kairo, počinje prevoditi Kur'an na turski jezik, a 1929. počinje raditi kao profesor turskog jezika na Filozofskom fakultetu kairskog sveučilišta. 1933 objavljuje posljednju knjigu Safahata (*Gölgeler/Sjenke*). Pogođen smrću četverice najboljih prijatelja (1934) i sam obolijeva (1935). U tom periodu boravi u Libanu i Hataju (Antakya). 1936 se vraća u Istanbul, gdje biva hospitaliziran, ali iste godine umire i biva ukopan na mezarju Edirnekapı u Istanbulu.

Pouka

Iz prošlosti bi čovjek, tobože, pouku
izvući htio! Ma kakva bajka!

Pa zar je pet hiljada godina stara priča
samo pola pouke ostavila?
U historiji, vele, sve se samo ponavlja

E da se ikakva pouka uzela, zar bi se
historija ponavljala?

O mojoj slici

S lica sam svakoga dana sve svjetliji i bjelji
S naličja, ne pitaj ništa: ta, obraz to je crni
Istina, mene tjera da sam se sebe stidim
Predstava o mom liku, što zglave meni ne sliči

Slikar ima pravo

Nekad u modi bijahu prizori drevni, sveti
Zadugo slikara traži jakošnji bogatun neki
Da slikama starim dobro sredi
Odaju palače što se tek izgradi
Nekakav glasno reče: ja ću, i zagrnu rukave
Salon od osam aršina do noći oslika baš oprave
A evo kako ga sredi, da gazda odmah reče:
- Šta ovo, majstore, znači?
Što jarko crvenom bojom čitavu odaju smrači!
- Na slici je prolazak Musaa kroz Crveno More
Kad ga napadoše Faraona horde.
- A kamo Musa, čovječe.
- On već na kopno stig'o je.
- Onda, Faraon gdje je?
- U moru utopljen je.
- A što je boja krvi?
- Ta, to je More Crveno, neće zar biti zeleno!
- Dobra ti slika, brate! U sobi sve je sinulo!

Yahya Kemal Beyatli

(Skopje, 1884 – Istanbul, 1958)

Rođeno ime mu je Mehmed Agah. Njegov otac, Nišlija Ibrahim Naci-bey je svojevremeno bio gradonačelnik Skopja, a mati nećakinja slavnog divanskog pjesnika Leskofçalı Galiba. Školovanje započinje u rodnom Skopju, nastavlja u Solunu, potom u Istanbulu. Jedno vrijeme se vezuje za rifaijski tarikat. Upoznaje poeziju svojih suvremenika i prethodnika, te boraveći u kući svog rođaka Abdurrahmanpašazade Ibrahim-beya, na časovima koje je vodio kanunist Haci Arif-bey solidno upoznaje nacionalnu muzičku kulturu, da bi pod utjecajem proeuropskih, antiislamskih, antiosmanskih i antiturskih ideja Şekip Beya iz Sereza koji je također pohađao ove sate muzike, pobjegao u Pariz (1903), gdje se najprije susreće s Mladoturcima. U Parizu se s jedne strane nastavlja školovati i usavršavati francuski jezik, a sa druge strane se upoznaje sa socijalističkim pokretom, i u njemu – baš kao i u njegovoj novoj okolini – jača njegov otpor prema vjerskim institucijama i osjećanjima, koje gotovo kao nova religija zamjenjuje ideja socijalističkog pokreta, i njegove najdublje emocije budi muzika Internacionale. Sudjeluje u mitinzima i prosvjedima francuskih socijalista. U tom periodu počinje s novim književnim traganjima, nastojeći stvarati čistu, iskrenu poeziju na novoturskom jeziku. Kao zaljubljenik Alberta Sorela postaje i njegov učenik, te se predaje istraživanju historije, počinje izučavati period seldžučke i osmanske vladavine, te razvoj turske nacije od dolaska u Anadoliju. Zavolio je Hugoa, što mu je otvorilo vrata ka razumijevanju romantizma. 1906 odlazi u London, gdje počinje čitati Gustava Flauberta i Paula Verlainea, potom odlazi u Brisel, obilazi Evropu i vraća se u Pariz, identificira se s francu-

skom poezijom, načinom mišljenja i ukusom. Uskoro prevazilazi razinu Hugoa, i oduševljava se djelima Teophilea Gautiera i De Banvillea, potom se naprosto zaljubljuje u Charlesa Baudelairea, potom upoznaje i djelo Edgara Alana Poea, Paula Verlainea i drugih. U tom periodu intenzivno obilazi i Evropu, da bi se 1912., kao široko obrazovan, ali i nacionalno osviješćen intelektualac vratio u Istanbul, gdje u medresama predaje historiju i književnost, da bi na prvom istanbulskom sveučilištu počeo predavati najprije historiju civilizacije, potom historiju europske književnosti i na kraju historiju turske književnosti (1916-1919), objavljuje poeziju u časopisima, 1921. Odlazi na liječenje u Sofiju, po povratku biva izabran za člana Parlamenta kao zastupnik Urfe (1923). Nakon toga započinje diplomatsku karijeru u Poljskoj (1926), Španiji (1929), Portugalu (1931). Ponovo provodi četiri mandata kao zastupnik u parlamentu, a 1947 odlazi na svoju posljednju diplomatsku misiju u Pakistan, te se 1949. penzionira. Iako je za života bio veoma cijenjen i priznat kao književnik – objavljivao je samo u časopisima. Zbirke njegove poezije, proze, eseja, kao i njegovi memoari prikupljani su i objavljivani u formi knjige tek nakon njegove smrti. Umro je 1958. godine.

Istanbule mili

Istanbule mili, sa jednog brijega juče sam u te gledao
I nisam vidio ništa kud nisam hodio, što nisam volio
Dok živim, sjedni na tron srca moga kako bi htio
Voljeti samo jedan kraj tvoj, jednog života je dostojno

Koliko se može vidjeti blještavih gradova na svijetu
Ali, sami ti jesi taj koji stvara čarobnu ljepotu
U snu dugačkom, najljepšem, velim jeste živjelo
Što je u tebi dugo trajalo, u tebi umrlo, u tvoju zemlju lijegalo.

Ples u Andaluziji

Kastanjete, šal i ruža. U ovoj je bašči sva hitrina plesa
U sutonu žudnje tri put rumen hvata nebo Andalusa

Na stotine jezika se čarobna pjesma ljubavi opjevava
A večeras, veselo i španski, kroz zvuk kastanjeta isijava

K'o lepeze okret hitro se okreće
Zanosno se vrti, pokriva i lijeće

Oko što svaku ne ljubi boju u crvenu se zagledalo
Sva Španija talasa se, sve u ovaj šal je stalo

Na čelu loknave divne šiške zavodljive
Na grud'ma pupoljak najljepše ruže granadske

U svakoj ruci zlatan pehar, u svakom srcu sunašce
Svim bićem Španija noćas usred je ove ružice

Usred plesa stane, pa zaigra opet kao da se šeće
Kao da će ubit pogledom te jednim kad glavu okreće

Put joj poput ruže, usne žeravica, oči kao ugalj, a surmelijaste
Stoput da je ljubiš, da se uz nju svijaš, sami vrag na ove misli navraća te

Za šal što svake oči zabljesne, za ružu što svakog može da opije
Kastanjete što 'no sva srca ispune, iz grudi se čuje jedno glasno "Ole!"

Tiha lađa

Ako je došao dan da se diže sidro iz vremena
Iz ove luke jedna lađa krenula do cilja neznana

Kao da putnika nema, tiha plovi i nijema
Ni rupca, ni ruke da mahne na ovom polasku nema

Svi što na molu stoje, zbog puta toga tuguju
Danima suzne oči u crni horizont gledaju

Sirote duše! Nije to zadnja lađa što ide sa ovog doka
Niti je zadnja žalost u životu satkanom od rastanka

Zaludu ljubljeni čeka, i zalud zaljubljeni
Ne znaju, vratit se neće, kad odu nam voljeni

I skoro svako ko ode, sretan na cilju svome
S tog puta niko ne dođe, prođoše godine mnoge

Ahmet Hamdı Tanpinar

(Istanbul, 1901 – Istanbul, 1963)

Turski autor kojeg hrvatska čitalačka publika već solidno poznaje, kroz prijevod njegova romana *Institut za namještanje satova* (preveo E. Ibrahimkadić, Fraktura) i prijevod zbirke eseja *Pet gradova* u prijevodu zagrebačkih studenata Turkologije, pod nadzorom Marte Andrić. Vrsni intelektualac, parlamentarac, sveučilišni profesor turske književnosti, pjesnik, izuzetni romanopisac – svoje književne uzore je tražio u Yahya Kemalu i Ahmetu Haşimu, te u Marcelu Proustu i Paulu Valeryju. Šest romana, jedna zbirka poezije, četiri zbirke eseja, tri zbirke pripovjedaka i obimna (i nedovršena) znanstvena studija o turskoj književnosti devetnaestog stoljeća predstavljaju opus koji je zadužio tursku, pa i evropsku književnost dvadesetog stoljeća. Na njegovom nišanu – umjesto nekrologa – stoji prvi stih pjesme "Ni u vremenu nisam".

Ni u vremenu nisam

Ni u vremenu nisam
Niť sasvim izvan njega
U razdijeljenom toku
Jednoga dugoga trena
Kao da sve se snom umeće
I sanja san što čudno sja
Ni perka što na vjetru lijeće
Nije lagahna kao ja.

Glava mi žrvanj golem
Što u prah melje tišinu
A duša, spokojna, elem
Go i bos derviš, u miru;

U meni mirisi stopljeni
Osjećam svijet dozreli
I plivam nasred plaveti
Nasred plavetne svjetlosti

Vrijeme u Bursi

U Bursi stari harem džamijski
U šadrvanu malom voda žubori
Zid iz vremena sultana Orhana
I njegov vršnjak-stablo platana
U mirnom na sve strane prosijava
Tugu što ostade iza sna jednoga
Iz dubine duše u seb' mi se smije
Iz stotina česmi studen-voda lije
Zelenilo polja, neba plavetnilo
Građevina kojom Boga se slavilo

Svako ime ovdje o pobjedi zbori
Dan, sat, doba k'o da sve se u tren stvori
Čaroliju živi minulih vremena
Snova što se smiju sa ovog kamena
Čak i ta tišina s pogledom goluba
Odjekuje strepnjom dugom do beskraja
Zrcalo pobjede u jutro od srebra
Muradije-gorki plod strpljenja
Nilüfer bijeli – simbol vijeka tvoga
Turbeta, džamije, bašče starog kova,
Slavne priče hiljada sve hrabrih mladića
Do Neba se diže glas ratnih pokliča
Svakom prolazniku sjećanje što priča.

Svake noći Bursa s ovom sjenkom zaspi
I zorom se sa njom, i s osmijehom budi
Čempresi i ruže srebrom osvijetljeni
U baščama tvojim, od ugode sneni
Baš kao da stojim pred božanskim čudom
U Bursi je vrijeme kristalna svjetiljka
Od treptaja krila i vode žubora

Obiš'o sam sinoć tvoje Ješil-turbe
K'o da tamo začuh stare melodije
Zvuk Kur'ana skriven u divne fajanse
I nevinu radost iz dana pobjede
U osmijehu tvome nađoh osvijetljene

Želio bih s tobom, na ovoj starini
Nasamo odsanjat i san svoj posljednji
Baš u ovoj sjeni... Baš u ovoj boji, i ovoj svjetlosti
Sasvim uronjeni naši horizonti
Odjek vječnog svijeta što sav svemir puni
San što Boga slavi, bit će zasigurno
Smrt u onom što je s talismanom, vječno
Možda će se snivat o drevnim precima
I žuboru vode u bijelim baščama

Nazim Hikmet Ran

(Solun, 1902 - Moskva, 1963)

Pjesnik, dramski pisac, romanopisac, memoarist, "Romantični komunist" ili "Romantični revolucionar", jedanaest puta suđen zbog svojih marksističkih uvjerenja, nakon dvanaest godina provedenih u turskim tamnicama, prognan iz Turske, izgubio je sva građanska prava i 1951. godine oduzeto mu je tursko državljanstvo, te je SSSR odabrao svojom novom domovinom. S demokratskim promjenama koje je na tursku političku scenu donijela vlada Recepa Tayyipa Erdoğana, posthumno mu je u januaru 2009. godine vraćeno tursko državljanstvo. Ideološka matrica kojoj se potpuno predao bila je motivom nekih njegovih pjesama; međutim, pjesnički genij ovog majstora slobodnog stiha nadilazi sve ideološke granice; dvadeset i tri objavljena naslova za života, i 57 posthumno objavljenih knjiga – zbirki pripovjedaka, pisama, poezije, eseja, drama, čak i audio zapisi njegove poezije i danas su veoma traženi i kod ljubitelja književne riječi, i kod sljedbenika Hikmetovih ideja. Scenarije je pisao pod pseudonimima Mümtaz Osman i Ercüment Er, a nekolicina kratkih filmova nadahnuta je njegovim djelom.

Žalosna vrba (1928)

Voda je tekla
I vrbova stabla zrcalila
I svaka žalosna vrba u vodi kosu mila
Konjanici crveni jurili tamo gdje sunce zalazi
Zgorenim, golim sabljama vrbe u hitnji šibali
Najednom
Naglo, k'o ptica
U krilo
Pogođena
Konjanik jedan ranjen svali se sa svog ata!
Nije vikao
Ni odmakle drugove pozvao
Samo je očiju punih suza gledao
U sjajne potkove odmičućih konjanika!

Kakva šteta, avaj!
Šteta što on nikad više smjestiti se neće u vrelome sedlu
Konja u galopu
I što nikad više za hordama b'jelim neće vitlat sablju!

Ton po ton sve trnu zvukovi potkova
I konjanici nestaju u kraju zalaska sunčeva
Konjanici, konjanici, konjanici crveni
Krila od vjetra imaju ati njihovi
Ati im–vjetar krilati
Ati im vjetar
Ati njihovi
Ati

I život minu poput jahača na atima ko vjetar krilatim

Utihnu rijeka žuboreća, živa
Na sjenke pade tamna sjena
I nestade boja
Modre oči skriše
Pokrivala crna
Ponad plave kose
Grane tužne vrbe
Spustile se

Nemoj plakati, žalosna vrbo,
nemoj plakati
Pred zrcalom prljave vode nemoj pokorno stajati
Nemoj pokorno stajati
Nemoj plakati

Stablo oraha (1957)

Krošnja mi je oblak rastresiti
Ja sam more spolja, i more u biti
Oraha sam stablo u Parku Gulhane
Orah ostarjeli, kvrgav, razgranati
Niti me ti vidiš, nit vide uhode

Oraha sam stablo u Parku Gulhane
S lišćem kao ribe kad s' u vodi mame
S lišćem što lepršа k'o svilen' marame
Ružo, de list strgni, obriši suzice
Sto hiljada ruku – listova kod mene
Svakom rukom evo dotičem Istanbul, i dotičem tebe
Oči su mi lišće, što pogledom svemu čude se i dive
Svakim okom evo posmatram Istanbul, i posmatram tebe
Sto hiljada srca kao da ustrepti, trepti moje lišće

Oraha sam stablo u parku Gulhane
Niti me ti vidiš, nit vide uhode

Necip Fazıl Kısakürek

(1905 - 1983)

Potekao iz ugledne porodice porijeklom iz Maraşa, odrastao u rezidenciji svog djeda-penzioniranog predsjednika Suda, školovao se u najelitnijim američkim i francuskim koledžima, završio filozofiju na Sveučilištu u Istanbulu, te nastavlja studirati filozofiju na sveučilištu Sorbona. Nakon nekoliko godina bohemskog života u Parizu, vraća se u Istanbul gdje radi kao bankovni inspektor i financijski direktor, a u periodu od 1939 do 1943 predaje u najelitnijim školama i sveučilištima u Istanbulu. Sa sedamnaest godina ulazi u svijet poezije, počinje objavljivati po časopisima, da bi uslijedile njegove zbirke poezije. U svojoj najbohemskijoj fazi (1934) upoznaje se s vjerskim učenjakom, nakšibendijskim šejhom Abdurrahman Avasijem, i ostaje mu odan do kraja. Kao dramski pisac propituje moralne vrijednosti, a njegova drama *Bir Adam Yaratmak* smatra se jednim od najznačajnijih djela turskog teatra. Autor je raznolikog književnog, filozofskog, didaktičkog opusa. Njegova prozna biografija poslanika Muhammeda *Çöle İnen Nur* (Svjetlost spuštena u pustinju) jedno je od najpitkijih djela ovakvog sadržaja. Njegova poezija predstavlja neobičnu sintezu francuskog poetskog iskaza i tekijske poezije. Zbog napisa u kojima su prepoznavani islamistički ili antikemalistički sadržaji više puta je suđen i više puta boravio u zatvoru ili kućnom pritvoru. Ni njegov ideološki uklon ne čini ga manje vrijednim autorom, premda pojedini antiteistički orijentirani krugovi književnih historičara i teoretičara turske književnosti nastoje ignorirati ovog autora zbog njegova izraženog uklona islamu.

Trotoari

Evo me na ulici, usred pustog sokaka
Hodam, ne osvrćući se nikamo, hodam
I tamo gdje put moj skreće u svijet mraka
Kao da utvaru što me čeka gledam

Crno su nebo ovili oblaci boje pepela
Dimnjake kućne vrebaju gromovi
Sve spava, osim budna druga dva
Jedan sam ja, a drugi skitnice-trotoari

U meni kap po kap skuplja se neki strah
Svakom sokaku glavu odrubili demoni
Nadamnom sasvim crni stakleni svijaju grad
Kuće na slijepce nalik, što žezlom su oslijepljeni
Trotoari su mati usamljenih patnika
Trotoari su čovjek što u meni je živio
Trotoari se čuju kad utihne sva buka
Trotoari su jezik što u meni se zapleo

Nije za me da život dam u naručju mehkom
Ja sam dijete što su ga trotoari zadojili
Ah, nek ne sviću jutra ovim mračnim sokakom
Nek se moj put mračnim sokakom ne završi

Ne želim jutro doživjeti, niti se jutrom pokazati
Eto vam tamo svi dani, a moje nek budu tmice
i kao jorganom vlažnim, ja ću se njima pokriti
Prekrijte na me mrak, pokrijte prohladne tmice

Da mi se tijelo pruži na kamen cijelom dužinom
Da kamen kao led studen rashladi čelo što prži
Da utone u bunar poput sokaka što j'j ispunjen tajnom
i umre ljuba s trotoara, što kara sevdah je drži

Moj dragi Istanbul

Dušu su mi istopili pa joj formu dali
Pa s imenom Carigrada u zemlju spustili
Zrak, boja, kretnja, prostor, sve što tinja mnome
Moja je ljubav što nadišla bješe i mjesto i vrijeme
Po njem zlatovezom navezeno cvijeće, vode u
Stambolu kao srebro sjaje
Mjesec su i sunce stare Stambolije
U njem more s kopnom grli s' u ljubavi
Tek se u njem pusti ostvaruju snovi
Moj život je Stambol, i sva ljubav moja
Moj dom to je pravi, moj dom od iskona
Istanbul
Istanbul
Povijest kroz kroz otvore na zidinam' gleda
Gordi čempres zastor do Drugog je svijeta
Plemeniti at Fatiha propinje se iz oblaka
Sve kupole briljantne su, a beskrajno vrijedi svaka...
Kažiprst mu munara u nebo što upire
Od smrti bijega nema, govore sve mu šare
Smrt življa od života, a milost jača od grijeha
Plače Karadžaahmet, Bejolu trešti od smijeha
Pa otkrij smisao, otkrij šta znači
U Stambolu sve to ćeš naći
Istanbul
Istanbul
Bosfor mangala srebrena na kojoj svježina se sprema;

Na Čamlidži dubina nebeska, evo na zemlji drijema;
Pohode žive vode podnožje morskoga žala
Poslanik stari na slici zbog novog svijeta pun žala
Svake večeri požar na prozorima Uskudara
Drveni vilinski konak poput golema grada
Dopire zvuk da ne znam, je l' ud ili tambura
I „Anadolka" zvoni iz sobe s doksatima
Stambolke sve su oštre
K'o svježa krv su vrele
Istanbul
Istanbul...

Na sedam brjegova vrijeme svoj đerđef sitno veze!
Iz sedam grla, u sedam boja beskraj se oblika niže...
Ejup – siroče, Kadikoj kićen, a Moda gorda
Lepršaju suknje, krivac je vjetar sa Prinčevskih ada
I svake zore sa dvije gradine otrgnu se strijele iz zapeta luka
Iz Topkapi dvorca još se čuje vriska.
I nema dosta k'o majka, ni grada k'o Carigrada
Ne samo vesele ovdje, i plačne radost svlada...
Stambolske noći na zumbul mirišu
Na turskom – kao da bulguli biglišu
Istanbul
Istanbul

U meni

Koja bol i koja patnja iz ove samoće dolaze
Kriv sam, jer u meni je zid što niko proći ne može
Da prođu kićene lađe s pučine
Mislim da u meni je luka kamo su krenule

Imam ranu, al za nju mehlem ne mogu stući u havanu
Imam teret, al mehlema za njeg nema na pazaru
Pa čemu? Kad ni na jedan put nisam bacio sjenu
Jer u meni su putevi oni što vode Jedinom Bogu.

Cahit Sıtkı Tarancı

(Diyarbakır, 1910 – Beč, 1956)

Potiče iz ugledne porodice u Diyarbakıru. U rodnom mjestu završava osnovno školovanje, srednje obrazovanje stiče u Istanbulu 1931, poslije čega upisuje Mülkiye. Prve pjesme šalje tada već priznatom književniku Peyami Safa, koji ga kao pjesnika predstavlja člancima u dnevnim novinama Cumhuriyet, što značajno doprinosi njegovoj promociji. Zapostavlja studije i potpuno se posvećuje poeziji; u potrazi za ljubavnim avanturama doživljava neuspjeh, zbog čega se odaje piću, a i kompleks ružnoće ga vodi u potpuni pesimizam. Odustaje od studija, vraća se u Diyarbakır gdje upisuje Višu trgovinsku školu, i istovremeno radi kao službenik, potom odlazi u Pariz, kako bi studirao političke nauke, objavljuje pripovijetke u dnevniku Cumhuriyet i radi kao spiker Radija Pariz na turskom jeziku. U praskozorje rata, u strahu od bombardiranja Pariza biciklom odlazi u Lion, potom u Ženevu, u Švicarskoj ostaje jedno vrijeme, potom se vraća u domovinu i po odsluženju vojske nastanjuje se u Istanbulu, gdje mu je porodica već bila doselila. Kratko radi uz oca koji se bavio trgovinom, međutim, Cahit se ponovo odaje alkoholu, napušta obiteljski dom i nastanjuje se u nekom samačkom motelu na Beyoğluu. 1944 odlazi u Ankaru gdje dobija namještenje prevodioca u Agenciji Anadolija. U tom periodu intenzivno se druži s pjesnicima i prozaistima njegovog vremena. Na natjecanju za najbolju pjesmu CHP (Republikanske narodne partije) dobija prvu nagradu s pjesmom S trideset i pet, koja će ga učiniti slavnim. Potom se zapošljava kao prevodilac u Uredu za poljoprivredne proizvode, a zatim u Ministarstvu rada, kada se čini da je napokon stekao mir. Oženio se 1951., međutim već 1954. preživljava žestok moždani udar, i nakon dvije godine patnje u potpunoj oduzetosti, umire u Beču 1956. Njegovi književni uzori su bili Baudleaire, Verlaine, Rimbaud, Valery i Paul Eluard, te od turskih pjesnika Necip Fazil. Poeziju je smatrao "umjetnošću lijepog oblikovanja riječju", insistira na formi što sam tumači "produktom vlastite fizičke ružnoće" jer, "čovjek bolje može razumjeti i cijeniti vrijednost onoga za što je uskraćen". U njegovim pjesmama – u kojim centralno mjesto zauzima tema smrti – ne osjeti se ni dašak vjere, on ne vjeruje ni Bogu, ni povijesti, za njeg postoji samo trenutak u kojem je sada, on patnju promatra golim okom, ne tražeći utjehe ni spasa u metafizičkome svijetu.

S trideset i pet

Na pola puta sam s trideset i pet
K'o pjesnik Dante, u sred svog sam v'jeka
Uzalud je molit, zalud plakat, klet
Mom biseru mladost više nije školjka
Ne mareć' za suze, stvara se u sn'jet

Je'l mi to na vjeđe napadao sn'jeg
Je'l s pečatom bora sada moja slika
Ispod oka modar što stvori se krug?
Ogledalo, pamtim, prijatelj, navika
Izdajica posta, više nije drug.

O kako se čovjek m'jenja vremenom!
Kad pogledam slike – više nisam ja.
Gdje su oni dani s žudnjom iskrenom?
Laž je svaka slika bezbrižna moja
Nestao je osm'jeh sad na licu mom!

Moja prva ljubav – tlapnja, utvara
I sjećanja na nju odavno daleka
Razvrgla se mnoga prijateljstva stara
S ljudima što skupa ponese me r'jeka
Svaki dan sve veća samoća me smara.

I nebo je nekad više plavo bilo!
Grubost mi je kamen prekasno otkrio
I voda i vatra da su smrti krilo
Svaki dan sa bolom da je zazorio
S godinama ovim mi se razjasnilo.

Svakog ljeta sve jasnije, kao dan
Žute dunje, nar crveni, jesen, znam
Što je ptice obuzeo nemir sam?
Otkud sprovod? Ko je umro? – upitam
Koju bašču već zaraslu pogledam?

Šta se može kad smrt vreba nad svima
Prikrade se dok si od sna bunovan
Ko zna kako, gdje, u kojim godinama
Mejtaš je tron gdje si vladar znan
Dok dženaza traje, u tim trenucima.

Post mortem

Umrijeh u nadi da će smrti mi nešto novo donijeti
Čarolije nesta, pređe u nekakvu golemu prazninu
O kako sad ne znaš onu pjesmu slavnu i predivnu
O komadu neba, i o svežnju granja, o ptičijem peru
To na što smo svikli bilo je živjeti

Sada o tom svijetu nema niti glasa
Niti nas ko traži, nit ko za nas pita
Toliko je mračna, tamna moja noćca
Svejedno, da'l ima uopće prozora
Kada ni u vodi nema mi odraza

Ziya Osman Saba

(Istanbul, 1910 - Istanbul, 1957)

Jedan od utemeljitelja turskog književnog pokreta Yedi Meşaleci (Sedam lučonoša). U njegovim pjesmama ljubav je u prvom planu, i premda – naslijeđena od Junusa i Mevlane, ona je kod Ziya Osmana nova, sasvim lična i oživljena. Stvorio je vlastiti poetski svijet – lišen unutarnjih koliko i socijalnih sukoba, štaviše i u momentima kad konflikt između pojedinca i društva izgleda neizbježan, on pronalazi utočište u obitelji, i u ljubavnoj poeziji zadržava krijepost kao manir koji je odlika klasika. Iza njega su ostale dvije zbirke pjesama i pripovjedaka.

Istanbul

Opet te vidim, Istanbule
Kao da iz daljine pogledom u zagrljaj hvatam
Munaru po munaru, i kuću po kuću
I put, i trg

S Bosfora tačno se čuje
Pisak broda što polazi iz luke
I opet sred plaveti mora
Bjelina Djevojačke Kule

Na jednoj strani, s jutrima svježim
Moj Bešiktaš- obale na kojima se rodih.
I kako gledam četvrt po četvrt, tamo i ovamo
Vidim se sa pet, sa petnaest, i gdje sam sa dvadeset došao!

Na jednom ti brijegu škola kamo sam išao,
Sa druge strane kasarna gdje sam vojsku služio
Matični ured u kojem si mi
Jednoga dana jednu svoju kćer poklonio.

Zar se sve to mojim ne broji
K'o da me s obje strane za ruke drži
Kučuksu gdje mi otac počiva
i Ejupsultan gdje mi mati leži.

Preda mnom Bosfor raširenih ruku
Za Rumelihisar se s Čengelkoja ide
Istanbule, moj Istanbule,
U tebi se Uskudar i Kadikoj vide.
Jednog ću dana stati na sred mosta
I sjetit se snova borova s Otoka

Jednog dana ću iz duše za Bejolu čežnju osjetiti
Pa ću tada miris Tunela poželjeti.

Preko tebe oblak prelazi
Neki brod stiže, evo pristaje
Jedna stara turkija, na uho mi šapuće
"Na brodu je rublje sve"

Na tvome nebu sam upoznao uštap
Znam proljeće u tvojim šumama i proplancima
Sve je u meni, baš sve
Na Istanbul uspomena.

Još te jednom vidim ja očima zemnim
Iznad mene tvoje nebo, pluća su mi puna samo zraka tvog
Želim poljubiti i na čelo metnut
Svaki kamen grada gdje se rodih i proživjeh dane sve života svog.

Orhan Veli Kanık

(Istanbul, 1914 – Istanbul, 1950)

Školovanje započinje u Istanbulu, a kao srednjoškolac se susreće s Melihom Cevdetom i Oktay Rifatom, koji će s Orhanom Velijem utemeljiti književni pokret Garip (ili Birinci Yeni). Još kao srednjoškolac počinje pisati poeziju, a sa dvojicom svojih drugova i objavljivati časopis Sesimiz, potom objavljuje dvadeset i osam brojeva književnog časopisa Yaprak, objavljuje u časopisu Varlık, Insan, Ses, i drugim časopisima ljevičarske provinijencije. Kroz pokret Garip, čiji je bio utemeljitelj, tursku poeziju oslobađa klišea, rima i tropa koje smatra bespotrebnim, štaviše opterećujućim, i razvija kratak, jednostavan i snažan poetski iskaz. Objavio je pet zbirki poezije koje su nakon njegove smrti skupljene i objavljene u jednoj knjizi kao sabrane pjesme, dvije zbirke članaka izašle su poslije njegove smrti, a 1985. i objedinjene. Orhan Veli se osobito istakao kao književni prevodilac, a bili su osobito zapaženi njegovi prijevodi Moliera, Alfred de Musseta, Gogolja, Alain Rene Lesagea, Lafontiena, Williama Shakespearea, Jean Paul Sartrea, te antologija francuske i antologija europske poezije koje je priredio i preveo.

Slušam Istanbul

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju:
Najprije blagi povjetarac piri
Veoma tiho, lagahno treperi
Lišće na granama
A negdje tamo, u daljinama
Vodonoša zvonca stalno odjekuju
Slušam Istanbul, zatvorenih očiju

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju:
Utom ptice minu
Visinama, glasajuć se, u jatima
Raspinju se mreže na lovištima
Žena dotiče vodu nogama
Slušam Istanbul, zatvorenih očiju

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju
Kapaličaršija, svježa, prohladna
Na Mahmutpaši, gungula, vreva
Avlije pune golubova
Udarci čekića dopiru s dokova
U blagom proljetnom vjetru i vonj je znoja
Slušam Istanbul, zatvorenih očiju

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju
U glavi mi pijanstvo od starih svjetova
U polumraku skela i jalija
U njima usidren zvižduk južnih vjetrova
Slušam Istanbul, zatvorenih očiju

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju
Trotoarom ide žena koketna
Psovke, pjesme, turkije, dobacivanja
Iz ruku joj nešto na tle pada
Mora da je ruža;
Slušam Istanbul, zatvorenih očiju

Slušam Istanbul, zatvorenih očiju
Na padinama koprca se ptica
Ne znam je li ti čelo vrelo
Ne znam ni jesu li tvoje usne vlažne
Rađa se bijela luna iza grmlja lješnjaka
Ja znadem kako mu srce kuca
Slušam Istanbul.

Attila İlhan

(Menemen/Izmir, 1925-2005)

Pjesnik, esejist, romanopisac, novinar i kritičar koji je dao značajan doprinos razvoju turske pisane riječi dvadesetog stoljeća. Kada je kao srednjoškolac jednoj djevojci poslao stihove Nazima Hikmeta, biva uhapšen, i gubi pravo na školovanje (1941), da bi 1944 bio pomilovan, 1946 maturirao i upisao prava, te 1948, priključivši se pokretu za oslobađanje Nazima Hikmeta, otišao u Pariz. Po povratku u Tursku više puta je pritvaran, mučen i zlostavljan zbog svojih napisa i ideja. Pedesetih godina živi na potezu Izmir-Istanbul-Pariz, uči francuski, proširuje vidike u oblasti marksističkog nauka, 1953. počinje pisati prve filmske kritike. Iako nije bio priznat, a ni osobno zadovoljan kao autor oko 15 filmskih scenarija koje je pisao pod pseudonimom Ali Kaptanoğlu, ponovo odlazi u Pariz, istražuje domete socijalizma, bavi se televizijom, te se po očevoj smrti vraća u Izmir gdje radi kao urednik i glavni kolumnist novina Demokrat Izmir. Potom, odlazi u Ankaru kao savjetnik u jednu izdavačku kuću, a 1981 seli u Istanbul, gdje pored toga što objavljuje zbirke poezije i proze nastavlja sa novinarskim i kolumnističkim radom, a omasovljavanjem elektronskih medija vraća se i pisanju filmskih i scenarija za serije; autor je pet scenarija za serije, četrnaest romana, dvije knjige eseja-memoara, jedanaest zbirki eseja, pet zbirki intervjua, 12 zbirki poezije.

Primoran sam na te

(iz zbirke *Ben Sana Mecburum*, 1960)

Primoran sam na te, to ne možeš znati
Čavlima, čvrsto ti ime ja čuvam na pameti
A tvoje oči sve veće, sve više i više će rasti
Ja primoram sam na te, to ne možeš znati
Svoju dušu s tobom, draga, ja ću ogrijati.

Jesenju spremu stabla spremaju
Je l' ovo Stambol što je nekad bio
Oblaci u tami sami se cijepaju
A ulična svjetla najednom zasiju
Miris je kiše na trotoaru
Primoran sam na te, ali tebe nema.

Nekad je voljeti strašno, do sramote
Nenadno se ljudi s predvečerja smore
Što u raljam' britve kao sužnji žive
Nekad, pak, pasija sama ruke lomi
Iz života svoga ine živote vadi
A nekad na čije god da zakuca dveri
Samoće je podli fijuk samo slijedi

Na Fatihu bijedni gramofon svira
Svira jedan petak iz davnih vremena
Da stanem na ćošku i slušam nemušto
Da ti dadem nebo, na dar, nedirnuto
Nedjelje se rune u mojim rukama
Šta god taknem, činim, kamo god se kret'o
Primoran sam na te, ali tebe nema.

Možda si dijete s plavim tufnama u junu
Ah, niko te ne zna, tebe ne poznaju
Brod teretni curi iz pustih očiju
Možda s Ješilkoja sjedaš u avion
Već sva mokra ćutiš samo neku jezu
A možda si sl'jepa, slomljena, u hitnji
Ružan vjetar nosi, rasipa ti kosu

Kada god ja život pomislim živjeti
Za trpezom vučjom kako to uspjeti
Neporočno i da ne okaljam ruke
Kada god ja život pomislim živjeti
Prvo Te spomenem, kažem sebi šuti,
Tvoja tajna mora gibaju se mnome
Ne, drukčije biti nikako ne može
Primoran sam na te, to ne možeš znati.

Pjesma o trećem licu

Kad bi oči tvoje s mojima se srele
Strašno bi mi bilo, tad bih zaplakao
Nisi me voljela, to sam dobro znao
Voljela si drugog, o tom sam slušao
Mršav neki momak, i suh, poput sjene
B'jednik beskorisni bio je za mene
I kad god bih njega vidio pred sobom
Da ga ne ubijem strah me je hvatao
Strašno bi mi bilo, tad bih zaplakao
Kada god bih ja prošao Mačkom
Sva je luka bila prepuna brodova
Poput ptica tada smijala se stabla
Ti bi bez riječi cigaretu palila
Vrhove prstiju bi mi spržila
Zavrtala trepuškama, i gledala
A ja bih zebao, jeza me hvatala
Strašno bi mi bilo, tad bih zaplakao

Svodile se noći k'o priče romana
Žizabel ležala krvlju okupana
Iz luke bi neka brodica kretala
A ti bi ustala, ka njoj odlazila
Kao zid, sva bl'jeda ti bi odlazila
I sve bi do jutra tamo ostajala
B'jednik beskorisni bio je za mene
Kada se nasmije k'o mrtvac je bio
A još kad bi tebe u naručju svio
Strašno bi mi bilo, tad bih zaplakao

Ümi Yaşar Oğuzcan

(Tarsus, 1926 – Istanbul, 1984)

Bankar i pjesnik, prve pjesme počinje objavljivati u lokalnoj štampi već 1940-41 godine. Do 1983. Objavio je 53 knjige, od kojih su četiri zbirke proze, trinaest antologija i 36 zbirki poezije. Njegove zbirke su doživjele i po nekoliko izdanja, bio je omiljeni pjesnik širokih narodnih masa, a njegovoj popularnosti je doprinijelo i to što je pedesetak njegovih pjesama komponirano i otpjevano u različitim muzičkim žanrovima. Oğuzcan je ostao izvan poetskih i književnih tokova njegova vremena, karakteriziraju ga (gdjekad u silabičkom, a gdjekad u aruz) u metru i rimi spjevane romantične pjesme koje govore o ljubavi, čežnji, rastanku.

Istanbul

U kući ima jedna soba, a u sobi Istanbul
U sobi jedno zrcalo, a na zrcalu Istanbul.

Čovjek zapali cigaretu, Istanbulom se zadimi
Žena tašnu otvori, u tašni Istanbul.

Dječak je udicu u more ubacio, svojim sam očima vidio
Kad stade vući, na udici Istanbul se obreo.

Kakva je ovo voda, kakav je ovo grad
U boci i na stolu, Istanbul svugdje je sad!

Krećemo se – i on se kreće, stanemo l' i on stane,
pitamo se šta bi?
Na jednoj strani on, na drugoj strani ja, a Istanbul u sredini?

Shvatio sam, da zavoliš ovaj je grad dovoljno jednom vidjeti,
A potom, kamo hoćeš možeš otići, tamo ćeš Istanbul zateći

Sezai Karakoç

(Ergani, Diyarbakır, 1933)

Potječe iz siromašne porodice, tako da je obrazovanje sticao u školama internatskog tipa u rodnom gradu, Maraşu i Gaziantepu, a u Istanbul dolazi kako bi upisao studij filozofije, premda je njegov otac insistirao da studira teologiju. Kako se tijekom studija nije mogao izdržavati, prijavio se za stipendirani studij, i dobio mogućnost da se školuje na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Ankari, gdje završava studij na Odsjeku za financije. Kao državni stipendista obavlja obaveznu službu službenika Ministarstva financija, potom biva financijski inspektor, te kontrolor prihoda. Od 1973 nije u državnoj službi. 1990 godine osniva Partiju Diriliş (Preporod), koja je zabranjena 1997 kada nije ostvarila plasman na općim izborima, 2007 formira Yüce Diriliş Partisi, na čijem čelu se i danas nalazi. 2006 godine nagrađen je Specijalnom nagradom Ministarstva kulture, na što je Ministarstvu poslao pismo s molbom da dio novčane nagrade utroši na aktivnosti u umjetnosti i kulturi, a drugi dio prebaci na račun ljudi u socijalnoj potrebi. 2011 mu je ured Predsjednika Države dodijelio nagradu za književnost, međutim odbio je primiti novčanu nagradu, a nije se pojavio ni na svečanoj dodjeli plakete. Sezai Karakoç se smatra islamističkim ili tradicionalističkim piscem, a do sada je objavio trinaest zbirki poezije, koje su ponovo štampane u jednom tomu, tri antologije prevedene poezije, tri zbirke književnih eseja, dvadeset knjiga u kojima s izraženim islamskim nabojem promišlja i vjerska i svjetovna pitanja, dvije zbirke pripovjedaka, tri zbirke dnevnika, dvije zbirke drama, tri monografije o pjesnicima Mevlana Dželaludinu Rumiju, Junusu Emreu i Mehmetu Akifu Ersoju. Za vrijeme agresije na BiH izrazio je svoj protest obustavljajući spisateljsko djelovanje, što je obrazložio kako nije vrijeme za književnost dok u srcu Evrope ubijaju nevine ljude. Njegova pjesma Mona Roza postala je himnom zaljubljenih, a posvećena je Muazzez Akkayi, kako to čitamo i iz akronima u izvorniku i prijevodu. Ova žena koja je studirala na istom sveučilištu na kojem je studirao i pjesnik, bila je potomak bošnjačkih muhadžira koji su u Ankari u to vrijeme pripadali elitnom sloju društva, i nije primjećivala siromašnog anadolskog mladića koji se

školovao kao stipendista u školama internatskoga tipa. Sezai Karakoç i danas živi i radi u Istanbulu.

Voljena

Voljena
Najprije bijah prognan iz srca Tvojega
Sva moja progonstva su tragovi izgnanstva ovoga
Van svetkovine svake, van slavlja, obreda, slave,
Ja došao sam k Tebi, samo da pred Tobom kleknem
Dođoh za oprost Te molim, a dostojan ga nisam
Ne dopuštaj da moje izgnanstvo dalje na ovom svijetu traje

Otrgnuto od ljubavi potpuno neostvarive
Što poput oblaka soli
Vitla u srce moje
Moje izgnanstvo, ne dopuštaj da dalje na ovom svijetu traje
Kako sam umoran, to znaju
Moje noge, a ne cipele

Svjetiljke krive
Zrcala anđeli skorpionski
Vrijeme – zadnja slika konja oborena
Kuća nije miraz, već mu samo sjena
Voljena
Što moje srce si rodila
Dizala, gojila, hranila
U perinama
U mlijeku ptičijem
Noćima, danima
I podigla k'o spomen, čojveka dostojna
Najdraža
Voljena
Moje izgnanstvo, ne dopuštaj da dalje na ovom svijetu traje

Ti si sve o čemu pjevam u svojim pjesmama
Ti si i moja Suna i moja Lejla,
Kako bi ostala tajna, skrivao te u liku Belkis, u liku Saloma
Zalud se trudih da Te skrijem, tako si očita, jasna
Da liče na Tvoje srce, u let se bacile ptice
Sa Tvojih ruku bere proljeće sve svoje cvijeće
Iz Tvojih očiju more o beskraju tek saznaje
Najblaže i najdublje među srcima
Voljena
Najdraža
Voljena
Moje izgnanstvo, ne dopuštaj da dalje na ovom svijetu traje

Godine minule – ralo u zemlju trag besmrtnosti zasijalo
U ponoć bih se do zvijezda dizao i za Te pitao
Tvoja je sjena bila luča jedina što je obasjavala
Moje noći u potkrovljima, u podrumima
Uvijek bih s Tobom razgovor vodio u proljeće i ljeto života
Uvijek na Kanlidži, na Emirganu,
U olovna svitanja Kandillija
I sad u jesen što je nenadno izbila
Ja došao sam k Tebi, samo da pred Tobom kleknem
Dođoh za oprost Te molim, a dostojan ga nisam
Jerusaleme našeg vremena, Merjemo
Mısiru, u čijem srcu tajna je skrivena, Zulejha
O, srce puno milošte što nježnost svili daruje
Voljena
Najdraža
Voljena
Moje izgnanstvo, ne dopuštaj da dalje na ovom svijetu traje

U Venerinoj gledah vidjeh planine da se ruše
Na tržnici velikoj mene k'o sužnja prodadoše
Na zidu Konstantinovu vidjeh da sunce se žuti
U svijetu vizija sagorjeh sa slikom Tvojom u mašti
Na vrelu života vječno Tvoja zrcali se sjena
Kad mis'o na smrt me hvata, upravo ovoga trena
U strahu od računa što svima nam valja dati
Ja došao sam k Tebi, samo da pred Tobom kleknem
Dođoh za oprost Te molim, a dostojan ga nisam
Voljena
Najdraža
Voljena
Moje izgnanstvo, ne dopuštaj da dalje na ovom svijetu traje
Nema ni glasa od ptica što su iz Tvoga kraja
Proljeće, evo, se budi čak i ponad mezarja
Šta može ljubavi dželat ako već Draga postoji
Nad bitkom i nebitkom, nad svime Bitak postoji
Ja nisam za sve krivac, kad pogled me jedan u pepeo stvara
Ovoj pjesmi treba dodat još stihova
Ne spominji usud, nad usudom opet veći usud ima
Zalud čin je svaki, jer odluka s neba sluša se i prima
Šta kad sunce zađe, kad Graditelj moćni noći preinači
Šta ako se zgorih, od pepela moga tvrđava se stvori
Nakon svih poraz a golem uspjeh slijedi
Za Tajnu nad tajnam' kod Tebe su ključi
U grudima Tvojim žila prognanike zove natrag, Tebi, kući
Još se Tebi nadam, jer u Tvome srcu platan je milosti
Voljena
Najdraža
Voljena

Mona Roza

Mona Roza, crne ruže, bijele ruže
Ruže iz Gejvea[1] i bijela postelja
Za milost moli ptica krila slomljena
Ah, zbog tebe će u krvi biti sva
Mona Roza, crne ruže, bijele ruže

Urlaju na mjesec prljavi šakali
Plašljivo planinu gledaju zečevi
Mona Roza, danas sam tako nekakav
Kišne kapi koso padaju po zemlji
Urlaju na mjesec prljavi šakali

Ah, zatvori prozor, namakni zastore
Mona Roza, samo da u te ne gledam
Pogledaj me samo, dosta je da umrem
Shvati Mona Roza, ja baš ludak jesam
Ah, zatvori prozor, namakni zastore

Zaklon tužne vrbe, stabla maslina
U meni se sunce na svjetlo pomilja
Zaručnički prsten, škirpa kapija
Samo na te uv'jek mene podsjeća
Zaklon tužne vrbe, stabla maslina

Zambaci sve cvatu gdje je pusta zemlja
Svaki divlji cvijet ima gordost svoju
Neprosvijetljen duh moj pokatkad poljulja
Vjetar što je uv'jek za sv'jećom u stroju
Zambaci sve cvatu gdje je pusta zemlja

Eh, te tvoje ruke, tvoji prsti, ruke
Baš kao da stišču crven šipkov cv'jet
Sa tvojih se ruku sad redaju slike
Žene koja šeće samim morskim dnom
Eh, te tvoje ruke, tvoji prsti, ruke

Zašto, kako, Mona tako leti vrijeme
Već nastupi ponoć, trnu svjetiljke
Spavaj, nek ždralovi pohode ti snove
Ne gledaj u čudu nebo i oblake
Zašto, kako, Mona, tako leti vrijeme

Ah, s večeri rane treptaljke se sjate
Pa u bašču slete na smokvino granje
Jedne ptice bijele, druge boje žute
Kad bi me srušili mjesto pitce male
Ah, s večeri rane treptaljke se sjate

Kad ja, Mona Roza, pronalazim tebe
U pogledu svakom ptica treptalica
Ova prazna jedra životom ispune
Ti pogledi čedni s ovih obalica
Kad ja, Mona Roza, pronalazim tebe

Kušnjivo i s ljutnjom ne gledaj me, Roza
Još ti moje pjesme nisi saslušala
Neće moja ljubav svirkom da se sroza
Najljepša je pjesma iz zrna nastala
Kušnjivo i s ljutnjom ne gledaj me, Roza

A vjeruj mi više, muhadžirska kćeri
Poslušaj i shvati što ću ti priznati
Bol neki studeni, čudni, bol taj modri
K'o plamen mi t'jelo čitavo zahvati
A vjeruj mi više, muhadžirska kćeri

Jako nakon kiša zametne se klasje
U strpljenju, valjda, svi plodovi zriju
Zagledaj se jednom baš u oči moje
Vidjet ćeš što mrtvi za život se daju
Jako nakon kiša zametne se klasje

Amberom što miriše ti koža, i halhale zlatne
Krvavom peru ptičijem nek odgovor daju
Ima jedno pero što čeka tvoj osmijeh da nestane
Ima jedno pero što ga dan i noć ne poznaju
Amberom što miriše ti koža, i halhale zlatne

Mona Roza, crne ruže, bijele ruže
Ruže iz Gejvea i bijela postelja
Za milost moli ptica krila slomljena
Ah, zbog tebe će u krvi biti sva
Mona Roza, crne ruže, bijele ruže

---

[1] **Gejve, mjesto u blizini Adapazara u regiji Sakarja.**

Posljednji intervju na funkciji izvršne direktorice Fonda za humanitarno pravo (FHP) u Beogradu:

Intervju: **Nataša Kandić**

Razgovarao: **Edvin Kanka Ćudić**

Fotografije: **Danica Pupovac**

Razne desničarske grupe u Srbiji bi na jedan znak ponovo obukle uniformu i uzele oružje kao što su to učinile devedesetih

Nataša Kandić, osnivač i izvršna direktorica FHP-a (1992.-2013.), nevladine organizacije koja istražuje ubistva, mučenja, logore i nestanke ljudi tokom sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Zbog prikupljanja i objavljivanja materijala o ratnim zločinima, Nataša Kandić nije bila popularna među pripadnicima i simpatizerima režima tadašnjeg šefa države Slobodana Miloševića, a sličan status ima i kod aktuelnih vlasti u Beogradu.

Većina desničarskih političkih organizacija u Srbiji je optužuje za antisrpsku politiku. Dobitnica je preko 20 međunarodnih, regionalnih i nacionalnih priznanja za ljudska prava. Nagradu *Human Rights Watch* je dobila 1993. godine, dok je 2000. godine dobila je *Martin Ennals* nagradu, prestižno priznanje za borce za ljudska prava. Nalazi se na listi 36 evropskih heroja u 2003. godini, koje je izabrao britanski časopis *Time*. U 2004., fondacija *People in need* je dodjelila Nataši Kandić i FHP-u *Homo Homini* nagradu, koju je uručio Vaclav Havel. U 2005. proglašena je počasnom građankom Grada Sarajeva, zbog njenog zalaganja "da se kazne svi oni koji su počinili grozni masakr u Srebrenici".

Časopis *Slobodna Bosna* ju je izabrao za ličnost godine u Bosni i Hercegovini. U septembru 2006., *Time magazine* je proglasio Natašu Kandić jednim od heroja u proteklih 60 godina. U martu 2007., postala je član Međunarodnog savjetodavnog vijeća *Međunarodnog žurnala tranzicione pravde* (Oxford University Journals), a u avgustu 2008., pozvana je da se pridruži Savjetodavnom vijeću Weiser Centra za demokratije u razvoju Univerziteta u Michigenu. Razgovor je vođen u Beogradu.

Gospođo Kandić, možete li objasniti koja je bila Vaša uloga u toku ratnih zbivanja na području bivše Jugoslavije? To su poznate akcije: Posljednje zvono, Crni flor, žuta traka, paljenje svijeća u Beogradu. Napokon, što je presudno uticalo na osnivanje Fonda za humanitarno pravo (FHP) u Beogradu.

Devedesete godine bila je jasna godina da se menja klima i odnosi među ljudima, da politički jezik postaje i podseća na neki stari jezik koji se mogao pročitati i posle Drugog svetskog rata, a koji se odnosio na ustaše, četnike, balije. Videlo se, da se ponovo u medijima javlja taj nazovimo stari jezik, jezik neprijateljstva. Tada su intelektualci u Beogradu počeli da razmišljaju o tome gde je njihovo mesto. Devedesete godine pojavila se knjiga "Kosovski čvor", gdje je grupa intelektualaca, među kojima sam bila i ja, pokušala da pokaže šta se to zbiva, zapravo, šta se to događa na Kosovu, a to je bilo ukidanje autonomije ovoj pokrajini. Tada je srpska politika, srpska politička vlast celokupno stanovništvo Kosova proglasila neprijateljima Srbije.

... i šta ste vi učinili?

Tada smo mi, grupa intelektualaca iz Beograda, analizom pisanja medija i demografskih podataka o izvršenim krivičnim delima, došli do zaključaka koji su ukazivali na jednu jaku političku dimenziju ili pak jak politički jezik koji je trebao da opravda političke odluke kao što je bilo ukidanje autonomije. Naravno, tada je ukinuta i autonomija Vojvodini, ali to je nešto drugačije, jer u Vojvodini nije živelo stanovništvo koje nije govorilo i srpskohrvatskim jezikom.

Tako je sve počelo...

Tako je započelo organizovanje intelektualaca u Beogradu dok već neki odlaze van zemlje. Sve se to događa devedesete i '91. godine, a ja odlučujem da pokušam svojim metodološkim znanjem, kao sociolog, da registrujem ono što se događa. Započinjem sa analizom pisanja medija i te moje prve analize konstatuju da dolazi do strašne razlike u jeziku medija. U tom vremenu objavljivalo je *Vreme* i *Borba*. Kroz pisanje medija vidim da se priča o tome što se događa, iako zvanično nigde nije proglašen rat. Odmah posle proglašenja nezavisnosti Slovenije vidi se da su to sve incidenti koji prete da postanu svakodnevni događaji. Pokušavam da to sve sistematski pratim, još do kraja '91. godine mogle su se naći novine iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, i pravim detaljnu dnevnu analizu događaja.

Završavam je 31.12. 1991. godine, jer posle toga više nijedne novine iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske nisu se mogle naći u Beogradu. Tad već jasno vidim šta ću ja raditi u budućnosti i polazim od mišljenja da nikada na ovim prostorima nije bilo lokalnih organizacija koje su dokumentovale kršenja ljudskih prava. S druge strane, polazim i od toga što se zaista događa na terenu. Već tada, uveliko u Vojvodini imamo pomeranje stanovništva i vidno se ispoljava neprijateljstvo prema Hrvatima. Kad je već došao august-septembar '91. godine, tada se jasno vidi šta se događa i u Srbiji i u Hrvatskoj i da ljudi već polako počinju da svoje mesto sagledavaju u odnosu na neku etničku pripadnost. U Srbiji je to već bilo evidentno i to se događa jer vlast koristi ekstremističke partije kao što je Srpska radikalna stranka (SRS) i zastrašivanje manjima. Krajem '91. godine ponavljaju se isti događaji i u Sandžaku kada SRS takođe ima isti zadatak, a to je da dovede do panike Bošnjake i da se oni počinju da pitaju gde su njihova mesta.

Osim tog osnovnog dokumentovanja shvatila sam da je važno da osnujem organizaciju i od tada sam vrlo često bila na raznim mestima u Vojvodini i često putovala u Sandžak. Pre novembra '92. godine, kada sam osnovala organizaciju, već sam napravila solidnu bazu podataka i apsolutno sam znala događanja i imala vrlo veliki broj kontakata sa ljudima i u Vojvodini i u Sandžaku i na Kosovu. U novembru '92. godine,

sa osnivanjem organizacije, dobijam mogućnost, da pored mene postoje i drugi koji će učestovati u dokumentovanju kršenja ljudskih prava.

Tada ste radili i u misijama Human Rights Watcha...

Pre nego što je osnovana organizacija, imala sam priliku da učestujem u misijama Human Rights Watcha koje su se odnosile na posjetu zatvorima na teritorijima Republike Srpske Krajine u Hrvatskoj. Posjetila sam veći dio zatvora gdje su odvedeni Hrvati i sećam se 6. aprila 1992. godine, kada sam se sa Human Rights Watchom vraćala iz Knina. Tada smo videli tenkove i vojsku Kninskog korpusa koje je išlo prema Bosni. Tada nam je bilo jasno da je na dnevnom redu sada Bosna i Hercegovina, da rat dobija zamah i da se više ne možemo videti šta se to sve može dogoditi. To je za mene bio najstrašniji trenutak. Kada smo došli u Bosnu, sećam se negde da je u Dvoru na Uni bio prazan motel u kojem je bilo nekoliko radnika koji su sedeli i gledali-slušali dnevnik. Oni su u tom trenutku bili i zapanjeni i zbunjeni. Ne znaju šta se događa. Ne znaju na koju će stranu. Mi smo ih tom prilikom pitali koje su nacionalnosti, ali je utisak bio da su bili raznih nacionalisti. Usput smo sretali razne barikade, neke sa kokardama, pa onda sa ustaškim oznakama. Tako da je to sve delovalo kao neko novo vreme u kojem će mnogi događaji, koji su se odvijali tokom Drugog svetskog rata, ponovo biti na dnevnom redu.

Jeste li bili antiratni aktivista?

Ja nisam bila antiratni aktivista. Smatrala sam da u svemu gde ja učestvujem je politička akcija. Imala sam svoj politički stav. Organizovala sam peticiju protiv odlaska građana Republike Srbije na teritoriju Republike Hrvatske i bez organizacije 80 000 ljudi je potpisalo tu peticiju. *Večernje novosti* i *Borba* su mi dale besplatan prostor da se objavi moja peticija. Građani su to potpisivali. Neverovatno i suprotno politici, jer su politika i političke vlasti govorile da u Hrvatskoj ima veliki deo srpske etničke teritorije. Ljudi koji su potpisivali peticiju bili su i seljaci i oni su potpisivali ono što je pisalo. Pitanje je bilo: "Da li ste saglasni da građani Republike Srbije budu mobilisani za rat na teritoriji Republike Hrvatske?"

Prvi put u istoriji Balkana imat ćemo dokumentovanje ne samo imena žrtava, nego jedan narativ koji prati okolnosti stradanja svake žrtve. Vidi se, kako su stradali vojnici i vidi se kako su stradali civili. Zatim se vidi koja je to matrica, koji je to obrazac, na koji način, u kojim periodima, koje se oružje koristi od kojih ljudi su stradali.

Svima je bilo jasno da to nije nikakva republika na kojima ima delova koji su srpske etničke teritorije, nego da je to Republike Hrvatska i da to nema nikakve veze sa Republikom Srbijom. Bilo mi je to jako važno, upravo kao jedan argument da postoji veliki broj ljudi koji shvatali šta se događa i koji nikako ne prihvataju te političke laži, da se u Hrvatskoj brani srpski narod, nego da shvataju da je to ratovanje na teritoriji druge države. Bilo je ljudi koji su to vrlo dobro razumeli, ali oni nisu imali ni prostora ni mesta, da se kaže i da se čuje ta druga Srbija. Nije to bilo govora o nekoj građanskoj Srbiji. To su bili seljaci. Njihova deca sa sela su bila najviše mobilisana. Nisu to bila deca intelektualaca.

Kao i u svakom ratu mobilišu se deca radnika, seljaka, a deca intelektualaca ostaju postrani. Kad se na kraju sabiru rezultati i gubici rata, onda se vidi ko najviše strada. Ko najviše strada između civila? Ko najviše strada između vojnika? Sve se to vrlo lako vidi. Zaključak je isti onaj koji se uvek javlja u svim ratovima prilikom svođenja računa. Najviše ima među žrtvama onih koji su siromašni, gotovo da nema bogatih ljudi. Ono što se bogatima događa je da im se uzima nasilno imovina, ali oni će uvek naći način da odu sa teritorije gde im je ugrožen život.

... i onda zvanično osnivate organizaciju.

Da, i onda odlučujem da pokrenem organizaciju. Posvećeni istraživači koji su radili. U početku je to bio mali broj, a onda je nakon nekog vremena broj dostigao i 30 istraživača. Onda sam 1995. godine otvorila kancelariju na Kosovu i postojala je kancelarija u Vojvodini i u Crnoj Gori. Danas, poslije dvadeset godina na Kosovu postoji FHP Kosovo. Od pre dve godine ona je nezavisna organizacija, vrlo jaka i takođe istraživački fokusirana organizacija na dokumentovanje ratnih zločina. Nakon dvadeset godina mogu da kažem da su stvorene dve jake organizacije. U FHP Kosovo sam postala predsednica Upravnog odbora, a ovde sam sada ostala da vodim projekt "Kosovska knjiga pamćenja i ljudski gubici". To je projekt koji je suština svake organizacije koja se bavi dokumentovanjem ratnih zločina.

Prvi put u istoriji Balkana imat ćemo dokumentovanje ne samo imena žrtava, nego jedan narativ koji prati okolnosti stradanja svake žrtve. Vidi se, kako su stradali vojnici i vidi se kako su stradali civili. Zatim se vidi koja je to matrica, koji je to obrazac, na koji način, u kojim periodima, koje se oružje koristi od kojih ljudi su stradali. Obe organizacije su u septembru prošle godine uspele da objave "Kosovsku knjigu pamćenja" i to prvi tom. Sada slede slijedeća tri toma koja će biti gotova do juna 2014. godine. Istovremeno, sa *Documentom* iz Hrvatske radimo na dokumentovanju žrtava rata u Hrvatskoj i istovremeno pokušavamo da prikupimo podatke o državljanina Srbije i Crne Gore, a *Documenta* o državljanima Hrvatske koji su izgubili život u ratu u Bosni i Hercegovini.

Mi smo već došli do podataka i imamo 1794 državljana Srbije i Crne Gore koji su stradali u ratu u Bosni i Hercegovini ili u Hrvatskoj. To su naravno svi policajci, vojnici, dobrovoljci i ne može da bude civila. Ako su civili uzimali oružje, onda su to dobrovoljci koji su bili pridruženi određenim oružanim formacijama

Posjetila sam veći dio zatvora gdje su odvedeni Hrvati i sećam se 6. aprila 1992. godine, kada sam se sa Human Rights Watchom vraćala iz Knina. Tada smo videli tenkove i vojsku Kninskog korpusa koje je išlo prema Bosni. Tada nam je bilo jasno da je na dnevnom redu sada Bosna i Hercegovina, da rat dobija zamah i da više ne možemo videti šta se to sve može dogoditi. To je za mene bio najstrašniji trenutak.

bilo u Republici Srpskoj ili Republici Srpskoj Krajini, i to na početku u okviru JNA, a kasnije u vojsci hrvatskih Srba. Ostaje da su pripadnici oružanih snaga i iz Srbije i Crne Gore, ali i iz Hrvatske, zapravo učestovali u ratovima.

Nastala je "Kosovska knjiga pamćenja", već ste imali iskustvo i dokumentaciju. Da li rezultate prihvataju srpska i albanska strana?

Pre četiri godine, kad samo mi počeli sa tim, tada smo govorili ljudima da pokušavamo da gradimo kuću poverenja između Srba i Albanca. Njihova reakcija je bila jako loša. Albanci nisu hteli sa Srbina i obratno. Tako da ni na prvi spot, kada smo želeli da pokažemo javno šta treba da pokaže knjiga, čemu treba da služi, mi nismo dobili pristanak ljudi kojima su ubijeni i sestre i roditelji, da budu zajedno njihovi stradali, da budu pored Srba. Međutim, ovaj naš drugi projekt REKOM, on je neviđeno pomogao i doprineo tome da tenzije između žrtava polako počnu da padaju. Danas, svi oni koji su učestovali u tom projektu sa svih strana, jer Srbi i Albanci su najteže etničke grupe, svi su oni na kraju naučili da slušaju jedni druge i često su ponavljali da je njima taj proces u stvaranju tog statuta komisije REKOM pomogao da shvate da su drugi doživeli velike patnje, da je taj bol isti i da, zapravo, ako neko hoće da ga neko drugi sluša, on mora da pokaže tu solidarnost i saosećanje sa drugim. Naučili su nešto što je ključ pomirenja i vraćanje pomirenja i postavljanje novih odnosa, a to je: Da se čuju i da se čuje glas drugih i da se sudi o nekim događajima tako što se pokuša da se postavi u ugao druge osobe.

Šta će biti zadatak REKOM –a?

Dokumentovanje žrtava, ovaj poimenični popis je strašno važan upravo zbog ideje o osnivanju Regionalne komisije, zato što najvažniji zadatak REKOM-a mora biti upravo poimenični popis žrtava i sad se pokazuje da je nekoliko organizacija uradilo jako puno da taj REKOM bude ostvariv. 21. januara Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva će javno predstaviti četiri toma knjige *Bosanske knjige mrtvih*. Tu je 95.000 imena. Tu su i Bošnjaci i Srbi i Hrvati. Tu ima 62000 Bošnjaka, 28000 Srba i 8000 Hrvata. Tu se vidi po statusu koliko vojnika, koliko policajaca... Za 95 hiljada ljudi nije moguće napraviti narativ kao što smo mi napravili u *Kosovskoj knjizi pamćenja*, zato što je tamo 95000, a na Kosovu 13500 ubijenih, što je ostvarivo za jednu organizaciju.

Kad su u pitanju žrtve u Bosni i Hercegovini onda će to morati uraditi REKOM. Mi smo dovoljno pokazali da je REKOM-ov zadatak ostvariv. Mi možemo da pomognemo, a 70% REKOM-a je imenovanje. Dokumentovanje žrtava treba da bude završeno, a onda preostaje političarima da shvate koliko je važno da REKOM bude osnovan i koliko je važno da se to javno priznanje ne odlaže. Javno priznanje žrtava ne možemo mi da provedemo. Mi možemo da knjige pišemo, kao što je "Kosovska knjiga pamćenja" i koja je prihvaćena i od Srba i Albanaca. To je jedina knjiga, jedina ideja koja je prihvaćena i na Kosovu i u Srbiji.

Da li je, u tom kontekstu, država shvatila rasvjetljavanje ratnih zločina na pravi način, da li se tretira kao vitalni interes građana? Na kom je to nivou tranzicione pravde, možemo li da govorimo o prihvatanju?

A to ne. Što se tiče rasvetljavanja ratnih zločina tu smo svi u regionu daleko od toga, zato što smo još uvek na tom jednom, da kažem, ideološkom nivou gde svako hoće da vidi druge kao počinioce ratnih zločina. Svoje ratne zločine žele da prikažu kao incidente i da vrlo malo da pažnju drugim žrtvama. Zato mislim da se mora poći od tog poštovanja prema žrtvama, pa je zato ova ideja o REKOM-u i zato je ova ideja o poimeničnom popisu, jer su žrtve ključne u tom pomirenju. Ako se žrtve priznaju, pa pazite, ako se prizna i kaže: Među 62000 Bošnjaka, koliko je izgubilo život u ratu, 31000 su civili. To su ljudski gubici države.

Međutim, priznanje civilnih žrtava, to je ključ pomirenja. Bez toga nema pomirenja. Kada žrtve države u regionu priznaju, odavanjem pošte svim žrtvama, kada se otvori jedna javna platforma i kada oni mogu da govore o tome šta im se dogodilo, mi smo onda na dobrom putu prema pomirenju koja će biti glavna garancija za sprečavanje novih zločina koji se ovde događaju svakih pedeset godina. Mislim, da smo u tom smislu na dobrom putu koje trasira civilno društvo, ali treba doći do toga, da sve što se događa u okvirima civilnog društva mora biti preneto na politički nivo. Tu je problem i zato što kod nas u politici veoma se koriste žrtve u političke svrhe.

> **Mislim da će u Srbiji biti daleko manje relevantnih slučajeva suđenja, a ako bude, to će biti fokusirano na direktne počinioce, uglavnom na one koji nisu iz redova regularne formacije, nego iz redova paravojnih i dobrovoljačkih grupa. Ne verujem da će biti suđenja generalima.**

Političari vole brojke, ne vole imena...

Oni uvek vole da pričaju o kolektivnom stradanju, a kada ih neko zapita: "Šta se to dogodilo na Korićanskim stenama, šta se dogodilo i ko je stradao u Meji na Kosovu?" O tome ni jedan političar neće znati ništa da kaže i zapravo porodice žrtava, društvo greši što onda ne koristi to, kad vidi tu ravnodušnost. Tu opsednutost brojkama, isključivo u političke svrhe, zašto onda ne kažu: "Dosta je više tih političkih manipulacija, hoćemo poštovanje za žrtve, zato što je jedino tim poštovanjem i javnim priznanjem zapravo dolazi do smirivanja tog strašnog osećanja nepravde."

Naročito kad su u pitanju porodice nestalih. Ukoliko nema tog javnog iskazivanja saosećanja, taj nemir, ta uznemirenost toga što nema groba, nema imena, nema posmrtnih ostataka, to je nešto što je najstrašniji problem što postoji u našem društvu, a ne postoji niko ko hoće da pomogne u tome.

Danas u Srbiji na djelu imamo radikalizaciju društva u kojoj se vidi tragično odsustvo edukacije, odnos prema mladim generacijama koje nemaju saosjećanje za žrtve, čak se i iživljavaju sa njihovim patnjama?

Mi imamo te ultradesničarske političke grupe koje su u poslednje vreme stvarno glasne i smatraju da su na vlast došli njihovi. Naročito misle za Srpsku naprednu stranku (SNS), da je to njihova stranka, i to je jeste tačno, jer su svi nekako zajedno bili na početku, u godinama svih tih ratova i danas imamo odvajanje, pa tako imamo: Srpsku naprednu stranku, koja više nije Srpska radikalna stranka koja je u vlasti i koja govori o putu ka Evropi, ali činjenice su strašne. Činjenice pokazuju u prošlost i šta je u toj prošlosti bilo, i pokazuju koliko su ove desničarske grupe bile zapravo ohrabrene dolaskom na vlast takvih političkih partija koje jesu bili nosioci i ratne politike i učešća u ratu. Ne samo u oružanim formacijama, nego i u brojnim zločinima su

učestovali oni koji su delovali kroz Srpsku radikalnu stranku i razne formacije: Beli orlovi, Dušan Silni i razne, razne druge grupe koje su se danas utopile u političke partije. Te razne desničarske grupe, koje se služe raznim političkim porukama, zapravo otkrivaju da bi na jedan znak ponovo obukle uniformu, uzele oružje kao što su '91 i '92 godine i '98 i '99 godine.

Kolektivna odgovornost ima mjesta u teoriji, ali, Srbija iskače iz teorija?

Društvena kolektivna politička odgovornost postoji u svakom društvu. Ona se prevazilazi samorefleksijom, samokritikom, prihvatanjem vlastite odgovornosti. Međutim, ovde ali i u regionu postoji: "Mi nismo ti koji smo odgovorni." Ipak, stvar je u tome, a to su Nemci najbolje pokazali, kada su nove generacije '68 godine u nemačkom parlamentu rekle: "Mi prihvatamo odgovornost za nedela naših predhodnika, i to je u istoriji tako." Do pomeranja dolazi onda

Ante Gotovina je u intervjuu za beogradski tabloid Kurir izjavio kako se izbjegli Srbi trebaju vratiti svojim kućama jer je Hrvatska i njihova zemlja. Kako komentirate ovu njegovu izjavu?

Ono što se mora vrlo pošteno primetiti, to je njegovo ponašanje koje nije uobičajno za haške osuđenike, za ratne "heroje". On je oslobođen i nije koristio to što je oslobođen. On se ponašao skromno. On čak nije hteo ni da učestuje ni u tim slavljima. Nije bio ni u Vukovaru. Nije išao ni u Osijek na obilježavnje. Čini mi se, a to barem javno deluje, kao da smatra kako je to sve suvišno, u odnosu na ono za što je bio optužen. Moguće da je to njegovo višegodišnje slušanje ipak otkrilo tu njegovu neku stranu koju on nije poznavao. Možda nije znao šta se događalo ljudima dok je njegova vojska pobedonosno ulazila u taj Knin i druga sela i teritorije koje su bile pod kontrolom hrvatskih Srba.

kada nove vlasti prihvate odgovornost. Više ima izgleda za neko prevladavanje te prošlosti, ako to urade one vlasti koje su učestovale u kreiranju, koje imaju odgovornost za tu ratnu politiku. Ovde u Srbiji preovladava: "Zaboravimo, ostavimo prošlost, okrenimo se budućnosti." Nema ni jednog primera u istoriji da je budućnost bila dobra bez pažljivog čitanja i prihvatanja te prošlosti.

Nakon što se pojavio izvještaj Fonda za humanitarno pravo o "slučaju Diković", u javnosti se spekulisalo o relevantnosti dokaza, kao i o autentičnosti izvještaja. Možete li nam prvo objasniti na koji način je Fond sačinio izvještaj? Šta su dokazi?

Pazite, mi smo pre toga objavili, a to je jedna praksa FHP-a da sa jedne strane idemo sa žrtvama, kao nov pristup prema pomirenju, da su žrtve ključne za pomirenje i izgradnju mira. Sa druge strane, FHP, kao jedna nevladina organizacija, radi nešto što mislim da je vrlo dobro, a to je potraga za počiniocima. FHP je u jednom trenutku objavio Dosje Desetog diverzatnog voda i to je bilo 2011. godine. Ništa se nije dogodilo, iako je komadant Desetog diverzantnog voda ovde u Srbiji Milorad Pelemiš. Posle toga je objavljen Dosje Diković koji pokazuje da su u zoni odgovornosti današnjeg načelnika generalštaba Vojske Srbije na Kosovu ubijeno nekoliko stotina civila i da poruka tog dosijea bila: "Neko u čijoj zoni odgovornosti je bilo toliko ubistava ne može biti načelnik generalštaba."

On mora da se na odgovoran način odnosi prema tim civilima koji su stradali u njegovoj zoni koje mora da se iznese činjenicama, da vidimo šta se tamo događalo. Mi smo ponudili veoma jake dokaze i postupak je pokrenut protiv mene, odnosno Diković je podneo privatnu krivičnu tužbu. Ono što je zanimljivo da se meni javio jedan broj oficira iz njegove brigade i koji su izneli neviđene podatke o tome. Izneli su podatke o tome na koji način je vojska učestovala u čišćenju Kosova i od imovine i od ljudi, na koji način se dolazilo do toga da se selo granatira, i da napuštaju selo i beže u šumu i da im se onda posle toga prvo opljačkaju kuće, onda spale, a onda se oni prisile da u kolonama idu prema Albaniji. To su nepobitni dokazi. Međutim, Skupština je sada predložila izmenu krivičnog zakonodavstva, tako da više kleveta nije krivično delo. Diković će moći da podnese tužbu za naknadu štete, ali više neće moći voditi postupak za klevetu.

Tužilac za ratne zločine je nakon Vašeg izvještaja saopštio da je general Diković nevin i da bi Haški tribunal podigao optužnicu da je to zaista istina. Međutim, znamo da ICTY podiže optužnice samo protiv najviših lanaca komande. Vi ste, sa druge strane, dokaze zasnovali na dokumentima Haškog tribunala. Zašto je onda general Diković također rekao da Vi ovakvim istupanjem produbljujete mržnju u regionu i da Vam je stalo da ovaj prostor bude stalno izvor nestabilnosti. Međutim, Vi kažete da se borite za suprotno. Ko je onda u pravu? Nije se podigla optužnica, a postoje dokazi?

> **Moje lično stanovište je da su Bljesak i Oluja bile legitimne sa tog vojnog stanovišta, ali nešto drugo se desilo uspostavljanjem kontrole nad tim delom teritorija, počinjeni su zločin protiv čovečnosti i teški ratni zločini.**

Haški tribunal je ipak imao ograničene mogućnosti. On je na početku vrlo teško postavljao prve slučajeve, zato što je to bilo vreme Slobodana Miloševića u Srbiji. Nije bilo saradnje sa Haškim tribunalom. Oni imaju 161optuženog. Nema taj sud kapacitete da optužuje i generale. To bi onda bilo još 300-400 novih slučajeva, tako da to ostaje domaćim tužilaštvima. Bojim se da toga neće biti. Mislim da će u Srbiji biti daleko manje relevantnih slučajeva suđenja, a ako bude, to će biti fokusirano na direktne počinioce, uglavnom na one koji nisu iz redova regularne formacije, nego iz redova paravojnih i dobrovoljačkih grupa. Ne verujem da će biti suđenja generalima.

Nakon oslobađajuće presude generala Ante Gotovine i Mladena Markača u Haagu došlo je do očekivane reakcije u Srbiji i to u vidu odluke srpskog tužiteljstva koje je podiglo šest optužnica za zločine u Hrvatskoj.

Ja sam odmah na početku rekla da FHP i ja lično imamo veliki broj izjava i da sam razgovarala sa velikim brojem onih koji su proterani u kolonama, koji su došli ili im je neko ubijen posle operacija Oluja i Bljesak. Mislim da su tu činjenice potpuno jasne. Prvostepena presuda je iznela veliki broj validnih dokaza. Moguće da su pogrešili sa tim standardom od 200 m. Standard kaže: Sve što je palo - projektil, na 200 m od civilnog

objekta, smatrat će se kao napad na civilni objekat. To je neprihvaljivo iz nekog pragmatičnog ugla, jer nijedna država to ne bi prihvatila. Onda bi svi mogli biti optuženi za ratne zločine. To je malo čudno, a onda mi je čudno zašto žalbeno veće nije izmenilo taj standard i zašto nije postavilo svoje standarde; koja je to udaljenost za koju se može reći da je dokaz i kako bi se predstavilo da je granatiranje bilo zakonito i na kojoj distanci. Ako projektil padne, granatiranje postaje nezakonito.

Međutim, oni nisu ulazili u to. Ono što je najčudnije, a to su ti Brijonski transkripti, koji pokazuju šta se to govorilo i šta se radilo na tom sastanku gde se planiralo, dogovaralo, davale su se naredbe i posle te naredbe su ispunjene. Tu je potpuno sve jasno. Neko je zapovedao, neko je dobio zadatak da zapoveda. Gotovina i Markač su na Brionskom sastanku dobili zadatak da zapovedaju operacijom. Ova presuda ima političku pozadinu. Prvi put sam za neku hašku presudu rekla da ne odgovora onome što se dogodilo, da je u potpunom neskladu sa činjenicama o ubistvima ljudi, o tome da su ljudi sprečeni da se vrate kućama i ako to nije u skladu sa činjenicama, onda ta presuda ne može da se prihvati kao pravedna i pravična presuda.

Zbog čega je dovedeno u pitanje prekomjerno granatiranje Knina kao i sva svjedočenja žrtvi?

Iskreno, mislim da i nije trebalo uzimati kao dokaz prekomerno granatiranje Knina. Razlog za to je što iz haške presuda znamo šta znači prekomerno granatiranje, a to su Vukovar i Grad Sarajevo. Knin nikada nije granatiran na taj način, niti prekomerno niti u nekom dužen periodu i zato je taj standard i uzimanje granatiranja kao ključni dokaz, iako se kaže da je 900 projektila bačeno na Knin, ne može se porediti ni sa Vukovarom ni sa Gradom Sarajevom. Ja također prihvatam da to nije bio dokaz pretresnog Veća, ali je zato transkript Brijonskog sastanka bio jak, da više ne treba ni jedan drugi.

Dokumentovanje žrtava treba da bude završeno, a onda preostaje političarima da shvate koliko je važno da REKOM bude osnovan i koliko je važno da se to javno priznanje ne odlaže. Javno priznanje žrtava ne možemo mi da provedemo. Mi možemo da knjige pišemo, kao što je "Kosovska knjiga pamćenja" i koja je prihvaćena i od Srba i Albanaca.

Reakcija političkog dijela javnosti u Srbiji bila je očekivana, no, komentirali ste kako ste očekivali mnogo jaču političku reakciju. Zbog čega je ona onda izostala?

Mislim da je meni bilo jasno zašto je izostala. Ipak su oni svi na vlasti. Premijer je iz Socijalističke partije Srbije (SPS), koja je itekako odgovorna i za to što se dogodilo Srbima, jer je ta srpska politika doprinela velikom egzodusu Srba. Isto je na vlasti Srpska napredna stranka (SNS), oni su itekako učestovali u svemu tome što je snašlo Srbe u Hrvatskoj. Prema tome, kod njih je preovladalo to da nemaju to moralno pravo da sada oni donose drastične odluke kao da prekinu sve odnose, da otkažu gostoprinstvo hrvatskom ambasadoru. Sve je to izostalo i rekla bih da je bilo mnogo manje emocionalno-političkih reakcija, nego kad je na vlasti bio predsednik Tadić, čija partija nije učestovala u ratu, nije učestovala u zločinima. Mislim da je on bio na vlasti da bi on smatrao svojom obavezom da preduzme vrlo rigorozne mere da bi pokazao solidarnost sa žrtvama.

Jesu li Oluja i Bljesak bile legalne vojne akcije?

Hrvatski predsednik Ivo Josipović je lepo rekao: Oni su oslobođeni, ali država Hrvatska ima odgovornost za žrtve. Moje lično stanovište je da su Bljesak i Oluja bile legitimne sa tog vojnog stanovišta, ali nešto drugo se desilo uspostavljanjem kontrole nad tim delom teritorija, počinjeni su zločin protiv čovečnosti i teški ratni zločini. Za sve te zločine nisu odgovorni samo pojedinci. Odgovoran je i nekadašnji državni vrh Hrvatske i, naravno, svi ti koji su bili prisutni na tom Brijonskom sastanku. Prema tome, postoji državna odgovornost kroz taj zajednički zločinački poduhvat nezavisno od toga što su akcija Oluja i akcija Bljesak potpuno legitimne.

Vaš kontekstualni pristup ratovima u bivšoj Jugoslaviji?

Ja mislim da će o tome najtačnije moći da se govori kada svi podaci o žrtvama budu složeni. Vidi se da se taj rat odvija na području Republike Hrvatske, da se rat odvija na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, vidi se da se rat odvija na Kosovu, ali nema rata na teritoriji Republike Srbije. Međutim, ima paravojnih formacija Republike Srbije i Crne Gore i u ratu na teritoriju Hrvatske, i Bosne i Kosova, iako nema albanske Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) na teritoriji Beograda ili na teritoriji Srbije. To pokazuje sasvim sigurno da početak rata jeste upad jedne snažne armije na teritorije nekadašnje republike. Posle toga, rat ide svojom logikom. Otuda imamo podatke kada kažemo, da je u Bosni i Hercegovini od 62 000 Bošnjaka 31000 civila, a 31000 vojnika. Posle toga, kada rat počne tako što oružane snage druge teritorije dođu pomognu, podržavaju, i onda logika rata postaje neumitna. Životi se gube, i od napada, agresije, mogu se videti i elementi građanskog rata. Inače da tog nema, postavljala bi se pitanja odakle oni stradali iz druge etničke zajednice.

multimonolog

Piše: **Senad Nanić**

Dan neovisnosti Republike Palestine - DAN STIDA Republike Hrvatske

Za nas, generacije odrasle u socijalističkoj Jugoslaviji, 29. studenog bio je jedini blagdan s okusom građanskog ponosa. Jer, bili smo građani republike. Drugi blagdani su slavili vrijednosti prema kojima nismo mogli razviti osjećaj bliskosti, kao što su Dan ustanka i Dan borca te međunarodni Dan rada ili pak onaj praznik koji se i danas slavi s okusom otuđenosti pod društvenom prisilom, famozna Nova godina.

Biti građaninom republike podrazumijeva pripadnost univerzalnoj tradiciji najsvjetlijih civilizacijskih dostignuća društvenog uređenja. *Res publica*, javna stvar, pretpostavlja pravo i obavezu zajednice građana da na javan način upravlja dobrima koje stvara. Sustavan je to oblik borbe protiv oligarhijske prirode vlasti koja vjeruje da se tuđim novostvorenim vrijednostima ima upravljati u privatne svrhe i interese malenog kruga financijsko-političkih moćnika. Koji, kako vidimo, danas mnogo naglašenije nego u drugim povijesnim trenucima kojima smo svjedočili, uvijek nađu načina pervertirati institucije republike, kada ih već ne mogu ukinuti. Oni sebe, stoga, nužno moraju proglasiti viševrijednim kao bićima, a one, čijim se vrijednostima upravlja u privatne svrhe, idiotima. I to ozakoniti. Fašizam, drugim riječima - neizbježno.

U zanosu nacionalnog oslobođenja od degeneriranih ostataka jugoslavenske federacije atrofirale u nacizam na krilima militarizma predimenzionirane nekad narodne armije tada posve nespremne na nužne reforme i građanski nadzor, simbolički smo reinstalirali spomenik banu Josipu Jelačiću na sred Trga Republike. Neupitna je opravdanost povratka bana na svoje mjesto na svom trgu. No, omaklo nam se, republiku smo, simbolički, izgnali iz našega grada. Zadovoljni smo, na simboličkoj ravni, da nam je standard političke zajednice spušten s razine republike na onu banovine. Hijerarhijski nužno podređene imeprijalnom centru. Smještenom opet, sada već po četvrti put, u nekom gradu s početnim slovom B? Umjesto medijske buke koja prati agresivan zahtjev za promjenom imena Trga maršala Tita, važnije bi bilo građanski inicirati povratak imena Trg Republike jednom od zagrebačkih i trgova u drugim gradovima Republike Hrvatske.

29. studenog nije dan kojeg je slavila samo socijalistička Jugoslavija. Istog je dana, godine davne 1947., Rezolucijom broj 181, Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila Plan podjele britanske kolonije Palestine na židovski i arapski dio te tako priznala pravo židovskom narodu na državu Izrael. Istog je dana, ista skupština, s nepravednih, napaćenih, sramotnih 65 godina zakašnjenja, usvojila rezoluciju o prijemu Palestine u svoju organizaciju u svojstvu člana promatrača. U predvorje punog međunarodnog priznanja. Velika većina čovječanstva, 138 zemalja članica Ujedinjenih naroda podržalo je odluku. Samo 9 ih je bilo protiv. I sramotnih 41 suzdržanih koji su tvrdili da nije mudro priznati temeljno i neotuđivo pravo na samodređenje narodu u uvjetima rata i bez suglasnosti druge zainteresirane strane. Kao da je rezolucija od 29. studenog 1947. uvažavala interese druge strane, palestinskog, dakle, i šire, arapskog naroda.

I, što u toj situaciji čine predstavnici Republike Hrvatske, punopravne članice Ujedinjenih naroda, priznate od većine članica u uvjetima teške agresije, ratnih stradanja i zločina protiv čovječnosti? Besramno se pridružuju suzdržanima! Koliko bi građana Hrvatske dalo podršku takvom stavu da ih se, kojim slučajem, konzultiralo, makar i anketom? Ili, što smo mi, Hrvaćani, 1991. godine, tamo negdje oko 29. studenog, nakon pada Vukovara, mislili o vladama zemalja koje su izražavale suzdržanost u pitanju međunarodnog priznanja neovisnosti Hrvatske i drugih republika Jugoslavije pod izgovorom neprimjerenosti priznanja u ratnim uvjetima i bez suglasnosti svih strana, uključivo i one koja vrši agresiju i ratne zločine u cilju sprečavanja neovisnosti istih? Kako možemo očekivati prijateljstvo palestinskog i drugih arapskih naroda nakon ovakvog ne-stava?

29. studenog 2012. godine. Dan stida. Stidismo se što smo građani Hrvatske. Istodobno, od srca se radovasmo uspjehu palestinskog naroda nakon neizrecivo dugog i teškog puta k neovisnosti i međunarodnom priznanju. Čestitamo svim Palestincima, i onima brojnima koji su hrvatski građani, kao i svim građanima Palestine Dan neovisnosti, 29. studenog… Dan Republike Palestine.

Amina Nanić

Manjine u pravu

Ulomak iz istoimene knjige u izdanju KDBH "Preporod"

Autorica knjige diskretno gradi rukopis na izloženom načelnom vrijednosnom stajalištu. No, kao legalist po vokaciji, materiju pravnog uređenja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj prezentira nam na sveobuhvatan, pravno-korektan i objektivan način. Vremenski slijed normativnih promjena, statističke pokazatelje i pojedine činjenične podatke povremeno prati izlaganje alternativnih mogućnosti, u političkoj javnosti više ili manje poznatih, a neprihvaćenih prijedloga. Valja naglasiti da ponekad tekstovi posvećeni manjinskoj problematici bivaju opterećeni "godinama šutnje i/ili neslušanja", pa se teško nose s izazovom "navijačke argumentacije" zaboravljajući da je često manje zapravo više. Ova je knjiga upravo suprotan primjer. Autoričina osobna zapažanja nenametljiva su i logična, ocjena i kritika izbalansirane, čitatelja ne tjeraju na zaključke određenog predznaka, već otvaraju perspektivu, postavljaju pitanja i ne pretendiraju dati konačne, jednostrane, a posebno ne dogmatske odgovore. Čitatelje nesklone ili neupoznate s pravnim diskursom možda bi kratki pogled na sadržaj ove knjige mogao unaprijed preplašiti i/ili odbiti. Bila bi to žalosna greška površnog doticaja s njom. Naime, tekst uistinu sadrži pregled, opis i analizu relevantnih hrvatskih pravnih propisa, no istovremeno predstavlja pitko, razumljivo i praktično štivo koje na jednom mjestu i u racionalnoj količini sadrži relevantne informacije o položaju nacionalnih manjina u našoj državi. Već od samog uvodnog djela, čitatelja upoznaje s problemima određenja definicije i pojma nacionalne manjine da bi svako sljedeće poglavlje, u koncentričnim krugovima, sve detaljnije, ali utemeljeno na prethodnom dijelu, objasnilo inače relativno komplicirane pravne institute i rješenja. U tom smislu knjiga u vašim rukama služi kao vodič ili priručnik, ali i putokaz za daljnja promišljanja pitanja uređenja položaja nacionalnih manjina u našoj zajedničkoj domovini.

Sanja Barić

Bošnjačka nacionalna manjina
Dualno izjašnjavanje u Hrvatskoj (Popis stanovništva)

Pod stanovništvom podrazumijevaju se osobe koje su državljani Republike Hrvatske, strani državljani i osobe bez državljanstva koji imaju prebivalište u Hrvatskoj, bez obzira na to nalaze li se u vrijeme popisa stanovništva u Hrvatskoj ili inozemstvu, te osobe koje u kritičnom trenutku popisa stanovništva imaju boravište u Hrvatskoj.[1]

Iako je prošlo devetnaest godina od Kongresa bošnjačkih intelektualaca na kojemu je vraćeno povijesno nacionalno ime Bošnjak, još uvijek je prisutno nerazumijevanje ovog, za jednu manjinu, krucijalnog pitanja, što najbolje ocrtava popis stanovništva u Hrvatskoj iz 2001. godine na kojemu je stanovnicima Hrvatske omogućeno izjašnjavanje kao Bošnjaci ili kao "Muslimani".

Paralelizam dvostrukog iskazivanja doveo je do toga da se bošnjački korpus u Hrvatskoj cenzusno podijelio na 20.755 Bošnjaka te 19.677 "Muslimana".[2] Budući da hrvatsko zakonodavstvo ne priznaje "Muslimane" kao nacionalnu manjinu, to je bitno smanjilo manjinska prava koja Bošnjacima zakonski pripadaju na osnovi njihove realne brojnosti, npr. službena uporaba vlastitog jezika, pravo na zaposlenje u državnoj upravi, političko zastupanje.

S Bošnjacima, tom "novom" kategorijom nacionalnih manjina, ponajviše se identificiraju pripadnici nekadašnje manjine "Muslimana", ali ovom objekcijom ne želimo implicirati kako su svi Bošnjaci nužno i vjerski muslimani.[3]

Anketa o socijalnom i kulturnom položaju Bošnjaka/"Muslimana" u Gradu Zagrebu utvrdila je kako postoji značajna razlika u načinu izjašnjavanja između Bošnjaka rođenih u Bosni i Hercegovini i onih koji su rođeni u Hrvatskoj, budući da "*oni koji su rođeni u Bosni i Hercegovini više slijede promjene, bar kad se radi o nacionalnom imenovanju, od onih rođenih u Hrvatskoj.*"[4]

Autor Ankete pretpostavlja da će udio onih osoba koje

[1] Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011. godine, NN br. 92/2010., čl. 2., st. 1.

[2] Tanković, Š., *Bošnjački identitet danas*, Behar, br. 87./88., Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, 2009., str. 53.

[3] Helena Anušić, poznata novinarka Hrvatskog katoličkog radija, izjašnjava se kao Bošnjakinja.

[4] Hodžić, A., *Bošnjaci u Zagrebu: kratki prikaz socijalno-kulturnog stanja*, Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2011., str. 20.

se samoimenuju "Muslimanima" u budućnosti nestati ili postati neznatan jer će se dogoditi smjene generacija, kao i neizbježne promjene u nacionalnom izjašnjavanju sadašnjih "Muslimana", čime će se konačno uvesti sasvim jasna razlika između nacionalne i vjerske pripadnosti."[5]

Anketa je pokušala proniknuti u razloge radi kojih osobe još uvijek koriste odrednicu "Musliman" te je tako najviši postotak ispitanika (49,12%) ustvrdio da je to "*navika na stari naziv ('Musliman')*".[6] Značajan je udio (30,92%) i onih ispitanika koji misle da je glavni razlog ovoj pojavi nerazlikovanje vjerskog od nacionalnog, a najmanji udio (13,48%) ispitanika misli da osobe koje navode stari i danas nevažeći naziv "Musliman" i "*ne znaju za nastalu promjenu*".[7]

Razlog koji nije obuhvaćen u Anketi, a na koji nesumnjivo upućuju njeni rezultati jest strah da će se promjenom nacionalnog imena iz "Musliman" u Bošnjak nešto "izgubiti", primjerice, vjerski identitet, posao, status u društvu, itd. No, autor drži taj strah neosnovanim jer oni koji "gube" sami su "Muslimani", koji su takvim načinom izjašnjavanja podvedeni pod rubriku "Ostali narodi Europe" i ostali nepostojeći u zakonodavnim okvirima Republike Hrvatske.[8]

Popis birača

Popisi birača državna su evidencija u koju se upisuju hrvatski državljani koji su navršili 18 godina života, osim onih koji su pravomoćnom sudskom odlukom potpuno lišeni poslovne sposobnosti.[9] Od ukupnog broja izjašnjenih Bošnjaka u popisu stanovništva, procjenjuje se da ih je tek oko 25% tako evidentirano u popisu birača.[10]

Stoga su hrvatske vlasti 2007. godine odlučile kako će osobe koje su u birački popis zavedene kao "Muslimani" privremeno imati aktivno biračko pravo ("birati") na izborima za članove vijeća i predstavnike bošnjačke manjine, što je unijelo dodatnu pomutnju u postojeće stanje.[11]

Naime, Vlada je u obje Odluke o raspisivanju izbora za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave odlučila da za članove vijeća ili predstavnike bošnjačke nacionalne manjine "*iznimno, na ovim izborima mogu glasovati i hrvatski državljani koji su u popisu birača upisani kao muslimani, a iskazat će se na posebnom izvatku*".[12]

Jasno je da se radi o političkoj odluci kojom se htio riješiti problem dvadesetak tisuća ljudi opredijeljenih kao "Muslimani", a koji nisu mogli sudjelovati na prvim izborima za vijeća i predstavnike manjina. Međutim, vladina odluka izazvala je nezadovoljstvo nekih drugih nacionalnih manjina koje su upozoravale da dvadeset tisuća izjašnjenih "Muslimana" ne čine samo Bošnjaci, već u određenom broju i Romi.[13]

Vlada više nije donosila takve odluke, već je pripadnicima bošnjačke manjine koji su upisani kao "Muslimani" prilikom budućih izbora omogućavala da obave uvid u biračke popise i po potrebi izmijene nacionalnost, što je jedno od osnovnih ljudskih prava.[14]

U tom kontekstu, vrijedno je navesti dvije preporuke iz 2004. godine koje su dolazile iz bošnjačkih krugova. Prof. dr. sc. Sead Berberović, tadašnji predsjednik Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske, predlagao je dvije varijante preregistracije:

1. svi građani koji su u biračkim popisima upisani kao "Muslimani" trebali bi se automatski preregistrirati u Bošnjake, budući da "*zapravo pripadaju bošnjačkom korpusu*",[15] a oni koji to ne žele trebali bi se u zadanom roku javiti u svoj općinski ured i preregistrirati u neku drugu nacionalnost, ili

2. svi "Muslimani" trebali bi se u zadanom roku preregistrirati u neku drugu nacionalnost.[16]

Mr. sc. Senad Nanić, predsjednik Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod", predlagao je da se "Muslimanima" pruži mogućnost da, čak i bez osobne intervencije za promjenom nacionalne odrednice, crpe svoja prava iz UZPNM zajedno s Bošnjacima. Autor drži da bi se tako omogućilo "Muslimanima", koji su u prošlosti često i arbitrarno upisivani kao takvi, stjecanje prava da zajednički s Bošnjacima biraju svoja vijeća

5 *loc. cit*.
6 *ibid*., str. 21.
7 *loc. cit*.
8 *ibid*., str. 3.-4.
9 Zakon o popisima birača, NN br. 19/2007., čl. 2., st. 1.
10 Prilog dopisa prof. dr. sc. Seada Berberovića članu Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Sulejmanu Tihiću, od 18.10.2005., objavljen u: Bošnjačkoj pismohrani, sv. 5., br. 17.-20., Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Zagreb, 2004./2005., str. 319.
11 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Third Opinion on Croatia, Adopted on 27 May 2010 (dalje: *Opinion on Croatia III*), ACFC/OP/III(2010)005, Strasbourg, 6 December 2010, str. 11.
12 Nazif Memedi, saborski zastupnik i član Savjeta za nacionalne manjine, upozorio je kako nije u redu što se "Muslimanima" dopustilo da glasuju za Bošnjake, ali ne i za Rome. (Novosti i najave Vlade Republike Hrvatske, *Savjet za nacionalne manjine traži poseban zakon o manjinskim izborima*, 29. lipanj 2007., <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/novosti_i_najave/2007/lipanj/savjet_za_nacionalne_manjine_trazi_poseban_zakon_o_manjinskim_izborima>, ažurirano 29. srpnja 2011., posjećeno 29. srpnja 2011.)
13 Odluka o raspisivanju izbora za članove vijeća nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave, NN br. 49/2007., čl. III.; Odluka o raspisivanju izbora za predstavnika nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave, NN br. 49/2007., čl. III.
14 Second Report Submitted by Croatia Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the protection of National Minorities (dalje: *Croatia State Report II*), ACFC/SR/II(2004)002, Strasbourg, 13 April 2004, str. 70.
15 Berberović, S., *Mi smo uporni* (intervju), Preporodov Journal, br. 58., Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, veljača 2004., str. 13.
16 Prilog dopisa prof. dr. sc. Seada Berberovića, *op. cit*. (bilj. 17.), str. 321.

i predstavnike nacionalnih manjina.[17]

Novija povijest Bošnjaka u Hrvatskoj

Bošnjaci su počeli dolaziti u Hrvatsku odmah po austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine polako obnavljajući prisutnost muslimana u Hrvatskoj. Tada je započeo proces doseljavanja Bošnjaka u potrazi za poslom i obrazovanjem, što će predstavljati ključ tradicije hrvatskih muslimana u nadolazećem 20. stoljeću i biti jednim od uzroka njihove društvene afirmiranosti.[18]

Oslobođenje od austrougarske vlasti dovelo je do ujedinjenja južnoslavenskih zemalja u novu državu. Broj muslimana povećavao se intenzivno, naročito u Zagrebu. Značajnu ulogu odigrala je ekonomska imigracija jer je Zagreb bio središte industrijskog razvoja i međunarodne trgovine u Kraljevini Jugoslaviji. K tome, Sarajevo nije bilo suvremeni sveučilišni grad, pa je mnogo ljudi željnih obrazovanja svoje visokoškolsko obrazovanje postizalo u Zagrebu, gdje je velik broj i ostao zbog boljih mogućnosti zapošljavanja, profesionalne i društvene afirmacije.[19]

Godine 1943., zasjedanjem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, političkog parlamentarnog tijela narodnooslobodilačkog partizanskog pokreta pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, obnovljena je Bosna i Hercegovina u obliku federalne socijalističke republike. To je naišlo na odobravanje muslimana i značajno povećalo podršku partizanskom pokretu pod vodstvom Josipa Broza Tita.

No, ni tada nije bila priznata narodna posebnost bosansko-hercegovačkim muslimanima, iako su priznati dotada nepriznati "narodi" Jugoslavije, Crnogorci i Makedonci. Ova pozicija spriječenosti Bošnjaka na putu nacionalne afirmacije uz priznanje domovinske posebnosti, označit će politički život Bošnjaka u drugoj polovici dvadesetog stoljeća kao nastavak borbe za nacionalna prava.

Udio Bošnjaka se povećao od nezamjetnih 0,029% 1948. godine na respektabilnih 0,909% 1991. godine. Bošnjaci su te godine postali treći po brojnosti narod u Hrvatskoj, nakon većinskih Hrvata (78,1%) i manjinskih Srba (12,2%). Podaci pokazuju da je u promatranom razdoblju ukupni porast stanovništva u Republici Hrvatskoj bio svega 27,35%, a broj Bošnjaka je u istom razdoblju porastao za preko četrdeset puta.[20]

Prema službenim statističkim pokazateljima popisom iz 1948. godine evidentirano je svega 1.077 Bošnjaka. No, prof. dr. sc. Šemso Tanković drži ovaj zaključak samo djelomično točnim i tvrdi da je 1948. godine u Hrvatskoj bilo 4.456 Bošnjaka koji su pridodani djelomično srpskom nacionalnom korpusu (274 Bošnjaka) i u značajnom dijelu hrvatskom (3.212 Bošnjaka).[21] U slučaju da se kao početna veličina uzme stvarni broj koji iznosi 4.563 pripadnika bošnjačkog naroda, tada se dobiva porast Bošnjaka nešto manji od deset puta.

Slažemo se s njegovim sudom da razloge takvih tendencija ne treba tražiti isključivo u pojačanom useljavanju Bošnjaka u Hrvatsku. Pored navedenog, razloge ubrzanog povećanja pripadnika bošnjačkog naroda treba tražiti u postupnom i slobodnijem izjašnjavanju nacionalne posebnosti.

Završetkom rata u Bosni i Hercegovini propale su i iluzije o cijepanju Bosne. Za Bošnjake u Hrvatskoj to je vrijeme borbe za priznanje svog manjinskog statusa. Devedesetih godina svjedočimo proces jačanja postojećih institucija i nastajanja novih uključujući i onih koje predviđa nova zakonska regulativa o manjinama usklađena s europskim standardima.

Ako usporedimo tablice popisa stanovništva iz 1991. i 2001. godine uočavamo da ratna događanja nisu imala toliko negativan utjecaj na populaciju Bošnjaka. Naime, broj Bošnjaka i "Muslimana" je smanjen za 3.000,[22] što je malen gubitak u odnosu prema gubicima pripadnika drugih manjina, ali i velik u odnosu na aktualni ukupni broj pripadnika Bošnjaka.

Zanimljivo je uočiti da su muslimani, kao kategorija vjerske pripadnosti, jedna od rijetkih statističkih kategorija koja u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine bilježi rast. Naime, 1991. godine Republika Hrvatska imala je 4.784.265 stanovnika, a muslimana je bilo 54.814, odnosno 1,15%. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, Republika Hrvatska imala je 4.437.460 stanovnika, od čega muslimana 56.777, što iznosi 1,28% ukupnog broja stanovnika.[23]

Smatramo da se zabilježeni porast broja pripadnika islama ne može objasniti porastom broja Albanaca ili konverzijom nemuslimanskog stanovništva, već vjerojatnim asimilacijskim procesima bošnjačke manjine. Također, činjenica je da se nemali broj u znanstvenoj, kulturnoj i političkoj javnosti poznatih muslimana nacionalno deklariraju kao Hrvati.

---

[17] Nanić, S., *Manjine ili segmenti političkog prostora* (intervju), Preporodov Journal, br. 60., Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, travanj 2004., str. 15

[18] Nanić, S., *Muslimani Hrvatske: Razlozi visokog stupnja društvene afirmiranosti*, Behar, br. 87./88., Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, 2009., str. 61.

[19] *ibid*., str. 60. – 61.

[20] Tanković, Š., *Bošnjaci u Republici Hrvatskoj*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1997., str. 11.

[21] *ibid*., str. 12.

[22] *Croatia State Report II*, *op. cit*. (bilj. 20.), str. 45.

[23] Nanić, S., *Multimonolog*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod", Zagreb, 2011., str. 38

Očuvanje osebujnih sastavnica **manjinskog identiteta**

Amina Nanić: "Manjine u pravu (Ustavnopravni položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na Bošnjake)", KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.

Piše: **Petar Bačić**

Knjiga "Manjine u pravu" (Podnaslov: "Ustavnopravni položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj s posebnim naglaskom na Bošnjake") autorice Amine Nanić podijeljena je u sljedećih deset poglavlja: 1) Pojam nacionalna manjina; 2) Struktura stanovništva u Hrvatskoj; 3) Bošnjačka nacionalna manjina; 4) Pravni okvir zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj; 5) Ustav Republike Hrvatske; 6) Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina; 7) Politička zastupljenost manjina; 8) Ostali "manjinski" zakoni; 9) Zaključne opaske; 10) Bilješke; 11) Literatura. Navodi se ukupno 467 bilješki.

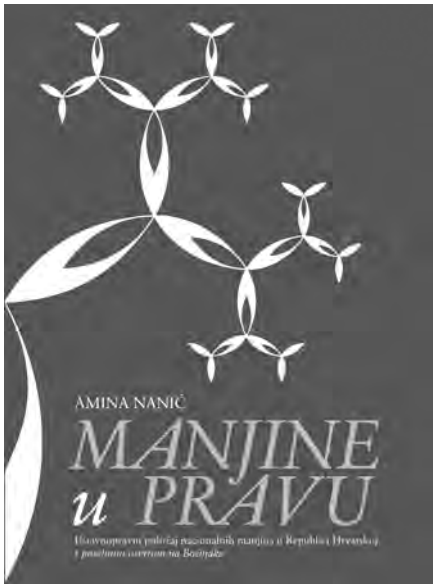

Knjiga ima za predmet prava manjina i to kao "poseban skup pravila koja uređuju status brojčano inferiornih ili nedominantnih skupina specifičnih obilježja, prije svega osobitog etničkog, vjerskog ili jezičnog identiteta koji ih čini drukčijim od ostatka populacije države u kojoj žive". Autorica uvodno posebno ističe da joj intencija nije razmatrati pojam "manjina" u sociološkom smislu, kao i da će se u tekstu dosljedno primjenjivati pojam "nacionalna manjina" kojega koriste hrvatski zakonodavac te relevantni europski komparativni pravni sustavi. Osim spomenutih uvodnih napomena, u okviru prvog poglavlja ("Pojam nacionalna manjina", str. 11.-14.) prikazuju se i znanstveni pokušaji definiranja pojma manjine te pravni pokušaji definiranja u Hrvatskoj. U drugom poglavlju ("Struktura stanovništva u Hrvatskoj", str. 15.-18.) autorica izlaže i kritički se osvrće na podatke o nacionalnoj slici Hrvatske, komparirajući pritom rezultate iz Popisa stanovništva provedenih 1991. i 2001. godine (nažalost ne i onoga iz 2011. budući da, kao što je poznato, isti još uvijek nisu obrađeni).

Treće poglavlje pod naslovom "Bošnjačka nacionalna manjina" (str. 19.-27.) predstavlja osobito interesantan i vrijedan dio knjige u kojem se podrobno prikazuje razvoj pojma Bošnjak od srednjeg vijeka do modernih vremena, a posebno se detaljno izlaže novija povijest Bošnjaka u Hrvatskoj i njihovo kulturno, društveno i političko organiziranje, te se ukazuje na probleme bošnjačke manjine povezane uz izjašnjavanje u popisu stanovništva i popisu birača.

U četvrtom poglavlju ("Pravni okvir zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj", str. 29.-32.) autorica sažeto postavlja okvir za detaljniju razradu ovog pitanja nabrajajući najznačajnije akte (Ustav Republike Hrvatske, zakone, podzakonske akte, te relevantne međunarodne ugovore kojih je Republika Hrvatska stranka) kojima se u Hrvatskoj regulira materija zaštite manjina. Sljedeće, peto poglavlje ("Ustav Republike Hrvatske", str. 33.-49.) donosi ponajprije detaljni pregled relevantnih odredaba *Ustava Republike Hrvatske (2010.)*, a zatim i analizu odgovarajućih normativnih rješenja i to tijekom šest razdoblja (od kojih se prvo odnosi na period socijalističke ustavnosti od 1963. do 1990. godine), pri čemu autorica ne zaobilazi navesti i kritizirati problematične koncepte (npr. pojam "autohtonosti", ustavno nabrajanje manjina, financiranje manjina preko Savjeta za nacionalne manjine, itd.).

U šestom poglavlju ("Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina", str. 51.-75.) iscrpno se razmatra *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina* iz 2002. (posebno jamstva prava i sloboda osoba koje pripadaju manjinama kao najiscrpniji dio zakona usmjeren prema "očuvanju osebujnih sastavnica manjinskog identiteta") koji se prvo komparira s prethod-

nim zakonom (*Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj, 1991.*) kojemu autorica priznaje "golemi značaj" kojega je imao u vrijeme usvajanja, ali i upozorava na sve njegove "ugrađene" nedostatke (šturi popis prava pripadnika nacionalnih manjina i nedovoljno precizirane odredbe o sudjelovanju pripadnika manjina u tijelima javne vlasti, nepostojanje definicije nacionalne manjine, itd.) te na probleme koje su ti nedostatci generirali u praktičnoj primjeni. Posebno se osvrće i na odluke Ustavnog suda Republike Hrvatske o pravnoj prirodi Zakona pri čemu se pridružuje nekim kritikama stajališta koje je pritom Sud zauzeo. Nadalje, u ovom dijelu radu autorica analizira i brojne zakonske propise kojima se detaljnije regulira ova materija, primjerice one kojima se osigurava zastupljenost pripadnika manjina u tijelima državne uprave i pravosudnim tijelima (*Zakon o sustavu državne uprave*, *Zakon o državnim službenicima*, itd.), zatim pristup sredstvima javnog priopćavanja (*Zakon o medijima*, *Zakon o elektorničkim medijima*), itd.

U sedmom poglavlju ("Politička zastupljenost manjina", str. 77.-114.) autorica identificira četiri temeljna instituta koja *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina* određuje u zaštiti manjina s ciljem osiguranja njihove zastupljenosti u tijelima političke vlasti te sudjelovanja u javnom životu uopće, a koja zatim detaljno analizira u četiri potpoglavlja. U pitanju su pravo manjina na predstavljenost u Hrvatskom saboru, pravo manjina na predstavljenost u tijelima lokalne i regionalne samouprave, sustav "manjinske samouprave" uspostavljen kroz vijeća nacionalnih manjina, te komunikacija manjina sa središnjom državnom vlasti kroz Savjet za nacionalne manjine.

Osmo poglavlje ("Ostali 'manjinski' zakoni", str. 115.-123.) donosi detaljan prikaz dva zakona - *Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* te *Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina*, kao i pregled relevantnih odredaba ostalih povezanih zakonskih propisa (*Zakon o općem upravnom postupku*, *Zakon o parničnom postupku*, *Zakon o kaznenom postupku*, itd.) kojima se preciziraju i proširuju odredbe Ustavnog zakona glede uporabe jezika i pisma manjinskih skupina. Autorica se u zasebnom potpoglavlju osvrće i na postupak nadzora nad primjenom tzv. manjinskih zakona koji, sukladno relevantnim zakonskim odredbama provode Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo uprave, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, a posebno i na mogućnost podnošenja ustavne tužbe koju je predviđao Ustavni zakon, a ukinuta je odlukom Ustavnog suda iz 2010. godine.

U devetom poglavlju ("Zaključne opaske", str. 125.-126.) autorica sumira zaključke svoje studije. Još jednom upozorava na nedosljednost i svojevrsna lutanja hrvatskog ustavotvorca glede regulacije prava manjina, zatim "pojavu uvjetovanosti manjinskog zakonodavstva trenutnim političkim odnosima", upozorava na ona područja u kojima su najprimjetnije razlike između normiranog i stvarnog stanja, nedostatke instituta vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, ali i naglašava ona područja u kojima su ostvareni najbolji rezultati i najznačajniji napredak glede poštivanja prava koja su važećim nacionalnim propisima manjinama zajamčena.

Knjiga "Manjine u pravu": 'Ustavnopravni položaj nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj s posebnim naglaskom na Bošnjake", autorice Amine Nanić ima za predmet prava manjina koja predstavljaju posebno važno i osjetljivo pitanje za svaku demokratsku državu, pa tako i za Republiku Hrvatsku. U pitanju je izvorno djelo s relevantnim zaključcima koje daje znanstveno-kritički doprinos općoj društvenoj debati o odnosu prema manjinama u Republici Hrvatskoj, kao i doprinos ukupnom uzdizanju demokratskih standarda društva i države. Pristup istraživača pritom odgovara kompleksnoj problematici koja je obrađena. Slijedom svega navedenog posve je opravdano publiciranjem jednog ovakvog istraživanja koje registrira te kritički analizira i vrednuje različite etape, probleme i rješenja u razvoju manjinske problematike kod nas, a samo djelo treba kategorizirati kao znanstveno djelo te ga preporučiti kao relevantan uvid u rečenu problematiku.

O autorici

Amina Nanić (rođ. Alijagić), pravnica iz Zagreba, rođena je 1987. u Derventi, Bosni i Hercegovini. Godine 1992. prebjegla je u Lovran, Republiku Hrvatsku. Na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci četiri je godine bila demonstratorica na Katedri za ustavno pravo. U tom razdoblju objavila je dva znanstvena članka (A1 kategorije) i jedan stručni. Navedeni radovi pokrivaju socijalno pravo, povijest i etiku prava te međunarodno javno pravo. Nakon obranjenog stručnog magistarskog rada 2011. seli se u Zagreb. Zapošljava se u Laktić & partneri odvjetničkom društvu d.o.o. kao odvjetnička vježbenica. Članica je Glavnog odbora Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod" i pet je godina bila članica redakcije "Preporodovog Journala" u kojem je časopisu, među ostalim, pisala o položaju nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

Izvadak iz knjige *Historijski putopis kroz Bosnu i Hercegovinu*

O značenju imena "Bosna"

KDBH "Preporod", 2012., Zagreb, strana, 448. str.

Prošlost čini sadašnjost onim što jeste

Ova općenita i naizgled prilično paušalna ocjena, ako je igdje primjenjiva u praksi, onda je to zasigurno u Bosni i Hercegovini. Historiografija prostora na kojem će se u sukcesivnim historijskim periodima u različitim omjerima odvijati proces nastanka i definiranja historijskog i toponomastičkog entiteta najprije Bosne, a potom i Bosne i Hercegovine, nije tema zanimljiva samo historičarima. No, kako je *historija* znanstvena oblast u čijim okvirima je nastanak, autohtonost i kontinuitet, namjera kojom smo se rukovodili pri izradi ove knjige bila je identificiranje i definiranje materijalnih - arheoloških - dokaza i pokazatelja, naravno ne svih, ali velikog broja najčešće osporavanih elemenata bosanskohercegovačke historičnosti.

Odluka da knjigu sačinimo od izvještaja o arheološkim iskopavanjima i nalazima obavljenim u periodu od 1889.-1914. godine objavljenih u Glasniku zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, također nije slučajna. Prije svega željeli smo pokazati obim i intenzitet arheoloških radova izvođenih u Bosni i Hercegovini baš u tom periodu, odnosno za vrijeme Austro-ugarske okupacije, brojnost nalazišta, historiografski kvalitet nalaza, kao i njihovim djelom predstaviti ličnosti koje su u tom domenu dale najveći doprinos, a kojima se ova zemlja ničim nije odužila. Nalazimo jednako zanimljivim i sramotnim da gotovo nijedan od autora čije smo tekstove iskoristili za ovu knjigu, uprkos doprinosu nema ni "svoju" ulicu ni u Sarajevu, niti u bilo kojem drugom gradu u Bosni i Hercegovini. Ova činjenica kazuje mnogo više u korelaciji sa gomilom anonimnih i poluanonimnih ličnosti, da se ne upuštamo u drukčije kategorizacije, po kojima su nazvane ulice u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Isto tako našli smo zanimljivim i doprinos arheologa-amatera, ali i razinu svijesti potpuno anonimnih nalazača i njihovog odnosa prema nalazima. Možda ponajviše zbog toga što je, pretpostavljamo, malo ko u stanju danas zamisliti takvu situaciju. Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, njegov (ne)rad, oslanjanje na neizvjesne izvore prihoda i konačno njegovo zatvaranje, posebna su i nimalo lijepa priča.

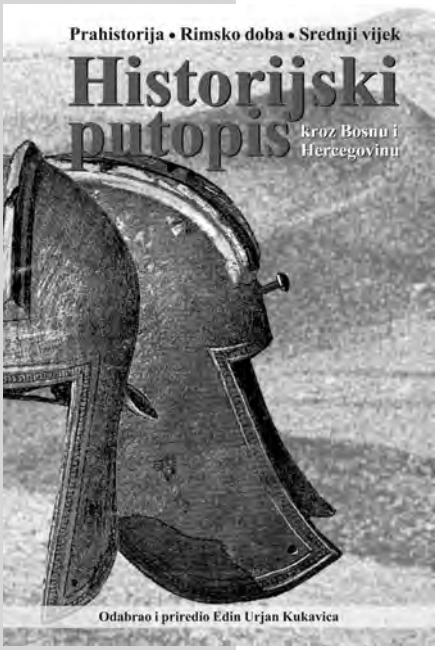

Naravno da nismo uspjeli obuhvatiti ni sve oblasti (naprimjer, etnografiju, pa i vjerski život) kao ni sve autore, a ni sva geografska područja koja to zaslužuju nisu obrađena u obimu koji njihov značaj nalaže. Jasno je da bi takav pristup zahtijevao neuporedivo više prostora. Nastojali smo punktirati određene vremenske periode - prahistoriju, rimsko doba i srednji vijek - kao, recimo relativno neupitna historijska razdoblja. S druge strane, ovi historijski periodi, koliko god su značajni kao osnov i unekoliko nadgradnja historiografije ove zemlje, gotovo da su nepoznati našoj široj čitalačkoj javnosti, te smo ih i zbog toga željeli predstaviti i koliko je to u našoj moći, osvijetliti.

S iskrenom nadom da smo koliko-toliko uspjeli u namjeri s kojom smo se i upustili u realizaciju ove knjige, i sa još većom nadom da ćemo biti u prilici realizirati i njen nastavak u kojem bismo rado Bosnom i Hercegovinom "prošli" od grada do grada i predstavili njegovu prošlost u svjetlu arheoloških nalaza za koje, sigurni smo, ni njihovi stanovnici ne znaju, preporučujemo i predajemo ovu knjigu na čitanje i sud prije svih zainteresiranoj čitalačkoj publici, a potom i akademskoj zajednici.

Edin Urjan Kukavica

Dr. Ljudevit Taloci
Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, I, 1889.

Historijskim promatranjem imena naroda i zemalja dolazi se često do sasvim nenadanih obreta. Gdje nas kronike i povelje ostavljaju na cjedilu, ti pokašto značenje imena u kojeg naroda reprezentira čitavu perijodu.

Vrlo je stara, ali ujedno i vrlo istinita metafora, da su geografija i kronologija oba oka historije. U sumračnom pojutarju ljudske povijesti, gdje se razabiru samo tamni crteži, treba nam baklja, a to je jezikoslovlje. I svjetlost jezikoslovnih rasprava vrlo često zavarava, ako se ne osvijetli prava stvar i ako to ne bude s prave mete. S toga je razloga etimološko natucanje prečesto besplodno; ili se time samo umnožava čislo praznih hipoteza, ili te pak zavede, te zabasaš u prostranome carstvu fantazije. Unatoč raznijem poteškoćama nema opet ispitaču slađega posla, već tražiti i proučavati zametak svome predmetu. Tražiš svakojakih razjašnjenja, opet ih napuštaš, pa se neozlovoljen vraćaš onamo, odakle si pošao, pa počneš iznova. Osobito je mučno protumačiti ime naše zemlje Bosne, onoga teritorija na razmeđu zapadne i istočne kulturne sfere, preko koga prestrujaše naraznoličnije narodne stihije.

Bujno čislo kako starih, tako novijeh povjesničara i zemljopisaca trudilo se i mučilo, tražeći porijeklo imenu

Bosna ili *Bosnia*, pa se pri tom svakojako razgađalo i nagađalo. U zadnje vrijeme napisao je gospodin Karlo Saks sastavak o postanju imena Bosne, koji zaslužuje pažnju i s obilate, ovdje nanizane građe, i sa svoje trijezne kritike. Iz svijeh izvora slijedi pouzdano, da se je stara banovina Bosna uopće podudarala sa poriječjem Bosne, koji Saks na tome osniva, da je naime Bosna svoje ime primila od glavne žile te oblasti, od rijeke Bosne, slažu se svi noviji ispitači. Treba dakle pronaći značenje imena te rijeke. Hoćemo li, da pri ovom našem ispitivanju metodički radimo, onda nam valja postaviti dva pitanja:

1. Je li ime Bosna slovjenskog porijekla?

2. Ako nije slovjenskog porijekla, u kojem jeziku valja mu onda tražiti korijen?

Na prvo pitanje možemo dosta pouzdano odgovoriti. Riječ BOSNA, - *Boskna* - sastavljena je od korijena Bos, - Bosk - i o d sufiksa *na* (u staroslavjenskom *inu-ina-ino*). Tvorka *na* dodaje se supstantivima, adjektivima i participima. Riječ Bosna po tvorci *na* izgleda, da je ženski pridjev; pravo uzevši jest supstantivni adjektiv. To se vidi po deklinaciji: Bosna, gen. *ne*, dativ i lokal *noj* (u Bosnoj) pri čemu uvijek valja razumijevati *bosna zemlja*. Ali korijen *bos*, nema u slovjenskim jezicima značenja, koje bi tumačilo tu riječ. Vuk. Stef. Karadžić navodi Bosnu prosto kao ime rijeke i zemlje Bosne. Daničić piše o tome u svom "Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika" ovo: "Bosna: ime rijeci i zemlji i jednom selu. Bez sumnje je ostalo od starijega tuđega naroda; pisalo se u tuđijem jezicima X. vijeka *Bosona*, poslije i *Bosnia*."

Ali i po autoritativnome sudu Miklošića i Jagića ne može se korijen odgonetnuti u slovjenštini.

Ako dakle tako stoji, da se ime toj oblasti, kojoj je tek jedno slovjensko pleme, i to bosansko, dalo historičku njenu individualnost, ne može protumačiti slovjenštinom, kud nam se valja obratiti? Po našem mnijenju valja tu promotriti oskudne ostanke predbosanske povijesti.

Iliri su prvo i po historiji najstarije pleme, koje je naselilo sjeverozapadni ugao balkanskog poluostrva. U najstarije doba, šta ga povijest bilježi, bila su ta ilirska plemena još u stanju napola pražitnom. U podzemnim prostorijama i pećinama živio je čovjek, životinjskim kožama branio se od zime, a vatru je neprestano poticao, da mu ne ugasne. Duge zimske noći kratile bi se igrom i pićem, ljudi i živina življahu zajedno. U ovdašnjim kamenitim i krševitim predjelima, gdje je gotovo tropsko ljeto, a zimi veoma studeno, življaše kršan, žilav, hrabar, ali divlji narod, koji je sastojao od zasebnih, nepredobitnih plemena. Taj narod nazivali su stari geografi skupnim imenom Iliri. Nije to povijest, što su nam stari historici ostavili o tim plemenima i narodima. Tu se razabire samo inštinktivno vrludanje po dolovima, po morskome žalu, kao po prilici selenje ptica u jatima i rojenje pčela.

Istom u IV: vijeku prije Hrista zbio se događaj, koji u svojim pošljedicama ilirska plemena rekao bih *proređuje*, a donekle i naše današnje bosansko područje osvjetljuje. To je seoba Kelta, koja je na balkanskom poluostrvu izazvala pravu etničku revoluciju.

Ogranak Kelta, veliki Skordisci, koji su od sjeverozapadne obale jadranskog mora putovali prema istoku: na Drinu i dônji Dunav, za tim mali Skordisci, ubrzo su silno uticali u jednu ruku na Trake, štono su istočno stanovali, a u drugu na Ilire, nastanjene zapadno.

Od onih ilirskih naroda, koji su onda stanovali u današnjem području Bosne i Hercegovine, sandžaka i Kosovog polja, osobito se ističu dva plemena: Ardiejci i Autarijati. Između 370-60. pr. Hr. udaraju Kelti na ilirske narode, koji su stanovali na jugu. Najprije naiđoše na pleme *ριατα*, koje nazivlju *ρ διοι* i *ρδιατοι*. Njihova obitavališta valja nam tražiti ili blizu Liburanaca (sjeverozapad Bosne), ili na jugu od srednje Save. Otale budu potisnuti. O tome Strabo (VII. 5. 15.) piše ovo: "Ardijske planine cijepaju Dalmaciju u dvije polovice, tako, da jedan dio zemlje leži uz more, a drugi preko planine. Najprije dolazi *rijeka Naron*, *oko nje žive Daorici, Ardijejci i Plerejci*, među kojima leži ostrvo Crna Korcira, a na njemu varoš, utemeljena Knidijcima; uz obalu Ardiejaca leži ostrvo Far (*Pharus*), prije zvano Par (*Parus*) jer ga naseliše Parijsci." Ardiejci stanovahu dakle na jugu Hercegovine blizu morske obale, poviš riconijskog (kotorskog) zaljeva.

Usred tih naroda bilo je od mora 80 štadija udaljeno trgovačko mjesto Naron. "Od trgovačkog mjesta dalje u unutrašnjost zemlje" (u Hercegovini), - veli Scilaks (*Scylaix*) s. 24 - "ima veliko jezero, koje dopire do *Autarijata*, ilirskog plemena. U jezeru ima ostrvo od 120 štadija, to je ostrvo vrlo plodno; od tog jezera otiče Naron. Ardiejci bijahu dakle u dodiru s Autarijatima, koji su stanovali uz gornju i srednju Neretvu.

Samo sobom nastaje pitanje, a gdje je bilo to veliko jezero u Hercegovini? Nema sumnje da je postalo od sutoka voda, koje su u davna vremena ispunjavale tri ravnice: Bjelopolje, Bišće i Mostarsko, blato, i tako činile jednu cjelovitu kotlinu; - ostrvo, što je niklo iz tog jezera, mora da je bilo najviše *šljeme Huma luka* mora da je bila negdje oko sela *Struga*, a poblizu ne baš staroga grada i kasnije rimske kolonije Narone. Tu luku poslije poplaviše i razoriše vode Narona. Naron (Neretva) po nekoj kataklizmi otvori sebi put i opade, a viši se predjeli na to oslobodiše vode, jezersku kotlinu pak zaspe vodom dovaljani krš. Tako nastadoše današnje mladine, kojima je uz gornju stranu utvrda Opuzen. Tako dakle Aridejce i Autarijate nalazimo u najbližem susjedstvu još u godini 360. pr. Hr. Doskora se zaratiše.

O Autarijatima (*Au-Tara*, narod uz Taru) čitamo u Strabona ovo: "Autarijati bijahu najveće i najjače ilirsko pleme. Prije su neprestano s Ardiejcima vodili ratove zbog *soli*, koja se na njihovim međama staloži-

la iz vode, štono u proljeće dolazi iz jedne doline. Kad bi tu vodu zagrabio, pa onda ostavio, da se ustoji, scijedila bi se za pet dana so. Oni su bili ugovorili, da će zajednički upotrebljavati tu solaru, ali oni taj ugovor prekršiše pak se zaratiše."

U tim ratovima Autarijati, koji su bili na kopnu jači, poslije velikih gubitaka najzad satrše Ardiejce, koji su bili vrsni mornari. Tu premoć održaše Autarijati, - koji kako se vidi, življahu u gornjoj Hercegovini i u južnoj Bosni - samo u jednom koljenu, jer već god. 335. sjede Kelti u zapadnim stranama Bosne i rasipaju Autarijate. Oko 310. razdvojeni su Autarijati, i jedan dio stanovaše za vremena Aleksandra velikoga uz bugarsku Moravu. Za naše pitanje od velike je vrijednosti, da je bojevima među ilirskim srodnim plemenima uzrok bila *so*.

Pitanje soli od vajkada je u starih naroda bilo jedno od najglavnijih. Isto tako, kao kod Hurmundura, Kxata i Alemana, imala je so i kod Ilira veliku ulogu. Ne samo da je trebala za hranidbu ljudima i živini, nego je, - kako Suidas primjećuje, - i u trgovačkoj izmjeni imala vrijednost. Tračani prodavahu svoje roblje za so, a za Autarijate, koji su stanovali u neplodnim predjelima, bila je so životno pitanje (Appianus de rebus Illyricis sap. III). I u Slovjena so je znamenit faktor. Slanih vrela radi kojih su se zavadili Autarijati i Ardiejci, bilo je a i danas ih ima obilato kod Konjica. Oskudica u soli u Hercegovini i Dalmaciji bila je i u srednjem vijeku povod razmiricama. Što je veća bila oskudica u soli u Hercegovini, to je Bosna njome bogatija bila od vajkada. Za predislamskog vremena živjela su u istočnoj Bosni ilirska plemena, poznata pod imenom Panonaca. Predjeo *Soli* (Sale, Sau, Soy, Soro) ležao je uz rijeku Spreču; tamo je stanovalo panonsko pleme *Dicijona*, južno od ovih pleme *Desitijata*, s kojima su međašili Autarijati.

To solju bogato područje leži u poriječju Bosne. U polovici X. vijeka bila je ondje, - kako Konstantin Porfir. spominje - tvrđava Salenes (*το Σαλην ζ*); južni Slovjeni nazvaše taj predjeo Soli. U naslovu bosanskih kraljeva navode se Soli (n. pr. Mi Ostoja, milost. Bož. kralj Bosni, Usori, Soli i td.).

Već godine 1225. označuje se "Bozna, Só i Uzora (Vsora)" kao ugarski posjed. Teritorija Ozora (Usora) bila je velika banovina, a dio te banovine, koji se je prostirao među Drinom i Bosnom, činio je banovinu *Só*. Ugarski taj naziv bio je udešen po slovjenskom "Soli" i znači to isto, naime sô. Sada dođoše Turci i nazvaše Soli Tuzlom po korijenu tuz توز ili طوز , a to je opet sô.

Historijsko razvijanje imena uči nas dakle da je kolijevka prave Bosne, poriječje rijeke Bosne, vazda bila spletena s imenom soli. Sasvim je prirodno da su takozvani pražitelji pri imenovanju svoje domovine imali na umu dar prirode.

Da sada još jednoć ogledamo riječ *Bosna*. *Bos*, Bòss a-es zove se u današnjem sjeverno-albanaškom narječju: saliera, vasetto nel quale si mette il sale che si pone in tavola, luogo dove si fanno evaporare le asque salse per estrarne il sale. Dakle slano korito, mjesto, gdje se varenjem slane vode priređuje sô. Ne pribrajamo se onoj školi koja, kao n. pr. B. Gajtler, sve prabalkansko hoće da protumači iz albanaškog. Nasuprot, mi tvrdimo, da je današnji sjeverno-albanaški govor već u ono vrijeme, kad je još čist bio od latinskih, slavenosrpskih, talijanskih i turskih elemenata, bio samo pomiješano ilirsko narječje, te se samo s opreznošću smije uzimati pod staru ilirštinu.

Ali u ovoj zgodi, gdje je prirodno svojstvo zemlje a priori uputilo stanovnika, da glavnu žilu zemlje i glavno poriječje nazove po daru prirode, koji su Iliri, - kako to posvjedočuju njihovi bojevi, - toliko cijenili, gdje je za tim ime solnoga područja uvijek poznato, kako to povijest svjedoči, tu nam ništa ne smeta, da tako zgodnu sjeverno-albanašku riječ smatramo za osnov zemaljskom imenu Bosne.

Starodrevno značenje imena Bosne jeste dakle: *solna zemlja*.

Natpis Kulina bana

Priopćio
dr. Ćiro Truhelka
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XV, 1903.

Prolazeći proljetos kroz Visoko saznao sam, da je blizu varoši na lijevoj obali Bosne pod selom Muhašinovići u takozvanoj Tuštinoj njivi Jove Šarenca izorana kamena ploča sa natpisom. Došav u Muhašinoviće uvjerih se na veliku radost, da je ta ploča najvažniji do sada spomenik, koji se je našao u Bosni i da je dao ispisati bosanski ban Kulin. Ja je odmah opremih u muzaj u Sarajevo. Ploča je bijela miljevina, širok 66.5 cm, visoka 53 cm, na gornjem desnom i na dônjem lijevom rubu nešto okrnuta, inače vrlo dobro sačuvana. Na gornjem ćenaru uklesan je u četiri reda natpis, koji zaprema širinu od 9 cm. Slova prvoga reda uklesana su pokrupno, pak su sve manja, a u četvrtom redu pri kraju jedva se i vide.

Ispod ovog natpisa razdijeljena je ploča izbočenim prugama u šest polja, a u svakom polju urezano je po jedno kolo. U svakom kolu opet uklesan je po jedan krst. U prvom kolu taj je krst pomalen, nešto nakrivljen, a opasan je sa dva koncentrična kola, koja prikazuju ornament sukane vrpce. U slijedeća dva kola krstovi su širokih izvitih krakova, a oblikom i veličinom jednaki su. I naredna dva krsta u dônjem redu jednakog su oblika, ali su im krakovi ravni te se na završetku proširuju u trouglaste latice, dočim je krst u šestom kolutu načinjen od četiri trouglata krila. U svih ovih krstova kraci su jednaki kao u takozvanog malteškog krsta, a na svim, izuzev prvi, urezani su različitom rukom i nejednakim slovima pomanji natpisi.

Natpis na čelu ploče vrlo je razgovjetno urezan, nu ipak na žalost nije moguće posve sigurno ustanoviti potpuni mu tekst, pošto je na desnom kraju odlomljen. Istina ne fali tu svega desetak, dvanaest slova. Ipak je ta nestašica tolika, da nam

brani pouzdano ustanoviti tekst natpisa.

Natpis ćemo prema tomu čitati ovako:

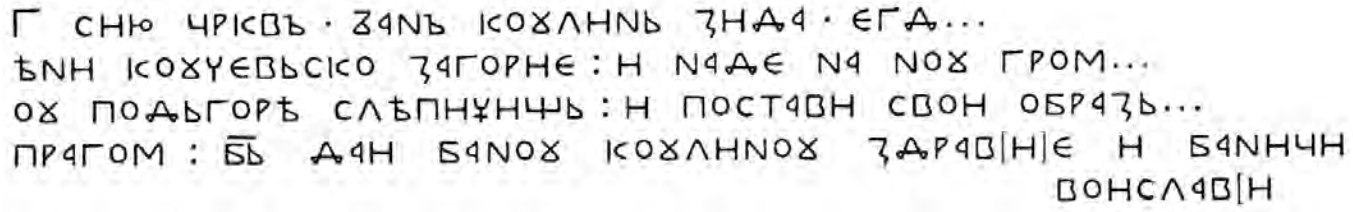

Čitanje natpisa olakšava nam i to, što su izreke razdijeljene interpunkcijom, bilo jednom ili dvjema tačkama. Prema tomu se natpis sastoji od ovih izreka:

1. *Siju crkv' ban' Kulin' zida*.
2. *e g d.....jeni Kučev'sko Zagorie*
3. *i nade na nu grom(' i) u Podgorie Sljepičišt'*:
4. *i postavi svoj obraz'* (*za* ili *nad'*) *pragom'*:
5. *B(og)' dai banu Kulinu zdravie i banici Vojslavi*.

Natpis dakle odnosi se na jednu crkvu, koju je ban Kulin sazidao u kučevskom Zagorju i na nju i na Podgorje Sljepčić *pade* ili *nade* - kako natpis veli - grom, te ju ban valjda iznova sazidao i postavio svoj *obraz* nad pragom. Pod tim obrazom valjda nije baš nužno razumijevati portret banov, nego samu ploču, koju opisujemo, jer u staro vrijeme nazivala se svaka slika ili skulptura pa i natpis obrazom. Natpis završuje željom, da Bog da zdravlje banu i banici, te iz njega doznajemo da se Kulinova žena zvala *Vojslava*.

Pregjimo sad na natpise, koji su urezani u križevima dônjeg dijela ploče. Ovi su, kako rekoh, urezani ne jednakom, a često i nevještom rukom te bi na prvi mah mislio, da su ih urezali u kasnije vrijeme - od dangube. Da tomu nije tako, opazićemo kada ih pročitamo. Sva je prilika da su to potpisi one gospode, koja su prisustvovala, kada se Kulinov *obraz* svečano postavljao nad pragom. Prvi natpis urezan je povelikim slovima u drugom i trećem križu te glasi

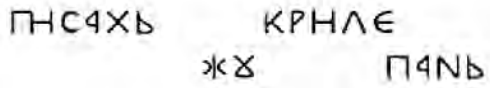

što se lako čita: 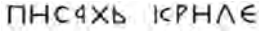 = *Pisah' Krile župan'*. Dalje imadu na drugom križu još dva natpisa i to 1. na lijevoj i desnoj latici križa:

2. na donjoj latici križa

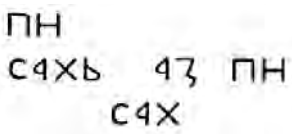

Oba se lako čitaju

1.

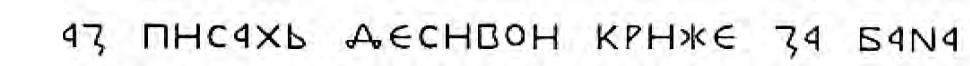 = (*Az pisah' Desivoj križe za bana*)

i 2.

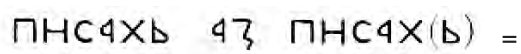 = (*Pisah' az pisah*).

Na dônjoj latici trećega križa ovaj je natpis:

СЄ ПИ
СА РАД
ОХНА КР
ЬСТИѢНИЬ

Čitaj:
СЄ ПИСА РАДОХНА КРЬСТИѢН(И)НЬ = (*Se pisa Radohna Kr'stijanin'*).

Isto tako lako se čitaju i dva natpisa na šestom križu, kada se oko privikne na sitninu slova, u ovim jedva urezanim redovima. U desnoj latici čitamo:

Ploča s natpisom Kulina bana iz Muhašinovića.

ПИСА ОБР
АДЬ

ПИСА ОБРАДЬ = *Pisa Obrad.*

U dônjoj latici:

МИ
ОГОСТЬ
ПИСА

= МИОГОСТЬ ПИСА = *Miogost pisa.*

U trećem i četvrtom kolu urezan je pokrupnim slovima natpis, koji je, sudeći po karakteru pisma, urezala jedna ruka, nu taj se žalibože najteže čita, jer su mu slova na lijevoj strani trećega kola od vremena i kiše tako izlizana, da se jedva razabire, je li su ovo slova ili slučajni zarezi. Istina ostali natpis je jasan, nu manjka mu sveza. Eto slova redom, kako sam ih mogao dosele pročitati:

И
Д ѢНЬ РАТЪН ИТЬ ПИСА
С [illegible] АНОѢПА БОГЬ МУ Д АИ ЗЬДРА
А
ВИЄ АМЬ
Ѣ ЖИВОТЬ

Iz završetka ovoga natpisa: ... ПИСА БОГЬ МУ ДАИ ЗЬДРАВИЄ = *...pisa, Bog' mu daj zdravje a m'nje život'* može se zaključiti, da je taj natpis pisao neko drugi i u nečije ime, te nam treba u prednjemu dijelu naći imena te dvojice. Jedno će ime biti Д[Є]ѢНЬ РАТЬНИК[Ь], a drugo završuje na АНОѢ, možda *Stanoja*, te bi se prema tomu natpis mogao od prilike popuniti ovako:

Д[Є]ѢАНЬ РАТНИК[Ь] ЗА СТ|АНОѢ.......... ПИСА · БОГЬ МУ ДАИ ЗЬДРАВИЄ А МЬНѢ ЖИВОТЬ

Osim ovih natpisa imade na ploči još podosta zarezaka pojedinih slova, nu ovi nijesu ni u kakvom savezu sa natpisima, jer su ih od dangubice urezali besposleni ljudi. Amo spadaju i dvije figure - jedna ljudska u dônjem srednjem kolu uzdignute ruke i u zadnjem kolu sličica neke životinje.

Vrijeme kada je načinjen ovaj natpis, može se utvrditi prilično tačno. Poznato je, da je ban Kulin sa ostalom vlastelom svojom tek 8. aprila 1203. na zboru u Boljinom polju na Bosni prešao na katoličku vjeru, a do onda bijaše pristaša "bosanske crkve" bogumilske, a kao Bogumil nije mogao da gradi crkve. S toga valja ovaj natpis, koji se odnosi na gradnju Kulinove crkve, staviti u razdoblje od god. 1203. do konca god. 1204., kad se Kulin zadnji put spominje. Ženu Kulinovu nalazimo u tom natpisu prvi put spomenutu pod imeno Vojslave. Da je Kulin bio oženjen doznajemo iz listine dukljanskog kralja Vukana od god. 1199., nu o njoj se ne spominje ime baničino.

Teurgijski zapisi na osmanskim jataganima u Bosni i Hercegovini

Piše: **Adil Jusić**

U fokusu ove analize nalaze se teurgijski zapisi na osmanskim jataganima za većinu kojih se zna da su pronađeni u Bosni i Hercegovini, a nalaze se u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu. U obuhvat analize uvršten je i predmet koji je pronađen 2008. godine u rijeci Uni kod Bihaća, a koji nas je i potaknuo da se upustimo u ovaj pokušaj oslikavanja refleksije vjerničkog odnosa spram kur'anskog teksta i arapskog pisma na svakodnevno življenje.

U ovom slučaju, obzorje ljudske realnosti na koje ovaj odnos snažno utječe jeste obzorje konflikta, sukoba, rata i oružja ili općenito obzorje razumijevanja svijeta po drevnoj islamskoj podjeli na područje sukoba (دار الحرب) i područje mira (دار الاسلام). Opasnost od pogibije i iskušenje poraza stvaraju potrebu za posebnom vrstom zaštite i posvećenja, koji rješavaju frustraciju ratnika i tako mu osiguravaju, u eshatološkom smislu, izvjesnost uspjeha, bez obzira na ishod bitke. Silina potrebe o kojoj se govori nadilazi unutrašnje dijaloge, molitve, izgovaranje kur'anskih ajeta i zadovoljava se tek ispisivanjem ovih tekstova, imena, pojedinih slova ili brojeva na predmetima uz pomoć kojih se dolazi do uspjeha, odbrane ili pobjede. U bilo kom drugom obzorju ljudske realnosti; ljubavi, poslovnog uspjeha, porodične sreće, duhovnog razvoja, prosvjetljenja, spasa..., ovaj odnos, dakle odnos čovjeka prema svetom tekstu (ili nekom drugom tekstu), osmišljava njegovu savremenu svakodnevicu i pretvara je u umjetnost življenja.

Ovako namjenski ispisan (prepisan) tekst, dotjeran, ukrašen ili aranžiran prema posebnim pravilima, koji se stalno nosi sa sobom, ima daleko veću snagu od riječi koja se izgovori naglas ili usebi. On sa materijalnom podlogom na kojoj se nalazi, ovisno o znanju i vještini autora, predstavlja kao delikatno umjetničko djelo prema kojem vlasnik ima poseban odnos. Djelotvorne moći takvih zapisa, vjerovanje u njihov učinak, sistematizacija znanja o mističnim svojstvima slova koja se ispisuju, pojedinačno, u riječima ili rečeničnim cjelinama, predstavljaju fenomen koji se možda najbolje može opisati kao vrsta pučke ili teurgijske medicine.

Iako se ovdje radi o teurgijskim zapisima na jataganima, nauka ispisivanja teurgijskih zapisa zapravo je jedna, bez obzira na medij koji zapis prenosi. U kolokviju sadašnjem, naša tema su talismani, levhe, hidžabati ili hamajlije, ukoliko ovi pojmovi označavaju minimalno osnovnu jedinicu jezika koja znači ili utječe na značenje, a koja je napisana na nekoj podlozi (papir, metal, drvo...). Općenito govoreći, bilo koji tekst nadahnut odnosom čovjeka prema svetom tekstu, ima svoj teurgijski smisao i cilj. Individualne mistične spoznaje kur'anskih poruka ili općenito religijskih predaja, pretočene su u umjetničke tekstove različitih vrsta. Treba spomenuti dva književna teksta koja su barem dijelom nadahnuta jednom kur'anskom pripoviješću, pa ih stoga uslovno možemo pribrojati teurgijskim zapisima. Ova pripovijest nadahnjuje i autore teurgijskih zapisa koje nalazimo na jataganima.

Kostelski jatagan

Predmet (sl.0.) koji u okviru analize dodajemo zbirci Povijesnog muzeja Hrvatske, pronađen je 2008. godine u rijeci Uni kod Bihaća. Radi se o jataganu kojeg smo identificirali uspoređujući ga sa predmetima pobrojanim u katalogu Marije Šercer pod naslovom Jatagani u Povijesnom muzeju Hrvatske iz 1975. godine. Jatagan je pronađen na udaljenosti od oko 500 m nizvodno od hidro-

sl.0.

centrale Kostela, uz lijevu obalu rijeke Une, za vrijeme lova na mladicu, na dubini od najviše 5 m. Riječno dno je na ovom potezu sastavljeno od relativno plitkih sedrenih kaskada. Predmet je bio optočen sedrom, koja se vremenom nataložila oko njega, sa drškom je dug 78 cm, a sama drška je dužine 10 cm. Obloga drške, koja se na jataganima izrađivala od kosti ili drveta, nedostaje. Predmet je vjerovatno ukrašavan bakrom ili plemenitim metalima, srebrom (floralni ukrasi uz dršku) i zlatom (teurgijski zapisi).

Na predmetu se nalaze ispisane poruke koje su identificirane kao: četiri rečenična zapisa koja se nalaze sa lijeve strane sječiva prema njegovom vrhu, dva okrugla pečata, koja se nalaze pored ovih zapisa na sredini sječiva sa njegove lijeve strane i tri kvadrata koja se nalaze na desnoj strani sječiva i čitaju se tako da se sječivo okrene prema gore. Rečenični zapisi na lijevoj strani se čitaju kada je sječivo okrenuto prema dolje. Osim pobrojanih, postoji još jedan (ili dva) rečenični zapis na lijevoj strani jatagana, sa desne strane pomenutih okruglih pečata, ali je potpuno nečitak. U okviru ovog zapisa u donjem redu nazire se broj koji je teško do kraja pročitati (sl.1.). Vjerovatno se radi o godini proizvodnje ili vojnoj formaciji kojoj je vlasnik pripadao.

Čitkost rečeničnih zapisa, od kojih su dva na početku u svome desnom dijelu potpuno nečitka (sl.3.), povećani su računarskom obradom fotografija istih. Radi se o tipskim zapisima na starom osmanskom jeziku, pisani su arapskim pismom, a preveli smo ih uz pomoć prijevoda Muhameda Ždralovića, koji se nalaze u spomenutom katalogu jatagana autorice Marije Šercer. Među rečenicama koje se nalaze na jataganima u ovom katalogu, možemo pronaći one koje su identične onima koje su ispisane na našem jataganu iz Une. Mijenjaju se detalji, vlastita imena koja označavaju vlasnika, majstora ili neke druge ličnosti.

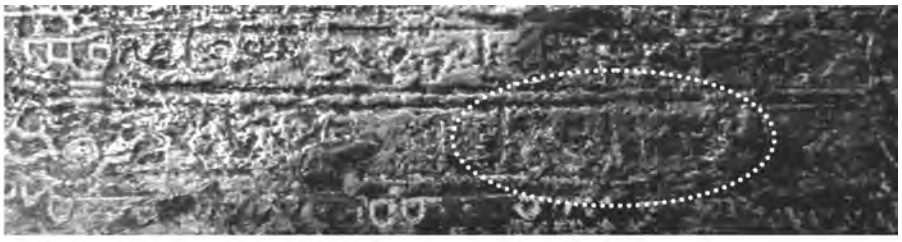

sl.1.

توکلی علی خالقی عبده احمد
یا محمد قیل شفاعت امتندر

sl.2.

سینه اعدایه یا ربی بو بچاغی قیل نشان
بو قیل عمل صادق

sl.3.

یا م قیل
شفاعت
امتندر
عمر

sl.4.

عمر

sl.5.

U prijevodu prva rečenica (sl.2.) glasi: "*Oslanjam se na svog tvorca, rob Njegov Ahmed.*", a druga: "*O Muhamede zauzmi se za svog sljedbenika Muhammeda!*". Ime محمّد na kraju druge rečenice je pomalo nečitko i zbunjuje to što se na kraju prve, kao vlasnik jatagana potpisuje احمد, a na kraju druge محمّد.

Prijevod prve rečenice (sl.3.) je: "*Bože neka je ovaj nož uperen u prsa neprijatelja.*", a od druge rečenice (sl.3.) se može razaznati samo kraj koji poručuje: "_____ *napravio Sadik.*".

Prijevod prvog pečata (sl.4.) bi bio isti kao u prethodnom slučaju, gdje se traži zauzimanje od Muhammeda za svoga sljedbenika, samo što se ovdje šefat traži za Omera. Moguće da se misli na halifu Omera. Ovdje rečenica nije ispisana u jednom retku, već se nastavlja u četiri retka, kako bi stala u krug pečata. Osim toga, ime محمّد je označeno stenografski, samo početnim slovom م ili su ostala slova izblijedjela do nečitkosti. Riječ شفاعت je potpuno nečitka, tako da je rekonstruirano po logici zapisa koji je opisan prije. Prvu riječ iz drugog pečata (sl.5.) je teško prepoznati, dok drugu čitamo عمر.

Kvadratni talismani

Kvadrati koji se nalaze na tom jataganu sliče kvadratnim talismanima čije opise nalazimo u tekstu The Dechiperment of Arabic Talismans, autora Tewfika Canaana iz 1937. godine. Prema njegovoj podjeli na talismane koji se sastoje od kontinuiranih inteligibilnih rečeničnih cjeli-

na, one koji se sastoje od pojedinačnih riječi koje denotiraju neko inteligibilno značenje ili su potpuno besmislene, talismane slova i brojeva i talismane znakova i figura, rečeni prvi kvadrat (sl.6.) možemo svrstati u prvu skupinu. Radi se o kvadratu od 3 reda i dvije kolone.

Zadnje slovo imena محمّد se ne vidi, a i prvo je pomalo nečitko. Riječ شفاعت je rastavljena tako da su prva dva slova u jednom retku, a druga dva se nastavljaju u prvom retku desne kolone. Rečenica počinje u lijevoj koloni od prvog gornjeg polja i nastavlja se u desnoj koloni, odozgo prema dolje. U riječi امتندر nedostaje pvo slovo ا a zadnje slovo ر je pobjeglo u međured ispod. Kao i kod prvog pečata i ovdje bi se riječ قيل mogla pročitati kao قتل, kako i sugeriraju ostaci dvije tačke koje se nalaze iznad, a ne ispod srednjeg slova. Moguće je da se radi o ostatku nekog uresa sa gornje strane, a da su tačke slova ي istanjile do nevidljivosti. Prijevod ovog zapisa bi bio identičan onome kojeg već imamo u drugoj analiziranoj rečenici (sl.2.), osim što se opet na mjestu zazivača poslaničkog šefata nalazi ime احمد. U prvom pečatu (sl.4.), na mjestu imena zazivača se nalazi ime عمر. U dva slučaja kad imamo imena محمّد i احمد mogli bismo zaključiti da se radi o jednoj osobi koja je možda bila vlasnik jatagana i zbog toga što se prvi zaziv šefata nalazi među dominantnim zapisima, a da se onaj iz prvog pečata odnosi možda na halifu Omera ili na nekog od članova porodice vlasnika.

Prije svega treba se kratko zadržati na definiranju pojma teurgija. Najkraće rečeno, teurgija je u islamologiji antipodni pojam crnoj magiji ili vračanju. Tewfik Canaan se ne zadržava na ovoj dilemi fikhske opravdanosti, odnosno temeljne šerijatske dozvoljenosti izrade talismana u ovom smislu. Među talismanima koji sadržavaju samo imena, on navodi i one koji sadrže imena demona. Samo kratko pojašnjava da su muslimani opravdanost za izradu talismana pronašli u kur'anskim ajetima (17/82 i 41/44) i u hadisu. Navodi hadis za koji kaže da ga prenosi Razi ("Neka Bog ne izliječi osobu koja ne traži lijek u Kur'anu"). Ipak, on jasno favorizira tezu da se nauka i praksa ispisivanja talismana zapravo tradira od judaizma, preko kršćanstva.

U drugom kvadratu (sl.7.) jasno možemo pročitati samo ime عمر na dva mjesta. Pokušali smo rekonstruirati i sadržaje drugih polja. Radi se o kvadratu sa 4 reda i 2 kolone. Slova, stenografske kratice ili cijele riječi su raspoređene u poljima. I ovaj kvadrat vjerovatno sadrži inteligibilnu rečenicu, koja je nažalost zbog starosti predmeta postala potpuno nečitka.

Treći kvadrat (sl.8.) je najbolje očuvan među zapisima koji se na našem jataganu nalaze u kvadratima ili okruglim pečatima. To je također kvadrat od 4 reda i 2 kolone. U svakom polju se nalazi riječ, stenografska kratica ili slovo. Spomenuti tekst Tewfika Canaana, koji uglavnom opisuje talismane iz autorove privatne zbirke, ne prepoznaje kvadratne talismane sa različitim brojem redova i kolona. Dakle, prema ovom tekstu kvadratni talismani su uvijek u istostraničnom kvadaratu, sa različitim brojem polja. To može biti kvadrat 3x3, 4x4, 5x5, 7x7, 9x9 i slično. Ova specifičnost kvadratnih talismana koje nalazimo na našem jataganu u odnosu na one koje opisuje Canaan, upućuje i na mogućnost postojanja sasvim lokalno razvijenog sistema značenja pojedinih harfova, njihovog suodnosa i raspoređivanja unutar kvadratnih polja.

S obzirom da je ovaj talismanski kvadrat najčitkiji, pokušali smo prema Canaanovim interpretacijama dešifrirati njegovo skriveno značenje. Treba reći da Canaan u svome radu ne registrira zapise na oružju, ali kao materijalnu podlogu općenito za ispisivanje talismana navodi i metal.

sl. 6.

sl. 7.

sl. 8.

Ovakvi talismani se zovu *meskeh*, što je od troslova مسك (zadržati) i konotira ulogu talismana kao nečega što nešto zadržava u smislu da ga sprječava da propadne ili padne, te se tako izgubi odnosno propadne. Dakle, jasno se ističe teurgijska uloga ovakvog predmeta. Canaan naglašava da ne postoji literatura koja može poslužiti kao priručnik za dešifriranje svih talismanskih zapisa. On navodi da tekstovi mnogih talismana mogu biti dešifrirani, iako im je rukopis nečitak, dok su drugi potpuno besmisleni, iako su čitki. Ovdje ćemo samo navesti nekoliko ključeva prema kojima se mogu dešifrirati talismanski zapisi, iako ovaj naš nažalost nismo mogli dovesti do naumljenog teurgijskog značenja. Možda je važnije ovdje istaknuti pitanje važnosti razvoja sasvim lokalnih mističnih pogleda na sistem djelovanja talismanskih zapisa. Prije svega treba se kratko zadržati na definiranju pojma teurgija. Kako u svojoj magistarskoj tezi, koju uzimamo kao recentnu referencu iz 2011. godine (Theurgy in the Medieval Islamic World: Conceptios of Cosmology in Al-Buni's Doctrine of The Devine Names), brani John D. Marin III, najkraće rečeno, teurgija je u islamologiji antipodni pojam crnoj magiji ili vračanju. Tewfik Canaan se ne zadržava na ovoj dilemi fikhske opravdanosti, odnosno temeljne šerijatske dozvoljenosti izrade talismana u ovom smislu. Među talismanima koji sadržavaju samo imena, on navodi i one koji sadrže imena demona. Samo kratko pojašnjava da su muslimani opravdanost za izradu talismana pronašli u kur'anskim ajetima (17/82 i 41/44) i u hadisu. Navodi hadis za koji kaže da ga prenosi Razi ("Neka Bog ne izliječi osobu koja ne traži lijek u Kur'anu"). Ipak, on jasno favorizira tezu da se nauka i praksa ispisivanja talismana zapravo tradira od judaizma, preko kršćanstva. Tako je numerologija arapske abecede (ابجدية) samo prilagodba hebrejske kabale arapskom pismu i Posljednjoj poruci, zajedno sa svim ostalim što ide uz ovo – izračunavanje brojčanih vrijednosti kur'anskih ajeta, identifikacija određenih numeričkih podudarnosti i pravilnosti.

U našem kvadratu (sl.8.) jasno možemo pročitati počevši od prvog gornjeg polja desne kolone prema dolje, slovo ك, ime الله i slovo س. U slijedećem polju čitamo خا, što je možda samo početak riječi خالق. Na ovakvu moguću rekonstrukciju navodi to što je i riječ الله napisana tako da se zadnje slovo pomalo gubi na iscrtanoj granici kvadratnog polja. Slijedeće polje bismo mogli protumačiti kao

Općenito govoreći, bilo koji tekst nadahnut odnosom čovjeka prema svetom tekstu, ima svoj teurgijski smisao i cilj. Individualne mistične spoznaje kur'anskih poruka ili općenito religijskih predaja, pretočene su u umjetničke tekstove različitih vrsta.

slova ي, ج, ح ili pak kao ime محمّد, gdje je zadnje slovo izgubljeno ili izbrisano. Slijedeće polje bi moglo biti pročitano kao slova و , ف ili ق. Slijedi opet jasno ispisano الله sa opet izgubljenim zadnjih slovom ه i na kraju

nešto što bi se moglo pročitati kao كن (budi) sa napola vidljivim zadnjim slovom ن.

Canaan u svome tekstu navodi podjelu arapskih harfova na harfove svjetla i harfove tame. Harfovi svjetla se koriste da proizvedu jedinstvo, ljubav i saradnju, a harfovi tame da proizvedu mržnju, nerazumijevanje i rat. Ako u tom kontekstu pogledamo na ispisana slova u trećem kvadratu (sl.8.) i ako se opredijelimo da su to: ق, س, خ, ح, ك, možemo zaključiti da su četiri harfa harfovi svjetlosti, a da je među njima kao harf tame uljez ح. Ovi harfovi svjetlosti su poznati i kao مقطّعات (odsječeni) ili mistični harfovi koji stoje kao početni ajeti u nekim surama. Harf خ pripada skupini harfova سواقط الفاتحة. To su harfovi kojih nema u suri Fatiha, a prema Canaanu, ovaj harf je povezan sa imenom الخبير (Sveznajući, Upućeni, Znalac). Harfovi kojih nema u suri Fatiha se još nazivaju i harfovi donjeg svijeta (حروف عالم السفلي). Ako u polju lijeve kolone drugog reda pročitamo pak و ili ف dobićemo umjesto četiri slova svjetlosti i jednog tame, tri slova svjetosti i dva tame. U oba slučaja čitanja slova u lijevoj koloni prvog reda odozgo i kao ي i kao ج dobijamo još jedno slovo tame, a jedno manje svjetlosti. U tom slučaju bi omjer harfova svjetlosti i harfova tame bio jednak.

Prema nauci "Sirru-l-harfij" (سر الحرفي) arapski harfovi su povezani sa prirodnim elementima, po sedam harfova sa četiri elementa. Ti harfovi sadrže karakteristike elemenata kojima pripadaju. Slova vatre se, kako piše Canaan, koriste za liječenje prehlade, a za vrijeme rata znalac bi trebalo da je u stanju pojačati vrelinu Jupitera, planete rata čiji je element vatra, koristeći vatrena slova. Vatreni harfovi su: ذ , ش, ف, م, ط, ه, ا . Od njih u našem trećem kvadratu možemo eventualno pronaći samo harf ف. Ovo slovo ukazuje na riječ آفة što označava štetu ili nesreću. Ono također može korespondirati sa imenom فرد (Jedan, Sam, Samostalan, Odvojen, Neuporediv, Neparan). Kako prenosi Canaan, Buni uči da se slovo ط koristi u ratu i za osvetu.

Canaan dalje piše da najjači talismanski učinak imaju imena koja počinju sa slovima ك i ن, jer ona tako čine imperativ كن , čime se zaziva Svemogući, koji prema kur'anskom učenju, kada nešto hoće On samo kaže 'Budi!' (كن) i ono biva. U našem trećem kvadratu sasvim jasno čitamo u polju desne kolone prvog reda harf ك. U dijagonalno suprotnom polju možemo pročitati كن , s tim da se zadnje slovo ن gubi na granici kvadratnog

polja. Sličnu prostornu povezanost nalazimo kod imena الله, koje je jednom ispisano u polju desne kolone drugog reda, a zatim u dijagonalnom polju lijeve kolone trećeg reda (sl.8).

Talismani za koje se kaže da pomažu u ratu moraju sadržavati određenih pet kur'anskih ajeta koji sadrže 50 slova ق. Ovi ajeti sadrže neku derivaciju troslova قتل (ubiti). U duhu ovakve Canaanove note, u našem trećem kvadratu možemo eventualno pronaći samo slovo ق u polju lijeve kolone prvog reda. Kod izrade talismana postoje kompleksni sistemi za izračunavanje melekskog ili sprirtualnog imena za kvadrat u koji se upisuju harfovi, ovisno o broju polja koja ga čine i dodavanjem nastavka يل, međutim ovakvi se izračuni mogu primijeniti samo na istostranične kvadrate.

Po ابجدية sistemu bismo mogli izračunati numeričke vrijednosti imena i harfova koji su ispisani u poljima, što bi eventualno moglo dovesti u vezu ovaj talisman sa određenim kur'anskim ajetima. Ukoliko se opredijelimo za čitanje sadržaja našeg trećeg kvadrata kako stoji u nastavku, dobićemo i odgovarajuće numeričke ابجدية vrijednosti.

92	20	محمّد	ك
100	66	ق	الله
66	60	الله	س
70	601	كن	خا

Pri analizi sadržaja ovog trećeg talismanskog kvadrata koji je ispisan na našem jataganu, pretpostavili smo da je on ispisan u značenjskom dosegu arapskog jezika, njegovih glasova i grafije kojom se ti glasovi označavaju. Postoji mogućnost, s obzirom da su rečenični zapisi pisani osmanskim jezikom, da je i ovaj kvadratni talisman koji sadrži imena i odvojena slova, ispisan u dosegu osmanskog jezika. U tom slučaju smo propustili da pojedina slova prepoznamo kao grafeme koji označavaju glasove ovog jezika, a koji su osmišljeni na bazi arapskog pisma. Kvadratni ili okrugli talismani nisu opisani u katalogu jatagana PMH.

Kolekcija Povijesnog muzeja Hrvatske

U kolekciji Povijesnog muzeja Hrvatske ima 171 jatagan. Oni koji su datirani javljaju se u kontinuitetu od 1774. do 1878. godine. Takvih predmeta ima 79. Dužina jatagana iz kolekcije je u prosjeku od 66 cm do 76 cm. Samo je osam predmeta koji su duži od 78 cm, pa naš predmet iz Une možemo svrstati među najduže. Sama dužina jatagana je vjerovatno ovisila od fizičke konstitucije vlasnika. Najduži jatagan u zbirci PMH je 89 cm. Većina jatagana iz ove zbirke ima zakrivljeno sječivo, kao i jatagan iz Une.

Zapisi na jataganima iz zbirke PMH su najčešće izvedeni tauširanom srebrenom žicom, a na četiri jatagana tekst je izveden zlatnom žicom. Na svega tri predmeta ove zbirke susrećemo s obje strane sječiva duži zapis. Tekstovi na jataganima pisani su osmanskim jezikom, a svega nekoliko je pisano arapskim, dok se na jednom nalazi zapis na perzijskom jeziku.

Zapisi na jataganima sadrže molbu Bogu i njegovu Poslaniku, a na nekima su stihovi sa poukama o životu. Često se uz imena koja označavaju majstora i vlasnika javljaju oznake društvenog položaja, kao što su aga ili beg. Naš jatagan iz Une ne sadrži ovakve vidljive oznake. Najčešće se uz ime vlasnika javlja titula baša, što govori o tome da su osobe sa ovim titulama bile vojna lica (janjičari), koji su bili i obrtnici. Zapravo je najveći broj obrtnika u BiH bio iz reda janjičara, sve do njihovog raspuštanja. Na tri jatagana se nalaze brojevi umetnuti u slova, što su vjerovatno oznake vojnih odijela janjičara. Samo na tri jatagana iz kolekcije PMH stoje oznake mjesta proizvodnje. To su Sarajevo, Prijedor i Amasija u Turskoj. Dokaz da većina jatagana potječe iz naših krajeva, autorica kataloga zbirke jatagana PMH nalazi u tome što su zapisi u standardnim frazama koje su pisane prema predlošku. Njih su vjerovatno izrađivali domaći majstori koji nisu znali osmanski jezik. Na to upućuju i pravopisne greške o kojima piše i Tewfik Canaan kada piše o transponiranju imena sedam spavača iz Efesa iz grčkog u arapski i u drugim slučajevima iz hebrejskog u arapski, pa tako postoji više različitih skupina imena koja se pripisuju spavačima. Dakle, kod transponiranja zapisa iz jednog jezika u drugi ili njihovog zapisivanja od strane autora koji ne poznaje jezik i pismo kojim piše, redovno se javljaju greške.

Uz pomoć datiranih jatagana određena su razdoblja za koja su specifične određene vrste ukrasa, kao što su filigranski ukrasi, barokni ukrasi, puncirana vegetabilna ornamentika, jednostavna zupčasta ornamentika i sl. Stručnom analizom ovih ukrasa vjerovatno bi se mogao okvirno datirati i jatagan iz Une.

Obje rečenice teksta koji se nalazi na našem jataganu (sl.2.) nalaze se i na jataganu iz kolekcije PMH čija se proizvodnja datira u 1795./6. godinu. Ovaj jatagan je dug 70,5 cm. Podaci o načinu nabavke nedostaju. Prvu rečenicu koja se nalazi na našem jataganu (sl.2.) nalazimo i na predmetu čija je proizvodnja datirana u 1807./8. godinu. Ovaj je predmet dugačak 77 cm i za njega nedostaje dokumentacija o načinu nabavke. Obje rečenice sa našeg jatagana (sl.2.) se nalaze i na predmetu čija je proizvodnja datirana u 1826./7. godinu. Ovaj predmet je dugačak 71 cm i pronađen je u Bosni, a u PMH je predan iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Osim toga, na ovom su jataganu ispisana imena sedam spavača iz Efesa. Prva rečenica koja se nalazi na jataganu (sl.3.) nalazi se i na predmetu iz kolekcije PMH čija je proizvo-

dnja datirana u 1805./6. godinu. Dužina ovog predmeta je 71 cm. Ni za ovaj predmet ne postoji dokumentacija o njegovoj nabavci.

Zapisi na jataganima sadrže molbu Bogu i njegovu Poslaniku, a na nekima su stihovi sa poukama o životu. Često se uz imena koja označavaju majstora i vlasnika javljaju oznake društvenog položaja, kao što su aga ili beg. Najčešće se uz ime vlasnika javlja titula baša, što govori o tome da su osobe sa ovim titulama bile vojna lica (janjičari), koji su bili i obrtnici.

Spavači iz Efesa

Na lijevoj strani oštrice jatagana iz Une, desno od okruglih pečata prema dršci, nalazi se zapis koji je potpuno nečitak (sl.1.). S obzirom da se na jednom od predmeta iz zbirke PMH nalaze obje rečenice sa jatagana iz Une (sl.2.), da je predmet nađen u Bosni i da su na njemu ispisana imena sedmorice spavača iz Efesa, mogli bismo pretpostaviti da i ovaj nečitki tekst na našem jataganu sadrži imena sedam spavača iz Efesa. Canaan prenosi da su prema Naziliju (Hazinetu-l-esrar) imena sedam spavača slijedeća: Doqianos, Jamliha, Makšlimia, Malšima, Marnoš, Dabernoš, Šadnoš, Kefštatitios i njihov pas Qitmir. Na jednom talismanu iz Canaanove zbirke, za koji piše da ga je nosila jedna muslimanka oboljela od epilepsije, imena su napisana harfovima bez tačaka. Ova imena Canaan navodi samo u latiničnoj transliteraciji: Makilmšina, Jamliha, Martoš, Sus, Sadnoš, Donwanoš, Falsatoš i Qitmir. Ova su imena uzeta iz grčkog, a to su: Maxmilianus, Dyonisius, Martinianus, Johannes, Malchus, Serapie i Constantinus. Zadnja tri su poznata i kao: Jamblichus, Exakostodianos i Antonius. Vidljivo je koliko

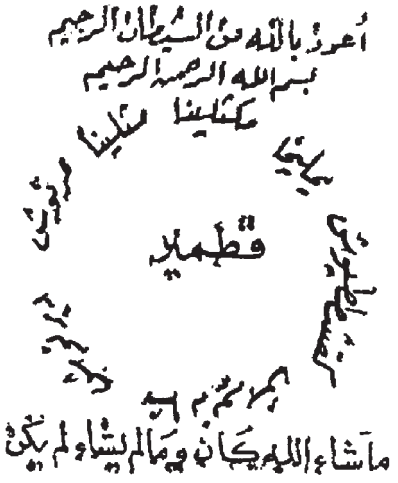

sl. 9.

su originalna imena u arapskim verzijama izmijenjena. Čini se da je jedino ime psa قطمير iz arapskog jezika. Ovu riječ čak nalazimo i u Kur'anu u 13. ajetu sure Fatir. Ona se različito prevodi na bosanski jezik, ali svaki prijevod upućuje na središte ploda hurme ili datule. Negdje je sjemenka, a negdje tek ovojnica oko sjemenke ovoga ploda. U kur'anskom ajetu služi kao metafora za nemoć onih koje ljudi zazivaju umjesto Jedinog Svemogućeg. Zanimljiva je levha sa imenima sedmorice spavača iz Efesa koja okružuju ime njihovog psa (sl.9. /naqshbandi.org/). Ovakva prostorna struktura korespondira sa arapskim značenjem riječi koje upućuje na nešto što je središnje i sakriveno.

Na tri predmeta iz zbirke jatagan PMH se nalaze ispisana imena sedam spavača iz Efesa. Na predmetu koji se datira u 1809./10. godinu, koji je kupljen od Milana Praunspergerera u Zagrebu 1940. godine, a čiji je vlasnik bio Ibrahim sin Omera Faškovića, imena sedmorice spavača su ispisana ovako: كفشططيوش, مكسلينا, مثلينا, مرنوش, دبرنوش, شازنوش, يمليحا, bez imena psa. Na predmetu koji se datira u 1826./7. godinu i koji smo već povezali sa našim jataganom po tekstualnom sadržaju, imena Mekselina i Meslina ovdje se pišu ovako: مكثلينا i مثلنا, a ispisano je i ime psa قطمير. I na predmetu koji je datiran u 1813./14. godinu imena sedmorice spavača i njihovog psa su ispisana na isti način.

U tekstu Biljno i čudotvorno liječenje prema rukopisima sarajevskog kadije Mustafe Muhibbija, Tatjana Paić-Vukić piše o šerijatskom sucu koji je živio do 1854. godine u Sarajevu, a koji se pored svoje struke bavio i teurgijskom medicinom. Tako u njegovim rukopisima nalazimo uputu za olakšavanje poroda, sa napisanim imenima sedmorice spavača iz Efesa. Prema ovoj uputi, imena Ljudi iz špilje se napišu, stavi se pečatni vosak, te se papir privije na desno bedro porodilje, ali tako da se pritisne njezinom lijevom nogom. U ljekaruši se potvrđuje da je lijek iskušan. Ovakav teurgijski lijek se navodi kao druga vrsta liječenja uz parenje sumporom. Sarajevski kadija navodi da je Božiji Poslanik rekao: "Svoju djecu poučite imenima Ljudi iz špilje, jer ako se napišu na vratima kuće, ona neće izgorjeti, napišu li se na stvarima, neće biti ukradene, na brodu, neće potonuti". Muhibbi dalje piše da je Nisaburi rekao, prenoseći od Ibn Abbasa, da imena Ljudi iz špilje vrijede i za molbu, bijeg i gašenje požara, za dječji plač se napišu na papir koji se stavi u kolijevku, djetetu pod glavu, za obrađivanje zemlje se napišu na komadu drveta pobodenog posred njive i tako dalje.

Čudo spavača iz Efesa, o kome govori i Kur'an u suri Kehf, simbolizira dugovječnost i nagovještava mogućnost besmrtnosti u dobru, koja se zapravo i doseže vječnim dobrim životom nakon dobrog života prije smrti. Priča o Ljudima iz špilje donosi osjećaj izvjesnosti ovakve radosne besmrtnosti, pa je otud ispisivanje samo njihovih imena dovoljno da ibret cijele pripovijesti o njihovom tristogodišnjem snu, bude djelotvoran na svijest i sudbinu onoga koji takav zapis nosi sa sobom.

Kod nas su poznate dvije književne varijante zapisa o Ljudima iz špi-

lje, koje vjerovatno imaju istu predumišljenu teurgijsku namjenu za same autore ovih "zapisa", a onda možda i za druge koji ih čitaju, ovaj put kao ostvarenje književne umjetnosti modernog doba. Canaan piše o drugom, četvrtom, šestom i osmom slovu abdžadije (ابجدية), koja su poznata kao بدوح slova. Za njih se kaže da čine sretni pečat i da igraju važnu ulogu u talismanima. Riječ koju čine ova slova se može rastaviti, tako da se zadnje i prvo slovo čitaju kao jedna riječ حبّ, a treće i drugo kao jedna riječ ودّ. Obje ove riječi značenjski upućuju na ljubav i obje imaju numeričku vrijednost 10, tako da se koriste za izazivanje ljubavi. Ove karakteristike slova, piše Canaan, se još uvijek koriste u poeziji, za ugovaranje sastanaka i događaja. Iz ovog vidimo da je književnost, u ovom slučaju poezija, oduvijek imala svoju teurgijsku namjenu.

Jednakom snagom kur'anski tekst o spavačima iz Efesa nadahnjuje narodne vidare, učene kadije, savremene mislioce i pisce. Srbijanski Jevrej Danilo Kiš u svojoj zbirci Enciklopedija mrtvih, piše svoje umjetničko svjedočanstvo o čudu spavača iz Efesa, pod naslovom Legenda o spavačima. Kao podnaslov svoga teksta, Kiš navodi 24. kur'anski stavak 18. poglavlja: "Ostadoše u špilji trista godina, kojima treba dodati još devet". Koristeći se prijevodom Miće Ljubibratića, Kiš na kraju svog zanesenog kazivanja navodi 17. stavak ovog poglavlja: "Da si ih naišavši slučajno, video u tom stanju, ti bi se od njih okrenuo i pobegao, ti bi se skamenio od straha". Međutim, Kiš navodi da ih je bilo trojica: Dionizije, Malhus, Jovan i njihov pas Kitmir. Čini se da je ime psa konstanta u svim varijantama u kojima se mijenjanju imena i broj spavača.

Osamnaesto kur'ansko poglavlje Pećina, nadahnulo je i Nedžada Ibrišimovića kod pisanja Vječnika. Glavni lik ovog romana pokušava otkriti tajnu dugovječnosti u metapovijesnoj komunikaciji sa Hidrom i spavačima iz Efesa. On imena spavača bilježi ovako: Temliha, Mekselmina, Muhselmina, Mertalus, Kešetus i Sadinijus, a kasnije im se kod ulaza u pećinu pridružuje jedan pastir kao sedmi i njegov pas. I kod Kiša je jedan od spavača dobri pastir Jovan sa svojim psom. Kod Ibrišimovića, ime psa je Kitmir, a samog pastira ne spominje po vlastitom imenu. U pećini je bio i glavni lik Ibrišimovićevog romana, koji u dosluhu sa Hidrom mijenja ime u Sadad ibn Ad, te dane u pećini provodi u takdisu, tespihu, salatu i dovi, gledajući kako se usnuli mladići prevrću sad na jednu sad na drugu stranu. Ibrišimović se na originalan način bavi i tumačenjem pojedinih slova iz imena Ljudi iz pećine, pa kaže da se po početnim slovima u imenima Mekselmina, Muhselmina i Mertalusa, vidi da imaju potpuno iste crne, grgurave kose. Po početnom slovu imena Temliha se vidi da je njegova kosa ravna i opuštena, te da je u njegovom imenu skriveno i to da je on najstariji, iako se to na prvi pogled ne vidi. Po slovima l, h, k, t i d u njihovim imenima, piše Ibrišimović u svom Vječniku, se vidi da su oni ponosni, uspravna, ali ne i nadmena hoda.

Teurgijski zapis kao umjetnička aktualizacija svetog mjesta

Kako je vidljivo iz naše analize, ali i iz rada Tewfika Canaana, teurgijski zapis vrlo često tek nagovještava čitav niz mogućih značenja, ne samo u slučaju kada dođe do čitaoca distanciranog u vremenu, prvenstveno zbog propadanja materijala u kojem je zapisan. Teurgijski zapis zbog takve svoje prirode omogućava svome čitaocu da, nastojeći oko njegovog konačnog razumijevanja, osjeti trenutak ili mjesto doticaja dokučive zbilje svijeta u kojem živimo, sa jednim drugim svijetom skrivenih značenja, koji tako tek možemo naslutiti, ne kao privid, već zbiljski. Otud teurgijski zapis nosi svoju umjetničku vrijednost i on zapravo, iako je njegova redukcija, predstavlja autentičnu aktualizaciju svetog teksta, mimo drugovrsnih napora oko njegove fikhske aktualizacije. Kroz nastojanje oko teurgijskih zapisa na starom jataganu i, uslovno rečeno, teurgijskih književnih ostvarenja, možemo prepoznati funkcionalnost koja im je zajednička. Ono što po uzoru na autoricu, na čiji tekst se poziva autor ovoga teksta, u uvodu naziva teurgijskom medicinom, mogli bismo lahko prevesti starogrčkim pojmom katarzične medicine, pa tako možemo zaključiti da se terapijsko djelovanje talismana ili neke druge književne refleksije na sveti tekst, odvija u svijetu duhovnosti, da ono ima svoju katarzičnu djelotvornost, koja ne mora biti tek famozno pučko lahkovjerje ili praznovjerje.

Aktualizacija kur'anskog teksta u smislu njegove istinske primjene u ljudskoj svakodnevici vremena sadašnjeg, vjerovatno je pitanje od presudne važnosti za uspjehe o kojima je ovdje riječ. Pojedinačno spiritualno iskustvo koje se drugima prenosi putem medija sveobuhvatne umjetnosti življenja i djelovanja, čega dio može biti i Kur'anom nadahnuto umjetničko izražavanje, u duhu ove analize, ne mora biti nespojivo sa društvenom aktualizacijom svetog teksta koja život idejno artikulira po kalupima starih tradicija i rigidnih pravnih rješenja. Kao što je Poruka i krenula iz individualne nadahnutosti i njena sadašnja renesansa, u smislu svake dosadašnje i buduće sadašnjosti, može biti pokrenuta mnoštvom individualnih iskustava u dobru. Dokaz tome je možda i primjer šerijatskog kadije Mustafe Muhibbija, koji svoju sudačku profesiju u prvoj polovici 19. stoljeća, nesmetano nadopunjava traganjem za teurgijskim mehlemima i njihovom primjenom. Potreba savremenog čovjeka za duhovnim liječenjem ostaje nepromijenjena, iako su se dogodile nove rafinirane i savremene forme teurgijskih zapisa, koje su danas ljudima put ka osjećaju sigurnosti, zaštićenosti, upućenosti, prosvjetljenja, sreće ili sigurne spoznaje.

O korespondenciji pokretača Behara sa Zemaljskom vladom i Benjaminom Kalajem

Piše: **Alen Zečević**

Pojavom Behara, lista za pouku i zabavu, u maju 1900. godine otvorilo se razdoblje književnih listova kao snažan impuls u književnom stvaranju Bošnjaka pod austrougarskom vladavinom, koji odražava i sve potrebe i težnje u njihovom prosvjetnom i kulturnom životu kao i značajnije pojave u njihovom društvenom, političkom i nacionalnom razvoju. Književna djelatnost je već tada bujala i pokazivala vidljive rezultate na svim poljima, a pojava Behara omogućila je dinamičniji napredak i podsticanje književnog stvaranja kod Bošnjaka. Pokretači Behara, Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić i Osman Hadžić, koji su oko 1900. godine bili već jako poznati književnici, pisci koji su iza sebe već imali knjige poezije, proze i drugih žanrova, pojavili su se kao "Pijemont" bošnjačkog književnog preporoda. Sva trojica su i prije pokretanja Behara bili upućeni na zajednički cilj, a to je ideja društvenog osvješćivanja Bošnjaka Bosne i Hercegovine, kao i njihovo približavanje tekovinama zapadnog civilizacijskog kruga.

Svoju zamisao o pokretanju lista Edhem Mulabdić je najprije povjerio Osmanu Nuri Hadžiću, koji je u to vrijeme studirao pravo u Zagrebu, prilikom čega mu je poslao pismo tražeći njegovo mišljenje o svojim zamislima. Shvatajući specifičnost duhovnog kompleksa Muslimana među ostalim stanovništvom Bosne i Hercegovine, koji su do tada sačinjavali posebni izvori prosvjetnog i duhovnog obrazovanja, tradicije, etike, i u vezi s tim nepovjerenjem prema svemu što je novo, zapadnjačko, inovjerno, i Mulabdić je zastupao mišljenje da novi list treba da bude isključivo muslimanski, tj. da mu saradnici budu Muslimani, a sadržina namijenjena muslimanskim čitaocima.[1] Mulabdić je od ljeta 1899. godine imao namjeru da svoj plan o pokretanju lista iznese Safvet-begu Bašagiću, koji je sticajem okolnosti tog ljeta sa studija iz Beča došao u Sarajevo. Iste godine su na Čengić-Vili održali sastanak na kojemu su donešene važne odluke, kao i odluka o imenu budućeg lista. Mnogi od učesnika tog sastanka su iskazivali pesimizam kada je u pitanju pokretanje časopisa u trenucima kada dolazi do rasplamsavanja Džabićevog pokreta. Međutim, uprkos otežavajućim političkim oklonostima po Bošnjake, uskoro su se Mulabdićevom pozivu odazvali prvi saradnici, među njima prvi Ahmed Šehović iz Trebinja, Hamdibeg Džinić iz Krupe i dr.

U februaru 1900. godine sazvan je i drugi sastanak u prostorijama hotela "Central", koji je održan u atmosferi pune organizacije i stavljanja na dnevni red završnih tačaka. Na ovom sastanku u "Centralu" Bašagić je također konačno izjavio da prihvaća uređivanje lista, kome je odmah dao i ime "Behar" (Cvijet) kao oznaku proljeća, doba u kome se pokreće, i kao simbol književno-kulturnog djelovanja koje su pokretači htjeli da povedu u muslimanskoj sredini.[2] Vremena nije bilo za gubljenje. Već sljedećeg dana upućena je Zemaljskoj vladi molba putem koje rukovodstvo "Behara" traži dozvolu za izdavanje lista, u isto vrijeme kada je već dogovorena suradnja sa štamparijom Riste Savića u Sarajevu. Molba u cjelini izgleda ovako:

Visoka zemaljska vlado,

Smjerno potpisani, potaknuti željama muslimanskoga pučanstva iz Bosne i Hercegovine, mole visoku vladu, da im odobri izdavanje povremenoga časopisa pod imenom "Behar", koji će izlaziti u Sarajevu, i to dva puta na mjesec. List će biti poučno-zabavni, a pretežito će se baviti moralno – vjerskim odgojem muhamedanskoga pučanstva, te će se prema tomu baviti svim u to zasiecajućim pitanjima i pojavama. Iz lista

[1] Behar književnoistorijska monografija, Muhsin Rizvić, Sarajevo, 1971., str.14

[2] Isto, str.21

će biti isključena politika, te će dnevne novosti i svjetske događaje samo kako nuzgredno i kronološki registrirati.

Vlasnik i izdavatelj lista biti će Adem aga Mešić, trgovac iz Tešnja, a odgovorni urednik Safvet beg Bašagić, dočim će glavni suradnici lista biti Edhem efendija Mulabdić te Osman – Aziz (Osman Hadžić i L. A. Milićević).

U stalnoj nadi, da će visokoista dozvoliti izdavanje povremenoga časopisa "Behar". Lista za pouku i zabavu, te potvrditi u ovoj molbi navedene, i to Adem agu Mešića kao vlastnika i izdavatelja, te Safvet bega Bašagića kao odgovornoga urednika, bilježimo se

Najponizniji

U Sarajevu, 14. februara 1900.

Adem Mešić
Kao vlasnik i izdavatelj "Behara"
Safvet beg Bašagić
Kao odgovorni urednik "Behara"[3]

Nakon što je primila molbu pokretača "Behara" Zemaljska vlada ju je 19. februara proslijedila Zajedničkom ministarstvu u Beč, prilikom čega je priredila i dopis u kojem se navode neki od podataka o Safvet begu Bašagiću za kojeg se kaže *"da se ubraja neosporno u najnačitanije i najtemeljitije književnike među ovdašnjim mlađim muhamedovcima*". Zalaganje pokretača isplatilo se kada je molba od Zajedničkog ministarstva 26. februara 1900. godine vraćena Zemaljskoj vladi, odobrena i potpisana Kalajevom voljom. Konačna dozvola za pokretanje "Behara" izdata je 4. marta 1900. godine, u kojoj se prihvaća njegov program i sadržaj, s naznakom da se iz programa djelovanja lista isključuje politika.

Tekst dozvole glasi:

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu
Broj: 630/I.B.

Usljed Vaše amo podnešene molbenice obnalazi zemaljska vlada podijeliti Vam dozvolu za izdavanje povremenoga tiskopisa, koji će pod naslovom "Behar" ovdje u Sarajevu dvaput mjesečno izlaziti.

Isti tiskopis biće po u molbenici označenom i ovijem odobrenom pravcu sadržajem svojim poučno-zabavni, namijenjen pretežno moralno-vjerskom odgoju muhamedanskoga pučanstva Bosne i Hercegovine.

Pošto se prema u molbenici označenome pravcu iz djelovanja lista isključuje politika, to će istomu ipak biti dozvoljeno da novinarske i ostale vijesti te svjetske događaje nuzgredno i kronološki redom bilježi.

"Behar" potpadaće u smislu postojećih propisa preventivnoj cenzuri, te će svaki broj istoga imati zemaljskoj vladi na uvid i prethodno odobrenje predložiti. Složeni sastavci svakog pojedinog broja lista imadu se dan prije izlaska, i to u dva jednaka tiska, zemaljskoj vladi na odobrenje podastrijeti. Za cenzuru opredijeljene otiske podastire zemaljskoj vladi tiskara u kojoj "Behar" izlazi, te su za tačno izvršavanje te dužnosti odgovorni poslovođa tiskare, izdavaoc i svakidašnji urednik lista.

Štampanjem lista smjeti će tiskara samo tad otpočeti kad budu na cenzuru podnešeni otisci odobrenjem zemaljske vlade oznakom "Imprimatur" proviđeni.

Od svakog izašlog broja "Behara" imade izdavaoc slati po jedan dužnostni primjerak visokom c. kr. zajedničkom ministarstvu, te ovogradskomu vladinomu povjereniku, po dva primjerka pak zemaljskoj vladi.

Izdavaoc, te odgovorni urednik Behara kao i poslovođa tiskare u kojoj taj list izlazi dužni su svaku oblastnu odredbu tačno izvršiti.

Svaka promjena u osobi odgovornog urednika lista imade ovogradskomu vladinomu povjereniku pravodobno obznaniti.

Isto tako dužan je i izdavaoc "Behara" oblasti obznaniti svagdašnju tiskaru, u kojoj list izlazi, kao i ime tiskarskog poslovođe.

Svaki prekršaj označenih te cenzurom ustanovljenih propisa kazniće se novčanom globom.

Nazočnu dozvolu može oblast prema potrebi svagda opozvati.

Sarajevo, dne 4. marta 1900.

Gospodinu Ademu Mešiću,
Safvetbegu Bašagiću
(do rukuh prvoga)

Za poglavara zemaljske vlade
Odjelni predstojnik
Murko[4]

Koncepcija "Behara" koju su osmislili njeni pokretači odgovarala je i Zemaljskoj vladi i Zajedničkom ministarstvu, najviše iz razloga što je to bio historijski trenutak u kojem se rasplamasavala borba Bošnjaka za vakufsko-mearifsku autonomiju. Vođe pokreta su aktivno ukazivale na diskriminaciju koju austrougarske vlasti sprovode nad Bošnjacima, naročito naglašavajući nepoštivanje i omalovažavanje muslimanskih svetinja kao i toleriranje katoličkog prozelitizma. Benjamin Kalaj je izdavanjem dozvole za pokretanje Behara, u isto vrijeme radeći na vrbovanju muslimanskih vjerskih poglavara u cilju razbijanja hercegovačke akcije, nastojao da pokaže kako austrougarska vlast pokazuje susretljivost prema ovoj kulturnoj aktivnosti.

Uskoro su program lista, kao i pobude i ciljeve njegovog djelovanja, pokretači Behara u proglasu sa pozivom na pretplatu objavili u "*Sarajevskom listu*", "*Bošnjaku*",

[3] Isto, str. 22
[4] Isto, str.25

"Nadi", *"Školskom vjesniku"* i *"Osvitu"*, potpisanim datumom 20. marta 1900. godine. Nakon proglasa i najave Behara odmah se pristupilo radu na prvom broju lista. Redakcija lista smjestila se u prostorije male kućice koja se nalazila na Apelovoj obali, br.34, gdje su se suradnici sastajali dva ili tri puta sedmično. Bašagićevoj molbi uskoro se odazvao profesor Ferdinand Velc koji je dao likovnu kreaciju naslovne glave lista (kameni portal prekriven arabeskama sa naslovom lista na čelu). Naziv lista "Behar" ispisan je latinicom, a iznad njega se nalazio isti naslov ispisan sitnim arapskim slovima pored koje se provlači grančica procvalog behara, a na lijevoj strani je naslovnicu krasila Husrev-begova džamija i pejzaž Trebevića koji se nalazio u njezinoj pozadini. U međuvremenu se Bašagić, nešto prije objavljivanja prvog broja Behara, pismom obratio Abdulahu Ajni Bušatliću, u kojem je posebno zanimljiv pasus o jeziku gdje Bašagić ne skriva svoju pažnju i želju za povratak u njegovu izvornost. Pismo u cjelosti glasi:

Sarajevo, 1./IV. 1900.

Štovani prijatelju!

Oprosti što ti dosada nijesam mogao odgovoriti na tolika pisma. Vjeruj mi da sam imao toliko posla da nijesam znao kud udaram. Baš sinoć primio sam od tebe pismo i jedan pozdrav "Beharu". Osobito mi je drago što te toliko zanima ovaj naš pokret u Sarajevu. Dakako trebala bi sva omladina da sudjeluje u ovom hajirli koraku; ali kako znaš naš je svijet čudnovat. Nu ništa za to, pređimo, odmah na stvar. Ti znadeš istočne jezike, a naročito turski, pa nađi kakvu lijepu raspravu o islamu ili pripovijedku u islamskom duhu. Hvala Bogu toga danas ima dosta u turskoj književnosti i to u raznim bibliotekama i beletrističkim listovima. Napokon pokušaj i ti što lijepo napisati, samo gledaj da bude čim narodnije, jer svi strani izrazi, koji su se preko švabskih škola uvukli u naš jezik, zaudaraju na prvi mah svakome tankoćutnom prijatelju jezika, a naročito našem svijetu. Ako što napišeš budi veoma oprezan, da pišeš popularno, prosto, jednostavno, kako narod govori i razumije, pa si napisao najljepše.

Primi mahsus selam od

S. Bašagića[5]

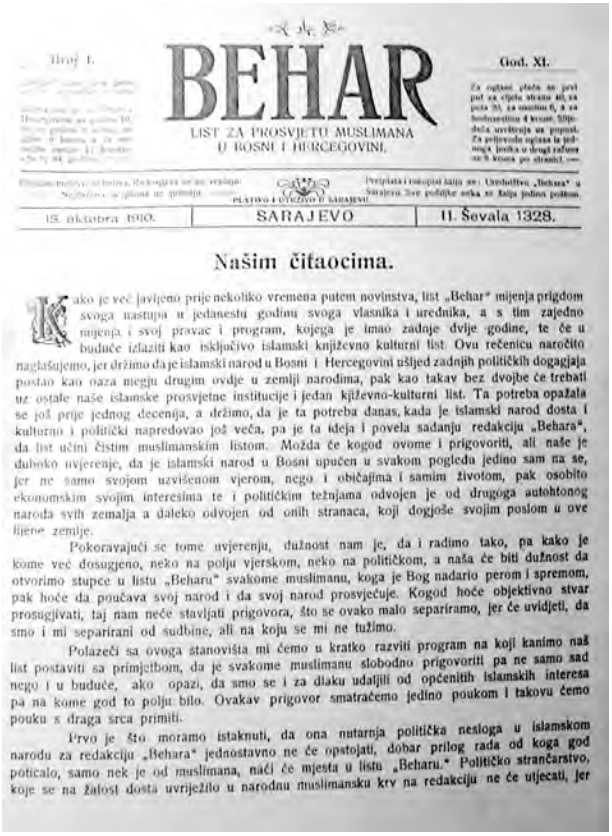

Broj 1. **BEHAR** God. XI.

LIST ZA PROSVJETU MUSLIMANA U BOSNI I HERCEGOVINI.

PLATIVO I UTEZANO U SARAJEVU

15. oktobra 1900. | SARAJEVO | 11. Ševala 1328.

Našim čitaocima.

Kako je već javljeno prije nekoliko vremena putem novinstva, list „Behar" mijenja prigodom svoga nastupa u jedanaestu godinu svoga vlasnika i urednika, a s tim zajedno mijenja i svoj pravac i program, kojega je imao zadnje dvije godine, te će u buduće izlaziti kao isključivo islamski književno kulturni list. Ovu rečenicu naročito naglašujemo, jer držimo da je islamski narod u Bosni i Hercegovini ušljed zadnjih političkih dogagjaja postao kao oaza megju drugim ovdje u zemlji narodima, pak kao takav bez dvojbe će trebati uz ostale naše islamske prosvjetne institucije i jedan književno-kulturni list. Ta potreba opažala se još prije jednog decenija, a držimo, da je ta potreba danas, kada je islamski narod dosta i kulturno i politički napredovao još veća, pa je ta ideja i povela sadanju redakciju „Behara", da list učini čistim muslimanskim listom. Možda će kogod ovome i prigovoriti, ali naše je duboko uvjerenje, da je islamski narod u Bosni upućen u svakom pogledu jedino sam na se, jer ne samo svojom uzvišenom vjerom, nego i običajima i samim životom, pak osobito ekonomskim svojim interesima te i političkim težnjama odvojen je od drugoga autohtonog naroda svih zemalja a daleko odvojen od onih stranaca, koji dogjoše svojim poslom u ove lijepe zemlje.

Pokoravajući se tome uvjerenju, dužnost nam je, da i radimo tako, pa kako je kome već dosugjeno, neko na polju vjerskom, neko na političkom, a naša će biti dužnost da otvorimo stupce u listu „Beharu" svakome muslimanu, koga je Bog nadario perom i spremom, pak hoće da poučava svoj narod i da svoj narod prosvjećuje. Kogod hoće objektivno stvar prosugjivati, taj nam neće stavljati prigovora, što se ovako malo separiramo, jer će uvidjeti, da smo i mi separirani od sudbine, ali na koju se mi ne tužimo.

Polazeći sa ovoga stanovišta mi ćemo u kratko razviti program na koji kanimo naš list postaviti sa primjetbom, da je svakome muslimanu slobodno prigovoriti pa ne samo sad nego i u buduće, ako opazi, da smo se i za dlaku udaljili od općenitih islamskih interesa pa na kome god to polju bilo. Ovakav prigovor smatraćemo jedino poukom i takovu ćemo pouku s draga srca primiti.

Prvo je što moramo istaknuti, da ona nutarnja politička nesloga u islamskom narodu za redakciju „Behara" jednostavno ne će opstojati, dobar prilog rada od koga god poticalo, samo nek je od muslimana, naći će mjesta u listu „Beharu." Političko strančarstvo, koje se na žalost dosta uvriježilo u narodnu muslimansku krv na redakciju ne će utjecati, jer

U tom svjetlu izašao je prvi broj Behara 1. maja 1900. godine. On je ispunio sva očekivanja bošnjačkih intelektualaca. Otvoren je programskim člankom *Našim čitateljima i suradnicima*; iza se našla svečana pjesma Riza-bega Kapetanovića pod naslovom *Beharu*; zatim slijedi članak Mehmed-Teufika Azabagića naslovljen kao *Znamenite izreke*, a iza se nalazila Mulabdićeva pripovjetka *Bijela medžidija*; tu se našao i tekst Osmana Nuri Hadžića sa naslovom *Načela Islama i naš zadatak* - u kojem se provlači misao da je prosvjeta funkcija religije; a onda je slijedio Bašagićev dramski spjev iz osamnaestog vijeka pod nazivom *Abdullah paša*, tu je mjesta našla i sentimentalna pripovijetka francuskog pisca D. Langea – *Topalasto* ili u prevodu Esada Kulovića – šćene. Rubrika *Narodne umotvorine* donijela je dva priloga: narodna pjesma *Čelebija Mujo i njegova draga*, i pripovijetka Sadika Ugljena naslovljena kao *Halva ga izliječila*. Iza je došla lirska sličica, stilski urađena kao pjesma u prozi, autora Hajdara Fazlagića pod naslovom *Golubica*.

Sudeći po korespondenciji pokretača lista "'Behar'" i predstavnika Zemaljske vlade, na čijim se relacijama Benjamin Kalaj nametao kao glavni i nezaobilazni faktor, može se konstatirati da se cijela akcija bošnjačkih intelektualaca pomno pripremala kako bi već u prvim pregovorima sa Zemaljskom upravom u Bosni i Hercegovini zadobila simpatije i naklonost. Ta akcija je okončana sa velikim uspjehom, naročito ako uzmemo u obzir koncept režima Benjamina Kalaja (1882.-1903.), u toku kojeg se nastojala u djelo sprovesti nacionalna politika političkog vrha Austro-Ugarske, u čijim bi se formulama rasplinuli svi tinjajući nacionalni pokreti jugoslovenskih naroda. "Behar" je na tom tragu uspio da za relativno kratko vrijeme, kompromisnom kulturno-prosvjetnom djelatnošću, okupi znatan broj bošnjačkih intelektualaca u čijim djelima je promovirana historija bošnjačkog naroda, a da pri tome nije došao u neki ozbiljniji politički sukob sa Zemaljskom upravom u BiH. U tom kontekstu nesumljivo je da se put stvaranja prvog bošnjačkog časopisa morao kompromisno prilagođavati zahtjevima postojećeg režima, kao što je bio slučaj i sa časopisima u drugim nacionalnim zajednicama.

[5] Isto, str.33

Zašto antologija najnovijeg bošnjačkog pjesništva?

(Ervin Jahić, *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.)

Piše: **Sanjin Kodrić**

Antologija *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića vrlo je osobena i znakovita i kao knjiga i kao pojava. Ona u osnovi predstavlja, prije svega, reprezentativni izbor iz najnovije, tj. savremene i recentne bošnjačke pjesničke prakse, i obuhvaća pjesnički rad čak 76 bošnjačkih pjesnika i pjesnikinja, zastupljenih u rasponu od jedne do 14 pjesama. Među izabranim autorima i autoricama jesu i Izet Sarajlić, Abdulah Sidran, Nedžad Ibrišimović ili Irfan Horozović, ali i Nusret Idrizović, Husein Bašić, Ismet Rebronja ili Ferid Muhić, odnosno Kemal Mahmutefendić, Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević ili Zilhad Ključanin, ali i Ibrahim Hadžić, Enes Kišević, Tahir Mujičić ili Sead Begović, kao i Hazim Akmadžić, Selim Arnaut, Amir Brka ili Almir Zalihić te Dijan Kalač, Faruk Šehić, Senadin Musabegović ili Asmir Kujović, ali i Meho Baraković, Munib Delalić, Semezdin Mehmedinović ili Damir A. Saračević te Šaban Šarenkapić, Enes Dazdarević, Saladin Burdžović ili Enes Halilović, jednako kao i, konačno, Bisera Alikadić, Melika Salihbeg Bosnawi i Ferida Duraković ili Šejla Šehabović, Adisa Bašić i Ajla Terzić i dr., dakle i šire poznati, ali i slabije znani autori i autorice, oni etablirani i oni koji to nisu ali, među izostavljenima posebno nedostaje ime priređivača ove antologije – vrsnog pjesnika Ervina Jahića, što je nesumnjivo skroman i samozatajan priređivački čin. Pritom, ova knjiga posvećena je "rahmetli Aliji Isakoviću, rahmetli profesoru Muhsinu Rizviću i profesoru Enesu Durakoviću", kojih se priređivač u svojoj posveti sjeća sa zahvalnošću. Antologija je objavljena u Zagrebu, kao izdanje Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod" godine 2012.

Vrijeme u kojem živimo, sa svojim načinom života, sistemom vrijednosti i pojavom novih medija, sve manje je sklono književnosti, a naročito pjesništvu, baš kao što je, tragom postmodernih rasredištenja, nesklono i vredovanju, sistematiziranju i, posebno, kanoniziranju, osobito onda kad je riječ o partikularnim, na neki način izdvojenim književnim pojavama, onima koje narušavaju uniformno globalizirani poredak svijeta, a prije svega onima nacionalnog određenja. Ovo zaziranje od bilo čega što može upućivati ili tek asocirati na neku tzv. "veliku priču", naročito vlastitu ili nacionalnu, a koje u nekim slučajevima itekako ima svoj smisao i stvarno opravdanje, posebno je, i to na pogrešan, nakaradan način, izraženo, međutim, u bosanskohercegovačkom i, još više, u bošnjačkom kontekstu kao takvom, koji – paradoksalno na prvi pogled – osobito danas prolazi kroz novu, još jednu u nizu brojnih traumatičnih drama identiteta, između svega ostalog obilježenu i vještačkom, sasvim neprirodnom dilemom između vlastitog, bošnjačkog nacionalnog definiranja i njegova šireg, nadnacionalnog, kompozitnog i policentričnog zajedničkog bosanskohercegovačkog okvira. Ovakvo što složeni je proces koji rezultira, između svega ostalog, i novim nacionalnim sumnjama i dilemama kod Bošnjaka, štaviše novim bošnjačkim odricanjem vlastitog nacionaliteta i identiteta (kako je to bilo i ranije u novijoj bošnjačkoj povijesti, od kraja 19. st. pa nadalje, a kako to u našoj mučnoj aktuelnoj društvenoj zbilji pokazuju npr. pitanja vezana za skori popis stanovništva u BiH), ali i sasvim vidnim izostankom pažnje spram vlastite kulture i kulturne baštine ili – kako bi se danas, u vrijeme kapitala reklo – spram "kulturnog kapitala" vlastite zajednice, pa tako i njezine književnosti te, naravno, njezina pjesništva.

Unutar bošnjačkog korpusa posebno, izostaju važni kulturni projekti, a naročito projekti važni za nacionalnu kulturu, koja se ponovo, baš kao i desetljećima ranije, u nekoj vrsti manje ili više očiglednog autošovinizma ili odbacuje i negira ili se, pak, do kraja, vrlo radikalno nacionalno deatribuira, uglavnom na način ustezanja i nelagode, ali čak katkad i stvarnog straha pri spominjanju nacionalnog imena ili imena vlastitog jezika (kad će npr. neki izdavači svoja bosanska izdanja predstavljati kao djela na "našem, novoštokavskom jeziku", a u tome ih svesrdno podržavaju i na to ih potiču i pojedini književni kritičari, forsirajući iz samo njima do kraja poznatih razloga samo "svoje", poželjne autore i autori-

ce), a što i u jednom i drugom slučaju prijeti mogućnošću ponovnog ukidanja zvaničnog postojanja jedne literature (one bošnjačke, ali, potom, i bosanskohercegovačke), s jedne strane, dok, s druge strane, cijelu jednu književnu praksu dovodi u opasnost da iznova, baš kao prije nekoliko desetljeća, postane amorfna masa tekstova ne samo bez svojeg šireg književnog okvira već i bez njihove aksiološke hijerarhiziranosti i uopće sistematiziranosti, odnosno stvarne uređenosti bilo koje vrste. Kao da se vraćamo u neke sad već davne godine bez vlastitog imena, a tako i bez vlastitog jezika, književnosti i kulture kao cjeline.

Odnos ovog stanja i pojave antologije *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića važan je i indikativan: u ovakvom kontekstu, sasvim je, dakle, razumljiva u prvi mah neočekivana i iznenađujuća pojava antologije najnovijeg bošnjačkog pjesništva u prostoru koji nije prostor Bosne ili bošnjačke matice, i utoliko je ova antologija i kao knjiga i kao pojava *još značajnija*, i to, a što treba posebno naglasiti, kako za samu *bošnjačku* zajednicu, tako i za *širu* zajednicu u kojoj se ona javlja – u ovom slučaju *hrvatsku državu* i *njezinu kulturu*, a unutar nje i onaj njezin *bošnjački segment*, kao *rubni*, *liminalno* i *interkulturno* pozicionirani dio bošnjačke zajednice kao cjeline. Jer, ova antologija, na izvjestan način, izraz je jedne drugačije sredine – sredine u kojoj, uprkos nezaustavljivim globalizacijskim procesima i procesima postepenog, ali stvarnog denacionaliziranja malih naroda te njihovih kultura i književnosti i njihova neprimjetnog utapanja u uniformirani, jednoobrazni svijet i svijet bez istinske raznolikosti i autohtonosti, ipak drži do onog *svojeg*, do onog što je prepoznatljivo *vlastito*, *njezino*, koje se čuva, štiti i njeguje, s radošću i ponosom predstavlja drugima i s tim drugačijim uspoređuje, samjerava, a potom i kreativno prožima, uz isto tako prisutno uvažavanje drugog, kojeg, međutim, nema bez dostojanstvenog poštivanja sebe.

Značaj antologije Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana Ervina Jahića jeste istinski velik, golem, jer ona, dakle, ima izuzetnu mogućnost da, dolazeći iz drugačije sredine i, prije svega, iz njezine samosvjesnosti, potakne ovakvo što i u bosanskohercegovačkom te, konačno, bošnjačkom kontekstu

Ova antologija vrlo je jasan izraz one kulturne svijesti koja se ipak – uprkos nedaćama za koje, naravno, i ona zna – ne boji sebe kao takve, baš kao što je, bez grčevitog bosanskohercegovačkog / bošnjačkog kompleksa svojeg "ja" i njegova ovim motiviranog negiranja, otvorena za slobodna interkulturna preplitanja s drugim i drugačijim, i to tako da se vlastiti identitet ni na koji način ne odriče već se, naprotiv, iznova jača i dodatno utemeljuje u znatno širim okvirima. To je – čini mi se – ona važna lekcija koju je, u nizu značajnih, velikih projekata nacionalne književnosti i kulture te ustanova države koje iza njih stoje i ostvaruju ih, projekata kakvih u bosanskohercegovačkom / bošnjačkom slučaju, nažalost, nema, Ervin Jahić, priređivač antologije, naučio kao sudionik i hrvatske književnosti i kulture i koju, evo, konačno ostvaruje u okvirima bošnjačke književnosti i kulture, čiji je također dio. A njezina suština, suština ovog znanja, jeste vrlo jednostavna: nema, dakle, istinskog uvažavanja drugog i drugačijeg, druge i drugačije kulture, druge i drugačije književnosti i, najzad, drugog i drugačijeg pjesništva bez *poznavanja* i, naravno, uvažavanja *svojeg*, bez svijesti o *sebi* – put do drugog vodi preko mojeg "ja", preko vlastitosti, baš kao što i put do vlastitog vodi preko drugog.

Ovaj nauk nesumnjivo je *liminalan*, vezan za stanja i pozicije *graničnosti*, i zasigurno ima veze s Jahićevom, priređivačevom, kulturno-književnom, kao i uostalom identitetskom *dvojnom* pripadnošću i Hrvatskoj i Bosni, onom situacijom koju je Jahić jednom prilikom označio riječima da je Hrvatska njegovo *"zahir"*, vanjsko, stvarno i životno, a Bosna njegovo *"batin"*, unutrašnje, privatno i intimno, dakle s onim fenomenom bošnjačkih *"raskršća"* o kojem je prije nepunih 40 godina baš na zagrebačkom Književnom petku u svojem izlaganju *Muslimanski pisac i njegova raskršća* (1973) govorio Midhat Begić, jedan od rodonačelnika savremene bosnistike i bosniakistike. Ali, ovakvo što i više je od ovog, lično Jahićeva, i ukazuje na mehanizam važan u dinamici svake kulture, pa tako i bošnjačke. To je, naime, i onaj fenomen odnosa središta i ruba semiotičkog prostora ili semiosfere na koji pažnju skreće znameniti ruski književni i kulturni semiotičar Jurij M. Lotman, gdje promjene u središtu semiosfere jedne književnosti ili kulture nastaju upravo zahvaljujući prodoru novog i drugačijeg preko njezina ruba, a zapravo gdje ono što je *na*

granici ili *s granice*, odnosno iz situacije upravo onih begićevskih "raskršća", ima *ekskluzivni* potencijal dinamiziranja i mijenjanja cjeline semiotičkog prostora.

Upravo u ovom smislu značaj antologije *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića jeste istinski velik, *golem*, jer ona, dakle, ima izuzetnu mogućnost da, dolazeći iz drugačije sredine i, prije svega, iz njezine *samosvjesnosti*, potakne ovakvo što i u bosanskohercegovačkom te, konačno, bošnjačkom kontekstu, utoliko prije što su i drugi važni, Jahićevoj antologiji prethodeći, a kod Bošnjaka nedopustivo rijetki, sporadični i usamljeni projekti ove vrste i sami dolazili iz nekadašnje rubne, marginalne pozicije, iz pozicije *nemogućeg* i *neostvarljivog*. To je, naime, upravo slučaj i s *Biserjem* (1972) Alije Isakovića, prvim izborom iz bošnjačke književnosti ikad, potom s pionirskim istraživanjima bošnjačke književne prošlosti Muhsina Rizvića počev od njegove fundamentalne dvotomne knjige *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine* (1973) pa sve do posthumno objavljene *Panorame bošnjačke književnosti* (1994.), svojevrsnog nacrta za još uvijek nenapisanu bošnjačku književnu historiju, kao i s jednako fundirajućim istraživanjima Enesa Durakovića, a posebno s njegovim projektima kakvi su antologija *Muslimanska poezija XX vijeka* (1990.) i edicija *Muslimanska književnost XX vijeka* (1991) u 25 knjiga, a nakon toga i drugi, među kojima posebno treba istaći deset antologija bošnjačke (1995.–1997.) i tri antologije bosanskohercegovačke književnosti (2000), odnosno ediciju *Bošnjačka književnost u književnoj kritici* (1998) u izdanju izdavačke kuće "Alef", projekte koje je Duraković inicirao, osmislio, vodio i uredio, sve do njegove najnovije knjige *Obzori bošnjačke književnosti* (2012.), koja danas u Bosni, možda čak ponajviše u bošnjačkom kontekstu, zasad prolazi gotovo muklo, nijemo, bez odgovarajućeg prijema, dolazeći – tragom onog paradoksa o kojem je već bilo riječi – opet s neke nove margine društvenog zanimanja i prijemčivosti, baš kao i oni raniji projekti, iz vremena zvaničnog nepriznavanja ideje kako bošnjačke, tako i bosanskohercegovačke književnosti uopće.

Uostalom, ovakvo što, značaj, naime, margine, slučaj je i s antologijom *Kad zora razrjeđuje strah* (2010.) također bošnjačko-hrvatskog pisca Filipa Mursela Begovića, izborom iz mlade bošnjačke poezije, isto tako u izdanju Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod", knjigom koju ovom prilikom ne mogu ne spomenuti jer i ona, kao zbirka bošnjačkih pjesnika i pjesnikinja najmlađe generacije, dolazi s ruba, iz marginalne pozicije, čak s dvostruke ili trostruke margine, a vjerovatno je bila poticajna i Ervinu Jahiću u pomisli, a potom i nakani da napravi svoju, drugačiju antologiju, kako je to, konačno, i s nekadašnjim projektima Alije Isakovića, Muhsina Rizvića i Enesa Durakovića. A sve ovo, najzad, pokazat će i važnost interkulturne pozicije i u razumijevanju, ali i u određenju onog što je bošnjačka književnost, kod koje je njezin *interkulturni aspekt* jedna od njezinih ključnih, temeljnih odrednica uopće.

Spominjanje imena Alije Isakovića, Muhsina Rizvića i Enesa Durakovića, kao i imena Midhata Begića ili Filipa Mursela Begovića, ovdje, naravno, nije slučajno niti usputno, baš kao što to nije slučaj ni u posveti kojom se praktično otvara antologija *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića. Njegova posveta jeste, naime, znak nastavljanja rada prethodnika, upozorenje na nastavak onog što je sistematiziranje, vrednovanje, kanoniziranje i predstavljanje bošnjačke književne, odnosno pjesničke prakse, ali i naročito mjesto pamćenja te trenutak prisjećanja uistinu teškog, mučnog i mukotrpnog puta ka zvaničnom, institucionalnom priznavanju kako ideje bosanskohercegovačke, tako i, naročito, ideje bošnjačke književnosti, koja se nekad, u vrijeme njezina afirmiranja, javljala pod mimikrijskim i jedinim društveno prihvatljivijim imenom tzv. "muslimanske" ili "bosanskomuslimanske" književne tradicije. A taj put, nakon Begićevih prvih tekstova o statusu književne prakse u BiH iz sedamdesetih godina 20. st., uključujući i njegovo spomenuto glasovito izlaganje na zagrebačkom Književnom petku, upravo zorno markirao je Isaković svojim *Biserjem*, koje je, nimalo slučajno, objavljeno također izvan bosanskohercegovačkih granica – opet u Zagrebu, u Hrvatskoj, jer je to ovdje bilo jedino moguće, čime je po prvi put, nakon desetljeća bezočnih i uistinu teško razumljivih osporavanja postojanja cijele jedne književnosti i njezine višestoljetne povijesti, ali i identiteta cijelog jednog naroda, onog kojem ta književnost pripada, pokazana njezina realna egzistencija, ali i njezina izrazita kulturna slojevitost i složenost, od njezinih dalekih bosansko-humskih (pred)začetaka i vrlo osobene usmene književne baštine, preko alhamijado književnosti pisane bosanskim jezikom i arebicom te epistolarne literature pisane također bosanskim jezikom, ali sad drugim bosanskim pismom – bosančicom, odnosno preko književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima (što je, inače, svojevrsni bošnjački pandan hrvatskom latinitetu), sve do novije književne prakse, što kod Bošnjaka započinje osmansko-austrougarskom smjenom u Bosni godine 1878. u uvjetima njihova ni u najcrnjim snovima slućenog izlaska iz okvira orijentalno-islamske i ulaska u okvire zapadnoevropske kulture i civilizacije, i tako do njezina savremenog trenutka, a koji će u Isakovićevo vrijeme obilježiti pojava grandioznih tekstova bošnjačke književnosti kakvi su npr. roman *Derviš i smrt* (1966) Meše Selimovića ili pjesnička zbirka *Kameni spavač* (1966) Maka Dizdara, ali i drugi važni tekstovi bošnjačke književnosti

Ervin Jahić

u književnim opusima Skendera Kulenovića, Derviša Sušića, Nedžada Ibrišimovića, Abdulaha Sidrana i dr. – sve redom tekstovi koji, ma koliko bili literarno-estetski univerzalni i ničim pojedinačnim limitirani, bitno su upravo ukorijenjeni i oblikovani u svojoj, bošnjačkoj te bosanskohercegovačkoj književnoj i kulturnoj povijesti kao naročiti tzv. *tekstovi kulture*, kako bi ih danas odredila recentna kulturnomemorijska teorija.

Pri svemu ovom, Isakovićevo *Biserje*, jednako kao i Rizvićeva te Durakovićeva istraživanja i projekti koji potom slijede, baš temeljem ove slojevitosti i složenosti bošnjačke književnosti i kulture nedvosmisleno će ukazati i na nesumnjivi *interkulturni aspekt bošnjačke književno-kulturne povijesti*, i to ne samo u smislu njezina položaja i uloge unutar onog što je kompozitni i policentrični, prirodno pluralni "bosanskohercegovački mozaik", ili bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturna zajednica, već i u smislu njezina *ukrštanja*, *preplitanja* i *stapanja*, a zapravo *"amalgamiranja"* sasvim različitih svjetova i njihovih kultura i tradicija *unutar same sebe*, na način uvijek i nužno *liminalnih*, odnosno *hibridnih* i *sinkretičkih fenomena*, a što – sve, dakle, ovo – na svoj način nastavlja i iznova otkriva i antologija *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića.

Najzad, pjesnici i pjesnikinje koje okuplja ova knjiga raznorodni su po mnogo čemu – generacijski, poetički, po svojem pjesničkom prosedeu i uopće pjesničkom svijetu, po svojem statusu u bošnjačkom književnom kanonu ili po svojoj poziciji u odnosu na središte semiosfere bošnjačke književnosti, čak i u prostornom smislu itd. Neki, tako, jesu dio i onog što je već stvarna povijest novije bošnjačke književnosti i pripadaju, zapravo, onom njezinu naraštaju koji svoj književni rad započinje prije nekoliko desetljeća, drugi pripadaju srednjoj, još uvijek aktivnoj književnoj generaciji, a treći najnovijoj, najmlađoj, koja je tek ušla u književnost sa svojim prvim radovima; neki su vezani za poetiku modernizma ili visokog modernizma, drugi i treći su postmodernisti različitih vrsta; neki su izraziti lirici i intimisti, drugi su opet široko otvoreni prema stvarnosti i društvenoj zbilji, društveni kritičari lišeni socijalnog eskapizma; neki su klasici, mrtvi ili živi, drugi na putu da postanu klasici, treći, pak, traže svoj vlastiti put; neki su vezani za tradiciju, od koje ne odustaju, drugi su dio književnog "mainstreama", a treći predstavljaju alternativu i jednima i drugima; neki su, konačno, dio bosanskohercegovačkog književnog miljea, "svoji na svome", i žive u Bosni, drugi su prostorno na rubovima bošnjačke književnosti, u nekadašnjoj povijesnoj Bosni, poput pisaca iz Sandžaka, ili u bližoj ili daljoj dijaspori, od Hrvatske i Slovenije, Srbije i Crne Gore, Makedonije i Kosova te Evrope pa sve do drugih kontinenata, gdje su neki davno migrirali ili čak rođeni, također "svoji na svome", samo na drugačiji način, dok su neki prognani ili u tranzicijskom poraću otišli iz Bosne, ljudi s dvije, pa čak i tri domovine ili više njih, ili ljudi bez domovine, apatridi po prisili ili izboru…

Sv oni, sa svim svojim konstantama i mijenama, svjedoče ovu ili onu vrstu njihove međusobne vezanosti, u ovom slučaju, slučaju ove antologije najčešće različitim varijacijama jedne te iste muke bosansko-bošnjačkog ratnog i poratnog, tranzicijskog udesa ili onog što je s ovim u nekoj vezi, a to je ono na što, uostalom, asocira i glavni naslov ove knjige citatno ostvaren stihovima istoimene pjesme Abdulaha Sidrana. I svi oni, sa svim svojim sličnostima, ali i razlikama, pokazuju ono što je najnovija bošnjačka književnost i njezina pozicija, što je njezina nužna nesvodljivost na *jedno*, pa tako ni na ono *"čisto"*, *ekskluzivno nacionalno*, a što je uostalom u situaciji na Balkanu uvijek prijetećih krvavih nacionalnih povampirenja nesumnjivo važan, spasonosni (i) interkulturni zasnov bošnjačke književnosti uopće, koji svjedoči i antologija *Zašto tone Venecija: Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana* Ervina Jahića, ne iz pomodnosti, pa čak ni iz pukog teorijskog uvjerenja, već sasvim *prirodno*, *organski*, kako je to u Bosni ipak bilo oduvijek – *od Kulina bana i dobrijeh dana*, ili kako to želimo da je bilo, da jeste i da bude.

Ervin Jahić

Zašto tone

Bošnjačko pjesništvo

Foto: Agencija Anadolija

ZAGREB, 19. 12. 2012.

Promocija u knjižnici "Bogdan Ogrizović".

O knjizi su govorili akademik Tonko Maroević i književnik Sead Begović, izdavač Senad Nanić i profesor Sanjin Kodrić. Pjesme iz antologije čitao je književnik i dramski umjetnik Enes Kišević, svoju poeziju govorio je i pjesnik Kemal Mujičić Artman.

Venecija
od 1990. do naših dana

Foto: Dnevni Avaz

SARAJEVO, 11. 1. 2013.

Promocija u Kamernom teatru.

O knjizi su govorili profesori Sanjin Kodrić, Mirsad Kunić, Muris Bajramović i Senadin Lavić, izdavač Senad Nanić i akademik Tonko Maroević. Pjesme su čitali autori zastupljeni u izboru.

Refik Ličina

VISEFJERDA

1.
Naš kamp je smješten usred šume.
Do prvog grada dan je hoda.
Ide se prugom, a ko umije
ide prečicom preko voda.

To vile čine. I Bošnjaci.
(Sretni se drže puta tvrda.)
Kreće se u ponoć, čim potamni
rumeni prosjev sniježnih brda.

Hodi se šutke. Nestaje, tone
u vodi jezera i močvara.
Te vode živim nisu sklone
jer dom su mrtvih i utvara.

I ko ih pređe, ko ne strada
(ako na putu ne izlude),
stiže, u sabah, do prvog grada
i sreće prve, prave ljude.

2.
Podne, sparina. Čekamo kišu.
Zveckaju šolje, kopni žagor.
Vonjaju nužnici, i odišu
bazgove cvasti sjetom blagom.

Lijevo je voda, desno granje
zapaljenih sivih brada;
kikot, i krici. I dahtanje
oko masnih, lovnih zgrada.

Pucketa bilje. U pržini
veseli vrapci miju krioca.
Čekamo kišu. U divljini.
Skupljeni s koca i konopca.

3.
Bodri viola, ne odmara.
Plesači biju o šaku šakom.
Cvijetni krstovi Midsommara
vise, pod pljuskom, naopako.

Pričine, sage; bijele dame
kao orači snažne građe,
spuštaju svoje oči na me
i tonu, barke, u beznađe.

I mi tonemo; mrki stranci
koji za hljebnim halom hode:
Cigani, Kurdi i Bosanci.
Bez doma, groba, bez slobode.

ISSN 1330-5182
9 771330 518008